Financuar nga Bashkimi Evropian

MINISTRIA E EKONOMISË, KULTURËS DHE INOVACIONIT

ITALIAN AGENCY FOR DEVELOPMENT COOPERATION

PLANI I KONSERVIMIT ARKEOLOGJIK PARKU ARKEOLOGJIK I BYLISIT

qytetet antike të Bylisit dhe Klosit



ILLYRIAN CONSULTING ENGINEERS

AGATE

B5 s.r.l ENGINEERING

MEDITERRANEA ENGINEERING



Ekipi i Projektit

Ekspertët Kryesorë

Giovanni Di Fisco
Udhëheqës i Përgjithshëm i Ekipit

Francesca Brancaccio
Arkitekt Udhëheqës i Konservimit

Agron Islami
Ekspert i Veprave të Artit

Neritan Ceka
Udhëheqës për Arkeologjinë

Massimo Di Fisco
Inxhinier Strukturist

Bujar Karanxha
Topograf / Inxhinier Gjeodet

Genc Samimi
Ekspert Lokal për Restaurimet

Genc Metohu
Ekspert Turizmi

Edvin Lamçe
Ekspert i Angazhimit të Palëve të Interesuara/Komunitetit

Ekipi Mbështetës

Francesca Crotti
Turan Ziaiemehr
Uma Damico
Rezar Kumbaro
Salvatore Di Fisco
Gjergji Gjuraj
Skender Mucaj
Berbis Nasi (Islami)
Eduart Emiri
Artjola Zotaj

Financuar nga Bashkimi Evropian

MINISTRIA E EKONOMISË, KULTURËS DHE INOVACIONIT

ITALIAN AGENCY FOR DEVELOPMENT COOPERATION

PLANI I KONSERVIMIT ARKEOLOGJIK
PARKU ARKEOLOGJIK I BYLISIT
qytetet antike të Bylisit dhe Klosit



PJESA

0

Hyrje dhe qëllimi i punës

ILLYRIAN CONSULTING ENGINEERS

AGATE

B5 s.r.l ENGINEERING

MEDITERRANEA ENGINEERING

1 | PËRMBLEDHJE E PËRGJITHSHME **3**

2 |PËRMBLEDHJE EKZEKUTIVE **5**

3 | KONTEKSTI I PROJEKTIT **6**

4 | INSTITUCIONET PËRFITUESE **7**

5 | AGENCIA ZBATUESE E PROJEKTIT **8**

6 | QËLLIMI I PUNËS **9**

6.1KONSULTIMI ME GRUPET E INTERESIT 10

7 | KONTEKSTI RREGULLATOR **11**

7.1 LEGJISLACIONI SHQIPTAR 11

7.2 LEGJISLACIONI NDËRKOMBËTAR 11

Ky dokument përmbledh udhëzimet e përcaktuara në Termat e Referencës (ToR), duke ofruar një përmbledhje të përgjithshme mbi:

- kontekstin e projektit
- institucionet përfituese
- agjencinë zbatuese të projektit
- qëllimin e punës
- kontekstin rregullator

1 | Përmbledhje e përgjithshme

Parku Arkeologjik i Bylisit ndodhet në rrethin e Mallakastrës, rreth 1.5 km larg fshatit Hekal dhe afërsisht 8 km nga qyteti i Ballshit. Kodra mbi të cilën ngrihet qyteti antik zotëron luginën e lumit Vjosë dhe zonën malore përreth. Në jug, rreth 5 km nga parku arkeologjik i Bylisit, ndodhet fshati Klos (qyteti i lashtë i Nikajës). Rrënojat e parkut arkeologjik të Bylisit, së bashku me ato të Klosit, përfaqësojnë sot shembujt më tipikë të civilizimit ilir të shekujve V–I p.e.s., dhe njëherësh shërbejnë si një qendër e re për zhvillimin e turizmit kulturor, me potencial për të ndikuar pozitivisht në zhvillimin e qëndrueshëm të rajonit të Mallakastrës.
Vendndodhjet e Bylisit dhe rrënojat e Klosit janë shpallur monumente kulture të kategorisë së parë, respektivisht me vendimet: e Institutit të Shkencave (botuar në Fletoren Zyrtare Nr. 95, datë 16.10.1948); të Rektoratit të Universitetit Shtetëror të Tiranës, Nr. 6, datë 15.01.1963; dhe të Ministrisë së Arsimit dhe Kulturës, Nr. 1886, datë 10.06.1973. Sot, ndërsa rrënojat e Klosit janë nën administrimin e Drejtorisë Rajonale të Trashëgimisë Kulturore (DRTK) Vlorë, qyteti ilir i Bylisit u ngrit si Park Arkeologjik me Vendimin e Këshillit të Ministrave Nr. 396, datë 31.03.2005, së bashku me hartën e zonimit dhe strukturën e tij administrative. Ky vendim krijoi gjithashtu Bordin Kombëtar të Parqeve Arkeologjike (BKPA) në Shqipëri, i cili në atë kohë përfaqësonte një nismë strategjike për mbikëqyrjen e veprimtarive të parqeve arkeologjike në vend. Drejtori i Parkut Arkeologjik të Bylisit emërohej, shkarkohej dhe lirohej nga detyra nga ministri përgjegjës për trashëgiminë kulturore, bazuar në kriteret e përcaktuara nga BKPA. Sipas këtij vendimi, zyra e Parkut Arkeologjik të Bylisit kishte një rol kyç në zbatimin dhe administrimin e programeve të miratuara. Ajo bashkëpunonte me institucione të ndryshme qendrore dhe vendore, ndihmonte autoritetet lokale, organizonte konsultime me ekspertë, si dhe ndërtonte partneritete me individë, organizata, fondacione dhe trupa ndërkombëtare për njohjen, publikimin dhe mbështetjen financiare të projekteve për ruajtjen, mbrojtjen, zhvillimin dhe promovimin e vlerave të trashëgimisë kulturore dhe natyrore në parkun arkeologjik. Gjithashtu, Parku Arkeologjik i Bylisit krijoi kushte më të mira për vizitorët përmes ndërtimit të infrastrukturës moderne. Nga ana financiare, shpenzimet e parkut mbuloheshin nga ministria përgjegjëse për trashëgiminë kulturore, ndërsa të ardhurat vinin nga veprimtaritë që zhvilloheshin brenda parkut. Parku kishte të drejtën të merrte donacione dhe sponsorizime nga burime të ndryshme, duke i përdorur ato në përputhje me objektivat e tij.

Më vonë, me Vendimin e Këshillit të Ministrave Nr. 249, datë 30.04.2014, Zyra e Administrimit dhe Koordinimit të Parkut Arkeologjik të Bylisit u përcaktua si struktura përgjegjëse për administrimin e parkut. Ky vendim solli gjithashtu disa ndryshime të tjera në strukturën e BKPA-së dhe në administrimin e disa parqeve arkeologjike të tjera.

Më vonë, sipas Urdhrit të Kryeministrit Nr. 132, datë 21.10.2019, Parku i Bylisit u përfshi në një strukturë të vetme administrimi nën emrin Parku Arkeologjik i Apolonisë dhe Bylisit. Ky vendim ndryshoi Vendimet e mëparshme të Këshillit të Ministrave Nr. 184, datë 23.06.2014, që lidhej me strukturën dhe organizimin e Zyrës së Administrimit dhe Koordinimit të Parkut Arkeologjik të Apolonisë, si dhe Vendimin Nr. 185, datë 23.06.2014, që përcaktonte strukturën dhe organizimin e Zyrës së Administrimit dhe Koordinimit të Parkut Arkeologjik të Bylisit. Në organigramën e strukturës administrative, Bylisi u shndërrua në një sektor brenda Zyrës së Administrimit dhe Koordinimit të Parkut Arkeologjik të Apolonisë dhe Bylisit.

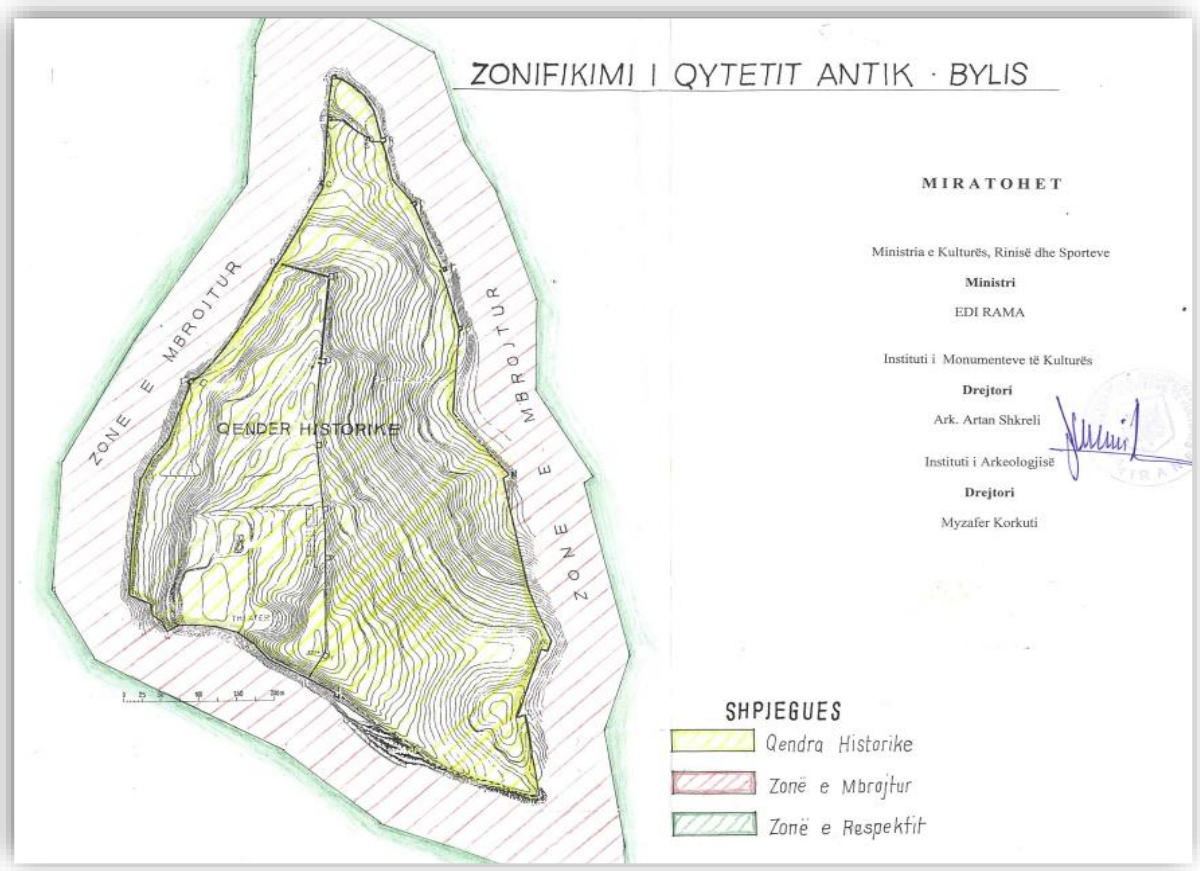


Figura 1. Harta e zonimit të qytetit të lashtë të Bylisit. Edhe pse nuk janë përfshirë në këtë imazh, rrënojat e lashta të Klosit gjithashtu bëjnë pjesë në zonën e shërbimit.

2 | Përmbledhje Ekzekutive

Ruajtja dhe përmirësimi i trashëgimisë kulturore të Shqipërisë janë një përparësi për Delegacionin e BE-së në Shqipëri në kontekstin e zhvillimit social dhe ekonomik të vendit në rrugën e tij drejt integrimit evropian.

Iniciativa e BE-së për Zhvillim Ekonomik - Zhvillimi Lokal i Udhëhequr nga Turizmi, me fokus në trashëgiminë kulturore, e financuar nga Bashkimi Evropian me 6 milionë euro dhe nga qeveria italiane me 250,000 euro, synon të mbrojë, modernizojë dhe përmirësojë sitin arkeologjik të Bylisit në rajonin e Fierit. Kjo iniciativë synon të mbështesë zhvillimin ekonomik të komuniteteve lokale dhe të promovojë trashëgiminë kulturore shqiptare si pjesë e trashëgimisë më të gjerë kulturore evropiane. Iniciativa zbatohet nga Agjencia Italiane për Bashkëpunim dhe Zhvillim në Tiranë (AICS Tirana) në bashkëpunim me Ministrinë e Ekonomisë, Kulturës dhe Inovacionit të Shqipërisë, Rajonin Emilia-Romagna dhe Universitetin e Bolonjës (UNIBO).

Në këtë kontekst, Zyra e Agjencisë Italiane për Bashkëpunim dhe Zhvillim (AICS) në Tiranë ka angazhuar një konsorcium firmash me përvojë për përgatitjen e projektit të ndërtimit për Qendrën Multifunksionale për Parkun Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit.

Objektivi i përgjithshëm i projektit synon:

"për të ruajtur dhe rritur përdorimin dhe atraktivitetin e aseteve të trashëgimisë kulturore në Parkun Arkeologjik të Bylisit (qytetet e lashta të Bylisit dhe Klosit)."

Rezultatet e pritshme të projektit janë si më poshtë:

- **Rezultati i Pritshëm 1**: Trashëgimia kulturore e Bylisit e mbrojtur dhe e restauruar;
- **Rezultati i Pritshëm 2**: Rritje e aksesit dhe qëndrueshmërisë së trashëgimisë kulturore të Bylisit, aseteve natyrore dhe aseteve të tjera vendore me pjesëmarrjen dhe përfshirjen e komuniteteve vendase;
- **Rezultati i Pritshëm 3:** Zhvillim ekonomik vendor të përmirësuar, përmes miratimit të qasjes së BE-së për të patur një Zhvillim Vendor të Udhëhequr nga Komuniteti (CLLD), përmirësimit të aftësive dhe kapaciteteve të tyre, dhe bashkëpunimit të zgjeruar midis komuniteteve vendore dhe administratës së parkut.

3 | Konteksti i Projektit

Projekti i zhvillimit të Parkut Arkeologjik Bylis është pjesë e "Marrëveshjes së Kontributit - Instrumenti i Para-Anëtarësimit (IPA) 2018", të nënshkruar midis Komisionit të Bashkimit Evropian dhe Qeverisë së Republikës së Shqipërisë. Në veçanti, projekti është në përputhje me "Marrëveshjen e Kontributit të IPA 2017 - Modeli i Udhëhequr nga Turizmi për Programin e Mbështetjes së Zhvillimit Ekonomik Lokal" të nënshkruar me BERZH-in më 14 dhjetor 2018. Projekti do të kontribuojë më tej në arritjen e objektivave të "Programit të Zhvillimit të Integruar Rural të Qeverisë së Shqipërisë (100 fshatrat)" duke zbatuar aktivitete për zhvillim vendor në zonën e Mallakastrës. Ai është gjithashtu i rëndësishëm për "Programin Kombëtar të Reformës Ekonomike 2020-2022 - NERP", pasi adreson objektivin specifik që lidhet me zhvillimin ekonomik të udhëhequr nga turizmi, duke shfrytëzuar potencialin e plotë të aseteve të tij turistike dhe kulturore.

Në perspektivën e hapur nga këto marrëveshje, Ministria e Kulturës në atë kohë, tani Ministria e Ekonomisë, Kulturës dhe Inovacionit, dhe Instituti Kombëtar i Trashëgimisë Kulturore (IKTK - më parë Instituti i Monumenteve të Kulturës) përgatitën Termat e Referencës (ToR) për planin e menaxhimit të Bylisit gjatë vitit 2018, në formën e një dokumenti që u miratua zyrtarisht me Vendimin e Këshillit Kombëtar të Restaurimit (KKR) nr. 274, datë 31.05.2018. Në vitin 2019, Qeveria e Shqipërisë ra dakord me Delegacionin e Bashkimit Evropian në Tiranë (EUD) për një investim me vlerë 6 milionë euro gjatë një periudhe pesëvjeçare për projektin e Parkut Arkeologjik të Bylisit, përmes ndërhyrjeve të rëndësishme konservuese dhe restauruese në monumentet e Parkut të Bylisit, një përmirësimi themelor të vlerave të trashëgimisë kulturore, krijimit të lehtësirave për të rritur fluksin dhe cilësinë e vizitave turistike dhe një ndikimi pozitiv të këtyre ndryshimeve në zhvillimin e qëndrueshëm ekonomik të rajonit të Mallakastrës përmes turizmit kulturor.

Në këtë kontekst, në dhjetor 2020 u nënshkrua një Marrëveshje Kontributi nr. 420-271/2020, sipas së cilës AICS Tirana do të mbështeste Ministrinë e Ekonomisë, Kulturës dhe Inovacionit në zbatimin e këtij projekti.

4 | Institucionet Përfituese

Ministria përfituese e këtij projekti është:

- Ministria e Ekonomisë, Kulturës dhe Inovacionit, e cila është përgjegjëse për hartimin e politikave kulturore dhe të trashëgimisë, dhe menaxhimin e parqeve dhe muzeve arkeologjike kombëtare;

Institucionet përfituese janë:

- Administrata e Parkut, e cila ka aktualisht funksionin e menaxhimit të Parkut Arkeologjik të Apollonisë-Bylisit;
- Instituti i Arkeologjisë (IA), Akademia e Shkencave të Shqipërisë;
- Instituti Kombëtar i Trashëgimisë Kulturore;
- Bashkia e Mallakastrës si përfituese vendore e projektit, e fokusuar në ndikimin e tij për një zhvillim të qëndrueshëm përmes promovimit të turizmit kulturor.

5 | Agjencia Zbatuese e Projektit

Agjencia Italiane për Bashkëpunim dhe Zhvillim (AICS) është agjencia përgjegjëse e Qeverisë së Italisë për menaxhimin e iniciativave të bashkëpunimit ndërkombëtar dhe drejtimin e sistemit italian të bashkëpunimit publik dhe privat në mbarë botën. Ajo është një organ publik i themeluar me Ligjin Italian 125/2014. AICS ka 19 zyra në terren që menaxhojnë iniciativa bashkëpunimi në më shumë se 50 vende në Ballkanin Perëndimor, Afrikë, Azi dhe Amerikën Jugore dhe Qendrore.

Objektivat kryesore të AICS janë zhdukja e varfërisë, ulja e pabarazisë, mbrojtja e të drejtave civile dhe dinjitetit të individit - duke përfshirë barazinë gjinore dhe mundësitë e barabarta - si dhe parandalimin e konflikteve dhe mbështetjen për proceset e paqes. Në koordinim me donatorët ndërkombëtarë të qeverisë, ajo është e përkushtuar për arritjen e Objektivave të Zhvillimit të Qëndrueshëm 2030. Zyra e saj në Tiranë menaxhon iniciativa në Shqipëri, Kosovë, Bosnjë dhe Hercegovinë, Maqedoninë e Veriut dhe Serbi. Që nga viti 1991, qeveria italiane ka financuar iniciativa të bashkëpunimit ndërkombëtar në Ballkanin Perëndimor. Duke punuar krah për krah me qeveritë kombëtare të Ballkanit Perëndimor, ajo promovon dialogun ndërqeveritar për zhvillimin e qëndrueshëm të komuniteteve vendore, promovimin e paqes dhe të drejtave të njeriut, si dhe integrimin evropian të rajonit. Fushat e ndërhyrjes përfshijnë: Të Drejtat e Njeriut, Drejtësinë, Shëndetësinë, Mbrojtjen Civile, Kulturën, Arsimin, Mjedisin, Turizmin e Qëndrueshëm dhe Agro-ushqimin.

Objektivat kryesore të AICS në Shqipëri janë:

Sigurimi i sigurisë ushqimore dhe mbështetja e sistemeve të qëndrueshme dhe elastike të prodhimit agro-ushqimor, duke promovuar lidhjen midis kulinarisë dhe shëndetit.
Rritja e mbrojtjes së trashëgimisë kulturore dhe natyrore; mbështetja e aktiviteteve ekonomike dhe mundësive të punësimit që lidhen me kulturën dhe turizmin e qëndrueshëm dhe të përgjegjshëm.
Konsolidimi dhe promovimi i proçeseve gjithëpërfshirëse të forcimit institucional, duke siguruar pjesëmarrjen e komuniteteve dhe shoqërisë civile në proceset e zhvillimit, veçanërisht grave, të rinjve, minoriteteve dhe individëve vulnerabël.

6 | Qëllimi i Punës

Qëllimi i shërbimit është përgatitja e Planit të Konservimit Arkeologjik për Parkun Arkeologjik të Bylisit (qytetet e lashta të Bylisit dhe Klosit) për një periudhë pesëvjeçare. Ky shërbim është synuar të hartohet nga kompani konsulente, konsorciume dhe ekspertë të kualifikuar, së bashku me çdo nënkontraktor që mund të angazhohet prej tij (Konsulenti).

Plani i Konservimit që rezulton nga ky shërbim duhet të:

a) **Identifikojë kërcënimet:** Analizojë faktorët që mund të kërcënojnë integritetin e sitit, siç janë kushtet klimatike, aktivitetet njerëzore ose faktorët natyrorë.

b) **Diagnostikojë, përshkruajë dhe hartojë** një plan të ilustruar mbi gjendjen e konservimit për të gjitha monumentet në Bylis dhe Klos.

c) **Propozojë dhe përshkruajë** një strategji mbi punën konservuese, të bazuar në nivelin e rrezikut, që duhet të ndërmerret gjatë një periudhe pesëvjeçare.

Kjo strategji duhet të përfshijë një metodologji ndërhyrjeje të bazuar në statusin e konservimit të sitit, nevojën për dokumentim dixhital, testimin e mostrave dhe një sistem monitorimi për të ardhmen.

Plani i Konservimit duhet të marrë në konsideratë efektet e mundshme të ndryshimeve klimatike në mbrojtjen afatgjatë të mbetjeve arkeologjike, në mënyrë që Parku Arkeologjik Bylis-Klos, si dhe IKTK dhe IA, të kenë një informacionin shkencor më të përditësuar dhe të verifikuar për të planifikuar, menaxhuar dhe financuar ndërhyrjet sa më shumë që të jetë e mundur:

- **Mbrojtja e integritetit të sitit.**
- **Menaxhimi efektiv i ndryshimeve.**
- **Angazhimi dhe mbështetja e komuniteteve vendore** që jetojnë ose punojnë në Park**.**
- **Mbështetja e ekonomisë** vendase përmes përdorimit dhe menaxhimit të planifikuar të Parkut si destinacion turistik.

Shërbimi i përftuar duhet të marrë në konsideratë rekomandimet e dhëna në Planin e Menaxhimit të Parkut Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit dhe, në këtë mënyrë, të ofrojë një program të qartë dhe të mirë-hulumtuar, të mbështetur nga rezultate shkencore, për zbatimin e tij nga projekti i BE-së për zhvillim ekonomik – një zhvillim ekonomik vendor i udhëhequr nga turizmi - të fokusuar në

trashëgiminë kulturore, me financim nga Bashkimi Evropian si dhe strukturat e Parkut, IKTK-së dhe Drejtorisë Rajonale të Trashëgimisë Kulturore në Vlorë.

6.1 Konsultimi me grupin e interesit

Gjatë gjithë punës, Konsulenti ka synuar të bashkëpunojë me institucionet e mëposhtme dhe autoritetet përkatëse të tyre:

- **Ministrinë e Ekonomisë, Kulturës dhe Inovacionit, nëpërmjet:**
  - Institutin Kombëtar i Trashëgimisë Kulturore;
  - ZAKPAAB;
  - Drejtorinë Rajonale të Trashëgimisë Kulturore, Vlorë.

- **Institutin e Arkeologjisë (Akademia e Shkencave të Shqipërisë)**

- Gjithashtu, është konsideruar e nevojshme që konsulenti të bashkëpunojë me grupet vendore të interesit në Ballsh dhe Hekal.

- Institucione dhe grupe të tjera interesi që janë identifikuar gjatë kryerjes së shërbimit.

7 | Kuadri Rregullator

Planifikimi i gjithë punës së konservimit është parashikuar të jetë në përputhje me standardet kombëtare dhe ligjin shqiptar. Perveç tyre, për hartimin e Planit të Konservimit ka qënë e dobishme marrja e referencave të praktikave të mira ndërkombëtare.

7.1 Legjislacioni Shqiptar

E gjithë puna e konsulentit është bazuar në përputhje me ligjislacionin shqiptar:

a) Vendimi nr. 396, datë 31.03.2005, për miratimin e kufijve dhe rregulloreve për administrimin e Parqeve Arkeologjike të Shkodrës, Lezhës, Apollonisë, Bylisit, Amantias, Orikumit, Antigonesë, Finiqit dhe Butrintit.
b) Ligji nr. 27/2018 për "Trashëgiminë Kulturore dhe Muzetë."
c) Vendimi nr. 1099, datë 24.12.2020, mbi "Normat Teknike, Kriteret dhe Modelet për Ndërhyrje në Fushën e Konservimit të Pasurive Kulturore."
d) Vendimi nr. 1125, datë dhjetor 2020, mbi "Miratimin e Rregullave për Projektimin, Zbatimin e Ndërhyrjeve të Konservimit dhe Mbrojtjes në Pasuritë Kulturore Materiale, Monitorimin dhe Pranimin e tyre."
e) Vendimi Nr. 220, datë 07.04.2021, për "Përcaktimin e Procedurave për Kërkime Arkeologjike, Kushteve të Veçanta për Lëshimin e Lejeve, Dokumenteve Shoqëruese dhe Procedurave për Rishikimin ose Anulimin e Lejeve për Kryerjen e Kërkimeve Arkeologjike."

7.2 Legjislacioni Ndërkombëtar

Të gjitha përpjekjet për ruajtjen e natyrës duhet të bazohen në kartat, deklaratat, rezolutat dhe udhëzimet përkatëse. Këto dokumente përfshijnë, por nuk kufizohen vetëm në:

- Karta Ndërkombëtare për Konservimin dhe Restaurimin e Monumenteve dhe të Siteve (Karta e Venecias, 1964).
- Karta për Mbrojtjen dhe Menaxhimin e Trashëgimisë Arkeologjike, e përgatitur nga Komiteti Ndërkombëtar për Menaxhimin e Trashëgimisë Arkeologjike (ICAHM) dhe e miratuar nga Asambleja e 9-të e Përgjithshme në Lozanë, 1990.
- Karta e ICOMOS mbi Parimet për Analizën, Konservimin, dhe Restaurimin e Trashëgimisë Arkitektonike, e ratifikuar nga Asambleja e 14-të e Përgjithshme e ICOMOS, e mbajtur në Victoria Falls, Zimbabve, në vitin 2003.

- Udhëzimet e Salalah mbi Menaxhimin e Siteve Arkeologjike Publike, të miratuara nga Asambleja e 19-të e Përgjithshme e ICOMOS-it, Nju Delhi, Indi, 15 dhjetor 2017.
- Dokumenti i Narës mbi Autenticitetin.
- Karta e ICOMOS-it për Interpretimin dhe Prezantimin e Siteve të Trashëgimisë Kulturore.
- Kodet dhe Praktikat e Shoqatës Evropiane të Arkeologëve, Parimet e Sjelljes për Arkeologjinë me Kontratë dhe Politika Etike e Revistës Evropiane të Arkeologjisë.
- Interpretimi i Evropës – Angazhimi i qytetarëve me trashëgiminë kulturore të Evropës.
- Parimet e Seviljes, Parimet Ndërkombëtare të ICOMOS për Arkeologjinë Virtuale dhe Karta e Londrës për Vizualizimin e Trashëgimisë Kulturore mbi Bazë Kompjuterike.
- Deklarata e Freiburgut, Interpretimi i Europës, Shoqata Evropiane për Interpretimin e Trashëgimisë.
- Konventa Evropiane për Mbrojtjen e Trashëgimisë Arkeologjike, Traktati Nr. 143, Këshilli i Evropës.

Financuar nga Bashkimi Evropian

MINISTRIA E EKONOMISË, KULTURËS DHE INOVACIONIT

ITALIAN AGENCY FOR DEVELOPMENT COOPERATION

PLANI I KONSERVIMIT ARKEOLOGJIK PARKU ARKEOLOGJIK I BYLISIT

qytetet antike të Bylisit dhe Klosit

PJESA 1

Qasja metodologjike dhe përmbajtja

ILLYRIAN CONSULTING ENGINEERS

AGATE

B5 s.r.l ENGINEERING

MEDITERRANEA ENGINEERING

1 | QËLLIMI I PLANIT TË KONSERVIMIT **2**

2 |PIKAT KRYESORE TË PLANIT TË KONSERVIMIT **3**

3 | QASJA METODOLOGJIKE **4**

4 | FAZAT DHE PËRMBAJTJA E PUNËS **6**

FAZA 1 - Diagnostikimi dhe Mbledhja e të Dhënave *6*
FAZA 2 - Hulumtimi / Inspektimi *6*
FAZA 3 - Hetimet Arkeologjike *7*
FAZA 4 - Vlerësimi i Gjendjes *7*
FAZA 6 - Analiza e Tregut të Turizmit dhe Strategjia e Angazhimit të Palëve të Interesuara *8*
FAZA 7 - Plani i Veprimit *9*

5 | GRUPI I PUNËS **10**

1 | Qëllimi i Planit të Konservimit

Qëllimi i Planit të Konservimit Arkeologjik është të sigurojë mbrojtjen, ruajtjen dhe përcaktimin e masave që duhen ndërmarrë për të ruajtur integritetin dhe vlerën historike, kulturore dhe shkencore të Parkut, si dhe të identifikojë ndërhyrjet kryesore të konservimit. Ai duhet të jetë në përputhje me vizionin e përcaktuar në planin e menaxhimit të Parkut Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit, që është:

> *"Ruajtja dhe kultivimi i vlerave të pasura të qyteteve të lashta të Bylisit dhe Klosit do të kontribuojë në formësimin e një modeli frymëzues për zhvillim të qëndrueshëm vendor, edukim përmes kulturës dhe përmirësimin e ofertave turistike, duke siguruar njëkohësisht që kjo trashëgimi kulturore të mbetet një burim identiteti kombëtar për brezat e ardhshëm."*

Plani i Konservimit synon të përfshijë:

a) Diagnostikimin, përshkrimin dhe hartimin e një raporti të ilustruar mbi statusin e konservimit të gjithë monumenteve në Parkun Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit.

b) Propozimin dhe përshkrimin e një strategjie si dhe një sërë politikash shoqëruese për punimet e konservimit që duhet të ndërmerren gjatë një periudhe pesëvjeçare.

c) Zhvillimin e një Plan Veprimi të detajuar për një periudhë 5-vjecare, duke përcaktuar prioritetet për ndërhyrjet dhe mirëmbajtjen.

Kjo strategji merr në konsideratë nevojën për kryerjen e sondazheve dhe një program pune të detajuar (për konsolidim strukturor, përforcim, pastrim sipërfaqësor, etj.), duke përfshirë nevojën për të patur një sistem monitorimi në të ardhmen. Çdo projekt i detajuar i përgatitur në kuadër të këtij plani konservimi do t'i nënshtrohet shqyrtimit nga KKTKM.

2 | Pikat Kryesore të Planit të Konservimit

Plani i Konservimit Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit bazohet **në filozofinë e ndërhyrjes minimale fizike,** që do të thotë ruajtjen (siç janë) të strukturave që ndodhen në sipërfaqen dhe nëntokën e sitit, **duke synuar në mbrojtjen e karakteristikave dhe elementëve unikë të sitit**, veçanërisht atyre qe janë në rrezik imediat, duke ruajtur kështu përgjithmonë vlerat e trashëgimisë së parkut. Për të gjitha ndërhyrjet e propozuara, synohet të përdoren teknika dhe materiale tradicionale të të njëjtit lloj me ato origjinale, aty ku kjo gjë është e mundur.

<u>Në përgjithësi, filozofia qendrore synon të sigurojë:</u>

- Propozime optimale për konsolidimin strukturor, stabilizimin dhe ruajtjen e vlerave thelbesore të strukturave të sitit.
- Ndërhyrje minimale, të nevojshme për ruajtjen e strukturave të sitit në tërësi.
- Ndërhyrje me kosto efektive duke përdorur materiale lokale, aty ku është e mundur.

3 | Qasja Metodologjike

Qasja metodologjike e zhvilluar nga grupi i punës për hartimin e **Planin të Konservimit Arkeologjik** dhe të **Projekteve te Detajuara të Konservimit** për sitet e Bylisit dhe Klosit është bazuar në një integrim sinergjik të metodave shkencore rigoroze, një angazhim të fortë për përmirësimin e vlerave kulturore dhe një vizion të qëndrueshëm për ruajtjen e trashëgimisë.
Metodologjia e propozuar shkon përtej ndërhyrjeve thjesht teknike dhe restauruese; ajo është e integruar në një kuadër më të gjerë për mbrojtjen, promovimin dhe angazhimin e informuar të publikut, duke synuar në transformimin e siteve në asete të gjalla të trashëgimisë, të aksesueshme dhe të njohura gjerësisht.
Puna është strukturuar si një plan gjithëpërfshirës, koherent dhe i artikuluar që respekton vlerat historike, mjedisore dhe kulturore të vendeve të përfshira, duke promovuar njëkohësisht një vizion inovativ, pjesëmarrës dhe ndërdisiplinor të konservimit.

Në rastin specifik të sitit arkeologjik të Bylisit, kemi të bëjmë me një **palimpsest historik kompleks** që është jashtëzakonisht përfaqësues i evolucionit historik të sitit.
Rëndësia e sitit qëndron në praninë e elementëve idiosinkratikë: çdo monument ruan tipare unike, specifike dhe të papërsëritshme që përcaktojnë identitetin e tij material, historik dhe territorial. Ky është një kompleks arkeologjik shumë i stratifikuar, ku periudha të ndryshme historike shtresëzohen jo me anë të fshirjes, por me anë të akumulimit - duke lënë gjurmë të prekshme të vazhdimësisë së vendbanimeve dhe transformimit kulturor.
Pavarësisht çmontimeve, dëmtimeve dhe ndryshimeve të shumta të pësuara gjatë shekujve, siti ruan ende elementë arketipë që bëjnë të mundur, për secilën ndërtesë ose strukturë, identifikimin e karakteristikave origjinale dhe funksionin e tyre brenda kontekstit të lashtë urban. Këto gjurmë, megjithëse fragmentare, janë aq domethënëse dhe dalluese saqë i japin një njohje dhe veçanti çdo pjese të arkitekturës, çdo muri dhe çdo detaji ndërtimi. Kjo i jep sitit një identitet të fortë dhe një njohje që shkon përtej integritetit formal, që kërkon një qasje të veçantë dhe të menduar mirë për konservimin dhe interpretimin e tij.

Për këto arsye, **qasja metodologjike e konsulentit (B5 S.r.l.) hedh poshtë me vendosmëri çdo logjikë për rindërtim arbitrar ose falsifikim historik, duke përqafuar në vend të kësaj një strategji autentike të konservimit - një strategji që respekton materialin origjinal dhe historinë e jetuar të sitit. Në këtë kontekst, konservimi nuk synon të rikrijojë një imazh të idealizuar të së kaluarës, por përkundrazi synon të ruajë dhe t'i bëjë të lexueshme gjurmët autentike të historisë, të ruajë specifikën e formave dhe materialeve, të konsolidojë atë që ekziston dhe të përmirësojë atë që ende i flet të tashmes.**

Ndërhyrja është mbështetur në një strategji të bazuar në njohuri dhe operacione që integrojnë studime me saktësi të lartë, studime materiale dhe strukturore, analiza diagnostikuese të thelluara dhe vlerësime mjedisore.

Çdo veprim eshte kalibruar me kujdes, verifikuar përmes testimeve paraprake dhe udhëhiqur nga kritere të tilla si përputhshmëria fiziko-kimike, mundësia e kthimit në gjendjen e mëparshme dhe dallueshmëri të lehtë (diskrete). Qëllimi i punës synon në zhvillimin e një projekti konservimi që është në përputhje me karakteristikat unike të sitit, duke adresuar njëkohësisht nevojat aktuale në aspektin e menaxhimit, aksesueshmërisë dhe angazhimit kulturor. Ndonëse identiteti i sitit është i fragmentuar, ai ende është i fuqishëm dhe kërkon një interpretim që integron **trashëgiminë e prekshme me atë të paprekshme**: çdo gur i ruajtur nuk është thjesht një artefakt fizik, por një fragment kujtese, një gjurmë e vazhdimësisë historike që lidh peizazhin antik me jetën bashkëkohore. Nga kjo perspektivë, **konservimit është konceptuar si një akt etik dhe kulturor, madje përpara se të jetë një akt teknik, dhe përfaqëson thelbin e propozimit të projektit për Bylisin dhe Klosin.**

4 | Fazat e Punës dhe Përmbajtja

Metodologjia e mësipërme është hartuar në përputhje me objektivat e Klientit dhe kërkesat minimale të përcaktuara në Termat dhe Referencat (ToR).

Si pasoje e kësaj është përgatitur një plan pune i strukturuar sipas fazave në vijim:

FAZA 1 - Diagnostikimi dhe Mbledhja e të Dhënave

Hapi i parë në qasjen e konsulentit është **faza diagnostikuese**, e cila eshte bazuar në marrjen e saktë të informacionit. Kjo fazë ka përfshirë kryerjen e një **analizë dokumentare** të thelluar, që është thelbësore për rindërtimin e historisë së sitit dhe kuptimin e fazave të ndryshme të ndërhyrjes që kanë ndodhur gjatë shekujve.

Kjo fazë plotësohet nga një **analizë mjedisore dhe të pejsazhit** me synimin për të identifikuar fatkeqësitë natyrore dhe fenomenet e tjera që kanë pasur një ndikim historik ndaj sitit.
Kjo fazë është kryer nëpërmjet kërkimeve bibliografike, historike, arkeologjike, gjeologjike dhe mjedisore të sitit.

Rezultatet e kësaj faze janë përfshirë në seksionet e mëposhtme të Planit të Konservimit:
PJESA 2 - Analiza Historike
PJESA 3 - Analiza Mjedisore dhe e Pejzazhit

FAZA 2 - Rilevimi

Hapi i dytë në qasjen e konsulentit është studimi i saktë i kushteve aktuale të sitit për të vlerësuar gjendjen e tij ekzistuese. Për realizimin e rilevimit hapësinor dhe gjeometrik janë përdorur teknologji të përparuara, si skanimi me lazer 3D dhe studimet fotogrametrike me dron, të cilat mundësuan marrjen me saktësi të lartë të dokumentimit të nevojshëm për të patur një lexim të saktë të strukturave, sipërfaqeve dhe karakteristikave të tyre.

Analizimi vizual dhe gjeometrik u plotësua nga pamje fotografike me rezolucion të lartë, të cilat bëjnë të mundur katalogimin e detajuar të çdo elementi, duke përfshirë tiparet më të fshehura dhe delikate të tyre, siç janë sipërfaqet e dekoruara ose shtresat e suvasë. Përpunimi dhe përpunimi i reve të pikave (point clouds) dhe ortofotove me definicion të lartë lejuan përftimin e një pamjeje stratigrafike të sitit, duke bërë të mundur identifikimin e saktë të fazave të ndërtimit dhe ndërhyrjeve të kryera në periudha të ndryshme.

Rezultatet e kësaj faze janë përfshirë në seksionin e mëposhtëm të Planit të Konservimit:
PJESA 4 - Rilevimi

FAZA 3 - Sondazhet Arkeologjike

Faza e tretë në qasjen e konsulentit janë sondazhet arkeologjik. Kryerja e tyre në zonën e studimit synon t'u përgjigjen disa pyetjeve në lidhje me trashëgiminë arkeologjike të zonës së ndërtuar dhe territorit përreth. Rezultatet e tyre brenda zonës së studimit kanë për qëllim të japin një informacion të rëndësishëm për evoluimin e vendbanimit që nga periudha helenistike deri në atë të antikitetit të vonë. Është e rëndësishme të mundësohet një datim më i mirë i periudhës kur kjo zonë është banuar për herë të parë, banuar përseri dhe braktisur. Përcaktimi sa më qartë që të jetë e mundur i strukturës urbane të këtij fshati të periudhës së antikitetit të vonë do të jetë një vlerë e shtuar jo vetëm për arkeologjinë e kësaj periudhe. Të dhënat e mbledhura nga sondazhet do të hedhin dritë mbi historinë e zonës së kësaj periudhe.

Rezultatet e kësaj faze janë përfshirë në seksionin e mëposhtëm të Planit të Konservimit:
PJESA 5 - Sondazhet Arkeologjike

FAZA 4 - Vlerësimi i Gjendjes

Faza e katërt e punës është vlerësimi i gjendjes së sitit dhe i strukturave të vendosura brenda Parkut Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit. Ky vlerësim përfshin identifikimin e rreziqeve dhe kërcënimeve për strukturat, sitin dhe mjedisin përreth.
Nga pikëpamja e konservimit, projekti për mbrojtjen e trashëgimisë së siteve arkeologjike të Bylisit dhe Klosit nxjerr në pah disa çështje kritike që kërkojnë një qasje të kujdesshme dhe

shumëdisiplinore të bazuar në parime rigoroze të restaurimit. Sfidat kryesore përfshijnë një kombinim të faktorëve strukturorë, materialë, mjedisorë dhe të menaxhimit që kompromentojnë integritetin, lexueshmërinë dhe qëndrueshmërinë afatgjatë të kësaj trashëgimie.
Kjo fazë përfshin një përshkrim të ndërhyrjeve të nevojshme të konservimit, metodologjinë, një listë prioritetesh për secilën zonë (duke përfshirë ato të parashikuara për strukturat aktuale), trajtimin e propozuar, materialet, të shoqëruara me hartografi specifike në vizatime dixhitale dy-dimensionale.

Rezultatet e kësaj faze janë përfshirë në seksionin e mëposhtëm të Planit të Konservimit:
PJESA 6 - Vlerësimi i Gjendjes

FAZA 6 - Analiza e Tregut të Turizmit dhe Strategjia e Përfshirjes së Palëve të Interesit

Një element dallues i qasjes së adoptuar nga grupi i punes është fokusimi në aksesueshmërinë dhe përmirësimin e qëndrueshëm të sitit, që janë konsideruar si një pjesë integrale dhe e pandashme e proçesit të konservimit. Mbrojtja materiale e strukturave nuk konceptohet si një qëllim në vetvete, por si një parakusht për rivendosjen e kuptimit, lexueshmërisë dhe aksesueshmërisë në vendet e kujtesës. Në këtë mënyrë, konservimi bëhet pjesë e një strategjie më të gjerë për të patur një përmirësim të integruar, që synon ri-integrimin e monumenteve në strukturën e jetesës së shoqërisë bashkëkohore, duke ruajtur respektimin e plotë të identitetit të tyre historik dhe duke i kushtuar vëmendje maksimale sigurisë së sitit dhe vizitorëve të tij, veçanërisht në pritje të një rritjeje të fluksit turistik. Aksesueshmëria e sitit nuk do të jetë thjesht një rezultat i procesit të konservimit, por vazhdimësi e tij e natyrshme. Rritja e aksesit dhe kuptueshmerisë së monumenteve nënkupton forcimin e vlerës së tyre shoqërore, inkurajimin e pjesëmarrjes aktive të komuniteteve lokale dhe nxitjen e formave të reja për të patur një administrim të përbashkët - ku njohuria bëhet mjeti kryesor për mbrojtjen e trashëgimisë.

Qasja e përdorur mundëson njohjen e vlerës së trashëgimisë jomateriale dhe kujtesës kolektive të lidhur me sitet e Bylisit dhe Klosit. Këto site nuk janë thjesht monumente arkeologjike, por hapësira të jetuara thellësisht, të rrënjosura në narrativën historike dhe kulturore të komunitetit vendas. Projekti kërkon ndërmarrjen e iniciativave aktive për angazhimin e komunitetit, të tilla si takime publike rreth arkeologjisë, programe edukative për shkollat dhe organizime kolektive për të ndarë

së bashku dhe interpretuar rëndësisë kulturore të siteve. Përveç tyre, duhet të promovohen aktivitete dhe shfaqje kulturore për të ndihmuar në ruajtjen e traditave vendase dhe për të nxitur njohjen dhe transmetimin e trashëgimisë jomateriale përmes historisë gojore dhe praktikave të tjera vlerësuese të bazuara në komunitet.

Rezultatet e kësaj faze janë përfshirë në seksionin e mëposhtëm të Planit të Konservimit:
PJESA 7 – Analiza e Tregut të Turizmit dhe Strategjia e Përfshirjes së Palëve të Interesit

FAZA 7 – Plani i Veprimit

Së fundmi, metodologjia përfshin zhvillimin e një Plani Veprimi të detajuar pesëvjeçar, që përcakton prioritetet për ndërhyrje dhe mirëmbajtje.
Ky plan përfshin një plan reagimi ndaj emergjencave, që përshkruan proçedurat që duhen ndjekur (mirëmbajtja, monitorimi, menaxhimi i risqeve natyrore dhe atyre të shkaktuara nga njerëzit, gërmimet e mëtejshme, dhe analizimet).
Kjo gjë do të sigurojë qëndrueshmërinë e ndërhyrjeve si dhe atë te sitit, duke mundesuar mbrojtjen e trashëgimisë për brezat e ardhshëm, në përputhje me legjislacionin ndërkombëtar dhe kombëtar që lidhet me mbrojtjen e trashëgimisë kulturore.
Plani i Veprimit merr në konsideratë afatet kohore të projektit IPA 2018 "BE për Zhvillim Ekonomik të Udhëhequr nga Turizmi, Zhvillim Ekonomik Vendor me Fokus në Trashëgiminë Kulturore".
Kostot përkatëse identifikohen dhe ndahen në këto kategori:

- Konservimi dhe konsolidimi strukturor;
- Pastrimi dhe mirëmbajtja e vazhdueshme;
- Monitorimi.

Rezultatet e kësaj faze jane përfshirë në seksionin e mëposhtëm të Planit të Konservimit:
PJESA 8 - Plani i Veprimit

5 | Grupi i Punës

Personat përgjegjës të grupit të punës janë:



Ekspertët Kryesorë

Giovanni Di Fisco
Udhëheqësi i Përgjithshëm i Ekipit

Francesca Brancaccio
Arkitekt Kryesor i Konservimit

Agron Islami
Restaurator i Punëve të Artit

Neritan Ceka
Arkeolog Kryesor

Massimo Di Fisco
Inxhinier Strukturist

Bujar Karanxha
Topograf - Inxhinier Gjeodet

Genci Samimi
Ekspert i Restaurimit

Genc Metohu
Ekspert Turizmi

Edvin Lance
Ekspert i përfshirjes së palëve të interesit/komunitetit

Ekipi mbështetës

Francesca Crotti
Rezar Kumbaro
Uma Damico
Salvatore Di Fisco
Gjergji Gjuraj
Skender Mucaj
Berbis Nasi (Islami)
Endri Sejdini
Turan Ziaiemehr
Artola Zotaj

Financuar nga Bashkimi Evropian

MINISTRIA E EKONOMISË, KULTURËS DHE INOVACIONIT

ITALIAN AGENCY FOR DEVELOPMENT COOPERATION

PLANI I KONSERVIMIT ARKEOLOGJIK PARKU ARKEOLOGJIK I BYLISIT

qytetet antike të Bylisit dhe Klosit



2

PJESA

Analiza Historike

ILLYRIAN CONSULTING ENGINEERS

AGATE

B5 s.r.l ENGINEERING

MEDITERRANEA ENGINEERING

1 | ANALIZA HISTORIKE E BYLISIT **5**

1. MURET RRETHORE TË QYTETIT 6
1.1 Oborri i fortifikuar *8*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Oborri i fortifikuar **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Oborri i fortifikuar **Error! Bookmark not defined.**
1.2 Kulla e Rrumbullakët *10*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Kulla e Rrumbullakët **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Kulla e Rrumbullakët **Error! Bookmark not defined.**
1.3 Porta nr.1 *11*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Porta nr.1 **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Porta nr.1 **Error! Bookmark not defined.**
1.3 Muri Lindor me Portat 3 dhe 4 *12*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Muri Lindor me Portat 3 dhe 4 **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Muri Lindor me Portat 3 dhe 4 **Error! Bookmark not defined.**
1.4 Juglindja me Portën 8 dhe Eukorionin *14*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Juglindja me Portën 8 dhe Eukorionin **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Juglindja me Portën 8 dhe Eukorionin **Error! Bookmark not defined.**
1.5 Muri Jugperëndimor, jugor dhe Porta nr. 5 *15*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Muri Jugor, Jugor dhe Porta nr. 5 **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - muri jugor **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Porta nr. 5 **Error! Bookmark not defined.**
1.6 Muri perëndimor me Portat nr. 6 - 7 dhe kullën e pelegrinazhit bektashian *19*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Muri Perëndimor **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Muri Perëndimor **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Porta nr. 7 **Error! Bookmark not defined.**
1.7 Nekropoli *22*
2. AGORA DHE MONUMENTET E SAJ 23
2.1 Propilea, prytaneioni dhe arsenali *25*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Propilea, prytaneioni dhe arsenali **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Arsenali **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Arsenali **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Prytaneioni dhe Propilea **Error! Bookmark not defined.**
2.2 Latrina dhe Banjat e Justinianit *32*
Dokumentacion fotografik - Latrina **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Banjat e Justinianit pranë Cisternës **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Banjat e Justinianit **Error! Bookmark not defined.**
2.3 Stadiumi dhe cisterna e tij *36*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Stadiumi dhe cisterna e tij **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Cisterna **Error! Bookmark not defined.**
38
Dokumentacion fotografik - Punimet e konservimit dhe restaurimit 2019-2024 **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Stadiumi **Error! Bookmark not defined.**
2.4 Teatri *41*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Teatri **Error! Bookmark not defined.**
2.5 Stoa A dhe B *44*
2.5.1 Stoa A *44*

Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Stoa A **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Stoa A 47
Dokumentacion fotografik - Stilibati **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Stilibati dhe muri lindor **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Muri lindor **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Banesa të Antikitetit të Vonë **Error! Bookmark not defined.**
2.5.2 Stoa B *52*
Dokumentacion fotografik - Stoa B 53
2.6 Palestra dhe Banjat Romake *54*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Palestra dhe Banjat Romake **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Palestra 55
Dokumentacion fotografik - Termat **Error! Bookmark not defined.**
56
2.7 Tempulli i Augustit *57*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Tempulli i Augustit **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Tempulli i Augustit **Error! Bookmark not defined.**
3. PLANIFIKIMI URBAN I BYLLISIT DHE BANESAVE PRIVATE 59
3.1 Banesa A *60*
Dokumentacion fotografik - Banesa A **Error! Bookmark not defined.**
3.2 Banesa B *62*
Dokumentacion fotografik - Banesa B **Error! Bookmark not defined.**
3.3 Banesa C *64*
Dokumentacion fotografik - Banesa C **Error! Bookmark not defined.**
3.4 Banesa D *66*
Dokumentacion fotografik - Banesa D **Error! Bookmark not defined.**
3.4 Mbishkrimi i Mark Lollianit *68*
4. MONUMENTE TË PERIUDHËS SË VONË TË ANTIKISË SË BYLLISIT 69
4.1 Muret rrethuese të qytetit në antikitetin e vonë *70*
4.1.1 Muri Viktorinus dhe kulla *71*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Muri Viktorinus **Error! Bookmark not defined.**
Kulla S *74*
Dokumentacion fotografik - Kulla S **Error! Bookmark not defined.**
Kulla T *76*
Dokumentacion fotografik - Kulla T **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Kulla T **Error! Bookmark not defined.**
Kulla U *79*
Dokumentacion fotografik - Kulla U **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Muri midis U dhe V **Error! Bookmark not defined.**
Kulla V *82*
Dokumentacion fotografik - Kulla V **Error! Bookmark not defined.**
Kulla X *84*
Dokumentacion fotografik - Kulla X **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Kulla X **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Muri midis kullës X dhe Y **Error! Bookmark not defined.**
Kullar Y *88*
Dokumentacion fotografik - Kulla Y **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Kulla Y **Error! Bookmark not defined.**

4.2 Bazilika B - Katedralja *91*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Bazilika B **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Bazilika B **Error! Bookmark not defined.**
4.3 Bazilika A *96*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Bazilika A **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Bazilika A **Error! Bookmark not defined.**
4.4 BAZILIKA C 99
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Bazilika C **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Bazilika C **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Bazilika C Nefi Qendror **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Bazilika C - Dyshemeja e nefit qendror **Error! Bookmark not defined.**
4.5 Bazilika D *103*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Bazilika D **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Bazilika D **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Bazilika D nefi **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Mozaiku i Bazilikës D **Error! Bookmark not defined.**
4.6 Bazilika E *107*
Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Bazilika E **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Bazilika E **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Bazilika E **Error! Bookmark not defined.**

2 | ANALIZA HISTORIKE E KLOSIT **110**

1. MURI RRETHUES 111
Punimet e kaluara të konservimit dhe restaurimit - Muri rrethues **Error! Bookmark not defined.**
Dokumentacion fotografik - Muri rrethues **Error! Bookmark not defined.**
2. TEATRI 113
Dokumentacion fotografik - Teatri **Error! Bookmark not defined.**
3. STOA 115
Dokumentacion fotografik - Stoa **Error! Bookmark not defined.**
4. BANESA 117
Dokumentacion fotografik - Banesa 2019-2025 **Error! Bookmark not defined.**

3 | EKSPERIENCA ARKEOLOGJIKE DHE E RESTAURIMIT **119**

3.1 STRATIGRAFIA ARKEOLOGJIKE DHE TEKNIKAT E RESTAURIMIT 119
3.2 GËRMIME ARKEOLOGJIKE DHE PUNIME RESTAURIMI 120
3.3. SEKUENCA KRONOLOGJIKE E GJËRMIMEVE ARKEOLOGJIKE DHE NDËRHYRJEVE TË RESTAURIMIT 122

5 | SHTOJCAT **123**

Shtojca 1 Pasaportat e Monumenteve *123*

6 | BIBLIOGRAFIA **124**

7 | INDEKSI I FIGURAVE **127**

Ky dokument duhet të konsiderohet pjesë e Planit të Konservimit. Në veçanti, ai përmban informacion në lidhje me origjinën e sitit dhe fazat e rëndësishme të zhvillimit të tij. Ky informacion është thelbësor për të mbështetur analizën dhe propozimet e konservimit për sitin nga një perspektivë historike (**ref. pika 8.1 - Analiza Historike e Termave dhe Referencave - ToR**)

Ky dokument përmban kontribute teknike të përgatitura nga ekspertë individualë të lëndës të angazhuar në projekt. Çdo seksion i hartuar nga një ekspert specifik pasqyron gjykimin profesional, interpretimet dhe mendimet vetëm të atij kontribuesi. Të gjitha të drejtat e pronësisë intelektuale për këto kontribute individuale mbeten të autorëve të tyre përkatës

1 | Analiza Historike e Bylisit

Në jetën e tij afërsisht 1000-vjeçare, që nga themelimi i tij rreth mesit të shek. IV p.e.s. deri në braktisjen e tij në fund të shek. VI e.s, Bylisi pati dy periudha kryesore lulëzimi ekonomik dhe kulturor, të cilat u materializuan përmes monumenteve shoqërore ose private që formuan fizionominë arkitekturore të qytetit.

- **Periudha e parë është ajo** e antikitetit klasik ilir, e cila përmbledh jetën e qytetit nën administrimin e Koinonit të Bylinëve në shek. IV-I p.e.s. dhe që vazhdon nga një pikëpamje arkitekturore edhe në periudhën e administrimit nga Colonia Iulia Byllidenses dhe administrata provinciale romake në shek. I p.e.s. deri në shek. III e.s.
- **Periudha e dytë përkon me** Antikitetin e Vonë, shek. IV-VI e.s., kur Bylisi i përkiste administrativisht Perandorisë Bizantine, duke pësuar ndryshime themelore në fizionominë e tij arkitekturore.

Fizionomia e plotë urbane-arkitektonike e Bylisit mori formë rreth mesit të shek. III p.e.s., rreth një shekull pas themelimit të tij, si rezultat i investimeve të bëra nga bashkësia politike e njohur si Koinoni i Byllioneve, si dhe rritjes së cilësisë së jetës nga pasurimi i elitave qytetare. Mund të dallohen tre komplekse monumentale të rëndësishme që mund të përmblidhen si:

- *Muret rrethuese të qytetit, me hyrjet dhe kullat si elementë themelorë arkitektonikë.*
- *Agoraja, me teatrin, stadiumin, stoën dhe ndërtesa të tjera publike.*
- *Rrjeti rrugor hipodamik me banesa private.*

1. Muret rrethuese të qytetit

Muret rrethuese të Bylisit janë ndër fortifikimet më të ruajtura dhe më madhështore të lashta ilire të mesit të shek. IV p.e.s. Me një gjatësi prej 2250 m, ato rrethojnë një sipërfaqe prej 30 ha, në të cilën shtrihej qyteti antik me tre ndarjet e tij të brendshme:

- agora, për aktivitete sociale dhe kulturore;
- zona rezidenciale për strehim dhe eukorioni për strehimin e popullsisë së fshatit në rast lufte.

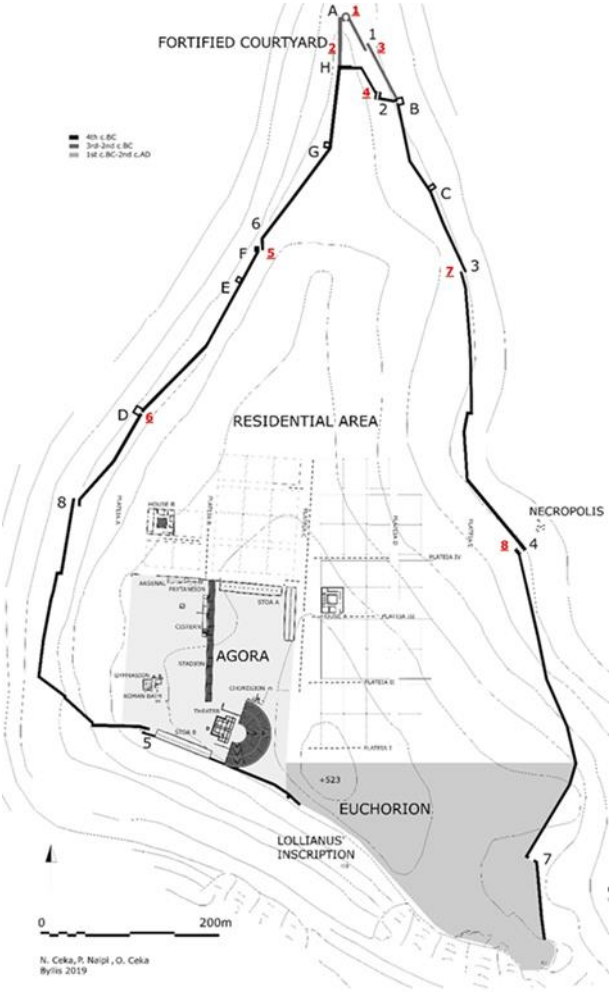


Figura 1 Planimetria e qytetit antik të Bylisit gjatë shekujve 4-1 para Krishtit, sipas N. Ceka, P. Naipi, O. Ceka.

Plani i murit rrethues është i thjeshtë, në formën e një trekëndëshi, i cili mbetet i hapur vetëm për rreth 200 m, mbi shkëmbinjtë e pakalueshëm të anës jugore.

Pesë kulla ishin vendosur në kthesat e murit rrethues, të cilat shërbenin për të vendosur roje, por edhe forconin qëndrueshmërinë e mureve. Deri më tani, janë zbuluar tetë porta, të cilat siguronin lëvizjen e shpejtë të banorëve dhe udhëtarëve në qytet, të cilat janë të numëruara nga 1-8, sipas rendit të zbulimit. Kalimi nëpër to kontrollohej nga rojet e vendosura në kulla që ngriheshin mbi harqet në korridoret e hyrjes.

Porta nr. 4 në anën lindore kishte pamjen e një ndërtese të vërtetë me përmasa 10.85 x 8.45 m dhe ishte rreth 9 m e lartë.

Porta nr. 5 i shërbente kryesisht agorasë për akses të drejtpërdrejtë për pjesëmarrësit në aktivitetet që zhvilloheshin atje.

Një element interesant është oborri i fortifikuar, i cili iu shtua murit rrethues në cepin verior të tij në një periudhë të dytë ndërtimi, për të siguruar hyrjen kryesore të qytetit nga sulmet e *litoboleve*.

Muret me gjerësi 3.50 m janë ndërtuar me blloqe guri gëlqeror të punuar në forma katërkëndëshe dhe të vendosura në rreshta pothuajse të barabarta me një lartësi prej 0.55-0.65 m, e njohur si teknika izodomike. Struktura e tyre është e tipit emplekton, ku vetëm dy faqet e jashtme të murit përbëhen nga blloqe, ndërsa brenda kanë një mbushje me gurë të vegjël, e cila lidhet me blloqe

tërthore me faqet. Lartësia e murit nga jashtë varionte nga 8-9 m. Muri rrethues i Bylisit ishte pjesë e një sistemi fortifikimesh të krijuara rreth mesit të shek. IV p.e.s, të lidhura me zhvillimin shoqëror dhe ekonomik të Ilirisë Jugore, si dhe me forcimin e Mbretërisë Ilire në brendësi të kolonive helene të Dyrrahut dhe Apollonisë.

Një periudhë e dytë ndërtimi u krye në fortifikimet e Bylisit në kushtet e luftërave që u zhvilluan në territorin e Bylisit midis viteve 230-167 p.e.s. Gjatë kësaj periudhe, oborri i fortifikuar u ndërtua në anën veriore të qytetit, për t'i bërë ballë sulmeve të makinave të luftës. Për këtë qëllim, u ndërtua edhe një kullë e rrumbullakët me diametër 9.60 m, me mure të trefishta, të cilat siguronin qëndrueshmërinë e saj kundër sulmeve të litoboleve, por mund të mbanin edhe peshën e makinave hedhëse gurësh të instaluara në kullë. Muret rrethuese të Bylisit u ruajtën pa ndryshime të dukshme edhe kur qyteti u shndërrua në një koloni romake, me një dekret të veçantë të Augustit, siç dëshmohet nga mbishkrimi latin i ruajtur në portën nr. 5.

Me fortifikimin e tij të fuqishëm dhe sipërfaqen e madhe të mbyllur brenda tyre, Bylisi ishte qendra politike, por edhe ushtarake e Koinonit të Bylinëve. Territori dhe pasuria e banorëve të tij mbroheshin nga një sistem i plotë fortifikimesh, që përfshinte qytetet e Klosit, Gurëzesës (Eugenum) dhe Margëlliçit (Bargullum), si dhe kështjellat në Kalivaç dhe Rabie.

1.1 Oborri i fortifikuar

Oborri i fortifikuar përfaqëson një shtesë në fortifikimin e Bylisit, i cili kishte për qëllim të mbronte anën veriore, më të sulmueshme të fortifikimeve, e cila deri atëherë i ishte besuar bastionit të madh. I vendosur në cepin veriperëndimor të fortifikimit, ai njëkohësisht mbronte nga sulmet frontale nga veriu, si dhe kontrollonte hyrjen kryesore për në Bylis, e cila bëhej përmes Portës Nr. 6. Hapja e Portës Nr. 2 në anën lindore të bastionit e bëri të domosdoshme krijimin e një oborri të fortifikuar përpara tij, i cili përshkohej nga Porta Nr. 1 dhe mbrohej nga Kulla e Rrumbullakët.
Edhe pse ky ndërtim është ndërtuar në shek. III p.e.s, teknika e ndërtimit është e njëjtë me atë të mureve të shek. IV, me muraturë katërkëndëshe izodomike të tipit emplekton me lartësi rreshti prej 0.60 m. Blloqet në fasadë kanë faqe të sheshta dhe faqe pak të prera, të cilat krijojnë një ulluk dekorativ të cekët.

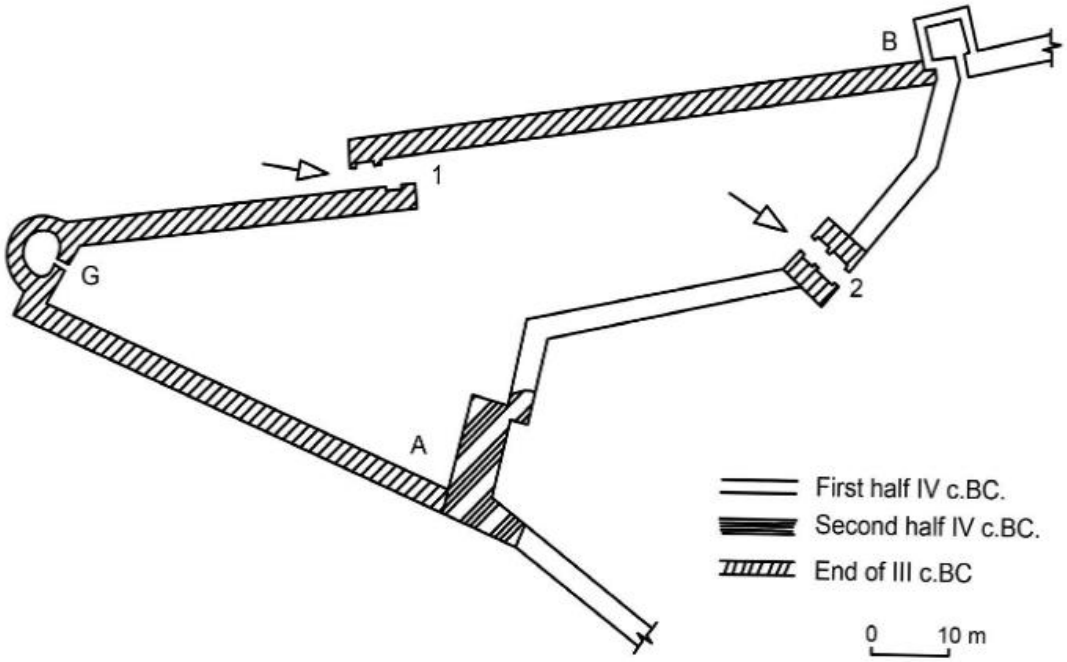


Figura 1 Oborri i fortifikuar në Bylis nga N. Ceka, O. Ceka

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Oborri i fortifikuar

Oborri ka qenë objekt i ndërhyrjeve restauruese të kryera nga L. Papajani për Bastionin e Madh, Portën 1, Portën 2, muret lindore dhe perëndimore dhe nga E. Haxhiraj për Kullën e Rrumbullakët..

Dokumentacion fotografik - Oborri i fortifikuar



Figura 2 Oborri i fortifikuar. Ortophoto, N. Ceka, J. Pekmezi. AIA

1.2 Kulla e Rrumbullakët

Në një periudhë të tretë, që përkon me luftërat romako-maqedonase në brendësi të Apollonisë, u shtua një oborr i fortifikuar trekëndësh, si dhe një kullë gjigante e rrumbullakët me një diametër prej 6.90 metrash. Kulla kishte dy kate dhe ishte rreth 9 metra e lartë; ajo kontrollonte hyrjen drejt një porte të re që u ndërtua në anën e saj të majtë.[1]

Punime të mëparshme konservimi dhe restaurimi - Kulla e Rrumbullakët

U restaurua nga Edmond Haxhiraj. Metoda ishte anastiloza e blloqeve që u gjetën të shembura direkt nën murin rrethues, duke u orientuar nga lartësia e rreshtave. Meqenëse muri u rindërtua gjatë Antikitetit të Vonë dhe zona u përdor për një kohë të gjatë si gurore nga vendasit, nuk ishte e lehtë të përfundoheshin rreshtat, kështu që restauruesit i kanë vendosur blloqet në mur, kryesisht duke respektuar lartësinë e tyre.

Dokumentacion fotografik - Kulla e Rrumbullakët



Figura 3 Kulla e rrumbullakët. Foto nga N. Ceka

[1] *2025, Bylisi, Historia e monumenteve, N. Ceka, S. Muçaj*

1.3 Porta nr.1

Është porta kryesore e Oborrit të Fortifikuar, si dhe e të gjithë qytetit duke filluar nga fundi i shek. III p.e.s.

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Porta nr. 1

Punimet restauruese nga L. Papajani kanë rivendosur një pjesë të blloqeve në rreshtat e sipërm të faqes perëndimore, por pa korrigjuar pjerrësinë (animin) e murit që është mjaft i theksuar në këndin e brendshëm të hyrjes.

Dokumentacion fotografik - Porta nr. 1



Figura 4 Porta nr. 1. Gjatë punimeve të restaurimit. Foto nga N. Ceka

1.3 Muri Lindor me Portat 3 dhe 4

Që nga themelimi i tij dhe deri në shek. IV e.s, pjesa lindore e Bylisit ishte zona kryesore e banimit, por në shek. V e.s, jeta e qytetit u përqendrua kryesisht në perëndim. Me ndërtimin e murit të ri rrethues në mesin e shek. VI e.s, zona mbeti jashtë qytetit dhe u braktis. Vëzhgimet dhe sondimet tregojnë se pjesa lindore e qytetit ishte dendësisht e populluar dhe kishte një sistem rrugësh ortogonale ose rrjetëzuese.
Përveç kësaj, ajo lidhej me rrethinat e qytetit nëpërmjet hyrjes nr. 3 (më e ngushta në qytet, 1.40 metra e gjerë), e cila kryesisht i shërbente nekropolit të shek. IV-III p.e.s, dhe nëpërmjet hyrjes nr. 4.[2]

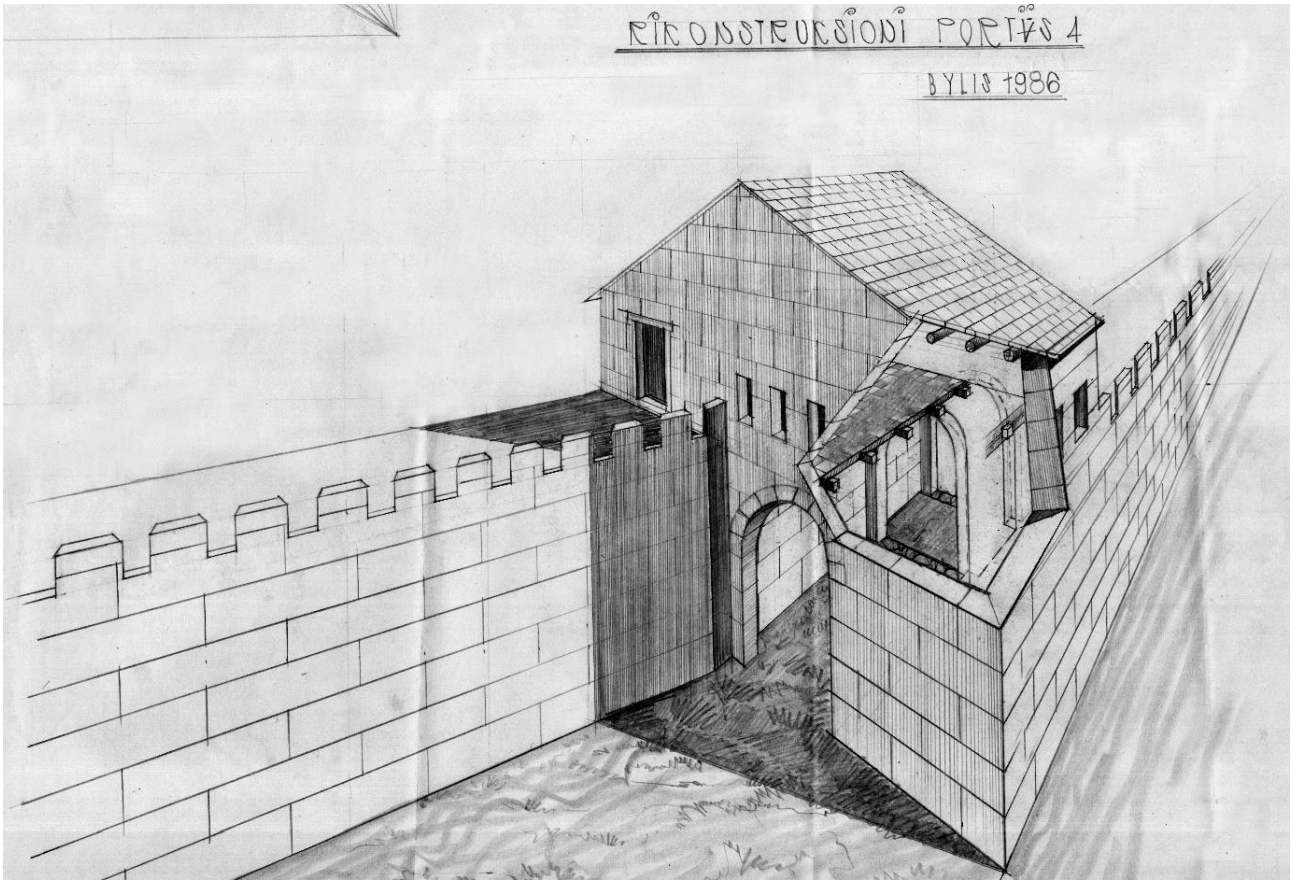


Figura 5 Rikonstruksioni i Portës nr. 4 nga N. Ceka, L. Papajani (AIA)

Kjo hyrje ndodhet në mes të murit të anës lindore, ku fillon të ngrihet në shpatin e kodrës. Rruga që lidhte Bylisin me qytetin fqinj të Klosit kalonte nëpër të. Porta nr. 4 është më e madhja dhe më e

[2] *2025, Byllis, historia e monumenteve, N. Ceka, S. Muçaj*

ruajtura nga të gjitha portat e qytetit. Korridori i hyrjes, 8.45 metra i gjatë dhe 4.20 metra i gjerë, mbulohej nga një kullë gjigante me përmasa 10.85 x 8.45 metra.
Ajo mbështetej mbi tre harqe që vijonin në vazhdim të gjashtë kontrafortëve në të dyja anët e korridorit.
Një portë njëfletëshe ndodhej pas kontrafortit të dytë; boshti i saj mbështetej në anën e majtë të hyrjes. Hyrja u përdor, megjithëse e ngushtuar, deri ne shek.V-VI e.s.[3]

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Muri Lindor me Portat 3 dhe 4

Kjo pjesë e murit u trajtua pjesërisht nga L. Papajani, i cili pastroi Portën Nr. 3, e cila ishte gërmuar në vitin 1918 nga C. Praschniker. Ai kreu gjithashtu ndërhyrje konservimi në Portën Nr. 4 të gërmuar nga N. Ceka, duke restauruar blloqet e rrëzuara.

Dokumentacion fotografik - Muri Lindor me Portat 3 dhe 4

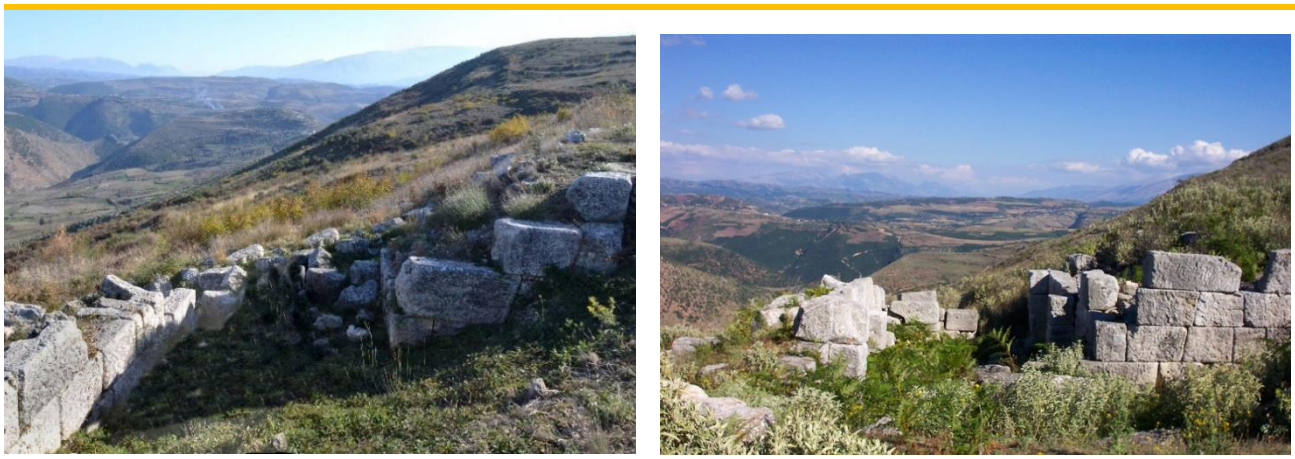


Figura 6 Portat nr. 3 - 4

[3] *2025, Bylisi, Historia e monumenteve, N. Ceka, S. Muçaj*

1.4 Juglindja me Portën 8 dhe Eukorionin

Ishte një nga portat kryesore përmes së cilës popullsia e Koinonit hynte në eukorion për t'u strehuar në rast lufte.
Një sipërfaqe prej rreth 6 ha përbën eukorionin, ku nuk lejohej asnjë ndërtim dhe për këtë arsye sot duket si një terren i zhveshur, i ekspozuar ndaj erozionit. Në qendër të kësaj zone, pikërisht në buzë të shkëmbit të pakalueshëm, ndodhet e vetmja gurore e njohur e Bylisit, e cila ka shërbyer nxjerrjen e materialit ndërtimor, por edhe skulpturave gjatë gjithë periudhave.

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Juglindja me Portën 8 dhe Eukorionin

Guroreja është pastruar pjesërisht gjatë punës kërkimore për botimin e saj, por është mbuluar përsëri nga depozitat e dheut dhe bimësia.

Dokumentacion fotografik - Juglindja me Portën 8 dhe Eukorionin



Figura 7 Eukorioni

1.5 Muri Jugor, Muri Jugperëndimor dhe Porta nr. 5

Ky mur shtrihet nga shkëmbinjtë deri në këndin jugperëndimor të fortifikimit të Bylisit.
Në një distancë prej rreth 70 m, muri rrethues u rindërtua në shek. III p.e.s. për të shërbyer si muri kryesor i Stoës B. Kontrafortet e tij shërbyen gjithashtu për këtë qëllim. Shkatërrimi dhe marrja e materialit ndërtimor të Stoës B në periudhën e Antikitetit të Vonë bëri që muri të rrafshohej me sipërfaqen e dyshemesë së stoës në anën e tij të brendshme, ndërsa faqja e jashtme është rrënuar në 45 gradë.
Pranë teatrit ndodhet porta nr. 5, nëpërmjet së cilës popullsia e zonave përreth hynte në agora. Planimetria e saj përsërit skemën tipike të hyrjeve të hershme të Bylisit, me një korridor tërthor.

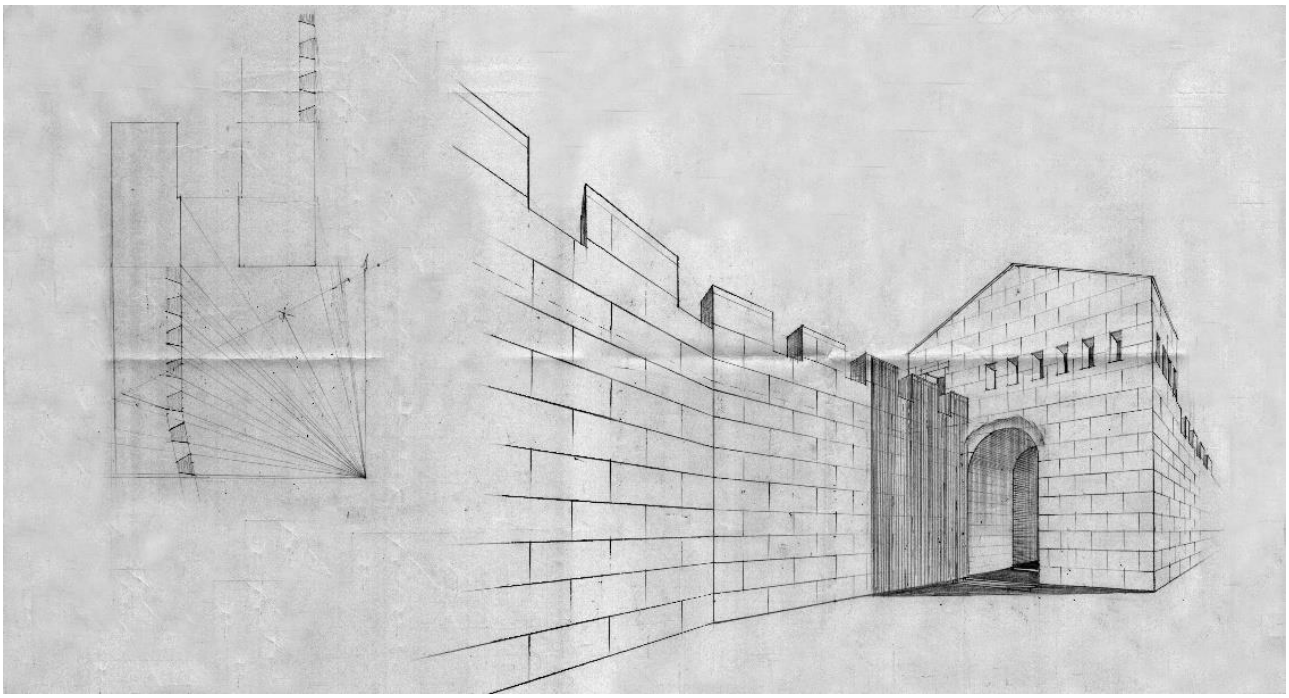


Figura 8 Porta nr. 5. Pamje dhe rindërtim. N. Ceka, P. Naipi (AIA)

Korridori me gjatësi 7 metra dhe gjerësi 3 metra shtrihej midis dy krahëve paralelë të murit. Kështu, hyrja ishte e fshehur nga goditjet ballore, dhe ata që rrethonin qytetin detyroheshin të kalonin përgjatë murit, nga ku mund të sulmoheshin që lart.
Përveç kësaj, kalimi që të çonte drejt portës kontrollohej gjithashtu nga një kullë me përmasa 9,88 x 7 metra, të ngritur mbi harqe 8,80 metra të larta mbi korridorin e hyrjes. Vetë porta prej druri ishte 3,60 metra në thellësi të korridorit, në mënyrë që të mos goditej ose digjej kur të sulmohej qyteti.
Kjo portë u rindërtua me krijimin e kolonisë romake. Një mbishkrim latin në një bllok në anën e djathtë të hyrjes përkthehet: "Augusti, djali i perandorit, Cezarit të hyjnueshëm, lejoi [rindërtimin e mureve]".

Në një bllok tjetër, një mbishkrim i pjesshëm që mund të plotësohet është i lexueshëm "Kolonia e Julia Augusta-s".
Gjatë rindërtimit të mureve të qytetit në fillim të shek. V e.s, kjo hyrje vazhdoi të përdorej, duke u ngushtuar. Megjithatë, gjatë rindërtimeve të Viktorinit, ajo u muros.

Një pjesë e nekropolit të Bylisit të hershëm ndodhej pranë kësaj porte, me varre në formën e kutive të mëdha me pllaka guri të latuara. Disa prej tyre u ripërdorën në gjysmën e dytë të shek. VI e.s.[4]

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Muri Jugor, Jugperëndimor dhe Porta nr. 5

Ky mur që zgjatet që nga rëniet shkëmbore deri në këndin jugperëndimor të fortifikimit të Bylist ka qenë objekt i ndërhyrjeve konservuese-restauruese vetëm në zonën e Portës nr. 5. E gjithë pjesa e murit rrethues nën analemën jugore të teatrit është zbuluar pjesërisht gjatë gërmimeve të tij.
Muri rrethues nën Stoa B u gërmua pjesërisht gjatë gërmimit të Stoa B dhe pjesa më lindore e tij u restaurua nga L. Papajani në një mënyrë të kënaqshme.
Porta u gërmua nga N. Ceka dhe u restaurua nga L. Papajani, i cili vendosi blloqet e rrëzuara në muret anësore. Ai e ngriti nivelin e mureve duke vendosur blloqet që vinin nga rindërtimi i periudhës së Antikitetit të Vonë, kur ato kishin humbur rreshtimin origjinal të tyre. Sidoqoftë, kjo metofë ka siguruar qëndrueshmërinë e mureve, si dhe perceptimin e formës arkitektonike të ndërtesës.

[4] *2025, Bylisi, Historia e monumenteve, N. Ceka, S. Muçaj*

Dokumentacion fotografik - muri jugor



Figura 10 Muri jugor



Figura 9 Muri i qytetit nën Stoa B



Figura 11 Muri i parestauruar nën Stoa B

Dokumentacion fotografik - Porta nr. 5



Figura 13 Porta nr.5





Figura 12 Muri pas Portës nr. 5

1.6 Muri perëndimor me Portat nr. 6-7 dhe kullën e pelegrinazhit bektashian

Kjo mund të quhet porta e Apollonisë, sepse shënonte fillimin e rrugës që të çonte nga Bylisi në Apolloni, duke kaluar përgjatë shpatit të kodrave dhe qytetit të lashtë të Gurezezës.
Ngjitja drejt kësaj porte kontrollohej nga një kthesë e murit dhe nga kulla F. Korridori i hyrjes, me përmasa 7.60 x 2.40 metra, formohet midis dy krahëve paralelë të murit rrethues të qytetit. Kishte dy porta, njëra në fillim të hyrjes dhe e dyta në një thellësi prej 4.20 metrash nga balli. Hyrja mbulohej nga një kullë me përmasa 9 x 7.60 metra, e ndërtuar mbi harqet mbi korridor. Në prag të portës, mund të shihen dy thellime, për kalimin e qerreve dhe të ujërave.
Në një periudhë të dytë ndërtimi, gjatë shek. III-II p.e.s, kulla mbi hyrje u shemb dhe u zëvendësua nga një kullë katërkëndëshe me përmasa 6.10 x 4 metra e vendosur në të djathtë të hyrjes. Porta u riparua gjatë periudhës bizantine, në shek. V e.s. duke ripërdorur blloqet nga muri ilir, por edhe një mbishkrim latin në anën e majtë të hyrjes. Viktorini bëri riparime të pjesshme, por vetëm në lartësi. Një riparim me blloqe të ripërdorura të lidhura me baltë mund të lidhet me ngjarjet e shek. XIII-XIV, kur rrënojat e Bylisit shërbenin si kampe ushtarake.
Përpara hyrjes, në të dy anët e rrugës, u gjet një pjesë e nekropolit të qytetit. Ajo na ka dhënë disa stela varresh që datojnë nga shek.III-I p.e.s.[5]

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Muri Perëndimor

Muri perëndimor u gërmua nga N. Ceka, por nuk ka pasur ndërhyrje konservimi apo restaurimi. Porta nr. 6 është trajtuar nga L. Papajani, i cili ka restauruar blloqet e rrëzuara, duke krijuar një pamje të qartë të monumentit.

[5] *2025, Bylisi, Historia e monumenteve, N. Ceka, S. Muçaj*

Dokumentacion fotografik - Muri Perëndimor



Figura 14 Muri perëndimor ende i pagërmuar



Figura 15 Kulla nën shenjtëroren bektashiane

Dokumentacion fotografik - Porta nr. 7



Figura 16 Porta nr 7



Figura 17 Porta 6 - 2025, Bylis, historia e Monumenteve, N. Ceka, S. Muçaj

1.7 Nekropolis

Jashtë hyrjes nr. 4, një nekropol monumental filloi të ndërtohej gjatë shek. IV p.e.s. Shumica e varreve u gërmuan thellë në shkëmbinj në drejtimin lindje-perëndim. Dy varre i përkasin një lloji të mbuluar me qemer. Ato përbëhen nga një kthinë drejtkëndëshe të thelluar në shkëmb, me një hyrje nga lindja dhe me një sofat në të majtë për vendosjen e trupit. Varret më të hershme përmbanin materiale të gjysmës së dytë të shek. IV p.e.s, të cilat shërbejnë gjithashtu si *terminus ante quem* për datimin e murit dhe Portës nr. 4, me ndërtimin e së cilës lidhej edhe krijimi i nekropolit.



Figura 18 Varr monumental afër Portës No. 4 x x

2. Agora dhe monumentet e saj

Agoraja ishte vendi i takimeve dhe i aktiviteteve kryesore shoqërore, politike dhe kulturore të qytetit dhe, në aktivitete të caktuara, edhe të banorëve të tjerë të Koinonit të Bylinëve. Hapësira e saj është rezervuar që nga fillimi i themelimit të qytetit në qendër të anës jugore, në pjesën më të lartë dhe më piktoreske të kodrës ku ndodhej qyteti. Sheshi i agorasë ka formën e një katërkëndëshi të rregullt, tipik për agoratë e qyteteve të Magna Graecia (Italia Jugore). Monumentet ishin vendosur në dy plane me lartësi të ndryshme, të cilat lidheshin nga shkallët e stadiumit dhe teatrit. Hapësira e agorasë ndahej nga qyteti nga një mur dekorativ në anën veriore dhe nga muret e stoas së madhe. Dy hyrje monumentale lejonin hyrjen e qytetarëve nga kjo anë, ndërsa nga ana jugore hyrja bëhej nga porta nr. 5 e qytetit. Nga këtu hynin banorët e qendrave të tjera të Byline, sepse agoraja u përkiste të gjithë qytetarëve të koinonit.

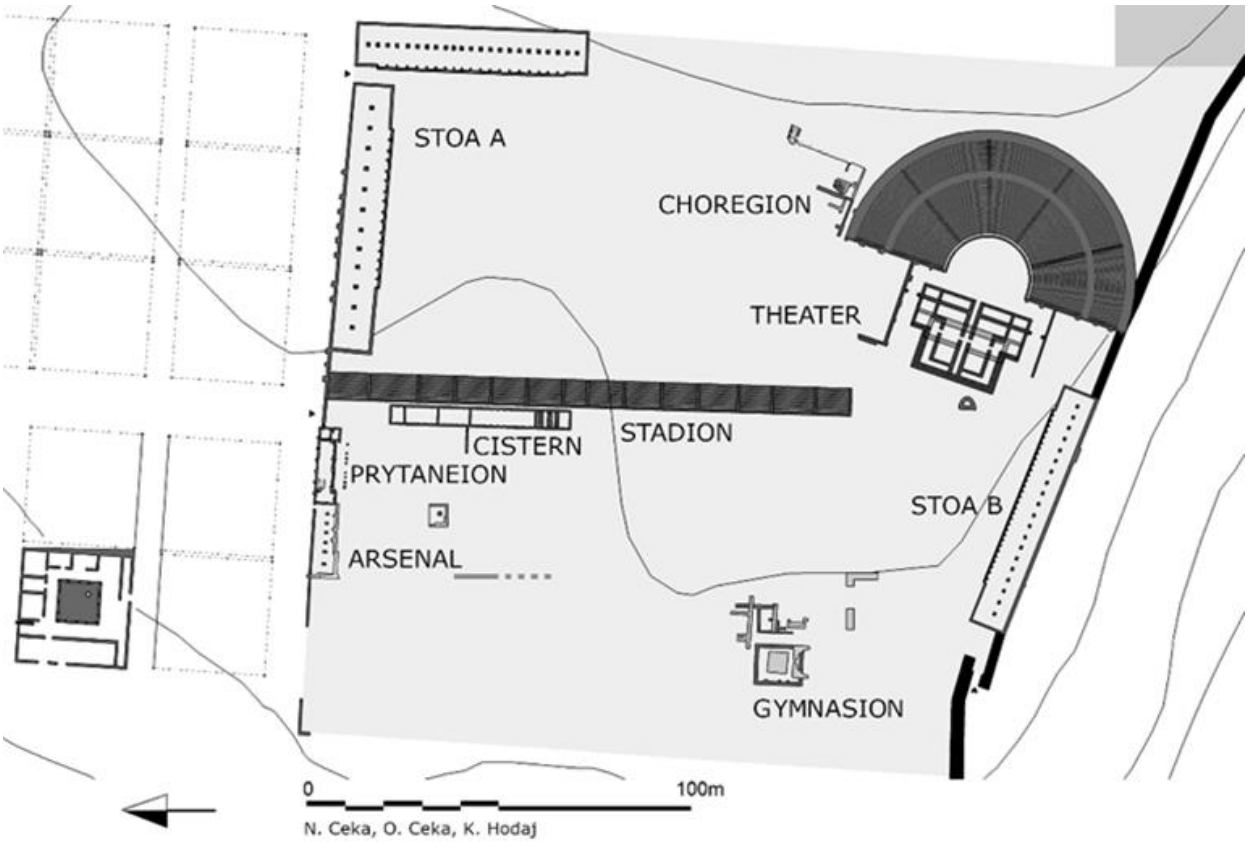


Figura 19 Agoraja e Bylisit në shek. III p.e.s. Plani sipas N. Ceka. O. Ceka, P. Naipi.

Ndërtimi i agorasë u krye rreth mesit të shek. III p.e.s. sipas një plani të vetëm, i cili përfshinte harmonizimin e vendosjes së teatrit, stoas, stadiumit, gjimnazit dhe ndërtesave të tjera publike. Ky ishte vendi ku mbaheshin takime politike dhe ku mbaheshin festivale, shfaqje teatrale, lojëra sportive dhe ceremoni fetare. Agoraja e ruajti rolin e saj si qendër publike e qytetit edhe në periudhën koloniale, kur u shndërrua në një forum. Gjatë kësaj periudhe, teatri u rindërtua dhe u ndërtuan disa monumente, siç dëshmohet nga mbishkrimet latine nga koha e Augustit, Vespasianit, Hadrianit dhe Antoninus Pius. Dy monumente, ende të pazbuluara plotësisht, formuluan pamjen e re të forumit gjatë mbretërimit të Perandorit August. Në sheshin veriperëndimor të agorasë, u ngrit tempulli kushtuar Augustit, i ndërtuar në një shkallë të madhe me rendin jonik. Në pjesën jugperëndimore, u ndërtuan banjat, një monument po aq madhështor me një sipërfaqe prej rreth 1000 m².

2.1 Propilea, prytaneioni dhe arsenali

Muri ndarës i agorasë, i cili shënonte kufirin e saj me zonën e banimit të anës veriperëndimore të qytetit, është ruajtur mirë përgjatë gjithë gjatësisë së tij prej 200 m, i ndërtuar me blloqe guri gëlqeror me forma katërkëndëshe, të profiluara me një kornizë zbukuruese. Duke pasur një karakter kryesisht dekorativ, ai shërbeu edhe si mbështetje për tre ndërtesa të rëndësishme, të cilat ishin Stoa A, Prytaneioni dhe Arsenali. Në mes të gjatësisë së tij, muri i agorës përshkohej nga Propilea, e cila ishte hyrja monumentale në agora me një gjerësi prej 9.20 m. Baza është ruajtur mirë, e cila përbën edhe stilobatin e një kolonade jonike me tre kolona dhe dy pilastra si kufizues të katër kalimeve. Pasi kaloi propilenë, vizitori i lashtë e gjeti veten përpara perspektivës së shkallëve të stadiumit në krahun e majtë, ndërsa në krahun e djathtë ndodhej një ndërtesë me përmasa 20.10 x 5.80 m, e ndërtuar mbi murin e agorasë, e cila mendohet të ketë qenë prytaneioni, zyra e funksionarit më të lartë ekzekutiv të Koinonit. Plani ruhet me dy alkove anësore dhe një portik të zbukuruar me një kolonadë të ordrit dorik, nga i cili u gjetën një numër i konsiderueshëm elementësh gjatë gërmimeve.

Në perëndim të prytaneionit, por me një disnivel prej 3 m, ndodhet një mjedis i mbyllur me përmasa 18.20 m x 6.20 m, i ndërtuar pas murit të agorasë, përmes të cilit komunikohej nëpërmjet një porte. Një rresht kolonash tetëkëndëshe shërbenin për të mbështetur dyshemenë e katit të parë, e cila duhet të ishte ngritur mbi planin e agorasë. Vendosja e bankinave me blloqe drejtkëndëshe në anët e ambientit tregon se ajo është përdorur për ruajtjen e trofeve, ose si arsenal për armë. Ambienti u rindërtua në fillim të shek. I e.s, duke përdorur muraturë *opus reticulatum*.

Në sheshin në jug të prytaneionit dhe arsenalit, u zbulua një themel katërkëndësh me përmasa 5.88 m x 7 m, i ndërtuar me një bërthamë zhavorri dhe llaçi dhe një mbulesë me blloqe katërkëndëshe të lidhura me shufra hekuri dhe plumbi.

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Propilea, prytaneioni dhe arsenali

Në kuadër të rregullimit të materialeve të vendosura në anën verore të cisternës së stadiumit, O. Ceka dhe E. Haxhiraj dalluan një grup pjesësh arkitekturore që korrespondonin me stilobatin e Propileas, të ruajtura in situ. Si rezultat, u lirua hapësirë për ndërhyrje konservimi dhe restaurimi në anën veriore të cisternës së stadiumit, por gjithashtu u krijua një pamje e qartë e hyrjes monumentale në agora.

Një numër kolonash të mbledhura gjatë gërmimeve pranë Prytaneionit u identifikuan si pjesë e kolonadës së tij dorike dhe u vendosën përkohësisht nga E. Haxhiraj në euthynterian e stilobatit të monumentit, duke krijuar imazhin e tij arkitektonik.

Sigurisht, kjo anastilozë është e përkohshme dhe nuk mund të zgjasë shumë, sepse kolonat nuk janë të fiksuara në bazat e tyre dhe mund të bien. Nga ana tjetër, është e nevojshme të krijohet një imazh më vertikal i monumenteve të agorës, të cilat u dëmtuan më shumë gjatë Antikitetit të Vonë. Për këtë arsye, projekti i restaurimit duhet të ketë si objektiv një fiksim më të qëndrueshëm të elementëve të kolonadës së propilesë dhe prytaneionit. Mund të merret në konsideratë mbushja e pjesëve që mungojnë të kolonave, por edhe mbushja e plotë e kolonës, kur ka siguri për lartësinë dhe formën e saj.

Ndërhyrja konservuese-restauruese në Arsenal e kryer nga N. Ceka dhe E. Haxhiraj në vitet 2005-2006 synonte konsolidimin e mureve perëndimore dhe jugore të monumentit, të cilat ishin një rindërtim romak me *opus retculatum*, si dhe anastiloza e kolonave tetëkëndëshe dorike, të gjetura të shembura in situ. . Muri jugor mbetet ende objekt i një ndërhyrje, që do të ketë si synim ngritjen e nivelit të murit deri në atë të truallit që gjendet prapa tij dhe errodohet nga rreshjet.

Dokumentacion fotografik - Arsenali



Figura 21 Arsenali pas restaurimit



Figura 20 Opus reticulatum i restauruar



Figura 22 Diatekizma si muri i Arsenalit



Figura 23 Diatekizma si muri mbështetës i Stoas

Dokumentacion fotografik - Arsenali



Figura 25 Arsenali pas restaurimit



Figura 24 Opus reticulatum i restauruar



Figura 26 Diatekizma si muri i Arsenalit



Figura 27 Diatekizma si muri mbështetës i Stoas

Dokumentacion fotografik - Prytaneion & Propylae



Figura 28 Prytaneion



Figura 29 Propilea në murin e diateikizmës





Figura 30 Propilea. Pjesët arkitektonike para dhe pas anastilozës së përkohshme

2.2 Latrina dhe Banjat e Justinianit

Çisterna vazhdoi të ishte në përdorim deri në periudhën bizantine. Banjat publike u ngritën në perëndim të saj, duke përfituar nga uji i saj. E ndërtuar në perëndim të çisternës, ajo ka një formë drejtkëndëshe prej 24.50 m x 6.40 m. Ajo përmban *apodyteriumin* (dhomën e zhveshjes) me banja me ujë të freskët (*frigidarium*), *tepidarium* (mjedis të vakët), *sudatio* (banjë djersitjeje), *caldarium* (dhomë të nxehtë), furrë dhe dhomë zjarri (*praefurnum*). Koha e ndërtimit të saj jepet nga një mbishkrim i gjetur në murin rrethues të qytetit, i cili ndoshta mund të vijë nga kjo banjë e gërmuar. Mbishkrimi, i gdhendur në një tabula ansata, i ruajtur pjesërisht, flet saktësisht për ndërtimin e një banje gjatë kohës së Justinianit I. Ndërtimi i banjave në atë vend u përcaktua nga cisterna e stadiumit që ishte ende në përdorim në atë kohë. Blloqe të marra nga stadiumi dhe teatri i qytetit të lashtë u përdorën në ndërtim. Monedhat e shumta prej bronzi (*numnia*) të gjetura në prefurnum, të prera nga Justiniani I dhe Baduila (Totila), e datojnë shkatërrimin e saj në vitet 547-551, ndërsa koha e ndërtimit të saj jepet nga një mbishkrim i gjetur në murin rrethues të qytetit, i cili ndoshta mund të vijë nga kjo banjë e gërmuar. Mbishkrimi, i gdhendur në një tabula ansata, i ruajtur pjesërisht, flet pikërisht për ndërtimin e një banje gjatë kohës së Justinianit I. "Për Justinianin (sundimtarin shumë të fuqishëm), (…) unë jam një banjë, (një ndërtesë e dobishme?); (…) por (mbaj emrin) e vetë atij (….) i cili (…), mbi të gjitha (…)".

Dokumentacion fotografik - Latrina



Figura 31 Latrina



Figura 32 Latrina. Kanali

Dokumentacion fotografik - Banjat e Justinianit pranë Cisternës





Figura 33 Banjat e Justinianit pranë cisternës së stadiumit

Dokumentacion fotografik - Banjat e Justinianit



Figura 35 Banjat e Justinianit. Pilastri i portës së skenës së teatrit në hyrje të banjave



Figura 34 Banjat e Justinianit. Rrethimi

2.3 Stadiumi dhe çisterna e tij

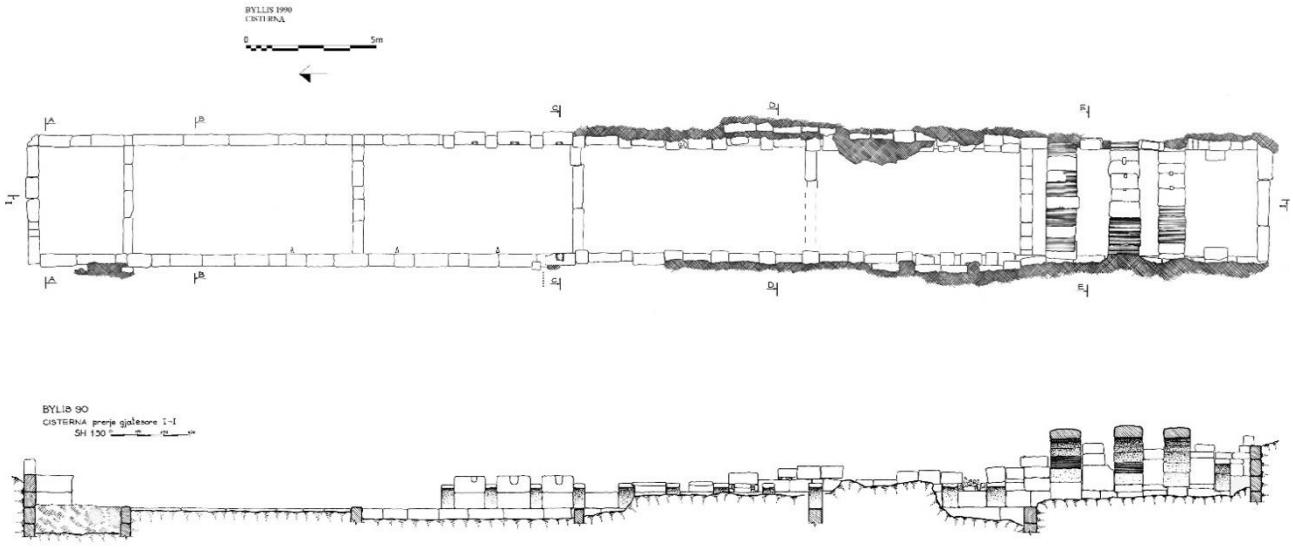


Figura 36 Modeli i restaurimit të planit (O.Ceka, N.Ceka, P. Naipi)

Stadiumi i Bylisit përfaqëson një zgjidhje unike në krahasim me stadiumet në formë patkoi të qyteteve të lashta. Për shkak të përshtatjes së tij me terrenin, ai ka vetëm një krah, i cili mbështetet në pjerrësinë e terrenit në një gjatësi prej 134 m, duke përmbushur standardin prej 180 m me zgjatimin e pistës përpara teatrit. Karakteristika më tipike e stadiumit të Bylisit është ndërtimi i një stere gjigante uji nën pistën e krahut verior të tij.

Kjo është edhe pjesa ku ruhet më mirë shkallarja e stadiumit e ndërtuar me blloqe drejtkëndëshe guri gëlqeror. Ruhen 19 shkallë me lartësi 0.30 m dhe gjerësi 0.40 m. Në përmasa të tilla, ato nuk ofronin hapësirë për spektatorët për t'u ulur, të cilët detyroheshin të ndiqnin garat sportive në këmbë. Pjesa jugore e stadiumit ruhet vetëm në disa rradhë, por shkallët me gjerësi 0.58 m (dy këmbë), të cilat shërbenin për lëvizjen e spektatorëve, të vendosura në distanca të barabarta prej 9.50 m, janë të dukshme. Çisterna, e cila shërbente për të mbledhur ujin e shiut nga shkallët e stadiumit dhe, me sa duket, nga çatia e stoas së madhe, ka një formë katërkëndëshe prej 50.90 x 4.20 m dhe një thellësi prej 6.46 m, të matur nga brenda. Në këtë mënyrë, ajo përbënte një rezervuar të madh uji prej 970 m^3, pra rreth 970,000 litra që depozitoheshin gjatë dimrit dhe shërbenin për të furnizuar me ujë qytetarët e shumtë që mblidheshin në agora gjatë aktiviteteve politike, shfaqjeve teatrale ose garave sportive.

. Stera ka qenë e ndërtuar e gjitha nën sipërfaqen e tokës, me paretet të gdhendur pjesërisht në shkëmb, apo duke u plotësuar me muraturë blloqesh katërkëndëshe. Për të mbajtur presionin e pareteve dhe për të mënjanuar infektimin e gjithë ujit në raste të vecanta, brendia e sterës është e ndarë në gjashtë hauze nëpërmjet mureve tërthorë. Stera mbulohej me një sistem harqesh prej

blloqesh gëlqerorë, mbi të cilët shtroheshin pllaka guri në nivelin e pistës së stadiumit duke lënë të lirë pamjen e spektatorëve drejt garave. Për izolimin e ujit, por edhe ruajtjen nga infiltrimet e papastërta, stera ka qenë e suvatuar me llaç të përzier me thërmija qeramike. Përgjatë shkallares së stadiumit ruhet sistemi i mbledhjes dhe dekantimit të ujit, i përbërë prej lugjesh të mëdha guri. Në bazë të teknikës së ndërtimit dhe gjetjeve arkeologjike, ndërtimi i stadiumit dhe sterës së tij i takon periudhës së madhe të formulimit arkitektonik të agorasë, rreth mesit të shek.III p.e.s, por ajo vazhdoi të përdorej pandërprerje deri në Antikitetin e Vonë, kur i shërbeu edhe termeve të periudhës së Justinianit.

Punimet e konservimit dhe restaurimit të kaluara - Stadiumi dhe rezervuari i tij

Ndërhyrjet restauruese kanë filluar të zbatohen në cisternën e stadiumit që nga gërmimet e viteve 1987-1990, kur L. Papajani restauroi blloqet e shembura të basenit nr. 6 dhe bëri anastilozën e tre harqeve të tij. Ky restaurim in situ kishte defektin se për shkak të gërmimit në vazhdim, ai përdori beton për të kompensuar mungesën e blloqeve që mund të ishin gjetur më vonë, por që mund të ishin gjetur më vonë. Gjithashtu, për shkak të mungesës së blloqeve sektoriale, restauruesi nuk e kuptoi që tavani i cisternës ishte horizontal dhe vendosi pllakat mbuluese në formën e një harku.

Disa vite më vonë, u bë një përpjekje për të gërmuar basenin nr. 1 dhe për të restauruar muret e tij. Baseni nuk u gërmua deri në fund, ndërsa vendosja e blloqeve anësore nuk ishte e saktë. Gërmimi u rifillua nga O. Ceka në vitin 2018 me asistimin e E. Haxhiraj me një punë sistematike, e cila shoqëroi vendosjen e blloqeve të gjetura in situ në vendet e tyre dhe rreshtimin e harqeve jashtë cisternës në përgatitje për rivendosjen e tyre pas gërmimit përfundimtar të cisternës, kur të gjithë elementët e mbulesës do të jenë hequr prej saj.

Dokumentacion fotografik - Cisternë



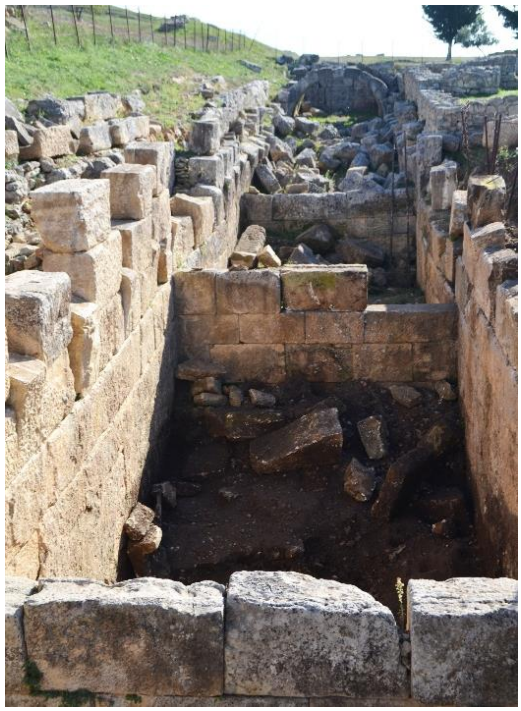
Figura 37 Restaurimi i harqeve të rezervuarit. L. Papajani 1987



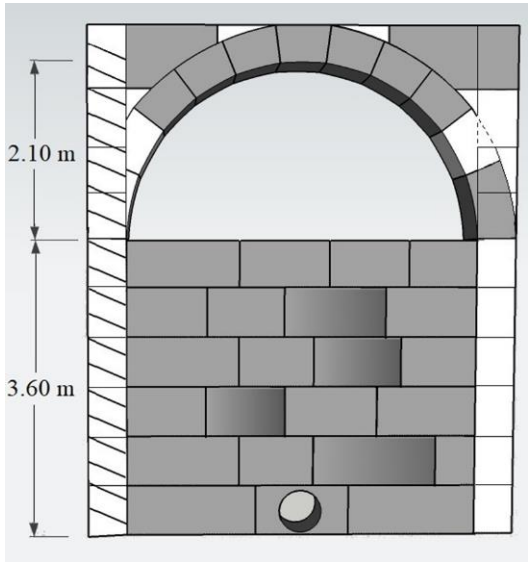
Figura 42 Rinisja e gërmimit dhe restaurimit të cisternës, by O. Ceka 2019

Dokumentacion fotografik - Punime konservuese restauruese 2019-2024





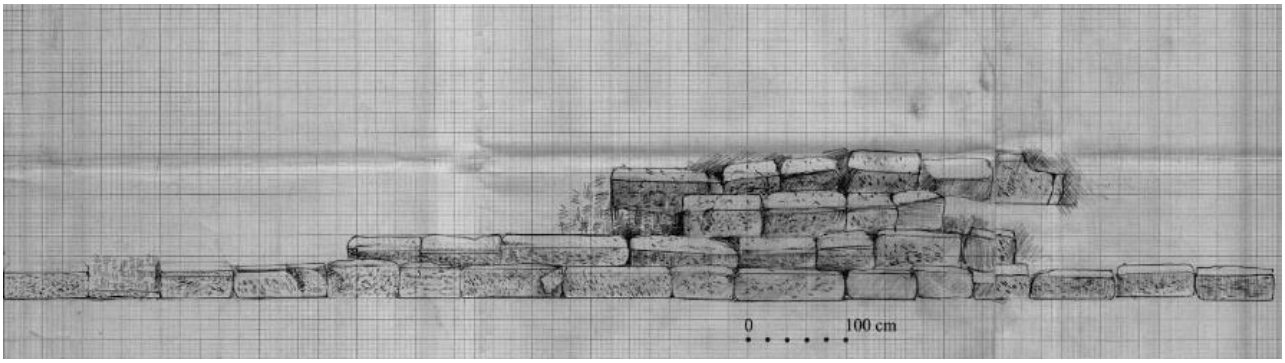




Dokumentacion fotografik - Stadion



Figura 38 Shkallët e stadiumit dhe uji



2.4 Teatri

Teatri është monumenti më i rëndësishëm i Bylisit që nga periudha antike. Së bashku me stoën e madhe dhe stadiumin, ai përcaktoi kompozimin arkitektonik të agorasë rreth mesit të shek. III p.e.s. Këndi juglindor i agorasë u zgjodh për ndërtimin e teatrit, ku ngritja e menjëhershme e terrenit ofroi mundësinë për të përdorur pjerrësinë për ndërtimin e shkallëve. Gjithashtu, ky pozicion ngjitur me murin rrethues të qytetit dhe portën nr. 4, ofroi mundësinë për të komunikuar drejtpërdrejt me zonën rurale të koinonit, nga ku vinin një pjesë e madhe e spektatorëve, pa pasur nevojë të kalonin nëpër lagjet e qytetit. Vizitorit që vinte nga stadiumi, ose hynte në qytet përmes portës nr. 4, teatri i shfaqej para tij si një ndërtim madhështor, me ndërtesën skenike në plan të parë të shkallëve.



Dy mure mbajtëse anësore të analemmatave theksonin këtë perspektivë, ndërsa kolonada dorike e portikut të ndërtesës të skenës krijonte një monumentalitet të panjohur për teatrot e kohës. Dy bazamente përpara teatrit shënojnë vendet ku vendoseshin skulptura të Dionisit, ose të muzave. Një hyrje e përparme u shërbente aktorëve për të kaluar në kthinat e prapaskenave, ndërsa spektatorët kalonin nëpër *parodoset* e zbukuruara me harqe dekorative, sipas një modeli të zbatuar edhe në Dodonë. Në pritje, ose në mot të lagësht, ata mund të strehoheshin edhe në portikët pranë hyrjeve, të cilat mbështeteshin në muret e prapaskenave me një gjerësi prej 2.80 m dhe ishin të zbukuruara me një kolonadë dorike. Friza e saj ishte e zbukuruar me rozeta dhe kurora dafine, që simbolizonin çmimet që u jepeshin fituesve të garave teatrale.

Elementet arkitektonike të zbuluara në gërmimet arkeologjike ndihmojnë në përfundimin e rindërtimit ideal të teatrit. Përpara spektatorëve që uleshin në shkallët e teatrit, u ngrit një proskenë

e ulët prej rreth 3 m, e zbukuruar me një kolonadë jonike, me një arkitra të zbukuruar me motive florale. Ajo mbante tribunën ku luanin aktorët. Pas tyre ishte sfondi arkitektonik i skenës, i trajtuar me një kolonadë dorike, nga e cila ruhen edhe disa pjesë të kolonave dhe komponentëve të antablementit. Godina e skenës ndahej nga spektatorët nga orkestra gjysmërrethore. Ky ishte vendi ku qëndronte kori, i cili përfaqësonte një element të përhershëm në dramat antike. Orkestra ishte e rrethuar nga një kanal me pllaka guri për mbledhjen e ujit të shiut, i cili, përmes orkestrës dhe nën ndërtesën e skenës, përcillej jashtë teatrit.
Shkallarja-cavea e teatrit kanë formën e një gjysmërrethi me diametër 78 m. Pjesa qendrore e saj ishte thelluar në faqen shkëmbore të kodrës, ndërsa në të dyja anët ngrihej mbi mure mbajtëse. Nga këto, vetëm muret e përparme të analemave janë ruajtur pjesërisht, të cilat, ndryshe nga teatrot greke, e mbyllin shkallaren në një vijë të drejtë. Lartësia totale e shkallëve ishte 16 m, gjë që në një lartësi prej 0.40 m të ndenjëseve, vërteton se kishte 40 shkallë. Numri i përgjithshëm i spektatorëve që mund të uleshin në to vlerësohet në rreth 7500 spektatorë krahasuar me kapacitetin prej 10,000 spektatorësh të teatrit të Apollonisë. Gjatë gërmimeve, u gjetën vetëm disa ndenjëse të gdhendura nga blloqe guri gëlqeror. Shumica e tyre ishin të thyera, ose të ripërdorura në murin bizantin të shek. VI e.s, ose në banjat e Justinianit. U gjetën edhe disa ndenjëse të proedrisë - rreshti i parë, ku uleshin personalitetet e qytetit. Një rresht pllakash orthostate, të gjetura gjithashtu gjatë gërmimeve, duket se kanë shërbyer për të ndarë proedrinën nga pjesa tjetër e audiencës. Ato janë të zbukuruara me kurora, të cilat simbolizojnë çmimet e dhëna dramaturgëve fitues. Sipas traditës së lashtë, shfaqjet teatrale ishin gjithashtu një garë midis dramaturgëve më të mirë. Madhësia e madhe e teatrit të Bylisit, ku uleshin një numër i madh spektatorësh, vërteton se ata nuk ishin vetëm qytetarë të Bylisit, por vinin nga të gjitha vendbanimet e Koinonit të Bylisit. Pjesëmarrja masive e një popullsie, të cilën Plini i shek. I e.s. e quante ende barbare, pra jo-greke, të bën të mendosh se shfaqjet teatrale nuk i drejtoheshin vetëm një elite të arsimuar në gjuhën e kulturës së kohës, e cila ishte greqishtja, por në gjuhën e popullit, pra ilirishten.

Teatri i Bylisit u përdor edhe gjatë kolonisë romake, duke iu nënshtruar një rindërtimi themelor. Ndërtesa e skenës u shemb, duke ngritur vetëm një *front scenae*, një fasadë me një mur me tulla mbi një themel prej blloqesh gëlqerore, si ajo e Butrotit. Kjo u bë për të zgjeruar sheshin e orkestrës, ku zhvilloheshin ndeshjet e gladiatorëve, si një pjesë integrale e stilit të jetesës së kolonisë romake të vendosur në Bylis.

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Teatri

Cavea e teatrit është plotësisht pa ndenjëse dhe ruhet vetëm një pjesë e cokolit, ku ishin vendosur ortostatet që ndanin proedrinën nga *kavea*. Disa nga ndenjëset e *proedrisë* dhe orthostatet ndarëse të gjetura të zhvendosura nga vendet e tyre janë zëvendësuar përkohësisht në vendet e tyre të mundshme, por pa plotësuar pjesët që mungojnë dhe pa integruar të gjitha ndenjëset e sjella. Të gjitha orthostatet kanë gjurmë plumbash gjatë periudhës së trazirave politike në vitin 1997, të cilat nuk janë restauruar.

Mbi bazën e projekteve të përgatitura nga Instituti i Monumenteve L. Papajani dhe E. Haxhiraj kënë bërë anastilozën e blloqeve të dy *parodos*-eve të gjetura të rrëzuara *in situ*. Më pas u bënë edhe ndërhyrje për rindërtimin e një pjese të murit të analemës veriore dhe një sektori të *cavea*-s të teatrit me ndenjëse që u gjetën gjatë gërmimit të teatrit dhe murit të Viktorinit. Në funksionin e sistemimit të pjesëve arkitektonike të gjetura grumbull u projektua rikrijimi i proedria-s me rivendosjen e ndenjëseve ne vendin e tyre, si dhe të orthostateve të ripërdoruara gjatë rindërtimit të teatrit në periudhën romake.

Këto ndërhyrje, bazuar në konsultim me autorët e gërmimeve, mundësuan një perceptim të ndjeshëm të teatrit nga vizitorët. Vendosje të përkohshme të pjesëve arkitekturore u bënë edhe në proskenë me zhvendosjen e një frizi jonik, i cili ishte përdorur si spolia në bazamentin e proedrisë, si dhe në parodosin verior me vendosjen e një pilastri të gjetur pranë banjave bizantine. Në portikun e teatrit, dy pilastra hyrëse nga i njëjti vend, një kolonë dorike e vetë portikut dhe pjesët arkitekturore të entablaturës u vendosën përkohësisht në stilobate.

Muret e analemave janë ruajtur në gjithë gjatësinë e tyre, por për shkak të mbulimit nga shtresa e shkatërrimeve të cavea-s janë ruajtur më mirë pjesët e poshtme deri në lartësi 3.60 m. Të dy këto mure janë restauruar menjëherë pas gërmimit me rivënien e blloqeve të rëna, ashtu si dhe muret anësore të dy parodoseve.

Në një gjendje më pak të ruajtur është zbuluar ndërtesa e skenës, ku diferencohet bazamenti i periudhës së parë me pllaka të mëdha gëlqerore nga rindërtimi masiv me blloqe të lidhur me ganxha hekuri e plumb të periudhës koloniale romake. Ruajtja e mureve të parodoseve dhe analemave nën nivelin e dikurshëm ka zbuluar mbushjet e tarracimeve prapa tyre, duke i ekspozuar ndaj erozionit. Kjo gjendje përsëritet në të gjithë sipërfaqen e *cavea*-s, që ka qenë mbushur për vendosjen e ndenjësve të shkallares. Grabitja e tyre në Antikitetin e Vonë e ka zbuluar atë mbushje, që në pjesën më të madhe është gërryer nga erozionet. Veçanërisht i theksuar është ky fenomen në pjesën veriperëndimore të *cavea*-s, që ka qene ngritur tërësisht me mbushje artificiale në nivelin e analemës.

Sipërfaqja e orkestrës ka pësuar dëmtime në gjithë harkun e *euripus*, pllakat e të cilit kanë qenë grabitur tërësisht. Është ruajtur në tërë gjatësinë e tij kanali i kullimit të ujërave, që kalon poshtë ndërtesës së skenës në formë tuneli, por nuk është ndjekur dot vazhdimi i tij drejt një cisterne të mundshme në sheshin para teatrit. Pas gërmimit të tij i gjithë *euripus* është mbushur përsëri nga dherat e erroduara të *cavea*-s.

2.5 Stoa A dhe B

2.5.1 Stoa A

Ndërtimi i stoas më të madhe të Bylisit, të cilësuar si Stoa A**,** përkon me fillimin e ndërtimeve monumentale në agoranë e Bylisit reth mesit të shek.III p.e.s, siç e dëshmon vazhdimi i murit verior të agorasë si mur i vetë stoas. Qëllimi i ndërtimit të stoas ka qenë kufizimi i agorasë nga ana veriore, por edhe mbrojtja e hapësirës së saj nga erërat e ftohta. Për këtë arsye ajo është ndërtuar në formën e gërmës L në një gjatësi të përgjithshme prej 144 m. Në projektimin e stoas, arkitekti Bylin përvetësoi tipin apollonian, të zhvilluar në dy kate të ndara nga brenda në dy kalime nga kolonada aksiale. Mbivendosja e kolonadës jonike mbi atë dorike në fasadën e monumentit përbën gjithashtu një ndjekje të modelit apollonian, së bashku me përdorimin e kolonave dorike tetëkëndëshe. Pjesa lindore e stoas, e cila mat 67 m x 11.40 m, është ruajtur më mirë, edhe për shkak të faktit se është gdhendur pjesërisht në shkëmb.

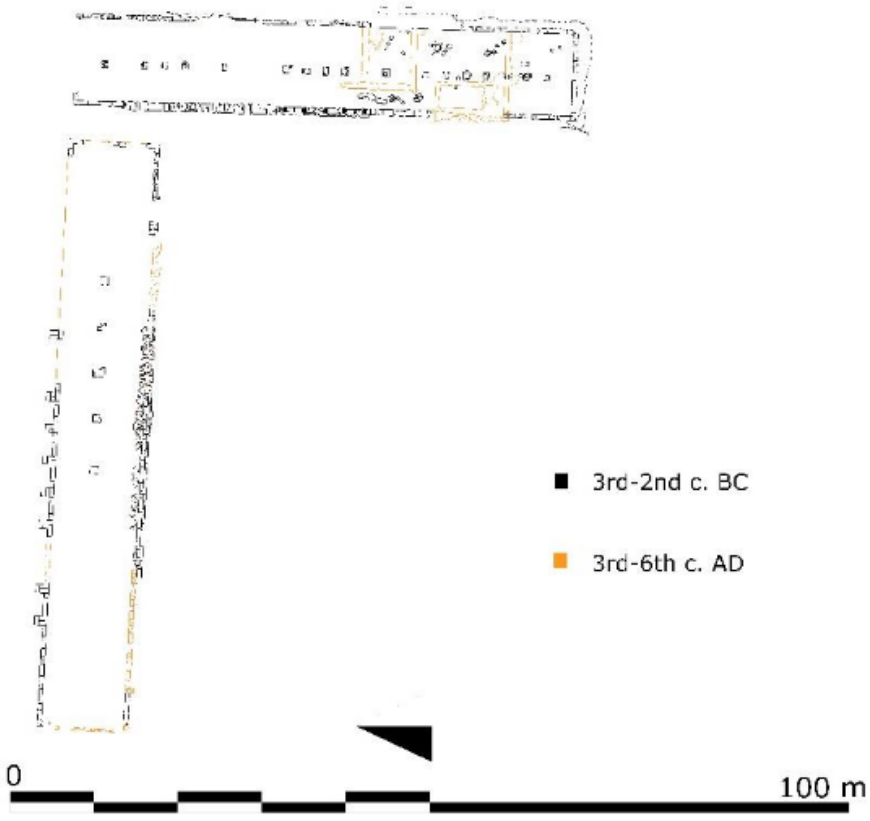


Figura 39 Plani i përgjithshëm of Stoa A, K.Hodaj

Vrimat e trarëve që mbanin dyshemenë e katit të dytëmundësojnë llogaritjen e lartësive të dy kateve, ndërsa ruajtja e stilobatit dhe e disa trungjeve të kolonave jep mundësi të bëhet një rikonstruksion ideal i kësaj pjese të stoas. Një hapësirë prej 4 m, që shërbente si hyrjedytësore në

agora, e ndan këtë krah të stoas nga krahu verior që ka pasur një gjatësi prej 73 m, por një gjerësi të njejtë me pjesën tjetër. Stilobati me gjurmët e kolonave tetëkëndëshe është ruajtur më mirë në pjesën më perëndimore të stoas, ku mbi të ka qenë ndërtuar bazilika A. Gjithashtu, janë gjetur trungje kolonash dhe elemente arkitektonike, të cilat dëshmojnë për të njëjtën mënyrë ndërtimi si në pjesën lindore të stoas. Përpara stoas janë gjetur disa bazamente, të cilat njëlloj si te teatri, shërbenin për ngritjen e shtatoreve.

Stoa A e Bylisit përdorej si vend takimi dhe vend për shëtitje për qytetarët e lirë, të cilët qarkullonin në të dy kalimet e monumentit, me kolona midis tyre. Gjatë periudhës së hershme të kolonisë romake u bë një rindërtim i krahut lindor të stoas, ndërsa në shek. III p.e.s. stoa u shkatërrua dhe një faltore e vogël kushtuar perëndisë Eskulapi u ndërtua në pjesën lindore. Në shek. V e.s. Bazilika A u ndërtua në pjesën më perëndimore të stoas, ndërsa i gjithë krahu i saj lindor u përdor për ndërtimin e shtëpive të kësaj periudhe, në të cilat pjesët arkitekturore të stoas u ripërdorën si spolia. Në projektimin e stoas, arkitekti Bylin përvetësoi tipin apollonian, të zhvilluar në dy kate të ndara nga brenda në të dy katet në dy rrugë nga kolonada aksiale. Mbivendosja e kolonadës jonike mbi atë dorike në fasadën e monumentit përbën gjithashtu një vazhdim të modelit apollonian, së bashku me përdorimin e kolonave tetëkëndëshe dorike. Pjesa lindore e stoas, e cila mat 67 m x 11.40 m, ruhet në gjendje më të mirë edhe për shkak të faktit se është gdhendur pjesërisht në shkëmb. Vrimat e trarëve që mbështesnin dyshemenë e katit të dytë mundësojnë llogaritjen e lartësive të dy kateve, ndërsa ruajtja e stilobatit dhe disa trungjeve të kolonave lejon një rindërtim ideal të kësaj pjese të stoas.

Një hapësirë prej 4 m, e cila shërbeu si hyrje dytësore për në agora, ndan këtë krah të stoas nga krahu lindor, i cili kishte një gjatësi prej 73 m, por një gjerësi të barabartë me pjesën tjetër. Stiliboati me gjurmë kolonash tetëkëndëshe ruhet më mirë në pjesën më perëndimore të stoas, ku mbi të është ndërtuar Bazilika A. Janë gjetur edhe trungje kolonash dhe elementë arkitektonikë, të cilët dëshmojnë për të njëjtën metodë ndërtimi si në pjesën lindore të stoas. Përpara stoas, janë gjetur disa bazamente, të cilat, ashtu si në teatër, shërbenin për të ngritur statuja.

Pjesa lindore e stoas, me përmasa 37 x 11.40 metra, ruhet në gjendje më të mirë, pjesërisht edhe për shkak se është gdhendur në shkëmb, ku gjenden vrima për trarët që mbështesnin dyshemenë e katit të dytë. Në këtë mënyrë, lartësitë e dy kateve mund të llogariten, ndërsa ruajtja e stilobatit dhe disa boshteve të kolonave lejon një rindërtim hipotetik të asaj pjese të stoas.

Një hapësirë prej katër metrash, e cila shërbeu si hyrje në agora, e ndan këtë pjesë të stoas nga ana veriore, e cila ishte 73 metra e gjatë, por kishte të njëjtën gjerësi si pjesa tjetër. Në shek. III e.s, stoa u shkatërrua dhe një shenjtërore e vogël u ngrit në lindje. Në shek. V e.s, bazilika A u ngrit në anën perëndimore të stoas, ndërsa i gjithë krahu lindor i stoas u përdor për ndërtimin e banesave të periudhës, njëra prej të cilave kishte shumë dhoma ndërsa të tjerat ishin të thjeshta dhe të varfra.

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Stoa A

Gërmimi i stoas nga N. Ceka në vitet 1982-1987 u shoqërua me restaurim in situ nga L. Papajani, i cili restauroi blloqet e shembura të murit lindor të stoas, si dhe murin e diateikizmit, mbi të cilin mbështetej muri verior i stoas. Ngritja e përkohshme e disa kolonave të shembura synonte të krijonte imazhin arkitektonik të monumentit në të dy krahët e tij. Ndërkohë, përpjekjet për të stabilizuar gjendjen e mureve të Antikës së Vonë që mbulojnë të gjithë pjesën lindore të stoas nuk kanë qenë të suksesshme dhe ato vazhdojnë të humbasin formën e tyre.

Grumbuj gurësh të mbledhur nga punimet e mëparshme bujqësore dhe pjesërisht nga gërmimet, krijojnë një mjedis kaotik përpara pjesës lindore të stoas dhe e bëjnë të vështirë kalimin e vizitorëve, por një pjesë e materialit mund të jetë vëllim i pagërmuar që kërkon gërmim arkeologjik stratigrafik
Nuk janë vërejtur dëmtime nga agjentët atmosferikë në prerjen shkëmbore që formon faqen e brendshme të krahut lindor të stoas dhe duket se ky shkëmb është mjaft i fortë.

Dokumentacion fotografik - Stoa A



Figura 40 Stoa A. Pamja dhe plani

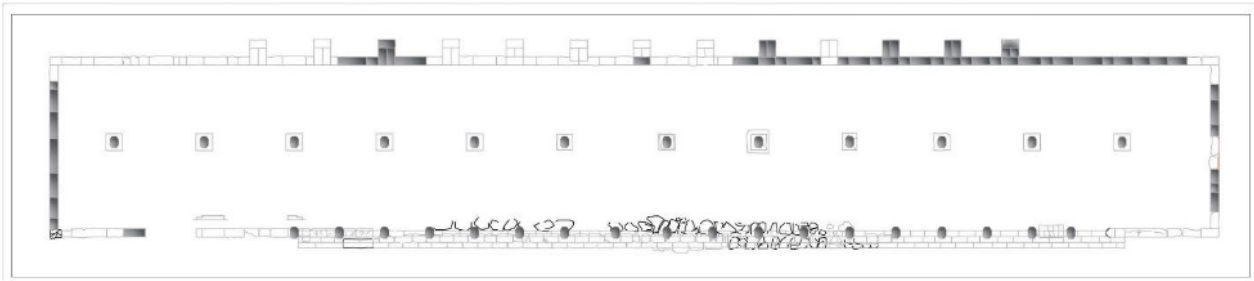
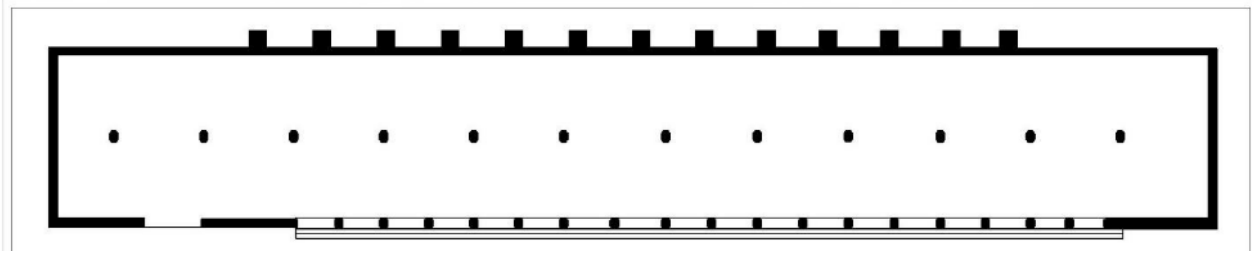


Figura 41 Plani i gjendjes aktuale të ruajtjes me rindërtime virtuale. K. Hodaj



Dokumentacion fotografik - Stylobate



Figura 42 Stilobati i krahut perëndimor



Figura 43 Shenja Apotropaik në stilobat

Dokumentacion fotografik - Stilibati dhe muri lindor





Figura 44 Fundi i stilobatit dhe fillimi i murit lindor. Hendeku i Kontrollit i vitit 2019 nga O. Ceka



Figura 45 Krahu lindor. Stiliboati

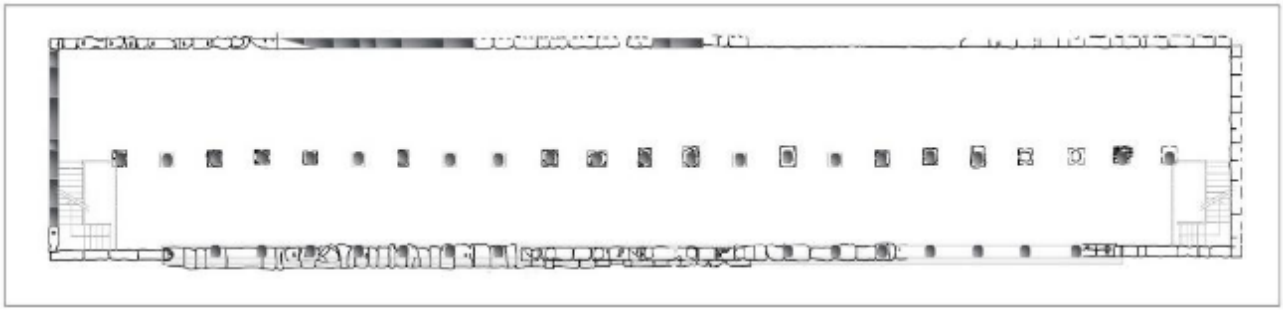


Figura 46 Krahu lindor. Plani



Figura 47 Muri lindor i prerë në shkëmb me vrimat e trarëve të katit të dytë. N.Ceka, P.Naipi

Dokumentacion fotografik - Banesa të Antikitetit të Vonë





Figura 48 Ndërtesa të Antikitetit të Vonë në Krahun Lindor



2.5.2 Stoa B

Stoa B e Bylisit quhet edhe Stoa e Teatrit, jo vetëm për shkak të vendndodhjes së saj pranë atij monumenti, por edhe sepse ishte ndërtuar për funksionin e tij. Shfaqjet teatrale në antikitet shoqëroheshin me festat e Dionisit, të cilat zhvilloheshin në muajt Mars-Prill. Ato vazhdonin për disa ditë nga mëngjesi në mbrëmje, kështu që spektatorët kishin nevojë për një vend për të pushuar, për të ngrënë ose për t'u strehuar në rast shiu. Për këtë qëllim, shërbenin jo vetëm portikët e godinës së teatrit, por edhe një stoa e ndërtuar pranë saj, përgjatë murit rrethues. Stoa ishte një ndërtesë dykatëshe. Ajo kishte përmasat 60 m x 11.40 m (20 x 40 këmbë të lashta). Shpinën e saj e përbënte muri rrethues, ndërsa nga ana e sheshit të agorasë, stoa hapej me një kolonadë dorike në katin e poshtëm dhe një kolonadë jonike në katin e sipërm. Hapësira e brendshme e ndërtesës ndahej në dy kalime, nga një rresht kolonash në katin e poshtëm, të cilat mbanin dyshemenë e katit të sipërm. Krahu lindor i ndërtesës është ruajtur mirë, aty ku lidhej me teatrin. Këtu u gjetën rrënojat e një furre, ku në shek. VI e.s. skulpturat, elementët arkitektonikë dhe mbishkrimet e vetë stoas dhe të teatrit u përdorën për të prodhuar gëlqere.

Dokumentacion fotografik - Stoa B

Figura 49 Stoa B nga analema jugore e teatrit



Figura 50 Stoa B nga Perëndimi



Figura 52 Stoa B. Kanali



Figura 51 Stoa B stilobati



2.6 Gimnazi dhe Termet Romake

Në pjesën jugperëndimore të agorasë, pranë portës nr. 5, janë zbuluar rrënojat e një ndërtese shoqërore, e cila është identifikuar me gimnazin e qytetit për shkak të planit të saj katërkëndësh, me një rresht kthinash që zhvillohen rreth një oborri të brendshëm. Monumenti ishte pjesë e kompleksit arkitektonik të agorasë, siç dëshmohet nga orientimi i tij sipas akseve urbane të qytetit. U ndërtua në gjysmën e dytë të shek. III p.e.s. me teknikën tipike të kësaj kohe, me blloqe katërkëndëshe, të cilat ruhen vetëm në një rresht të themelit. Një mbishkrim i gjetur në qytetin fqinj të Klosit konfirmon ndërtimin e një gimnazi "Bylliones" gjatë kohës së prytan Aspima Praugu dhe gjimnasiarkos Cratilla Mahata.

Ndërtesa e gimnazit u shkatërrua gjatë periudhës së krijimit të kolonisë romake dhe mbi të u ndërtuan banjat me një sipërfaqe prej rreth 1000 m², por me një ruajtje vetëm në nivelin e themeleve. Mbi bazën e tyre, të zbuluara vetëm në pjesën perëndimore të ndërtesës, dallohen tepidariumi, caldariumi, frigidariumi, praefurnumi dhe katër alkova të tjera. Ky ndërtim, i realizuar gjithashtu me teknikën opus reticulatum, iu përshtat orientimit urban të agorasë. Nga një mbishkrim latin i shek. I e.s. dimë se një patron i kolonisë së Bylisit, Lucius Domitius Salentinus, kishte ndërtuar një banjë publike me shpenzimet e tij.

Punime të mëparshme konservimi dhe restaurimi - Gimnazi dhe Termet Romake

Në një sipërfaqe prej rreth 1000 m2, termet romake janë ruajtur vetëm në nivelin e themeleve, duke humbur kështu perspektivën e perceptimit të tyre të përgjithshëm. Kjo pengohet edhe nga gërmimi i tyre i pjesshëm në vitet 1980, i cili ka zbuluar më pak se një të tretën e sipërfaqes, dhe kjo gjithashtu është e mbushur me dhé dhe bimësi. Një restaurim i kufizuar i hipokaustit të njërit prej ambienteve është degraduar dhe nuk perceptohet si një pjesë e rëndësishme e banjave. Edhe ndërtesa e interpretuar si gimnaz, e cila u shkatërrua pjesërisht gjatë ndërtimit të termeve, nuk është lehtësisht e lexueshme, për shkak të ruajtjes së pjesshme të *eutinteria*-s.

Duke qenë në periferi të agorasë dhe larg rrugës së lëvizjes turistike, sipërfaqja e të dy monumenteve është lënë e patrajtuar dhe është pjesërisht e mbuluar nga depozita sedimentesh dhe bimësie.

Gimnazi ruhet vetëm në bazament dhe disa blloqe in situ të rreshtit të parë në anën perëndimore, por është e palexueshme në formën e saj arkitekturore për shkak të mbulimit nga muret e temeve. Përcaktimi i një mënyre diferencimi është gjithashtu i nevojshëm për strukturat e shekujve III-II p.e.s. me një mur gjatësor paralel me murin lindor të termeve.

Dokumentacion fotografik - Gimnazi

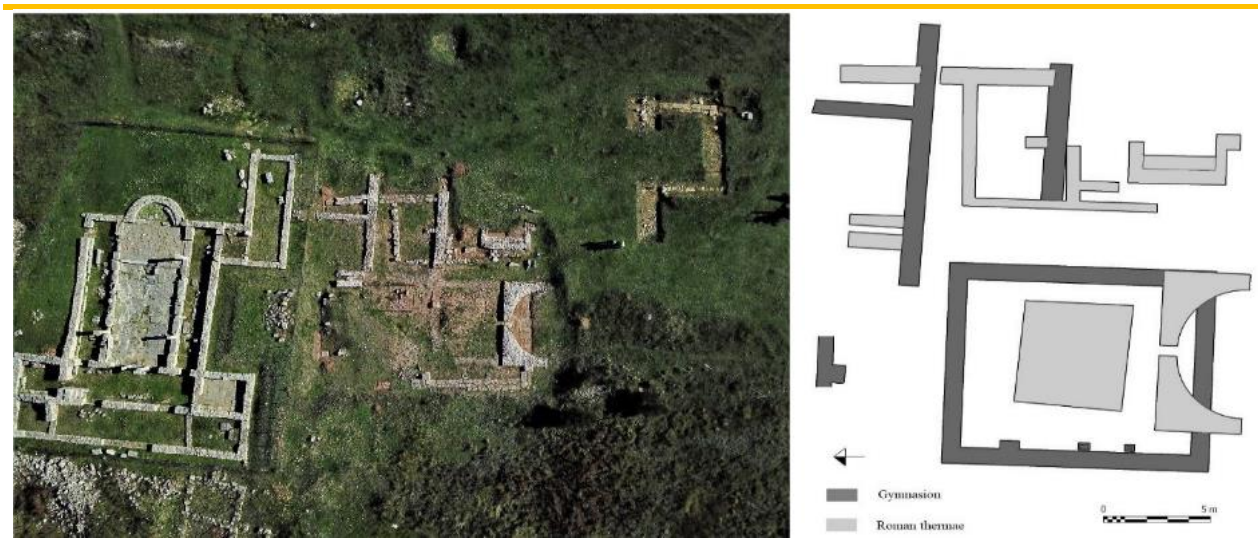


Figura 53 Pamje ajrore e gimnazit, midis Bazilikës C dhe termave romake. Plani skematik i projektimit të gimnazit nga O. Ceka



Figura 54 Eutinteria





Figura 55 Muret perëndimore dhe lindore të gimnazit

Dokumentacion fotografik - Termat



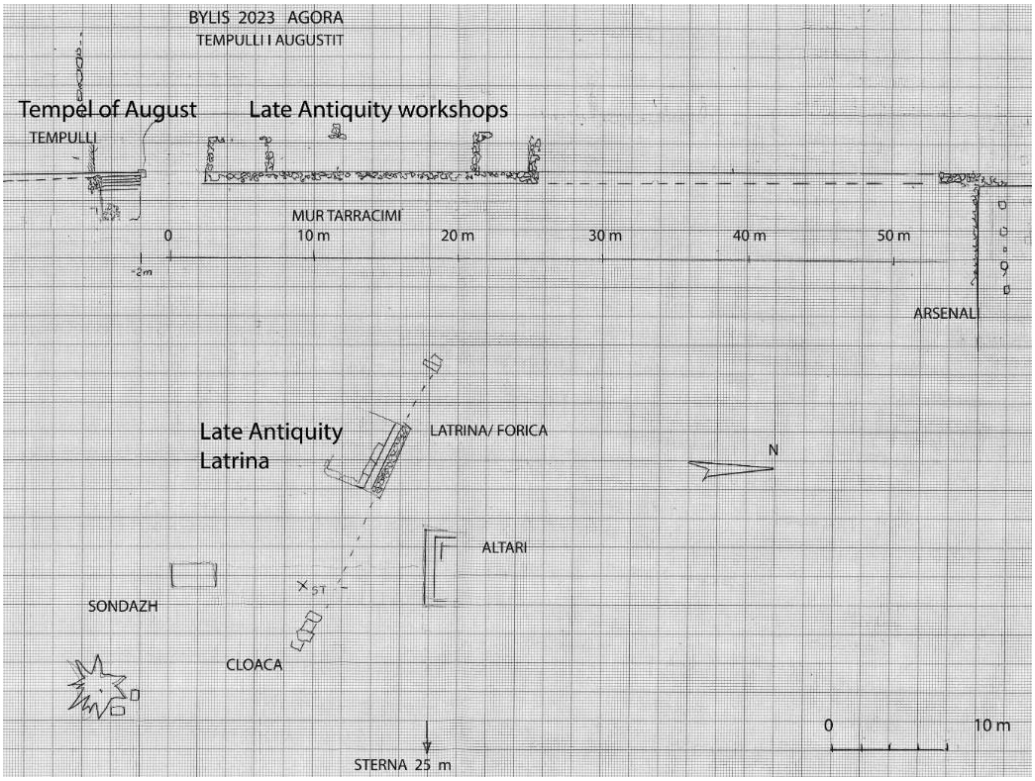
Figura 57 Zona qendrore e termave



Figura 56 Ana veriore, ende e paeksploruar



2.7 Tempulli i Augustit



Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Tempulli i Augustit

Studimet gjeofizike lejuan zbulimin e vendndodhjes së Tempullit të Augustit, gjë që u dëshmua nga prania në sipërfaqe e një arkitrau, kolonave dhe një mbishkrimi latin. Ai ndodhej mbi kanalin për shkarkimin e ujërave termale në një distancë prej 26.50 m nga dalja e tij nga kaldariumi. Kanali kalon një mur me tarraca që ndante pjesën perëndimore të sheshit dhe ku ndodhej një rresht punishtesh dhe dyqanesh, të ndërtuara me spolia nga ndërtimet e mëparshme dhe që datojnë që nga periudha e Antikitetit të Vonë.

Për shkak të dëmtimeve gjatë gjithë Antikitetit të Vonë, është ruajtur vetëm shkallarja me pesë shkallë e tempullit e bërë nga blloqe gëlqerore, si dhe një pjesë e murit jugor me opus reticulatum. Gjatë gërmimit, u gjetën gjithashtu një shkurtim kolone dhe një kapitel i rendit korintik. Gjurmët e mureve dhe elementëve arkitektonikë lejojnë rindërtimin virtual të një tempulli katror 7.20x7.20 m të tipit prostil. Gjatë viteve 2023-2024, ekipi i Dr. O. Cekës gërmoi Tempullin e Augustit, nga i cili janë ruajtur vetëm shkallët dhe një numër elementësh arkitektonikë (kolona jonike, kapitel kompozit, një element arkitrau, një fragment i një mbishkrimi me shkronja bronzi, etj.), të cilat kanë dhënë mundësinë për të identifikuar rrënojat, si dhe për të përcaktuar modelin e tij arkitektonik. Tempulli u ndërtua në vitet e para të themelimit të kolonisë romake me teknikën *opus reticulatum* dhe u shkatërrua plotësisht gjatë ndërtimit të periudhës Justiniane. Gërmimi i tempullit do të vazhdojë gjatë vitit 2025.

Dokumentacion fotografik - Tempulli i Augustit



Figura 58 Shkallët e Tempullit të Augustit



Figura 59 Nivele të ndryshme muresh: opus reticulatum; struktura të shek. III p.e.s. në të djathtë; mure LA mbi shkallët e tempullit

3. Planifikimi urban i Bylisit dhe banesat private

Ndërtimi i Bylisit, një iniciativë e Koinonit të Bylinëve, kishte parashikuar jo vetëm krijimin e një fortifikimi të sigurt, por edhe sigurimin e një jete normale për banorët e tij. Në planin fillestar, brenda mureve rrethuese u përcaktuan tre zona kryesore. Në qendër të anës jugore, në pjesën më të lartë dhe më piktoreske, një sipërfaqe prej rreth 4 ha ishte rezervuar për aktivitetet shoqërore, politike dhe kulturore të qytetarëve nëpërmjet ndarjes së agorasë me një mur ndarës dekorativ. Pjesa e dytë, rreth 22 ha, ishte një zonë banimi e organizuar në një rrjet rrugësh sipas parimit Hipodamik. Pjesa e tretë, eukorioni, me një sipërfaqe prej rreth 4.4 ha në cepin juglindor të qytetit, nuk përmban ndërtesa, sepse ishte rezervuar për strehimin e banorëve të fshatrave me pasurinë e tyre në rast luftrash dhe rreziqesh të tjera. Ai komunikon me një hyrje të veçantë në anën lindore, e cila është edhe rruga më e shkurtër që lidh Byllisin me Klosin.



Figura 60 Sistemi urban i Bylisit me zonat kryesore. Plani nga N. Ceka, O. Ceka

Rreth mesit të shek. III p.e.s, sistemi urban i Bylisit mori formën e tij të plotë në një rrjet kuadratik rrugësh. Boshti i këtij rrjeti përbëhej nga katër rrugë me gjerësi 8.30 m, të quajtura plateia, që shtriheshin nga veriu në jug 134 m larg njëra-tjetrës. Ato kryqëzoheshin çdo 69 m nga rrugë tërthore me gjerësi 6.60 m, duke krijuar insulae, d.m.th. ishuj kuadratikë, fillimisht të ndarë në tetë parcela banimi. Midis dy rreshtave të shtëpive shtrihej një rrugicë e vogël, stenopoi, shpesh me shkallë, e cila shërbente edhe për të kulluar ujërat e shiut. Për qëllime studimi, rrugët kryesore Veri-Jug emërtohen me shkronja të mëdha të alfabetit, ndërsa ato Lindje-Perëndim me numra romakë. Plateia C, e cila ishte boshti

kryesor i rrugëve, kalonte përgjatë kreshtës së kodrës së Bylisit dhe ndante zonën e banuar nga ajo e agorasë, e cila kishte një sipërfaqe të barabartë me tre insula. Janë zbuluar vetëm katër banesa nga periudha e antikitetit klasik, të cilat emërtohen sipas rendit të zbulimit nga A në C.

3.1 Banesa A

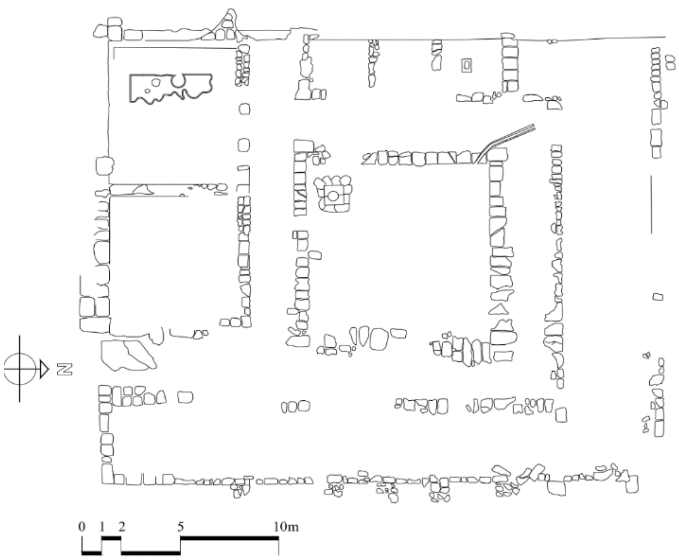
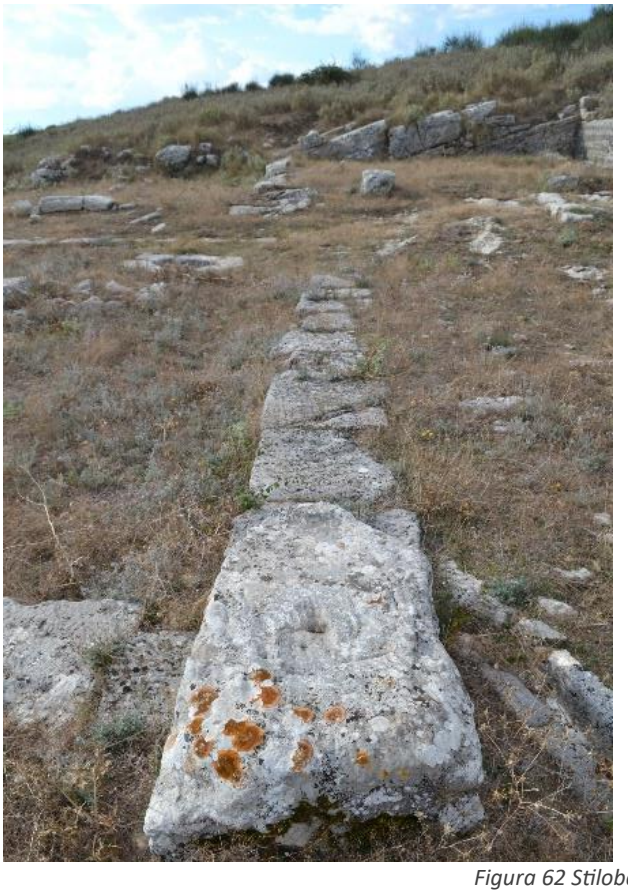


Figura 61 Plani i shtëpisë nga A, Ceka N. 1992

Ndodhej në anën lindore të Stoa A, në anën tjetër të Plateia C, në kryqëzimin e saj të mëparshëm me Plateia III, dhe zinte një sipërfaqe prej 30 x 24 m. Për t'u përshtatur me sistemin ortogonal, shtëpia u ndërtua mbi një tarracë të krijuar nga një mur i fuqishëm me kontraforte dhe pjesërisht i gdhendur në shkëmb. Qendra e kompozimit të dhomave ishte oborri katror me faqe 9 m, i rrethuar nga një peristil i rendit jonik. Pas tij ndodhej një portik me gjerësi 2.80 m, rreth të cilit zhvilloheshin kthinat. Në anën jugore, menjëherë pas korridorit të hyrjes, ndodheshin dy kthinat kryesore të banesës, njëra prej të cilave shërbente si andron. Duke vazhduar prej tyre, në anën perëndimore, ndodheshin kthinat e shërbimit. Përballë tyre, në këndin jugperëndimor të oborrit, ndodhej cisterna, e cila ishte punuar në shkëmb në formën e një dardhe. Në krahun verior të portikut ndodheshin kthinat familjare. Porta që të çonte në Plateia III kishte gjerësinë e korridorit, 3.50 m. Të dhënat nga gërmimet arkeologjike vërtetuan se banesa A u ndërtua rreth mesit të shek. III p.e.s, njëkohësisht me zbatimin e sistemit ortogonal në Bylis, dhe vazhdoi të banohej vazhdimisht deri në gjysmën e dytë të shek. IV e.s, duke pësuar ndryshime të pjesshme, por duke ruajtur pamjen e një banese me peristil. Gjatë një rindërtimi në shek. III e.s, androni u shtrua me mozaikë shumëngjyrësh me motive gjeometrike të ruajtura pjesërisht. Në shek. V e.s, mbi rrënojat e saj u ndërtua një banesë e thjeshtë me disa kthina.



Figura 63 Banesa A. Oborri peristil



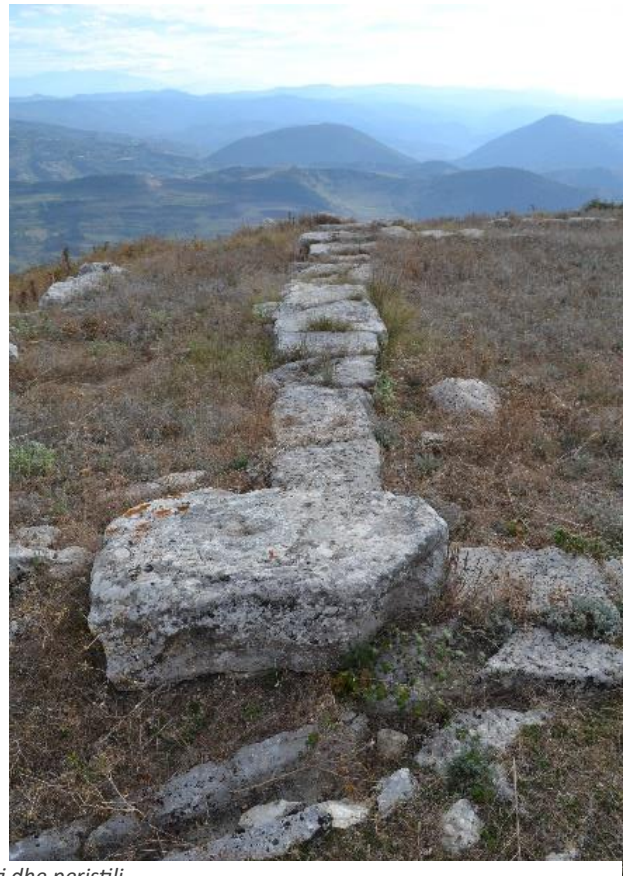


Figura 62 Stilobati dhe peristili

3.2 Banesa B

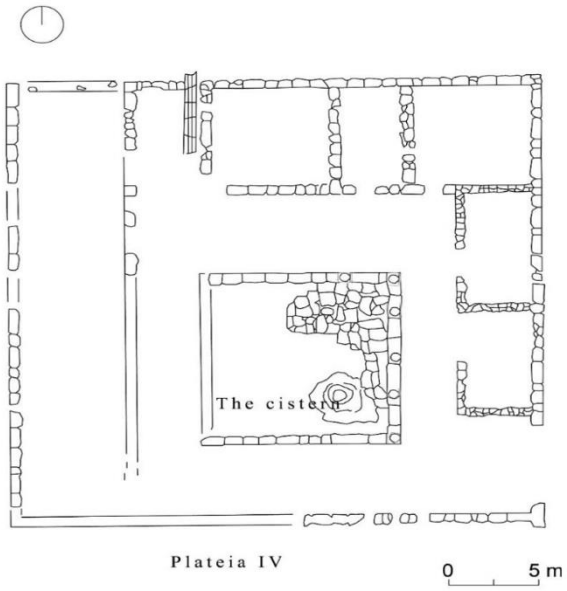


Figure 64 Plan of House B, Ceka N. 1992

me përmasa 29.5 x 24.8 m, dikur zinte një të gjashtën e një insule, në kryqëzimin e plateias C dhe plateias IV, pranë murit ndarës të agorasë. Ashtu si banesa A, ndodhej në një tarracë të krijuar nga mure të forta me blloqe të punuara trashë, duke e niveluar pjesërisht terrenin e pjerrët. Qendra e banesës formohej nga një oborr katërkëndësh me faqe 9.6 m, i cili rrethohej nga një kolonadë e rendit dorik. Korridori peristilik, me gjerësi 3.6 m, lidhte kthinat e vendosura në anët lindore dhe veriore. Ana jugore, ku ndodhej hyrja, si dhe ana perëndimore, e ndërtuar mbi murin e tarracimit, përbënin një hajat të gjatë, i cili përdorej për aktivitet ekonomik. Dhoma kryesore, androni, ndodhej në anën lindore dhe kishte përmasa 6.4 x 7.7 m. Ajo e ruajti këtë funksion edhe në rindërtimet e mëvonshme të banesës, deri në shek. III e.s. kur muret e saj u suvatuan dhe u lyen me një kombinim kuadratesh. Oborri ishte i shtruar me pllaka gëlqerore për ta mbajtur të pastër. Në cepin juglindor ndodhet stera, ku mblidhej uji i shirave nga çatia, si rezervë për sezonet e thata. Banesa B u ndërtua në shek. III p.e.s. nga një familje e pasur dhe u përdor pa ndërprerje deri në shek. IV e.s. Në shek. V e.s., mbi rrënojat e saj u ndërtuan dy banesa me dy kthina me mure të dobëta të bëra me gurë të vegjël me lidhje argjile.

Dokumentacion fotografik - Banesa B



Figura 67 Banesa B





Figura 66 Oborr dhe cisternë perisile





Figura 65 Kolone dorike dhe jonike

3.3 Banesa C

Ishte ngjitur me anën veriore të Banesës B, nga e cila ndahej nga një *stenopos*. Në përdorimin e saj shekullor, ajo përfaqëson periudha të ndryshme ndërtimi dhe nuk paraqet ndonjë vlerë të veçantë arkitekturore. Gjatë gërmimit të saj u gjet një kokë mermeri e perandorit Hadrian, e cila me siguri është sjellë në këtë banesë nga agoraja, pas thyerjes nga shtati.

Dokumentacion fotografik - Banesa C



Figura 68 Banesa C





Figura 69 Kolonat e banesës C nga shtëpia B. Mbishkrimi i L. D. Sallentinus

3.4 Banesa D

Njihet si Shtëpia e Terentianëve, nga zbulimi gjatë gërmimeve të dy mbishkrimeve të dedikuara dy djemve të tij nga pronari i shtëpisë, Quintus Allius Terentianus. Shtëpia ka njohur katër periudha ndërtimi, nga të cilat e para i përket shek. III p.e.s. Një pjesë e stilobatit të oborrit peristilik është ruajtur prej saj, si dhe pragu i portës që e lidhte atë me rrugën kryesore në anën jugore të saj. Periudha e dytë i përket gjysmës së dytë të shek. II e.s. dhe shënon një rindërtim rrënjësor të shtëpisë me mure me gurë të vegjël të lidhur me llaç balte, ku mjedisi më interesant është lararіumi, një faltore e vogël e ndërtuar në impluvium, me altarë që dikur mbanin statuja të dy djemve dhe ku ishin gdhendur mbishkrime të dedikuara dy djemve të Terentianus. Gjatë gërmimeve, u gjet edhe një statujë mermeri acefale e njërit prej tyre. Dy periudhat e tjera të shtëpisë i përkasin Antikitetit të Vonë. Qyteti u rindërtua më pas pothuajse në të gjithë sipërfaqen e tij, por me një koncept të ndryshëm urban, sistemi ortogonal u braktis dhe, në vend të tij, u ndërtuan shtëpi të ndara, të grupuara rreth kishave.

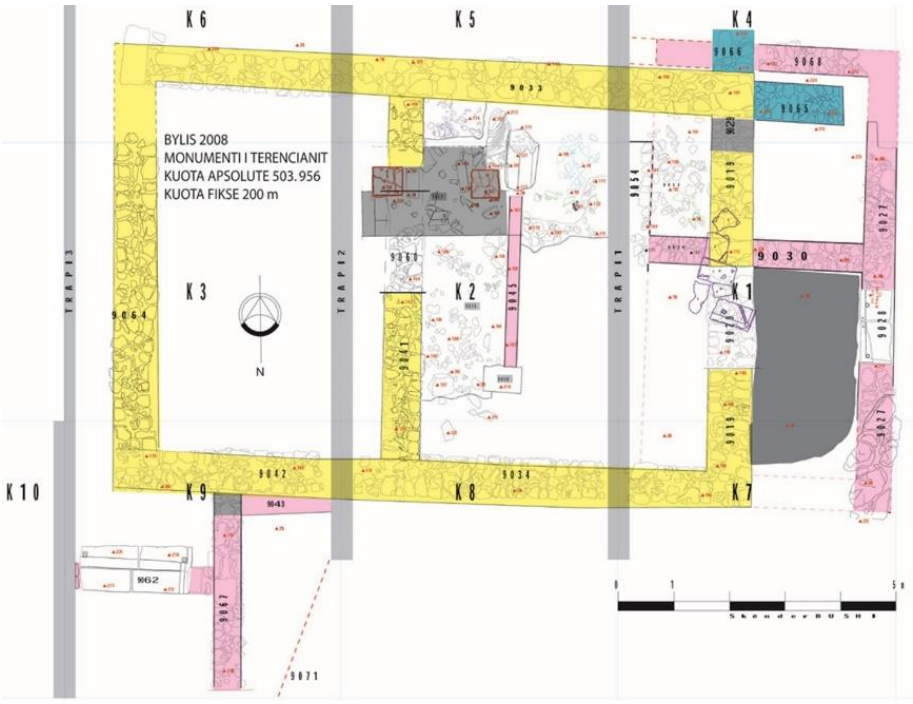


Figura 70 Banesa e Terencianëve. Planimetria nga S. Muçaj, S. Xhyheri

Dokumentacion fotografik - Banesa D

Figura 71 Shtëpia e Terentianit



Figura 72 Shtëpia e Terentianit. Laurarium



Figure 73 Muret e shtëpisë së Terentianit



3.4 Mbishkrimi i Mark Lolianit

I izoluar nga komplekset monumentale të Bylisit, mbishkrimi i Mark Lollianit ndodhet në shkëmbinjtë që kufizojnë eukorionin e Bylisit në anën jugore të qytetit. Faqja e shkëmbit, ku është gdhendur mbishkrimi, është rrafshuar në formën e një tabula ansata, me përmasa 2.03 m x 3.05 m. Mbishkrimi publikonte një dekret të dekurioneve në emër të qytetarit Mark Lollian, i cili me shpenzimet e tij kishte ndërtuar një rrugë për qerre, e cila të çonte nga kolonia e Bylisit në Astacia, duke kaluar nëpër vende të thyera dhe të rrezikshme dhe duke kaluar lumin Argias me një urë. Gjurmët e kësaj rruge të përmendur në mbishkrim, të zbuluara së fundmi, tregojnë se ajo nisej nga porta nr. 5 dhe kalonte pikërisht poshtë mbishkrimit, për të kaluar përroin Povla, që do të ishte Argias, dhe vazhdon drejt jugut në bregun e djathtë të lumit Vjosa deri në fushën e Kutës. Gjerësia e rrugës në traktet e ruajtura është 2.40 m. Mbishkrimi datohet rreth vitit 150 e.s.



Figura 74 Tabula ansata e mbishkrimit

4. Monumentet e periudhës së vonë të antikitetit të Bylisit

Fizionomia e plotë urbane-arkitektonike e Bylisit në Antikitetin e Vonë mori formë të plotë në fillim të shek. V e.s, pas shkatërrimeve të kryera nga gotët, kur qyteti i Bylisit pësoi ndryshime të mëdha jo vetëm në fizionominë e tij urbane-arkitektonike, por edhe në përbërjen e popullsisë. Banorët e mbetur të qytetit të braktisur të Apollonisë dhe qendrave të tjera të zonës u vendosën në qytetin e Bylisit. Pasojat që sollën pushtimin bënë të mundur edhe përqafimin e shpejtë të Krishterimit, duke e shndërruar atë në një institucion të rëndësishëm të të gjithë jetës politike dhe ekonomike. Në këtë periudhë, dallohen tre kategori të rëndësishme monumentale që mund të përmblidhen në:

- Muret rrethuese të qytetit, me hyrjet dhe kullat si elementë themelorë arkitektonikë.
- Monumentet e kultit të krishterë: Katedralja me të gjithë kompleksin episkopal dhe Bazilikat A, C, D, E.
- Çisterna, banja termale dhe rezidenca private.

4.1 Muret rrethuese të qytetit në antikitetin e vonë

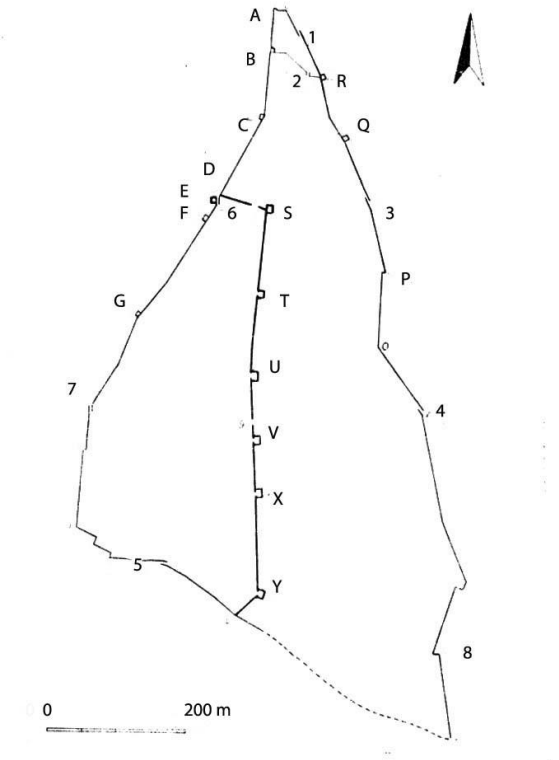


Figura 75 ***Muri i Viktorinit brenda murit të qytetit Bylis***

Muret rrethuese të Bylisit u ruajtën edhe kur qyteti u shndërrua në një koloni romake. Ato u ruajtën pjesërisht në lartësi, madje edhe në fillim të shek. V e.s, por jo në përdorim, kur Bylisi u rifortifikua pas shkatërrimeve që pësoi qyteti nga pushtimet e gotëve. Për rindërtimin e murit, u përdorën përgjithësisht blloqet e shembura të murit të fazës antike, por të vendosura në mënyrë të çrregullt dhe të lidhura me njëra-tjetrën me një shtresë të hollë llaçi. Kullat për muret perde dhe ato në hyrje u ndërtuan mbi ndërtimet e mbetura të kullave të asaj faze, duke ruajtur gjithmonë planin, por duke shtuar një kat të ri. Edhe hyrjet gjatë këtij rindërtimi nuk kanë pësuar ndryshime në tipologjinë e tyre, por vetëm në ngushtimin ose funksionimin e portave. Pas shkatërrimit që pësoi qyteti gjatë viteve 547-51 dhe dobësimit ekonomik të Perandorisë Bizantine, sistemi i fortifikimit i ndërtuar nuk mundi të përmbushte më funksionin e tij, kështu që Justiniani u detyrua të ndërtonte një sistem të ri, të mbikëqyrur nga Viktorini. Muret e dy fazave të mëparshme në të gjithë anët perëndimore dhe jugore të qytetit janë rindërtuar, ndërsa në anët veriore dhe lindore është ndërtuar një mur i ri me trashësi 2.20 m, i pajisur me kulla trekatëshe me lartësi 12 m, duke mbyllur kështu vetëm anën perëndimore me një sipërfaqe prej 11 ha krahasuar me 30 ha të qytetit antik.

Teknika e përdorur në fazën Bylis IV është e njëjtë me atë në murin e ri dhe të rindërtuar, në faqe u përdorën blloqe të ripërdorura, pjesë arkitekturore, gurë mesatarë të lidhur me llaç, ndërsa bërthama u bë duke derdhur gurë dhe llaç të bollshëm. Elementi më tipik janë kullat. Të gjitha janë katërkëndëshe me trashësi muri rreth 1.40 m, por me dimensione të ndryshme në planimetri. Ngjitja në shtegun e kalimit bëhet pranë secilës kullë me anë të një shkallareje.

4.1.1 Muri i Viktorinit dhe kulla

Periudha e dytë e madhe në fortifikimin e Bylisit daton në Antikitetin e Vonë me riparimet e kryera përgjatë vijës së mureve të byline, të cilat ishin braktisur gjatë periudhës Pax Romana. Ato u kryen duke rivendosur blloqet e shembura në një mënyrë të çrregullt, pa respektuar shtrirjen e mëparshme dhe duke përdorur llaç gëlqereje për të lidhur blloqet. Ky rindërtim nuk i rezistoi pushtimit të parë sllav të viteve 547-548, kur qyteti u shkatërrua. Pas kësaj, një autoritet i dërguar nga perandori Justinian, i njohur nga mbishkrimet e ndërtimit si Victorinos, ndërmori rifortifikimin e Bylisit, duke ndërtuar një mur 661 m të gjatë përgjatë kreshtës së kodrës dhe duke përforcuar vijën e vjetër të mureve në anët jugore dhe perëndimore për rreth 880 m të tjera. Ky fortifikim përfshinte vetëm rreth 12.5 ha, afërsisht një të tretën e qytetit antik, duke lënë jashtë rrethimit të gjithë pjesën lindore të qytetit të mëparshëm.

Muri i Viktorinit, i ndërtuar rreth vitit 550 e.s, është i shquar për ripërdorimin e spolieve të marra nga ndërtesat e rrënuara të teatrit, stoa A, diateikizmi dhe ndërtesat private dhe lidhjen e gurëve me llaç gëlqeror të marrë nga djegia e pjesëve të lashta arkitekturore, të përzier me rërë të trashë lumi. Mund të shihet qartë se vetëm pjesa e poshtme e murit deri në 2 m është ndërtuar me spolia, duke i vendosur ato të përziera me pjesë arkitekturore, gurë të vegjël, fragmente tjegullash dhe pitosash, me lidhje llaçi. Në përgjithësi, llaçi është i bardhë, i marrë nga djegia e pjesëve arkitekturore, skulpturave, shkallëve të teatrit, etj. Mbushësi i tij është rërë e trashë nga përrenjtë dhe vetëm në pjesën veriore të murit është përdorur pluhur tjegullash, i cili i jep llaçit një ngjyrë rozë dhe e bën atë më rezistent ndaj erozionit. Në gjerësinë 2.20 të murit rrethues, dallohen dy faqe, e brendshme dhe e jashtme, si dhe mbushja me gurë të vegjël dhe llaç të bollshëm. Megjithatë, në fasadë, llaçi midis gurëve nuk i ka rezistuar erozionit, duke theksuar fugat.

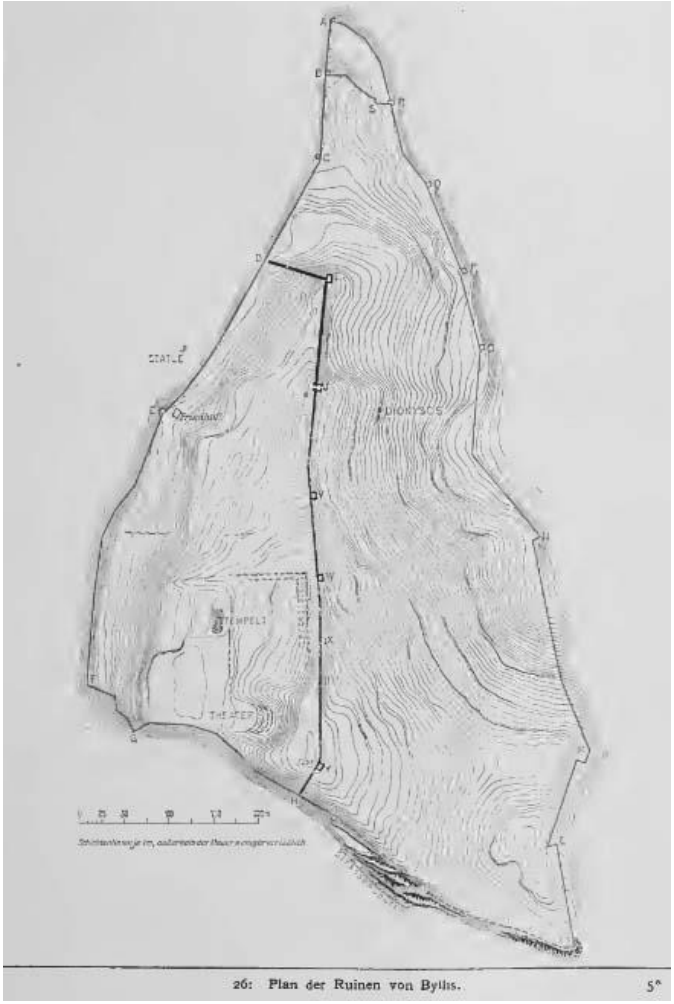


Figura 76 Muri i Viktorinit brenda murit të qytetit Bylis

Vetëm brenda kullave, të cilat kanë qenë më pak të ekspozuara ndaj faktorëve atmosferikë, është ruajtur pamja origjinale me llaçin që shtrihet edhe mbi sipërfaqen e gurëve në fasadë.

Pas shkatërrimit nga sllavët në vitet 587-588 e.s, Muri Viktorinus nuk u rindërtua dhe gjatë periudhës osmane u përdor si gurore nga banorët e fshatit Hekal. Kjo ka bërë që ai të shkatërrohet në një shkallë të ndryshme në varësi të mundësive të transportimit të materialit të nxjerrë, por edhe të fortësisë së pjesëve individuale të murit. Në përgjithësi, e gjithë bërthama e murit në formën e tij cilindrike është zhveshur, për shkak të heqjes së vazhdueshme të gurëve nga të dy fasadat e murit. Zgavra të mëdha janë krijuar gjithashtu nga intensiteti i plaçkitjes në një zonë të kufizuar. Si rezultat, i gjithë muri është i ekspozuar ndaj një degradimi gradual, i cili mund të ndiqet duke krahasuar fotot më të hershme të bëra gjatë gjysmës së parë të shekullit të 20-të.

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Muri i Viktorinit

Që nga viti 1978, ka pasur një përpjekje për ndërhyrje konservuese në pastrimin e të dy anëve të murit rrethues, si dhe të kullave, të ndërmarra nga S. Muçaj[6]. Ndër të tjera, është konsoliduar edhe kulla e vetme e Kullës Jugore. Administrata e Parkut ka ndërmarrë gjithashtu ndërhyrje në vitet e fundit për të mbuluar pjesët e gërryera të murit në të dyja anët duke vendosur gurë në rreshta të vazhdueshëm pa llaç, duke mbyllur shtigjet për hyrjen në zonën monumentale, por edhe duke parandaluar në një farë mënyre gërryerjen e mëtejshme të fasadës.

Muri Viktorinit përfaqëson shembullin më të mirë të ruajtur të një muri nga periudha bizantine, pas atij të Durrësit. Është plotësisht i lexueshëm përgjatë gjithë gjatësisë së tij së bashku me kullat, nga të cilat kulla T ruhet deri në katin e tretë. Ndërhyrjet e pakta konservuese-restauruese të kryera nga stafi i parkut arkeologjik të Byllisit kanë bërë të mundur stabilitetin e strukturave të ruajtura, si dhe kanë krijuar një profil më të qartë të tij në peizazhin arkitektonik të vendit. Megjithatë, heqja e blloqeve të mëdha nga pjesa e poshtme e murit në të kaluarën, kur Bylisi përdorej si gurore për ndërtime rurale, ka krijuar gropa të konsiderueshme përgjatë gjithë gjatësisë së murit dhe rrezikon dëmtime të mëtejshme të pjesëve përreth tyre.

[6] Shiko publikimin: Sk. Muçaj, « Sistemi fortifikues i qytetit të Bylisit në antikitetin e vonë », Iliria 20/1, p. 169-200. shkronjat S - Y me të cilat emërtohen kullave të murit të Viktorinit janë marrë nga ky artikull.

Kulla S

Ka një planimetri katërkëndëshe, me mure që dalin plotësisht jashtë murit rrethues. Hyrja për në katin e parë të kullës ndodhet në anën perëndimore të saj dhe korridori ka një gjatësi prej 5.60 m dhe një gjerësi prej 1.35 m. Muret e korridorit ruhen në një lartësi prej 3 m, ndërsa ato të kullës në 1.70 m. Hyrjes i mungon arkitrari, por këmbët e harkut që ngrihet mbi të janë ruajtur, ndërsa shkallët janë ruajtur pjesërisht.

Dokumentacion fotografik - Kulla S



Figura 77 Kulla S



Figura 78 Muri midis kullave S dhe T

Kulla T

Ndodhet në lindje të katedrales, ka formë katërkëndëshe dhe është ruajtur më mirë se kullat e tjera. Faqja e saj jugore ruhet 0.40 m mbi nivelin e dyshemesë së katit të tretë, gjë që përcakton se ishte trekatëshe, lartësia e katit të parë dhe të dytë janë përkatësisht 3.80 m dhe 3 m. Muri ballor është 7.30 m i gjatë dhe 1.30 m i trashë, ndërsa muret anësore kanë të njëjtën trashësi prej 1.30 m dhe gjatësi të ndryshme. Ai në anën jugore është 5.50 m i gjatë, ndërsa ai në anën veriore është 5 m. Korridori i hyrjes me gjatësi 2 m është ndërtuar me blloqe të ripërdorura dhe është i mbuluar me pesë arkitra guri. Në skajet e arkitrave, mbështetet një qemer cilindrik i ndërtuar me një rresht tullash me përmasa 0.37m x 0.28m (0.29m) x 0.04m, me një rreze prej 1m, i cili ka funksion shkarkimi. Dyshemetë e kateve të mësipërme ishin bërë nga dërrasa druri të vendosura mbi katër trarë, vrimat e të cilave ruhen në anë në një distancë prej 0.60 m nga njëra-tjetra. Ngjitja në katin e dytë bëhej nga brenda me shkallë druri, ndërsa hyrja në katin e tretë bëhej nga jashtë nëpërmjet një porte që komunikonte me shtegun e kalimit. Ngjitja në shteg bëhej me anë të një shkallarjeje të posaçme, e cila i ngjitet murit nga jashtë, duke ngushtuar kurtinën me 0.15m, siç ndodh edhe në kalanë e Durrësit dhe të Elbasanit. Gjatësia e shkallës është 8 m, ndërsa gjerësia e saj është 1.40 m. Vetëm gjashtë uljet e para të shkallës me një gjatësi prej 1.40 m ruhen të plota, ndërsa lartësia dhe gjerësia e tyre janë të barabarta me 0.30-0.32 m.

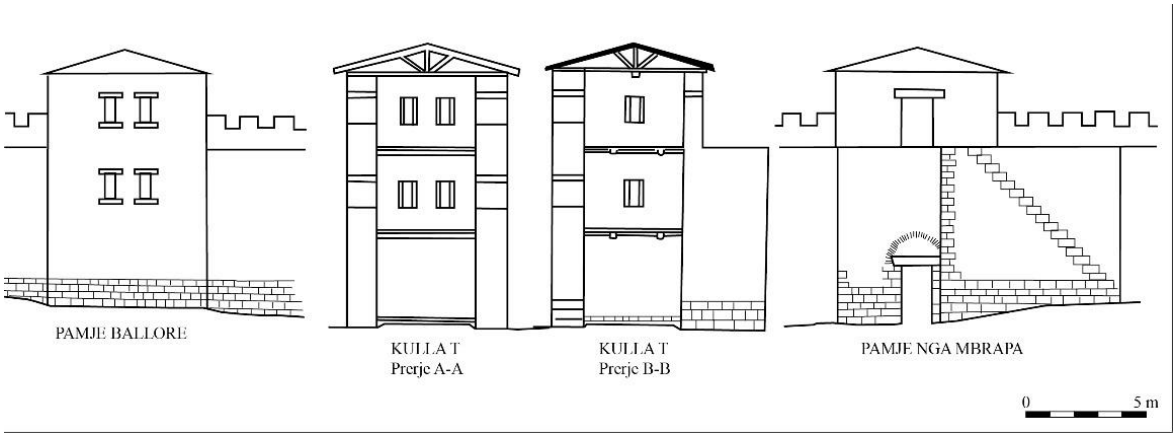


Figura 79 Kulla T. Rindërtim virtual. S. Muçaj

Nga elementet funksionale të kullës ruhet një frëngji në faqen jugore të katit të dytë, qe shërbente për shigjetarët. Ajo ka përmasa, me prerje në formë trapezi në plan me bazën e vogël nga jashtë. Lartësia e saj është 0.80m, gjerësia nga brenda 0.80m, kurse nga ana e jashtme 0.20m. Gjatë gërmimit të kryer në këtë kullë u gjetën një shtresë me tjegulla, gjë që tregon se kulla ka qënë mbuluar me çati katërujëse. Përveç tjegullave, në këtë shtresë u gjet edhe një pitos i njëjtë me ata të zbuluar në banesat e shek.VI e. sonë të qytetit gjë që tregon se ambjenti ka shërbyer si depo.

Dokumentacion fotografik - Kulla T



Figura 80 Dokumentacion fotografik - Kulla T



Dokumentacion fotografik - Kulla T



Figura 81 Kulla T. Muri i jashtëm



Figure 82 Kulla T. Muri i jashtëm

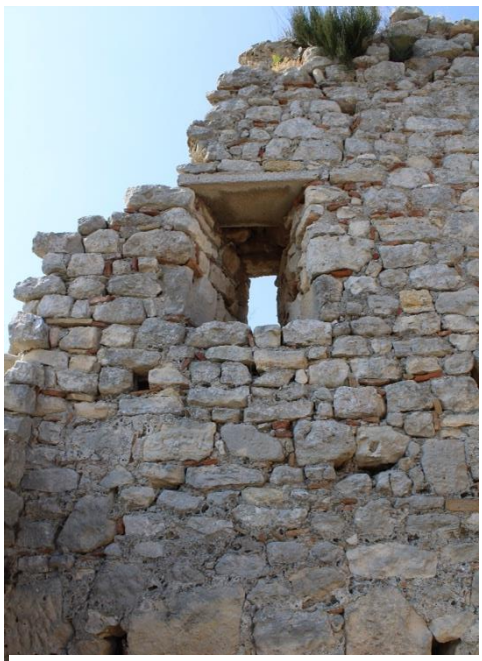


Figure 83 Kulla T brenda

Kulla U

Është ndërtuar pothuajse në gjysmën e gjatësisë së murit nga kulla S në Y, ku terreni pëson uljen më të madhe në të gjithë gjatësinë e kësaj linje muri. Ka një formë katërkëndëshe me mure që dalin plotësisht nga jashtë dhe me pjesën e pasme në një vijë të drejtë me murin rrethues. Të tre muret e kullës kanë të njëjtën trashësi prej 1.30 m, ndërsa gjatësitë e tyre ndryshojnë; ballorja 6.82 m, ndërsa anësoret 5.50 m. Në këtë kullë, muret e jashtme të kullës duhet të ngrihen në një lartësi prej 2 m.

Dokumentacion fotografik - Tower U



Figura 84 Muri midis kullave T dhe U



Figura 85 Figura 32 Kulla U





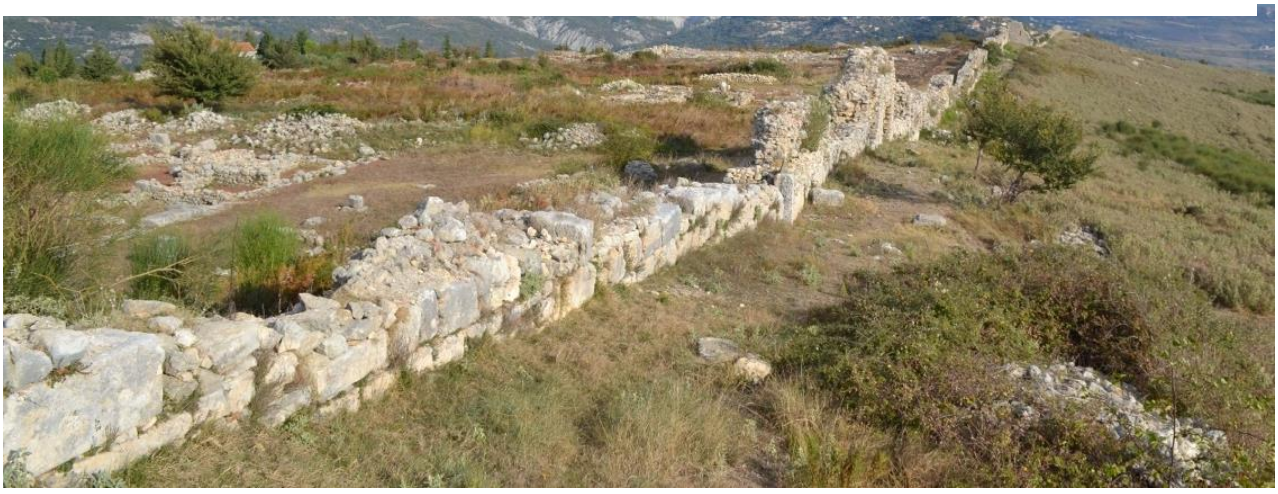
Figura 86 Porta në formë U e kullës. Arkitrarët e çarë

Dokumentacion fotografik - Muri midis U dhe V





Figure 87 Muri midis U dhe V



Kulla V

Ndodhet në anën jugore të hyrjes nr. 9, ku terreni ngrihet për të vazhduar përsëri në fushën pas saj. Ashtu si kullat e tjera, ajo ka një formë katërkëndëshe me mure që dalin plotësisht nga jashtë dhe në pjesën e pasme të saj, që vazhdon në një vijë të drejtë me murin rrethues. Muri i saj i përparmë është 6.70 m i gjatë, ndërsa muret anësore janë 5.25 m dhe 1.35-1.40 m i trashë. Muri ballor i kullës ruhet në lartësi 2m, kurse i prapmi 4.16m. Është e nevojshme të restaurohen 5 baza shkallësh.

Dokumentacion fotografik - Kulla V



Figura 88 Kulla V. Shkallët





Figuae 89 Shtesa gurësh

Kulla X

U ndërtua 63 m nga Kulla V, duke shënuar kështu distancën më të shkurtër midis kullave. Ashtu si kullat e tjera, ajo ka një formë katërkëndëshe me brinjën ballore prej 6.50 m dhe ato anësore prej 5.40 m dhe 5.50 m, dhe trashësi muresh që variojnë nga 1.35 m deri në 1.39 m.

Dokumentacion fotografik - Kulla X

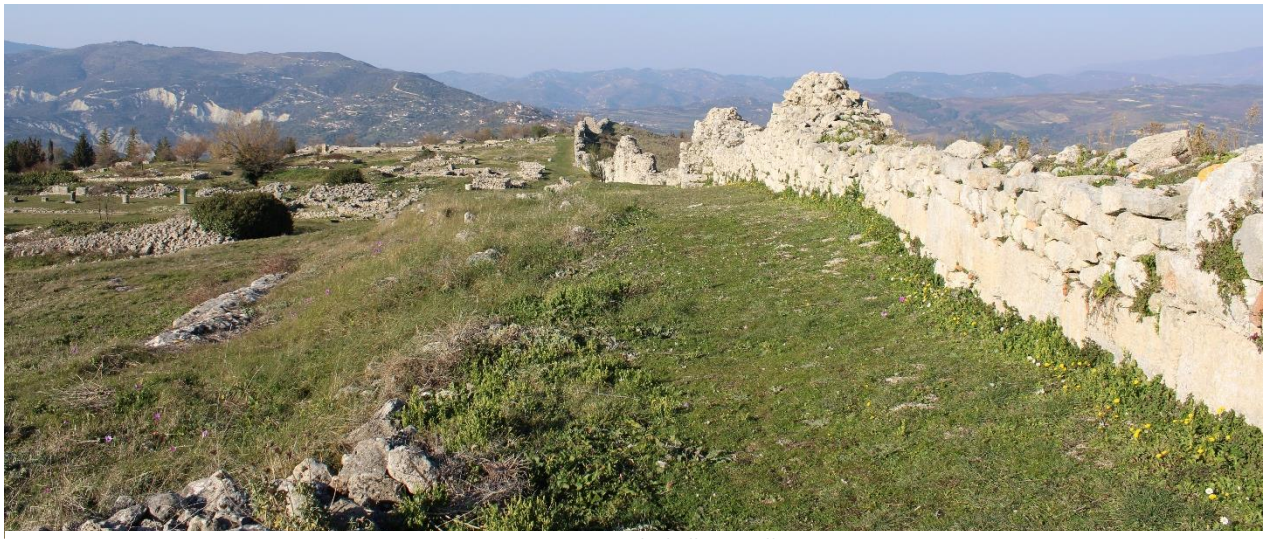


Figura 90 Muri midis kullave V dhe X



Figura 91 Kulla X

Dokumentacion fotografik - Kulla X



Figura 92 Kulla X Shkallët





Figura 93 Kulla X Porta 2019 - 2025

Dokumentacion fotografik - Muri midis kullës X dhe Y



Kulla Y

Ndodhet në anën jugore të fortifikimit, ku linja e murit kthehet në një kënd të gjerë për t'u bashkuar me murin antik. Ka një formë katërkëndëshe me mure që dalin plotësisht jashtë kurtinës. Muri i saj ballor është 6.50 m i gjatë, ndërsa muret anësore janë 5.16 m. Pozicioni i saj është dominues jo vetëm mbi qytetin, por edhe mbi luginën e Vjosës dhe të gjithë rajonin e Mallakastrës.

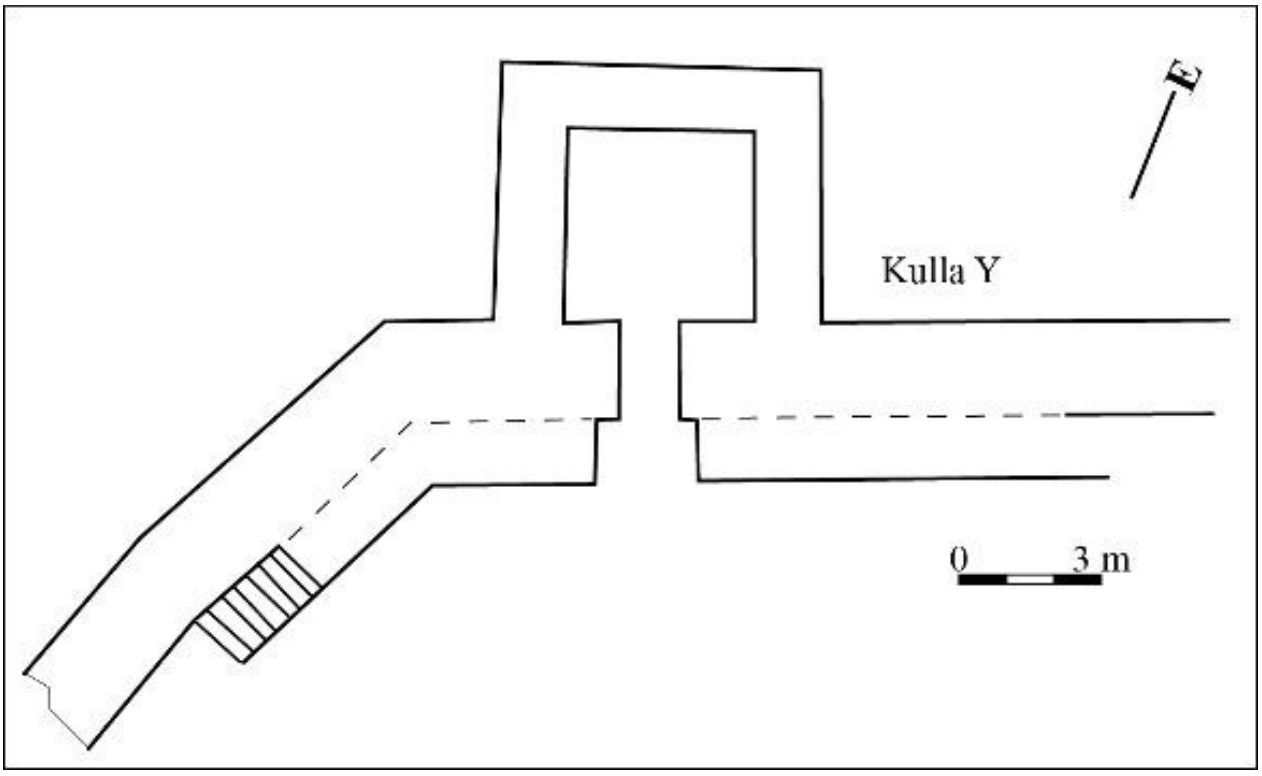


Figura 94 Kulla Y. Plan nga S. Muçaj

Dokumentacion fotografik - Kulla Y



Figura 95 Kulla Y







Dokumentacion fotografik - Kulla Y





Figura 96 Kulla Y. Veriore dhe jugore

4.2 Bazilika B - Katedralja

Katedralja e Bylisit, e përbërë nga bazilika, pagëzimorja dhe kompleksi peshkopal, është monumenti më i madh i qytetit nga antikiteti i vonë, duke zënë një sipërfaqe prej më shumë se 10 000 m2 brenda qytetit bizantin.

Bazilika e katedrales (B) nga pikëpamja planimetrike dhe volumetrike ka një trajtim shumë më të pasur se bazilikat e tjera të Bylisit. Plani i bazilikës në fazën e saj përfundimtare, duke arritur një gjatësi totale prej 67 m, karakterizohet nga një strukturë e ngushtë dhe e gjatë, me nefat anësore, narteksin, ekzonarteksin dhe portikët e atriumit të kurorëzuara me galeri që ia rrisin shumë lartësinë. Atriumi ka një formë katërkëndëshe të zgjatur në drejtimin nga L-P me dimensione 11.15 m x 6.80 m të rrethuar nga katër portikë, njëri prej të cilëve është ekzonarteksi. Një sterë në formë dardhe me thellësi 8.45 m u ndërtua në portikun perëndimor. Ekzonarteksi dhe tre portikët e tjerë hapeshin në oborrin e atriumit me anë të arkadave të ngritura mbi kolona të vendosura në një stilobat të lartë. Kapitelet e trajtuara sipas rendit të vjetër dorik ishin vendosur mbi kolona, ndërsa në arkadën e katit të dytë që ndiqte të njëjtin ritëm, kapitelet janë të rendit jonik. Lartësia e madhe e stilobatit dhe mungesa e shkallëve e ka veçuar plotësisht oborrin nga portikët.

Në cepin verilindor të ekzonarteksit, u ndërtua një shkallë që të çonte në katin e sipërm të tij dhe prej andej në të gjitha galeritë e tjera.

Narteksi, 3.96 m i gjatë dhe 14.40 m i gjerë, i ndjekur në veri dhe në jug nga anekse, hapet në nefin qendror nëpërmjet një tribeloni, ndërsa në nefet anësore me dyer të thjeshta.

Kisha, 14.40 m e gjerë dhe 24.70 m e gjatë, përbëhet nga tre nefe me gjerësi; qendrori 7.75 m, veriori 2.30 m dhe jugori 2.90 m.

Nefet ndahen nga njëri-tjetri me harkada të ngritura mbi kolona, dhe këto të fundit, mbi piedestale të vendosura mbi një stilobat të lartë. Me të njëjtin ritëm vazhdon dhe harkada e galerive, e ngritur mbi kolona dhe piedestale të njëjta si dhe kati i parë.

Kapitelet jonike me imposte u përdorën për katin e parë, ndërsa kapitelet me katër fletë u përdorën për galeritë. Kapitelet jonike me imposte të bëra prej guri gëlqeror nga Bylisi imitojnë llojet e mermerit të Kostandinopojës, ndërsa ato me katër fletë u trajtuan në një mënyrë të veçantë. Përveç dekorimit të gdhendur, kapitelet janë gjithashtu të pikturuara. Në galeri, parapetet janë bërë me pllaka të dekoruara vetëm nga ana e nefit qendror ku ishin instaluar trekëmbësha për fiksimin e ndriçuesve të shumtë.

Dyshemeja e ekzonarteksit, nefeve, sanktuarit dhe krahut verior të transeptit është shtruar me mozaikë, dhe përbën sipërfaqen më të madhe me mozaikë të zbuluar deri tani në territorin e Shqipërisë. Motivet dhe skenat janë tepër të larmishme. Aty gjejmë skena nga jeta e përditshme e barinjve, por dhe paraqitje nga jeta e peshkatarëve të Nazaretit, si ajo e vëllezërve Simon dhe Andrea.

Mozaikët e tre nefeve të bazilikës janë të zbukuruar me motive gjeometrike dhe përmbajnë një numër mbishkrimesh, shumica e të cilave i përkasin riparimeve të bëra gjatë periudhës së Justinianit. Të gjitha muret ishin të mbuluara me afreske, por nga këto, vetëm ato me motive gjeometrike që i përkasin paneleve të gjeneratës së parë janë ruajtur. Nga narteksi, kalohet nëpër një tribelum në kompleksin pagëzimor dhe në dy dhoma të tjera të pajisura me sofate dhe lavamanë që shërbenin për të përgatitur të rinjtë (katekumenët) me mësimet e dogmës së krishterë. Vaska e pagëzimit furnizohej me ujë të nxehtë nga një furrë e ndërtuar në oborrin në lindje të pagëzimores. Shkallët e ndërtuara në njërën nga kthinat shërbenin për t'u ngjitur në katin e sipërm jo vetëm të kompleksit pagëzimor, por edhe në ato të kompleksit peshkopal, i cili është i ndërlidhur me pagëzimoren. Kompleksi peshkopal, me një numër të madh kthinash, kalimesh, oborresh, sterash është ende në proces gërmimi. Kati i parë i këtij kompleksi përdorej për ruajtjen e ushqimit, punishte dhe stalla dhe përfundimi i gërmimeve do të ndihmojë për të kuptuar më mirë rolin e luajtur nga kleri në një qytet të Antikitetit të Vonë. Numri i madh i elementëve arkitektonikë të dritareve tregon se ndërtesat në Bylis ishin shumë të ndriçuara mirë, duke vazhduar traditën bizantine.

Katedralja gjatë një periudhe prej gati 200 vjetësh ka tre faza të rëndësishme ndërtimi:

- e para në fund të shek. IV e.s. ose në fillim të shek. V e.s.;
- e dyta në vitet 470
- e fundit lidhet me periudhën e sundimit të Justinianit para vitit 547 e.s.

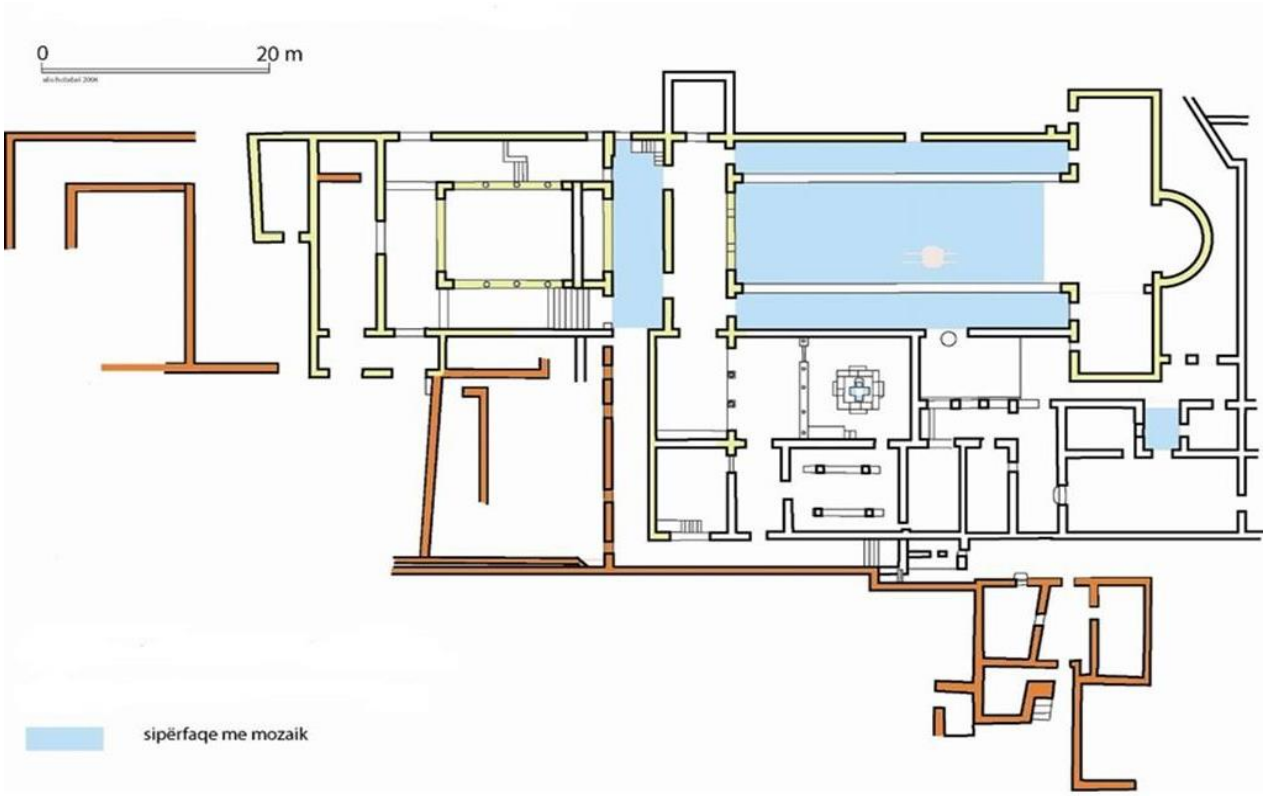
Ajo ka pësuar ndryshime të shumta:

- Në fazën e parë një bazilikë me tre nefe me narteks dhe portik dhe një pagëzimore të thjeshtë;
- Në fazën e dytë shtohen atriumi dhe galeritë dhe atriumi shndërrohet në një kompleks;
- Në fazën e fundit u ndërtua *kompleksi peshkopal*.

Kompleksi peshkopal, i cili përbëhej nga një numër i madh dhomash, kalimesh, oborresh, cisternash dhe portash monumentale, është ende në proces gërmimi. Kati i parë i këtij kompleksi përdorej për të ruajtur rezervat ushqimore dhe për punishte dhe stalla[7].

Kompleksi i peshkopit përfaqëson deri më tani vetëm pjesën ekonomike të peshkopatës së Bylisit, pasi pallati i peshkopit dhe dhomat përkatëse të ndenjes janë ende të pagërmuara. Nga pjesët e kompleksit me vlerë të veçantë për t'u vizituar është punishtja e verës dhe sistemi i furnizimit me ujë të shiut. Sistemi i furnizimit me ujë të qytetit është projektuar që në fillimet e tij, ku përveç shtëpive që secila ka sterën e vet, ka edhe ato publike. Punishtja e verës meqense eshtë nga rastet e rralla ku ajo është gjetur me të gjitha pjesët e saj përbërse (magazina e rrushit, vaska e shtypjes me këmbë, enët për shtrydhjen me dorë, vaska e mblledhjes së mushtit, ulluku për transportin e

[7] *2025, BYLLIS. Its History and monuments. N. Ceka S. Mucaj*



mushtit, vaskat e dekantimit dhe fermentimit, depoja e enve të rezervës (pitos dhe amfora), u gjetën në një gjendje të ruajtur mirë dhe formojnë një kompleks të plotë artizanal për kohën. Magazina e drithërave (21 pitoi) ruhet gjithashtu pjesërisht në kompleksin e Peshkopit, ndërsa një depo tjetër shërbente për lëngje, ku gjatë gërmimit u identifikuan 14 pitoi të vegjël, njëri prej të cilëve ishte prej guri.

Zonat e shtruara me mozaik përfshijnë sanktuarin (nga e cila ruhet vetëm një pjesë e vogël), nefin qendror, nefet veriore dhe jugore, ekzonarteksin dhe një dhomë të vogël në jug të transeptit. Sipërfaqja totale e shtruar me mozaikë është afërsisht 400 m2.

- **Sanktuari:** Vetëm një fragment i vogël mozaiku, rreth 1 m², ruhet në pjesën e tij jugore. Dimensionet e sakta të sanktuarit janë 6 x 8.5 m, ose afërsisht 51 m².
- **Pjesa Veriore e Transeptit**: Dyshemeja përmban motive gjeometrike, dhe dimensionet e hapësirës janë 4 x 5.97 m, me një sipërfaqe prej afërsisht 24 m². Mozaiku shfaq boshllëqe, çarje dhe fraktura të shumta. Në pjesën jugore, pranë sanktuarit, mozaiku ka pësuar rrëshqitje.

Figura 97 Plani i sipërfaqeve me mozaikë

- ***Nefi Qendror:*** *Dyshemeja përbëhet nga disa skena me dekorime gjeometrike, figura të ndryshme, mbishkrime etj. Në qendër të mozaikut është futur një brez opus sectile i përbërë nga trekëndësha. Dimensionet e hapësirës janë 7.58 x 19.6 m, me një sipërfaqe prej afërsisht 149 m². Mozaiku është përgjithësisht i paprekur, megjithëse ka boshllëqe të ndryshme. Në disa zona, sipërfaqja tregon pabarazi me ngritje dhe thellime. Lidhja e teserave me shtresën e shtratit ndryshon, duke filluar nga shumë e mirë në mjaft të dobët. Në pjesën qendrore, pak të zhvendosur në jug, është baza e ambonit.*
- ***Nefi Verior:*** *Dyshemeja është e përbërë nga dy panele mozaiku. Paneli lindor përbëhet nga medaljone që përmbajnë figura zoomorfe, ndërsa ai perëndimor paraqet dekorim gjeometrik. Dimensionet e nefit janë 2.2 x 23.96 m, me një sipërfaqe prej 53 m². Punimet restauruese në këtë nef përfunduan në vitin 2004.*
- ***Nefi Jugor:*** *Dyshemeja ka motive gjeometrike në pjesën perëndimore dhe dekorime florale dhe zoomorfike në zonën e mbetur. Dimensionet janë 2.35 x 13.75 m dhe 2.82 x 10.05 m, me një sipërfaqe totale prej afërsisht 61 m². Mozaiku tregon boshllëqe të ndryshme, veçanërisht në pjesën perëndimore. Në përgjithësi, gjendja e këtij mozaiku është e mirë.*
- ***Krahu Lindor i Atriumit (Ekzonarteksi):*** *Përbëhet nga dy skena me tema të krishtera. Mozaiku është i plotë, përveç disa boshllëqeve që janë mbushur tashmë. Teserat janë përgjithësisht të lidhura mirë me shtratin, përveç rreth skajeve të boshllëqeve ekzistuese më parë. Është më i brishtë përgjatë murit perëndimor*.

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Bazilika B

Ndërhyrje konservimi të pjesshme ose të plota të kryera gjatë viteve në mozaikët e bazilikave në Bylis.
Bazilika B 1986, 1987,1988, 1989, 2004, 2005, 2008, 2024, 2025

Dokumentacion fotografik - Bazilika B



Figure 98 Bazilika B, Nefi



Figure 99 Bazilika B - Transepti

4.3 Bazilika A

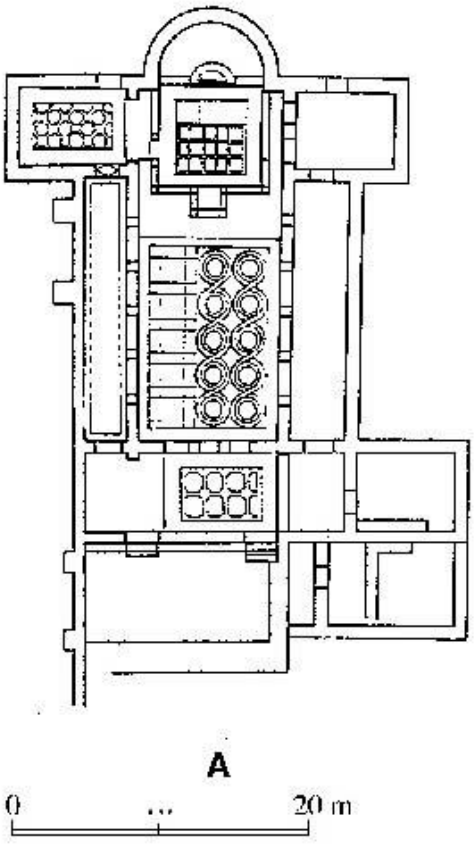


Figure 100 Plan of Basilica A

Bazilika u ndërtua brenda agorasë së periudhës helenistike, duke shfrytëzuar pjesërisht mbetjet strukturore të krahut verior të stoës në formë L në një pozicion zotërues drejt pjesës veriperëndimore të qytetit. Është një kishë me tre nefe me një absidë gjysmërrethore, një transept trepjesësh, një narteks, një portik dhe dy kthina në anën jugore, një shkallare të vendosur përpara saj, e cila përdorte sediljet e lashta të stadionit. Gjendja e ruajtjes së këtij monumenti lejon që elementët planimetrikë dhe volumetrikë të përcaktohen qartë. Nefët ndahen nga njëri-tjetri nga harqe të ngritura mbi shtylla prej guri dhe këto të fundit mbi një stilobat të lartë. Hapësirat midis shtyllave janë të mbyllura me parapete. Nefët ndërpriten nga një transept me tre pjesë, në mes të të cilit ndodhet sanktuari, i përcaktuar qartë. Sintroni me tre shkallë ishte i pajisur me një podium prej druri, i rrallë në formën e tij në kishat e kësaj periudhe. Përpara absidës, poshtë altarit, ruhet vetëm relikuari në formë kryqi.

Skulptura arkitekturore dhe instalimet liturgjike të dekoruara që kanë mbijetuar deri në ditët tona, të plota ose të fragmentuara, janë bërë nga gur gëlqeror i marrë nga guroret e Bylisit. Sanktuari, nefi qendror dhe verior, krahu verior i transeptit dhe narteksi kanë dysheme të shtruara me mozaikë shumëngjyrësh. Bazilika A u ndërtua në gjysmën e parë të shek. V dhe u dogj në mesin e shek. VI e.s. (547 - 548 e.s.).

- **Dyshemetë e sanktuarit**, korridoret qendrore dhe veriore, krahu verior i transeptit dhe narteksi janë të shtruara me mozaikë, duke mbuluar një sipërfaqe totale prej afërsisht 190 m².
- **Sanktuari,** zona e protezës dhe absida: Dyshemeja (me përmasa 4.8 x 5m, rreth 24 m²) duket e dëmtuar në pjesën qendrore. Në përgjithësi, teserat janë të lidhura mirë me shtresën e tyre të shtratit**.**
- **Pjesa veriore e transeptit:** Dyshemeja (3.88 x 5.24 m, rreth 21 m²) është e dekoruar me figura zogjsh të vendosura brenda një rrjete oktagonale. Ajo shfaq fundosje të

konsiderueshme të shkaktuar nga ndërtimi mbi mbushje dheu të dobët të ngjeshur. Janë të pranishme çarje, deformime dhe boshllëqe të shumta.

• **Nefi Qendror:** Dyshemeja është e ndarë gjatësisht në dy kompozime që paraqesin motive gjeometrike dhe figura kafshësh. Përmasat: 6.95 x 11.95 m, me një sipërfaqe prej afërsisht 83 m². Në përgjithësi është ruajtur mirë, megjithëse ka disa boshllëqe të vogla dhe një shembje përgjatë stilobatit verior, të cilat mund të shkaktojnë dëmtime sipërfaqësore.

• **Nefi Verior:** Dyshemeja, e dekoruar me një model gjeometrik (rrathë që kryqëzohen), ruhet vetëm në skajet e saj lindore dhe perëndimore. Pjesa më e madhe e sipërfaqes së mozaikut (1.95 x 12.93 m, afërsisht 26 m²) mungon. Dy fragmentet e ruajtura kanë përmasat: në lindje, 2.6 x 1.25 m; në perëndim, 2.5 x 1.1 m.

• **Narteksi:** Dyshemeja është e organizuar në dy zona: pjesa veriore paraqet motive gjeometrike, ndërsa pjesa jugore është e dekoruar me motive kafshësh brenda kornizave drejtkëndëshe. Përmasat janë 4.12 x 8.87 m, me një sipërfaqe prej afërsisht 37 m². Dyshemeja është relativisht e ruajtur mirë. Ajo tregon fundosje të përgjithshme, përveç zonës që ndan dy skenat, ku një mur poshtë dyshemesë ka penguar fundosjen.

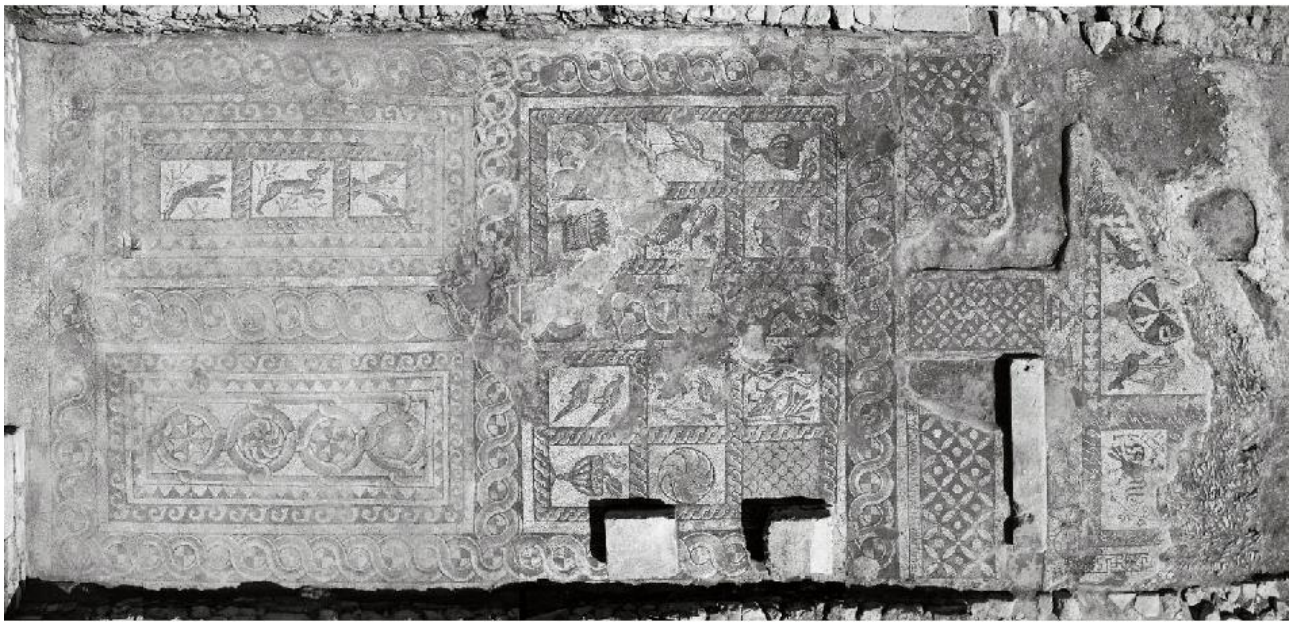


Figure 101 Basika A - Mozaiku i nefit qëndror

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Bazilika A

Ndërhyrje konservimi të pjesshme ose të plota të kryera gjatë viteve në mozaikët e bazilikave në Bylis.
Bazilika A 1987,1989,1990, 2001, 2005. 2010

Dokumentacion fotografik - Bazilika A



Figura 102 Muri diateikism nën Bazilikën A



Figura 103 Bazilika A. Plani dhe nefi jugor

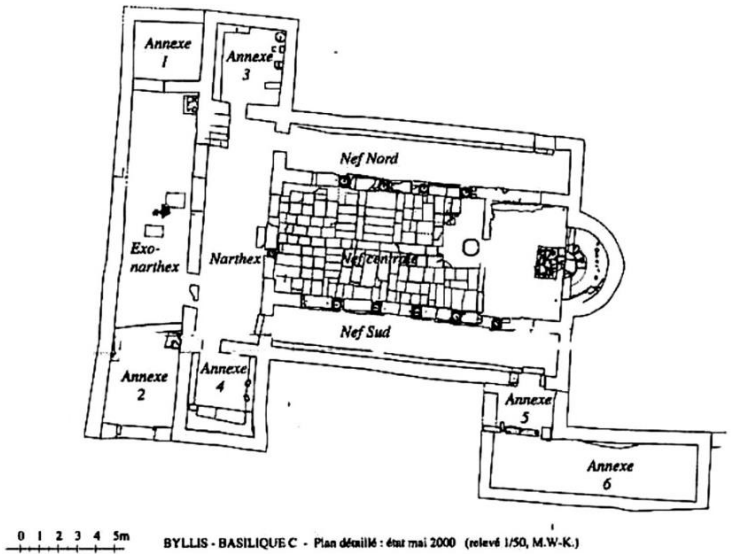


Figura 104 Plani i Bazilika C

4.4 Bazilika C

Bazilika C ka një planimetri tradicionale me një absidë gjysmërrethore, tre nefe, narteks, portik, disa anekse në anët e tyre dhe është e pajisur me një galeri sipër narteksit dhe anekseve. Dimensionet maksimale të bazilikës janë 33 m në gjatësi dhe 22.80 m në gjerësi. Nefi qendror i shtruar me pllaka guri është 5.80 m i gjerë, ndërsa nefet anësore, të pajisura me stola për besimtarët, janë 2.46 m dhe 2.26 m të gjera.

Sanktuari dhe një nga anekset janë të shtruara me mozaikë me motive gjeometrike, bimore, zoomorfike dhe figura njerëzore. Dimensionet e dhomës janë 4.15 x 5.95 me një sipërfaqe prej afërsisht 25 m².

Në sanktuar ka dy skena të pazakonta, të parat 6+6 qengja që personifikojnë apostujt shkojnë drejt altarit, ndërsa në të dytën anëtarët e klerit me shandanë në duar drejtohen drejt kishës. Një mbishkrim i shkruar në mozaik tregon se është bërë gjatë kohës së Peshkopit Praisios, i cili nuk përmendet në listat e peshkopëve të Bylisit. Çereku i dytë i shekullit VI e.s. duket të jetë më afër periudhës së ndërtimit të bazilikës C. Pranë bazilikës ndodhet një ndërtesë e shek. VI e.s. e cila i përket tipit më të përhapur gjatë shekujve V-VI në Bylis, me tre dhoma drejtkëndëshe, paralele me njëra-tjetrën, të pajisura me një verandë. Shumica e tyre kishin një depo, i cili shërbente për të ruajtur rezervat ushqimore.

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Bazilika C

Monumenti është gërmuar plotësisht dhe i është nënshtruar ndërhyrjeve sistematike të konservimit, që konsistojnë në përforcimin e mureve duke përdorur një shtresë llaçi çimentoje të bardhë mjaft të qëndrueshme, si dhe në rindërtimin e kolonave të rrëzuara në kolonadat e nefeve. Duke filluar nga absida, vihet re ruajtja nën një shtresë rëre e mozaikut, i cili ka pasur ndërhyrje restauruese për të rregulluar teserat, restaurim që duhet të vazhdojë. Dyshemeja e nefit qendror, e shtruar me pllaka gëlqerore drejtkëndëshe, ka pabarazi për shkak të bazës që nuk është fiksuar mirë nga ndërtuesit, por ndërhyrjet për të niveluar dyshemenë nuk rekomandohen për shkak të çarjeve të shumta që përmban secila pllakë. Përpara këndit jugperëndimor të bazilikës, ku gërmimet arkeologjike kanë zbuluar një banesë të Antikitetit të Vonë e cila është e mbuluar nga depozita dhe bimësi të reja.

Ndërhyrje konservuese të pjesshme ose të plota të kryera gjatë viteve në mozaikët e bazilikave në Bylis. Bazilika C 1991, 2001, 2003, 2004, 2005, 2009

Dokumentacion fotografik - Bazilika C



Figura 105 Bazilika C: pamje nga Lindja



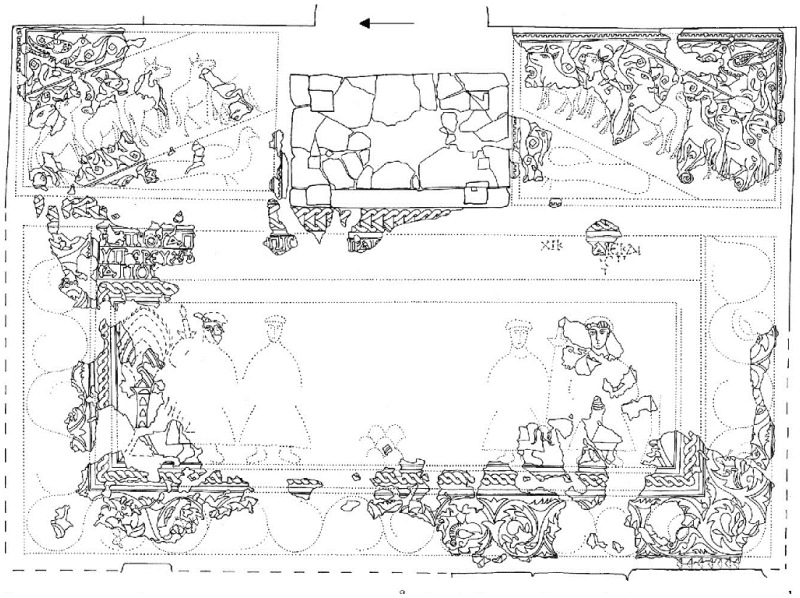
Figura 106 Bazilika C. Nefi qendror

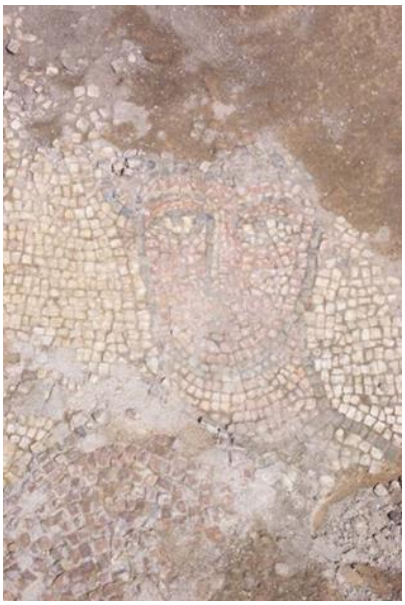


Dokumentacion fotografik - Bazilika C Neva Qendrore



Figure 107 Bazilika C Altari dhe absida e Bazilikës C me mozaikë





Dokumentacion fotografik - Bazilika C - Dyshemeja e nefit qendror



Figura 108 Pjesët arkitekturore që do të restaurohen



Figura 109 Dyshemeja e nefit qendror

4.5 Bazilika D

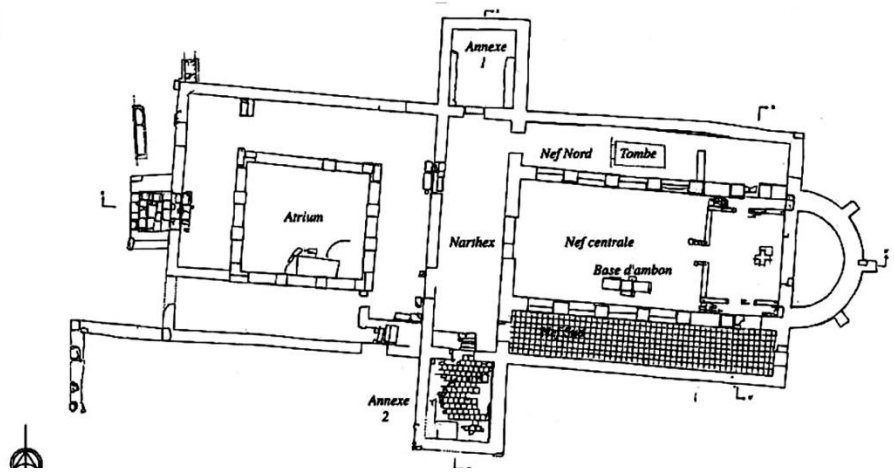


Figure 110Plan Bazilika D, S. Muçaj

Është një bazilikë me tre nefe me një narteks që përmban dy anekse në veri dhe jug, dhe një atrium. Ndodhet në pjesën veriore të qytetit, jashtë fortifikimit të shekullit të 6-të të ndërtuar gjatë kohës së Perandorit Justinian. Shtresa mozaiku gjenden në prostoon, në nefin qendror, në pjesën lindore të nefit verior, në narteks dhe në aneksin e tij verior.

Bazilika D është 45.25 m e gjatë dhe 26.15 m e gjerë dhe ka tre nefe, një absidë gjysmërrethore me një sintronon dhe një sanktuar. Narteksi, nefi qendror, aneksi verior dhe një pjesë e nefit verior janë të shtruara me mozaikë. Midis skenave është një me Lumenjtë e Parajsës: Pishon, Gihon, Tigër dhe Eufrat. Bazilika D u ndërtua në fillim të shek. VI e.s.

Prostoon dhe Nefi Qendror: Sipërfaqja e mozaikut (11.4 x 7 m, afërsisht 80 m²) tregon dëmtime të konsiderueshme. Seksioni qendror i mozaikut mungon plotësisht, dhe zonat e ruajtura gjithashtu përmbajnë boshllëqe.

Nefi Verior, **Seksioni Lindor**: Dekorimi gjeometrik me motivin pelta mbulon të gjithë sipërfaqen. Sipërfaqja e mozaikut është 2.65 x 3 m, afërsisht 8 m².

Narteksi: Dyshemeja është e dekoruar me motive gjeometrike, brenda të cilave ka paraqitje zogjsh, shportash dhe figurash të tjera. Dimensionet janë 3.7 x 12.92 m, me një sipërfaqe prej afërsisht 48 m². Mozaiku është kryesisht i paprekur, me vetëm disa boshllëqe.

Aneksi në veri të Narteksit: Në pjesën qendrore të dyshemesë, ka një paraqitje të drerit që pi ujë nga Katër Lumenjtë e Parajsës. Mozaiku përfshin gjithashtu figura gjeometrike dhe mbishkrime në greqisht. Dimensionet janë 3.87 x 1.3 m dhe 2.75 x 3.1 m, me një sipërfaqe totale prej afërsisht 14 m². Nuk ka boshllëqe të konsiderueshme. Teserat janë përgjithësisht të lidhura mirë me shtresën e shtratit, megjithëse disa janë të shkëputura.

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Bazilika D

Ndërhyrje konservimi të pjesshme ose të plota të kryera gjatë viteve në mozaikët e bazilikave në Bylis.
Bazilika D 2001, 2005, 2011

Dokumentacion fotografik - Bazilika D



Figura 111 Hyrja dhe kuadriportiku i Bazilikës D



Dokumentacion fotografik - Bazilika D në nef

Figure 112 Bazilika D. Absida dhe altari



Figure 113 Bazilika D Nefat. Niveli i mureve



Figure 114 Nefi qendror dhe harku i restauruar



Dokumentacion fotografik - Mozaiku i Bazilikës D

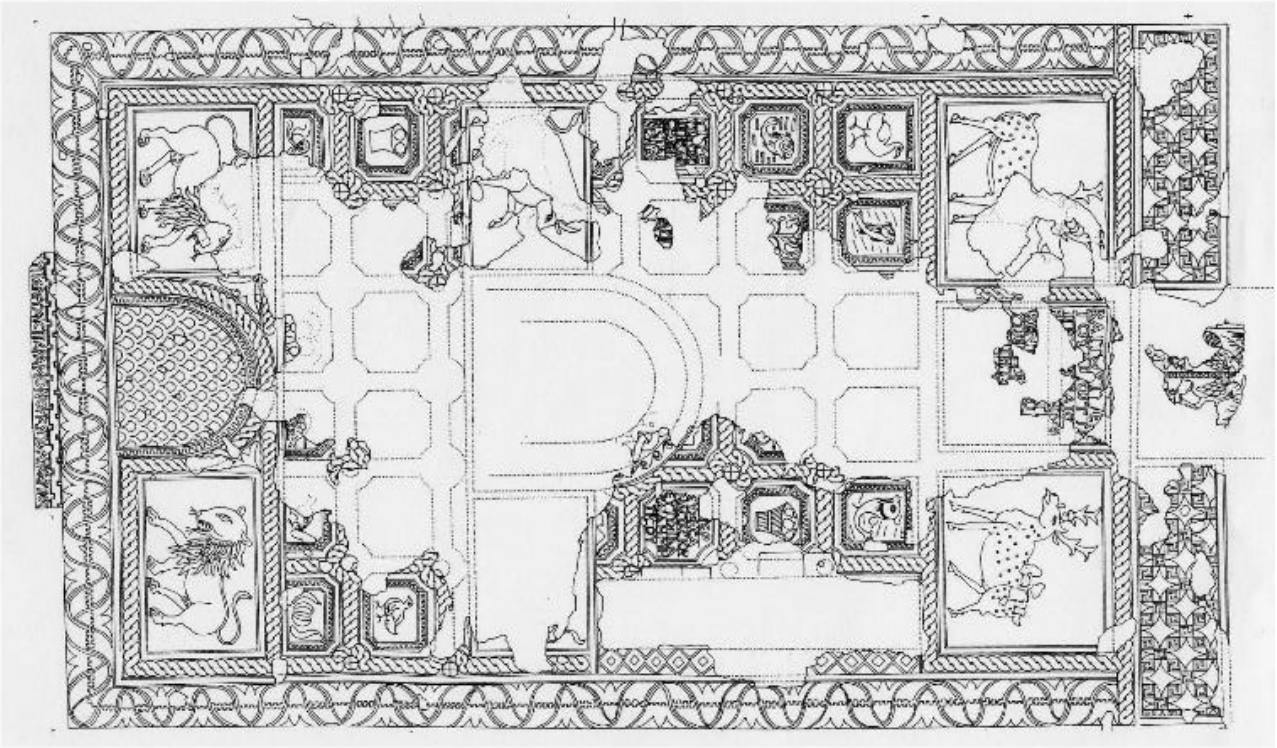


Figura 115 Mozaikët e nefit qëndror



a



b

4.6 Bazilika E

Bazilika E ndodhet në pjesën lindore të qytetit, jashtë murit të Viktorinit. Është një bazilikë me tre nefe me një absidë, një narteks, një ekzonarteks dhe dy anekse në të dyja anët e narteksit. Bazilika është 33 m e gjatë dhe 22.80 m e gjerë. Dyshemeja e sanktuarit ishte e shtruar me mozaikë. Nefi qendror, me përmasa 13.75 metra në gjatësi dhe 5 metra në gjerësi, është i shtruar me mozaik. Nefi jugor dhe narteksi janë të shtruar me dysheme me tulla katrore (30 x 30 cm), dhe janë ruajtur mirë. Aneksi jugor i gërmuar është gjithashtu i shtruar me tulla të ngjashme, por ndryshe nga narteksi dhe nefi jugor, gjendja e tij paraqitet e dobët. Mozaiku në nefin qendror është i ruajtur mirë. Sanktuari i bazilikës është gjithashtu i shtruar me mozaik.

Punimet e mëparshme të konservimit dhe restaurimit - Bazilika E

Ndërhyrje konservimi të pjesshme ose të plota të kryera gjatë viteve në mozaikët e bazilikave në Bylis.
Bazilika E 2006, 2007, 2023

Dokumentacion fotografik - Bazilika E



Figure 116 Pamje e Bazilikës E nga Perëndimi







Figure 117 Bazilika E. Ekzonarteksi dhe narteksi Pjesë arkitektonike për regjistrim dhe rregullim

Dokumentacion fotografik - Bazilika E

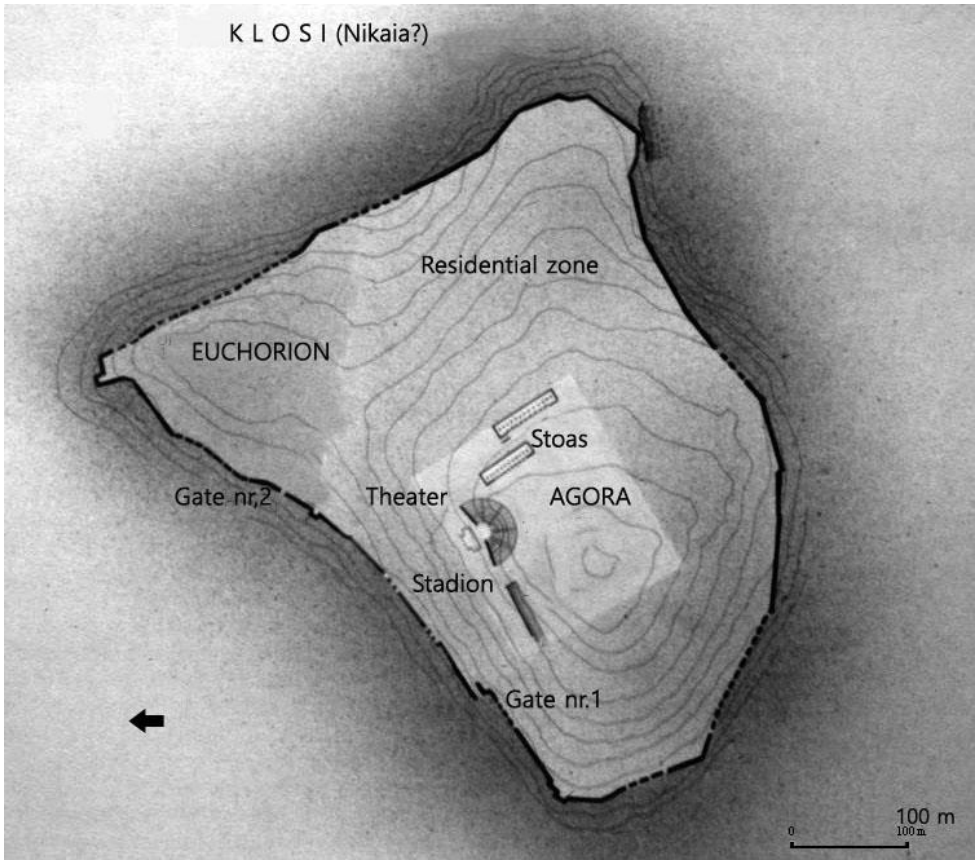


Figure 118 Bazilika E. Ekzonarteksi dhe narteksi Pjesë arkitektonike për regjistrim dhe rregullim



Figure 119 Bazilika E gjatë gërmimeve. 2007

2 | Analiza historike e Klosit



Në vitet 1971-1975, u kryen gërmimet e para arkeologjike, si dhe punimet konservuese-restauruese nën drejtimin e L. Papajani, të cilat vazhduan në vitet 1974-1975. Epigrafisti francez L. Robert ka shprehur hipotezën për identifikimin e Klosit me qytetin e Nikaias, gjë që pranohet përgjithësisht nga arkeologët. Edhe pse ishte vetëm 1 km larg Bylisit, Nikaia si kryeqyteti i lashtë i Koinonit të Byllioneve, e ruajti jetën e saj të veçantë politike dhe shoqërore edhe më vonë, gjë që vihet re në ndërtimin e agorasë së saj në shek. III p.e.s. Në agora, përveç teatrit dhe një stoa të gërmuar, janë të dukshme edhe gjurmët e një stadiumi, me një planimetri me një krah të vetëm, si në Bylis. Gjithashtu, një numër mbishkrimesh me emrat e prytanëve të qytetit janë tregues të tendencës së fortë për autonomi brenda Koinonit të Bylineve, por edhe të një jete të gjallë politike, shoqërore dhe kulturore të kësaj bashkësie të Bylineve. Ishte pikërisht gjatë kësaj periudhe që një i ri nga Nikaia fitoi garën e vrapimit me armë në lojërat e qytetit të Oroposit në Greqi.

1. Muri rrethues

Qyteti antik ishte ndërtuar mbi një kodër me shpate të pjerrëta në tre anët dhe i lidhur me një qafë me kodrën mbi të cilën ndodhej Bylisi. Muri 1850 m i gjatë rrethon kodrën plotësisht në një sipërfaqe prej 18 ha, duke ndjekur vijën e terrenit. Muri, një nga fortifikimet më të hershme urbane ilire, është 3 m - 3.5 m i trashë.

Në murin e periudhës së parë (gjysma e dytë e shek. V p.e.s), blloqet kanë forma poligonale dhe trapezoidale.

Muri i fazës së dytë (mesi i shek. IV p.e.s), është kuadratik. Qyteti kishte vetëm një hyrje, të formuar nga zgjatimi paralel i dy anëve të mureve - dhe të vendosur në anën e qafës që e lidh atë me zonën përreth.

Tre kulla mbrojtëse u ndërtuan në hyrje dhe në pikat më të mundshme për sulme armike.

Punime të mëparshme konservimi dhe restaurimi - Muri rrethues

Në anën veriperëndimore, drejt Bylisit, është hyrja e vetme për në qytetin antik, e gërmuar dhe restauruar nga L. Papajani. Blloqet kanë forma poligonale dhe trapezoidale në murin e periudhës së parë (gjysma e dytë e shek. V p.e.s.) dhe katërkëndëshe në fazën e dytë (mesi i shek. IV p.e.s).

Dokumentacion fotografik - Muri rrethues





Figure 120 Muri rrethues jugor

2. Teatri

Ashtu si teatri i Bylisit, edhe teatri i Klosit ka mbijetuar deri më sot në gjendje shumë të keqe. Nga shkallët, vetëm shkalla e parë, proedria, është ruajtur mirë, ndërsa paraskenioni dhe skena kanë vetëm gjurmë të gdhendura në shkëmb. Orkestra, me një diametër prej 11.60 m dhe një formë gjysmërrethore të paplotë, përdorte shkëmbin e gdhendur si dysheme. E ndërtuar sipas formës tipike iliro-epirote, ashtu si teatri i Bylisit, shkalla e saj me 15 shkallë mund të akomodonte rreth 800-1000 spektatorë. Rreshti i parë, i rezervuar për aristokracinë e qytetit, ka frone me një mbështetëse shpine 0.25 m të lartë dhe ndahej nga rreshtat e tjerë, të cilët i shërbenin publikut të zakonshëm, nga një korridor.
Në murin e ruajtur të *analemës* lindore të teatrit, që të çon në stoa, janë gdhendur 14 dekrete për dhënien e qytetarisë. Ato datojnë nga gjysma e dytë e shek. III pe.s. dhe dëshmojnë për një politikë tërheqjeje të banorëve të rinj në Nikaia.

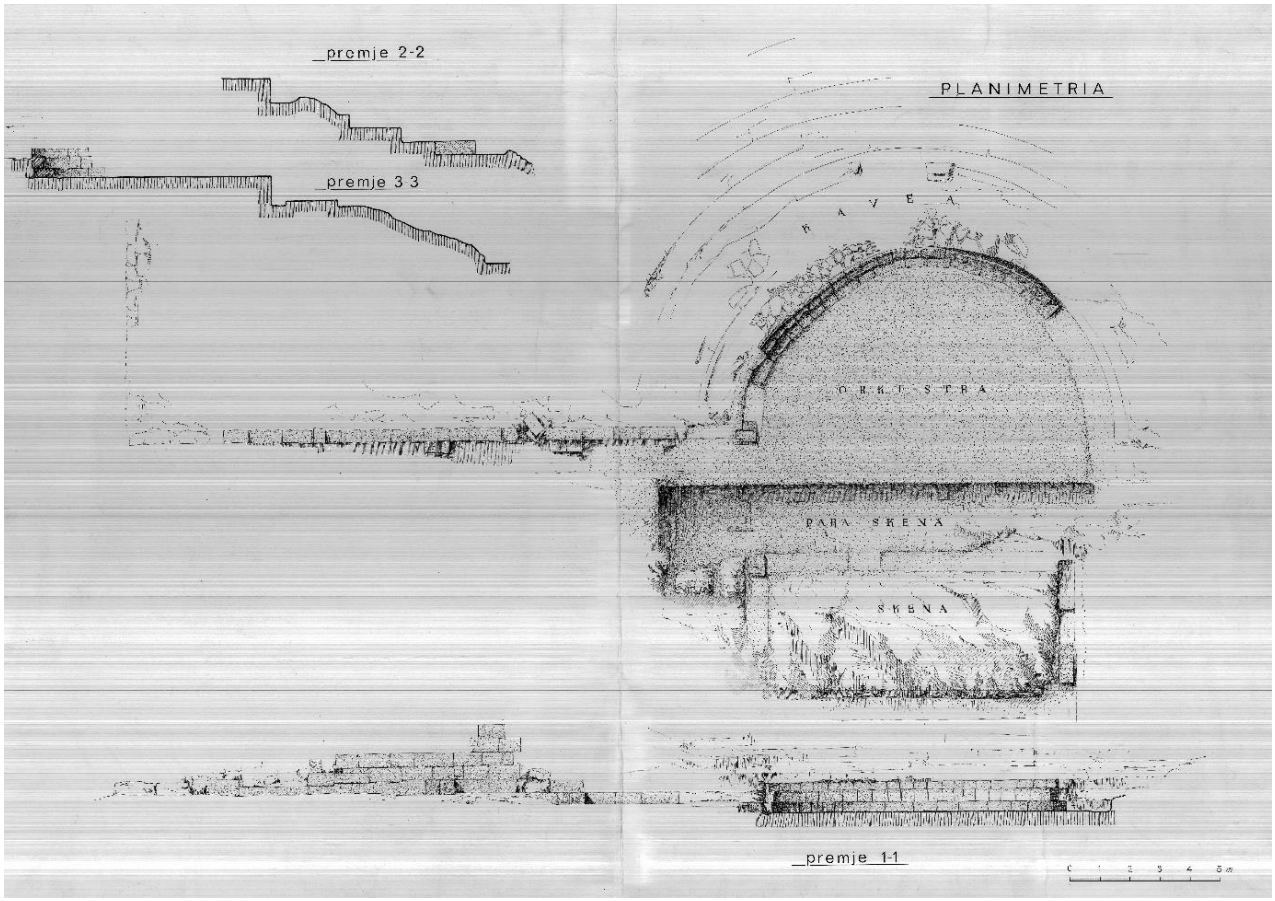


Figure 121 Teatri. Dokumentacioni. L. Papajani (AIA)

Dokumentacion fotografik - Teatër



Figure 122 Paradosi lindor

3. Stoa

Stoa, e cila përfaqëson një tjetër monument tipik për agoranë e lashtë, është zbuluar pjesërisht në shpatin lindor të qytetit, me përmasa 40 m në gjatësi dhe 10 m në gjerësi. Ishte një ndërtesë dykatëshe, siç dëshmohet nga elementët arkitektonikë dorikë dhe jonikë të gjetur në hapësirën e saj. Në anën perëndimore, pjesa e pasme e saj mbyllej me një mur, ndërsa në anën lindore stoa hapej me një kolonadë dorike në katin e parë dhe një jonik në të dytin. Hapësira e brendshme e ndërtesës ndahej gjatësisht në dy pjesë të barabarta nga një rresht kolonash, të cilat mbanin çatinë.

Dokumentacion fotografik - Stoa



Figure 123 Stoa



Figure 124 Kolona nga stoa të vendosura në një nga banesat e lagjes brenda fortifikimit.

4. Banesë

Banesat e thjeshta të Nikaias tregojnë një jetë modeste të banorëve, pa cilësinë e Bylisit. Banesa e gërmuar nga L. Papajani ndodhet në anën perëndimore, pranë murit rrethues. Ajo kishte një oborr të vogël, ku hapeshin dritaret e dy dhomave të vendosura në anë të një korridori, i cili vazhdonte deri në qilarin ku mbaheshin rezervat ushqimore në *pythoi*. Uji nga çatia mblidhej në një sterë të gdhendur në shkëmb poshtë oborrit. Kjo ishte e vetmja mënyrë për të siguruar ujë për përdorim dhe për të pirë në rast rreziku, ndërsa në periudha të qeta qytetarët e merrnin atë nga burimet jashtë qytetit.

Bazuar në materialet e gjetura, banesa datohet në gjysmën e dytë të shek. III p.e.s.
Menjëherë pas gërmimit, L. Papajani ndërmori përforcimin e mureve, të ndërtuara me gurë të vegjël dhe llaç balte, duke i mbuluar ato. Kjo siguroi ruajtjen e tyre në gjendjen pas gërmimit.

Dokumentacion fotografik - Banesa 2019-2025





Figure 125 Banesë 2019-2025

3 | Eksperienca Arkeologjike dhe e Restaurimit

3.1 Stratigrafia arkeologjike dhe teknikat e restaurimit

Gërmimet arkeologjike janë përqendruar kryesisht në pjesën perëndimore të qytetit antik të Bylisit. Në pjesën lindore, gërmime janë kryer në zbulimin e banesës A, Portës nr. 4 dhe Bazilikës E.
Stratigrafia e regjistruar në gërmimet arkeologjike pasqyron periudhat kryesore të zhvillimit të jetës në qytetin antik të Bylisit me intensitetin më të madh në periudhën Byline, e cila korrespondon me atë helenistike të shek. IV-II p.e.s.
Periudha koloniale romake dëshmohet kryesisht nga një shtresë intensive e shek. I-II e.s. me një periudhë rënieje të jetës shoqërore dhe kulturore në shek. III e.s.
Periudha e Antikitetit të Vonë, shek. IV-VI e.s, shënon një intensifikim të jetës së zhvilluar kryesisht rreth bazilikave A, B. C me krijimin e grumbujve të shtëpive të ndërtuara kryesisht me spolie nga monumentet e agorasë.

Sekuencat stratigrafike janë të ngjashme në të gjitha gërmimet me:

- **një shtresë dheu** argjilor ngjyrë kafe të çelët e përzier me qeramikë kryesisht të prodhimit vendas me forma tipike helenistike në shek. III-II p.e.s, e vendosur në bazën shkëmbore dhe argjilore të kodrës.
- **shtresa e dytë** ka një përmbajtje argjile blu me amfora të prodhimit italik dhe terra sigillata të shek. I-II e.s.
- **shtresa e tretë** ka argjilë ngjyrë kafe të errët me një përmbajtje të lartë të ashklave të drurit dhe hirit dhe përmban qeramikë të prodhimit vendas të shek.IV-VI e.s, si dhe importe nga Antikiteti i Vonë nga Azia e Vogël dhe Afrika..

Anastiloza si metodë restaurimi u aplikua kryesisht në teatër me restaurimin e pjesëve arkitekturore të gjetura gjatë gërmimeve, si dhe të blloqeve të rrëzuara nga muret e parodosit dhe analemës. Kjo e fundit përfaqësonte rastin më të lehtë, sepse materialet ishin in situ, ndërsa të gjitha pjesët arkitekturore u gjetën të mbledhura në tre vende të ndryshme, me sa duket gati për t'u transportuar për t'u vendosur në murin rrethues, ose për t'u djegur. Restaurimet u kryen menjëherë pas zbulimit të tyre, duke plotësuar dokumentacionin grafik dhe fotografik nga restauruesi L. Papajani.
Restaurimi i korridoreve të portës nr. 4 dhe portës nr. 5 u krye gjithashtu me të njëjtën metodë. Restaurimi i oborrit të fortifikuar u krye në bazë të një projekti trevjeçar nga restauruesi E. Haxhiraj. Kulla e rrumbullakët ishte objekti kryesor, ku u ruajtën një pjesë e mirë e blloqeve të rrëzuara. Vija e peshës në qendër të fasadës së kullës shërbeu si orientim për ngritjen e tyre. Vështirësi paraqiti

pjesa perëndimore e murit të kullës, e cila ishte rindërtuar gjatë shek. IV e.s. duke restauruar blloqet e murit antik me lidhje llaçi gëlqeror.

3.2 Gërmime arkeologjike dhe punime restaurimi

Arkeologu i parë që publikoi të dhëna shkencore mbi Bylisin ishte austriaku K.Patsch në librin "Sandschak Berat in Albanien" (Sanxhaku i Beratit në Shqipëri), Vjenë, 1904. Përveç monumenteve: teatrit, mureve rrethuese dhe mbishkrimit latin të Lollianus, ai botoi një seri mbishkrimesh dhe skulpturash, si dhe një katalog monedhash byline. Gjatë Luftës së Parë Botërore, në dimrin e viteve 1917-1918, gërmimet e para arkeologjike në Bylis u kryen nga austriaku C. Praschniker, i cili zbuloi pjesë të murit rrethues, një pjesë të stoas së madhe dhe një cep të teatrit. Në librin e tij "Muzakhia und Malakastra" ai botoi edhe disa mbishkrime dhe skulptura të panjohura më parë.

Në verën e vitit 1978, Qendra e Kërkimeve Arkeologjike e Akademisë së Shkencave të Shqipërisë organizoi një ekspeditë arkeologjike në Bylis, të udhëhequr nga N. Ceka dhe S. Muçaj, me ndihmën e një grupi restaurimi nga Instituti i Monumenteve nën drejtimin e L. Papajani. Hulumtimi për periudhën e antikitetit ilirik u përqendrua kryesisht në agoranë e qytetit, ku janë gërmuar teatri (1978-1981), stadiumi (1981), Stoa A (1984-1986), Stoa B (1985), Propilea - hyrja në agora me hapësirat publike pranë saj (1987), cisterna e stadiumit (1987), gjimnazi (1989), si dhe një pjesë e rrjetit urban nëpërmjet zbulimit të banesës A (1979) në anën lindore, të banesës B (1990-1991) në anën perëndimore. Ndërkohë, u zbuluan shumica e hyrjeve në muret e lashta ilire dhe bizantine, si dhe pjesë të nekropolit antik pranë këtyre hyrjeve.

Gërmimet arkeologjike të vitit 1980 lejuan verifikimin e planit të Bylisit dhe elementëve të fortifikimit (të cilët rrethonin një sipërfaqe prej 30 hektarësh brenda një perimetri prej 2,550 m). Gërmimet arkeologjike zbuluan gjithashtu një model rrjete ortogonale në zonën e banimit. Një tjetër zonë e rëndësishme e kërkimeve arkeologjike në Bylis ishte qyteti bizantin, kryesisht nëpërmjet gërmimeve të bazilikave paleokristiane. Në vitin 1980, u zbulua Bazilika A, e ndërtuar mbi rrënojat e stoas së madhe. Zbulimi i Bazilikës B, e cila kishte qenë edhe katedralja e qytetit, filloi në vitin 1984 dhe zgjati, me ndërprerje, deri në vitin 2003. Në vitin 1989, Bazilika C u zbulua në pjesën veriperëndimore të agorasë, si dhe një banjë bizantine e ndërtuar pranë cisternës së stadiumit gjatë mbretërimit të Justinianit I. Një bazilikë e katërt, e quajtur D, u zbulua jashtë rrethimit bizantin, në anën veriore të qytetit të lashtë (1990). Në vitin 1991, filluan gërmimet edhe në Bazilikën E, në jug të banesës A. Në vitin 1999, një ekspeditë shqiptaro-franceze e udhëhequr nga S.Muçaj, J.P.Sodini dhe P.Chevalier filloi punën për zbulimin e plotë të Bazilikës B, Bazilikës E, si dhe për vlerësimin e monumenteve të periudhës bizantine.

Në vitet 2014-2017, në Bylis punoi një ekspeditë shqiptaro-italiane e udhëhequr nga L. Përzhita dhe R. Belli, e cila u përqendrua kryesisht në dokumentimin e monumenteve të periudhës së lashtë ilire të zbuluara nga gërmimet e mëparshme arkeologjike.

Gërmimet arkeologjike rifilluan në vitet **2018-2024** nën drejtimin e L. Përzhitës dhe O. Cekës, me konsulencën e N. Cekës, duke u përqendruar në zbulimin e cisternës dhe Tempullit të Augustit. Krahas tyre, restaurimi i baseneve 1-2 të cisternës u krye nga E. Haxhiraj, dhe kërkimet gjeofizike u kryen nga Njësia e Arkeologjisë e Akademisë së Shkencave nën drejtimin e N. Cekës, P. Aliajt dhe S. Muçajt.

Vazhdimi i gërmimeve arkeologjike dhe shoqërimi i tyre me ndërhyrjet restauruese, të financuara nga Akademia e Studimeve Albanologjike dhe Akademia e Shkencave, ka ndikuar në kujdesin e përgjithshëm të Parkut Arkeologjik të Bylisit, gjë që nuk mund të thuhet për sitin arkeologjik të Klosit, i cili është në gjendje braktisjeje të plotë.

Që nga viti 2021, ka rifilluar restaurimi i cisternës, i filluar në vitet 1980 nga L. Papajani me anastilozën e tre harqeve të basenit nr. 6. Meqenëse gërmimi nuk u përfundua në atë basen, ai instaloi vetëm pjesët e gjetura të harqeve, duke mbushur disa nga blloqet me beton dhe pa instaluar blloqet priamatike që sigurojnë instalimin horizontal të pllakave të tavanit.

Gjatë **viteve 2021-2024,** puna e restaurimit ishte pjesë e gërmimeve arkeologjike, duke i paraprirë lirimit të hapësirave të gërmimit duke vendosur blloqet nga rrënojat dhe ato të gjetura in situ në muret e basenit. Blloqet e harqeve të gjetura in situ u rindërtuan në një plan horizontal në sheshin përpara monumentit në pritje të restaurimit përfundimtar, i cili do të zhvillohet pas gërmimit të plotë të monumentit. Anastiloza e përkohshme e pjesëve arkitekturore u aplikua edhe në kolonadën dorike të prytaneionit dhe Tempullin e Augustit..

3.3. Sekuenca kronologjike e gërmimeve arkeologjike dhe ndërhyrjeve restauruese

1917 -1918 Fushata e parë e gërmimeve të Camillo Praschniker. Gjatë gërmimeve, u zbulua një pjesë e teatrit, Stoa A, dhe fortifikimet në mure. Përveç Bylisit, ai gërmoi edhe qytetin e Klosit.

1976 L. Papajani përcaktoi planin dhe teknikat e ndërtimit të mureve rrethuese të Klosit dhe nxori në dritë teatrin e qytetit.
Gërmimet arkeologjike kanë zbuluar një organizim hapësinor brenda mureve rrethuese, me agorën, eukorionin dhe zonën e banimit me një rregullim gjeometrik të monumenteve sipas një skeme kuadratike.

1978 - 1991 Ekspeditë arkeologjike në Bylis, e udhëhequr nga N. Ceka dhe S. Muçaj, me ndihmën e një grupi restaurimi nga Instituti i Monumenteve nën drejtimin e L. Papajani.

Gërmimet përfshinin:

- 1978-1981 - teatri
- 1979 - banesa A
- 1981 - stadiumin
- 1984 - 1986 - Stoa A
- 1985 - Stoa B
- 1987 - Propilea - hyrja në agora me hapësirat publike pranë saj
- 1987 - rezervuari i stadiumit
- 1989 - Palestra
- 1990-1991 - banesa B

1980 -2003 kërkime arkeologjike në qytetin bizantin. Gërmimet përfshinin:

- 1980 - U zbulua Bazilika A, e ndërtuar mbi rrënojat e stoas së madhe.
- 1984 - 2003 - Bazilika B
- 1989 - Bazilika C
- 1990 - Bazilika D
- 1991 - Bazilika E

Gërmime të vitit 1999 nga Skender Muçaj, Jean-Pierre Sodini dhe Paskale Chevalier, në bashkëpunim me Shkollën Franceze të Athinës. Gërmimet përfshinë:
• zbulimin e plotë të Bazilikës
• kompleksin peshkopal
• vlerësimin e monumenteve të periudhës bizantine

2014-2017 Ekspedita shqiptaro-italiane e udhëhequr nga L. Përzhita dhe R. Belli. Dokumentimi i monumenteve të periudhës së lashtë ilire të zbuluara nga gërmimet e mëparshme arkeologjike

2018-2024 Gërmime nga L. Përzhita dhe O. Ceka, me konsulencën e N. Ceka. Gërmimet përfshinë:

• 2018 - u hap një hendek për të verifikuar vazhdimësinë e kanalit në perëndim për mbi 2.10 metra. Kjo fushatë zbuloi seksionin (0.93 metra të lartë dhe 0.64 metra të gjerë) brenda, i cili ruhet vetëm nën *stereobat*.

• 2023 - 2024 - Tempulli i Augustit

Vitet e fundit: gërmimet arkeologjike të viteve të fundit janë paraprirë gjithmonë nga studime gjeofizike dhe kartografike, të cilat u kryen nga një ekip i posaçëm në bashkëpunim me Akademinë e Shkencave dhe Universitetin Politeknik të Tiranës në projektin e quajtur ArcheoByllis. Për atë projekt u përcaktuan katër objektiva, të cilat synonin zbulimin e:

- tempullit të Augustit, siç dëshmohet nga pjesët arkitekturore dhe mbishkrimet e gjetura në pjesën veriperëndimore të Agorasë;
- cisternës që furnizonte me ujë banjat romake në pjesën jugperëndimore të Agorasë;
- tempullit të periudhës Byline në hapësirën përpara Stoa A;
- pallatit peshkopal në veri të Bazilikës B.

5 | Shtojcat

Shtojca 1 Pasaportat e Monumenteve

6 | Bibliografia

- Anamali Skënder. Dy punishte kandilash me firma në Byllis. / Deux ateliers de lampes estampillées à Byllis. In: Iliria, vol. 18 n°1, 1988. pp. 216-219.
- Beaudry, Nicolas (2010). 'Një punishte për prodhimin e verës në Byllisi', Monumentet 28, pp. 41–50.
- Beaudry, Nicolas, Chevalier, Pascale, & Muçaj, Skënder (2010). 'Le quartier épiscopal, campagne 2009, Byllis (Albanie)', Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre 14, pp. 57–60.
- Beaudry, Nicolas, et al. (2003). 'Byllis (Albanie)', Bulletin de correspondance hellénique 126.2, pp. 659–684.
- Ceka H. 1956 = H. Ceka, Atintanët, in Buletin i Institutit të Shkencave, Seria Shkencat Shoqërore, 1, 1956, pp. 108-122.
- Ceka H. 1982 = H. Ceka, Mendime rreth mbishkrimit të Rabies (rés. fr., Observations sur l'inscription de Rabie), inIliria, XII, 1982/2, pp. 71-89
- Ceka Neritan. Byllis - Shëtitorja . In: Iliria, vol. 14 n°2, 1984. pp. 262-263.
- Ceka Neritan. Byllis. In: Iliria, vol. 16 n°2, 1986. pp. 263-265.
- Ceka Neritan. Byllis. In: Iliria, vol. 20 n°2, 1990. pp. 261-262.
- Ceka Neritan. Byllis - Shëtitorja . In: Iliria, vol. 14 n°2, 1984. pp. 262-263.
- Ceka Neritan. Fortifikimet antike të bashkësisë byline /Les fortifications antiques du koinon des Bylliones. In: Iliria, vol. 20 n°1, 1990. pp. 99-146.
- Ceka Neritan. Koinoni i Bylinëve / Le koinon des Bylliones. In: Iliria, vol. 14 n°2, 1984. pp. 61- 89.
- Ceka Neritan. Pesëdhjet vjet studime për qytetet ilire / Fifty Years of Studies on Illyrian Cities. In: Iliria, vol. 28, 1998. Simpozium ndërkombëtar 9-10 Nëntor '48 Tiranë '98. 50 Vjet Arkeologji Shqiptare. pp. 121-128.
- Ceka 1985 = N. Ceka, Aperçue sur le développement de la vie urbaine chez les Illyriens du Sud, in Iliria, XV, 1985/2, pp. 119-161.
- Ceka 1987a = N. Ceka, Arkitektura e qytezes ilire te Mar- gellicit (rés. fr., L'architecture de la forteresse illyrienne de Margellic), in Monumentet, 1, 1987, pp. 5-25.
- Ceka 1987b = N. Ceka, Le Koinon des Bylliones, in Cabanes 1987, pp. 135-149.
- Ceka 1987c = N. Ceka, Mbishkrime byline (rés. fr., Inscrip- tions Bylliones), in Iliria, XVII, 1987/2, pp. 49-121.
- Ceka 1990 = N. Ceka, Fortifikimet antike te Bashkesise Byline (rés. fr., Les fortifications antiques du Koinon des Bylliones), in Iliria, XX, 1990/1, pp. 99-146.
- Ceka 2005 = N. Ceka, The Illyrians to the Albanians, Tirana, 2005.Ceka 2011 = N. Ceka, Les fortifications dans les villes d'Illyrie meridionale et d'Epire, in J.L. Lamboley e M.P. Castiglioni (a cura di), L'Illyrie Méridionale et l'Epire dans l'Antiquité, Ve Actes du Colloque Inter- national de Grenoble, 10-12 octobre 2008, II, Paris 2011, pp. 649-652.
- CEKA N. 2011b II N. Ceka, Archaeological treasures from Albania II, Tirana.
- CEKA N. 2011c Les Atintanes, un nouvel aperçu de leur territoire et de leur histoire, Studia Albanica 1, 48, 1911, pp. 3-25.
- CEKA N. 2012 N. Ceka, Nascita ed evoluzione dei centri urbani nell'Illiria del Sud, in: DE MARINIS et al. 2012, pp. 65-70.
- CEKA N. 2013 N. Ceka, The Illyrians to the Albanians, Tirana.
- CEKA N.- CEKA O. 2017 N. Ceka, O. Ceka, A peripolarchos inscription from the Matohasanaj castle, in: PËRZHITA et al. 2017, pp. 487-508.

- CEKA N.-CEKA O. 2018 N. Ceka- O. Ceka, The treatment of public space in the preroman cities of Southern Illyria and Epirus (V-I centuries BC), in: LAMBOLEY et al. 2018, pp. 977-991.
- CEKA N.-MUÇAJ 2005 N. Ceka- S. Muçaj, Byllis. Its history and monuments, Tirana.
- CEKA N.-MUÇAJ 2009 N. Ceka, S. Muçaj, Mbishkrime antike të pabotuara nga Byllis, Elbasani, Tirana, Tetova dhe Gostivari (Inscriptions antiques inédites de Byllis, Elbasan, Tetovo et Gostivar), Iliria, XXIV, 2009, pp. 112-129.
- CEKA O. 2012 O. Ceka, Il koinon e la città. l'esempio di Byllis, in: DE MARINIS et al. 2012, pp. 59-63.
- CEKA O. 2018 Raport i ekspeditës arkeologjike të vitit 2018 në Byllis. Arkivii Institutit të arkeologjisë (Report of the archaeological expedition of the year 2018 in Byllis. Archive of the Instituteof Archaeology, Tirana.
- CEKA, O., Prytaneu i Byllist (The prytaneion of Byllis), Candavia 7, Tirana 2018, pp. 185-203.
- CEKA, O. Byllis, Tirana, 2023.
- Chevalier, Pascale, et al. (2003). 'Trois basiliques et un groupe épiscopal des Ve-VIe siècles réétudiés à Byllis (Albanie)', Hortus Artium Medie¬valium 9, pp. 155–165.
- Chevalier, Pascale, Beaudry, Nicolas, & Muçaj, Skënder (2009). 'Le quartier épiscopal, campagne 2008, Byllis (Albanie)', Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre 13, pp. 73–76.
- Chevalier, Pascale, et al. (2008). 'Byllis (Albanie), campagne 2007: le quartier épiscopal, la Basilique E et les carrières', Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre 13, pp. 73–76.
- Gjongecaj Shpresa. Qarkullimi i monedhave të Epirit në qendrat ilire / La circulation des monnaies de l'Épire dans les sités illyriens. In: Iliria, vol. 14 n°2, 1984. pp. 119-128.
- Korkuti Muzafer, Davis Jack, Bejko Lorenc, Galaty Michael L., Muçaj Skënder, Stocker Sharon R. The Mallakastra Regional Archaeological Project : First Season, 1998 / Rezultate të projektit arkeologjik rajonal të Mallakatrës : sezoni i parë 1998. In: Iliria, vol. 28, 1998. Simpozium ndërkombëtar 9-10 Nëntor '48 Tiranë '98. 50 Vjet Arkeologji Shqiptare. pp. 253-273.
- Muçaj Skënder. Byllis (Bazilika B) . In: Iliria, vol. 18 n°2, 1988. p. 271.
- Muçaj Skënder. Byllis — Bazilika . In: Iliria, vol. 14 n°2, 1984. pp. 270-271.
- Muçaj Skënder. Byllis (Bazïlika D). In: Iliria, vol. 20 n°2, 1990. pp. 270-271.
- Muçaj Skënder. Byllis - 2013. In: Iliria, vol. 38, 2014. pp. 343-347.
- Muçaj Skënder, Chevalier Pascale, Xhyheri Suela, Bushi Skënder. Byllis 2012. In: Iliria, vol. 37, 2013. pp. 359-378.
- Muçaj Skënder, Chevalier Pascale, Xhyheri Suela, Bushi Skënder. Byllis - 2013. In: Iliria, vol. 38, 2014. pp. 343-347.
- Muçaj Skënder, Chevalier Pascale. Byllis. In: Iliria, vol. 36, 2012. pp. 457-462.
- Muçaj Skënder. Sistemi fortifikues i qytetit të Byllisit në antikitetin e vonë /Le système de fortification de la ville de Byllis dans la basse antiquité. In: Iliria, vol. 20 n°1, 1990. pp. 169-200.
- Muçaj Skënder. Dy monumente të Antikitetit të Vonë në Byllis / Deux monuments de la Basse Antiquité à Byllis. In: Iliria, vol. 16 n°1, 1986. Kuvendi II i Studimeve Ilire. IIe colloque des Etudes Illyriennes (Tiranë, 20-23. XI. 1985) pp. 321-327.
- Muçaj Skënder. Vendbanime të antikitetit të vonë në krahinën e Mallakastrës / Agglomérations de la Basse Antiquité dans le territoire de Mallakastra. In: Iliria, vol. 9-10, 1979. pp. 279-299.
- Muçaj Skënder. Byllis (Bazilika D). In: Iliria, vol. 20 n°2, 1990. pp. 261-262.
- Papajani Lazër. Gërmimet arkeologjike të vitit 1973 në qytetin ilir në fshatin Klos të Mallakastrës. In: Iliria, vol. 3, 1974. pp. 455-460.
- Papajani Lazër. Monedha të zbuluara në qytetin ilir në Klos (me një katalog të posaçëm mbi prerjet monetare të qytetit Byllis) / Monnaies découvertes dans la cité illyrienne de Klos (avec un catalogue sur les frappes monétaires de la cité de Byllis). In: Iliria, vol. 6, 1976. pp. 259-273.

- Përzhita Luan, Belli Pasqua Roberta, Caliò Luigi Maria, Hobdari Elio, Jaia Alessandro M., Ceka Olgita, Pushimaj Paulin. Ekspedita kërkimore në Byllis 2014. In: Iliria, vol. 38, 2014. pp. 349- 355.
- Vrekaj Bashkim. Tipare të qeramikës së zbuluar në Byllis, shek. IV p. e. s.- I e. s. / Les caractéristiques de la poterie de Byllis (du IVe siècle av. J.-C. au I siècle ap. J.-C.). In: Iliria, vol. 27, 1997. pp. 167-204.
- Vrekaj Bashkim. Tipare të qeramikës së zbuluar në Byllis, shek. IV p. e. s.- I e. s. / Les caractéristiques de la poterie de Byllis (du IVe siècle av. J.-C. au I siècle ap. J.-C.). In: Iliria, vol. 27, 1997. pp. 167-204

7 | Indeksi i figurave

Figura 2 Oborri i fortifikuar në Bylis nga N. Ceka, O. Ceka 8
Figura 3 Oborri i fortifikuar. Ortophoto, N. Ceka, J. Pekmezi. AIA....9
Figura 4 Kulla e rrumbullakët. Foto nga N. Ceka 10
Figura 5 Porta nr. 1. Gjatë punimeve të restaurimit. Foto nga N. Ceka 11
Figura 6 Rikonstruksioni i Portës nr. 4 nga N. Ceka, L. Papajani (AIA) 12
Figura 7 Portat nr. 3 - 4 13
Figura 8 Eukorioni....14
Figura 9 Porta nr. 5. Pamje dhe rindërtim. N. Ceka, P. Naipi (AIA) 15
Figura 10 Muri i qytetit nën Stoa B 17
Figura 11 Muri jugor....17
Figura 12 Muri i parestauruar nën Stoa B 17
Figura 13 Muri pas Portës nr. 5 18
Figura 14 Porta nr.5 18
Figura 15 Muri perëndimor ende i pagërmuar 20
Figura 16 Kulla nën shenjtëroren bektashiane 20
Figura 17 Porta nr 7 21
Figura 18 Porta 6 - 2025, Bylis, historia e Monumenteve, N. Ceka, S. Muçaj 21
Figura 19 Varr monumental afër Portës No. 4 x x 22
Figura 20 Agoraja e Bylisit në shek. III p.e.s. Plani sipas N. Ceka. O. Ceka, P. Naipi. 23
Figura 21 Opus reticulatum i restauruar 27
Figura 22 Arsenali pas restaurimit 27
Figura 23 Diatekizma si muri i Arsenalit....28
Figura 24 Diatekizma si muri mbështetës i Stoas....28
Figura 25 Opus reticulatum i restauruar 29
Figura 26 Arsenali pas restaurimit 29
Figura 27 Diatekizma si muri i Arsenalit....30
Figura 28 Diatekizma si muri mbështetës i Stoas....30
Figura 29 Prytaneion 31
Figura 30 Propilea në murin e diateikizmës....31
Figura 31 Propilea. Pjesët arkitektonike para dhe pas anastilozës së përkohshme....31
Figura 32 Latrina....33
Figura 33 Latrina. Kanali....33
Figura 34 Banjat e Justinianit pranë cisternës së stadiumit....34
Figura 35 Banjat e Justinianit. Rrethimi 35

Figura 36 Banjat e Justinianit. Pilastri i portës së skenës së teatrit në hyrje të banjave 35
Figura 37 Modeli i restaurimit të planit (O.Ceka, N.Ceka, P. Naipi).....36
Figura 38 Restaurimi i harqeve të rezervuarit. L. Papajani 1987 38
Figura 39 Shkallët e stadiumit dhe uji 40
Figura 40 Plani i përgjithshëm of Stoa A, K.Hodaj.....44
Figura 41 Stoa A. Pamja dhe plani.....47
Figura 42 Plani i gjendjes aktuale të ruajtjes me rindërtime virtuale. K. Hodaj 47
Figura 43 Stilobati i krahut perëndimor 48
Figura 44 Shenja Apotropaik në stilobat 48
Figura 45 Fundi i stilobatit dhe fillimi i murit lindor. Hendeku i Kontrollit i vitit 2019 nga O. Ceka ...49
Figura 46 Krahu lindor. Stiliboati 49
Figura 47 Krahu lindor. Plani 50
Figura 48 Muri lindor i prerë në shkëmb me vrimat e trarëve të katit të dytë. N.Ceka, P.Naipi 50
Figura 49 Ndërtesa të Antikitetit të Vonë në Krahun Lindor.....51
Figura 50 Stoa B nga analema jugore e teatrit.....53
Figura 51 Stoa B nga Perëndimi 53
Figura 52 Stoa B stilobati.....53
Figura 53 Stoa B. Kanali 53
Figura 54 Pamje ajrore e gimnazit, midis Bazilikës C dhe termave romake. Plani skematik i projektimit të gimnazit nga O. Ceka.....55
Figura 55 Eutinteria 55
Figura 56 Muret perëndimore dhe lindore të gimnazit 55
Figura 57 Ana veriore, ende e paeksploruar 56
Figura 58 Zona qendrore e termave.....56
Figura 59 Shkallët e Tempullit të Augustit.....58
Figura 60 Nivele të ndryshme muresh: opus reticulatum; struktura të shek. III p.e.s. në të djathtë; mure LA mbi shkallët e tempullit 58
Figura 61 Sistemi urban i Bylisit me zonat kryesore. Plani nga N. Ceka, O. Ceka.....59
Figura 62 Plani i shtëpisë nga A, Ceka N. 1992.....60
Figura 63 Stilobati dhe peristili.....61
Figura 64 Banesa A. Oborri peristil 61
Figure 65 Plan of House B, Ceka N. 1992 62
Figura 66 Kolone dorike dhe jonike.....63
Figura 67 Oborr dhe cisternë perisile.....63
Figura 68 Banesa B 63
Figura 69 Banesa C 65
Figura 70 Kolonat e banesës C nga shtëpia B. Mbishkrimi i L. D. Sallentinus 65

Figura 71 Banesa e Terencianëve. Planimetria nga S. Muçaj, S. Xhyheri 66
Figura 72 Shtëpia e Terentianit 67
Figura 73 Shtëpia e Terentianit. Laurarium 67
Figure 74 Muret e shtëpisë së Terentianit 67
Figura 75 Tabula ansata e mbishkrimit 68
Figura 76 Muri i Viktorinit brenda murit të qytetit Bylis 70
Figura 77 Muri i Viktorinit brenda murit të qytetit Bylis 72
Figura 78 Kulla S 75
Figura 79 Muri midis kullave S dhe T 75
Figura 80 Kulla T. Rindërtim virtual. S. Muçaj 76
Figura 81 Dokumentacion fotografik - Kulla T 77
Figura 82 Kulla T. Muri i jashtëm 78
Figure 83 Kulla T. Muri i jashtëm 78
Figure 84 Kulla T brenda 78
Figura 85 Muri midis kullave T dhe U 80
Figura 86 Figura 32 Kulla U 80
Figura 87 Porta në formë U e kullës. Arkitrarët e çarë 80
Figure 88 Muri midis U dhe V 81
Figura 89 Kulla V. Shkallët 83
Figuae 90 Shtesa gurësh 83
Figura 91 Muri midis kullave V dhe X 85
Figura 92 Kulla X 85
Figura 93 Kulla X Shkallët 86
Figura 94 Kulla X Porta 2019 - 2025 86
Figura 95 Kulla Y. Plan nga S. Muçaj 88
Figura 96 Kulla Y 89
Figura 97 Kulla Y. Veriore dhe jugore 90
Figura 98 Plani i sipërfaqeve me mozaikë 93
Figure 99 Bazilika B, Nefi 95
Figure 100 Bazilika B - Transepti 95
Figure 101 Plan of Basilica A 96
Figure 102 Basika A - Mozaiku i nefit qëndror 97
Figura 103 Muri diateikism nën Bazilikën A 98
Figura 104 Bazilika A. Plani dhe nefi jugor 98
Figura 105 Plani i Bazilika C 99
Figura 106 Bazilika C: pamje nga Lindja 100
Figura 107 Bazilika C. Nefi qendror 100

Figure 108 Bazilika C Altari dhe absida e Bazilikës C me mozaikë....101
Figura 109 Pjesët arkitekturore që do të restaurohen....102
Figura 110 Dyshemeja e nefit qendror 102
Figure 111Plan Bazilika D, S. Muçaj....103
Figura 112 Hyrja dhe kuadriportiku i Bazilikës D....104
Figure 113 Bazilika D. Absida dhe altari 105
Figure 114 Bazilika D Nefat. Niveli i mureve 105
Figure 115 Nefi qendror dhe harku i restauruar 105
Figura 116 Mozaikët e nefit qëndror....106
Figure 117 Pamje e Bazilikës E nga Perëndimi 108
Figure 118 Bazilika E. Ekzonarteksi dhe narteksi Pjesë arkitektonike për regjistrim dhe rregullim108
Figure 119 Bazilika E. Ekzonarteksi dhe narteksi Pjesë arkitektonike për regjistrim dhe rregullim 109
Figure 120 Bazilika E gjatë gërmimeve. 2007....109
Figure 121 Muri rrethues jugor....112
Figure 122 Teatri. Dokumentacioni. L. Papajani (AIA)....113
Figure 123 Paradosi lindor 114
Figure 124 Stoa....116
Figure 125 Kolona nga stoa të vendosura në një nga banesat e lagjes brenda fortifikimit. 116
Figure 126 Banesë 2019-2025....118

Financuar nga Bashkimi Evropian

MINISTRIA E EKONOMISË, KULTURËS DHE INOVACIONIT

ITALIAN AGENCY FOR DEVELOPMENT COOPERATION

PLANI I KONSERVIMIT ARKEOLOGJIK
PARKU ARKEOLOGJIK I BYLISIT
qytetet antike të Bylisit dhe Klosit

3

PJESA

Analiza Mjedisore dhe e Peisazhit

ILLYRIAN CONSULTING ENGINEERS

AGATE

B5 s.r.l ENGINEERING

MEDITERRANEA ENGINEERING

1 | PËRMBLEDHJE E PËRGJITHSHME **3**

2 | ANALIZA GJEOLOGJIKE DHE GJEOTEKNIKE **4**

2.1 METODOLOGJIA 4
2.2 TIPARET DHE STRUKTURA GJEOMORFOLOGJIKE 6
2.3 ZONIMI LITOLOGJIK I NJËSIVE SHKËMBORE 8
2.4 KLASIFIKIMI GJEOTEKNIK I SHKËMBINJVE 9
2.5 PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME 10

3 | ANALIZA SIZMIKE **11**

3.1 VENDNDODHJA E PROJEKTIT 11
3.2 VENDNDODHJA E PROJEKTIT 11
Referencat 18

4 | ANALIZA HIDROLOGJIKE **19**

4.1 VENDNDODHJA E PROJEKTIT 19
4.2 VENDNDODHJA E PROJEKTIT 19
4.2.1 Sushine *21*
4.2.2 Era *22*
4.2.3 Ajri *23*
4.2.4 Reshjet *24*
4.2.5 Borë *25*
4.2.6 Breshër *25*
4.2.7 Mjegull *25*
4.2.8 Vesë *26*

5 | INDEKSI I FIGURAVE **27**

Ky dokument duhet të konsiderohet pjesë integrale e Planit të Konservimit. Në mënyrë specifike, ai ofron një pasqyrë gjithëpërfshirëse të komponentëve të peizazhit, duke i kushtuar vëmendje kufizimeve, çështjeve mjedisore dhe çështjeve të peizazhit.
Vlerësimet e rëndësisë së rreziqeve fizike që lidhen me klimën dhe mjedisin (aktiviteti sizmik, rrëshqitjet e dheut, aktiviteti hidrogeologjik dhe ngjarje të tjera të ngjashme) janë thelbësore për të mbështetur analizën dhe propozimet e ruajtjes për sitin (**shih seksionin 8.1 Termat dhe Referencat - ToR**).
Ky dokument përmban kontribute teknike të shkruara nga ekspertë të veçantë të fushës së përfshirë në projekt. Çdo seksion i shkruar nga një ekspert specifik pasqyron ekskluzivisht gjykimin profesional, interpretimet dhe opinionet e atij eksperti.
Të gjitha të drejtat e pronësisë intelektuale që lidhen me këto kontribute individuale mbeten pronë e autorëve të tyre përkatës.

<u>Ky dokument është i ndarë në tre seksione:</u>

- Analiza gjeologjike dhe gjeoteknike
- Analiza sizmike
- Analiza hidrologjike

1 | Përmbledhje e përgjithshme

Parku arkeologjik i Bylisit ndodhet në rajonin e Mallakastrës, rreth 1.5 km nga fshati Hekal dhe afërsisht 8 km nga qyteti i Ballshit. Kodra mbi të cilën ngrihet qyteti antik dominon luginën e lumit Vjosë dhe zonën malore përreth. Në jug, rreth 5 km nga parku arkeologjik i Bylisit, shtrihet fshati Klos (qyteti antik i Nikaias). Rrënojat e parkut arkeologjik të Bylisit, së bashku me ato të Klosit, sot përfaqësojnë përfaqësuesit më tipikë të qytetërimit ilir në shekullin V-I para Krishtit, dhe shërbejnë gjithashtu si një qendër e re për zhvillimin e turizmit kulturor, me potencialin për të ndikuar pozitivisht në zhvillimin e qëndrueshëm të rajonit të Mallakastrës.

Vendet e Bylisit dhe rrënojat e Klosit u shpallën monumente kulture të kategorisë së parë, përkatësisht me vendim të Institutit të Shkencave (botuar në Fletoren Zyrtare Nr. 95, datë 16.10.1948); Rektoratit të Universitetit Shtetëror të Tiranës/ Nr. 6/ datë 15.01.1963; dhe Ministrisë së Arsimit dhe Kulturës/ Nr. 1886/ datë 10.06.1973.

Sot, ndërsa rrënojat e Klosit janë nën administrimin e Drejtorisë Rajonale të Trashëgimisë Kulturore (DRTK) Vlorë, qyteti ilir i Bylisit u krijua si park me Vendimin e Këshillit të Ministrave nr. 396, datë 31.03.2005, së bashku me hartën e tij të zonimit dhe strukturën administrative. Ky vendim krijoi gjithashtu Bordin Kombëtar të Parqeve Arkeologjike (BKPA) në Shqipëri, i cili në atë kohë përfaqësonte një iniciativë strategjike për mbikëqyrjen e aktiviteteve të parqeve arkeologjike në vend.

Më pas, Vendimi i Këshillit të Ministrave nr. 249, datë 30.04.2014, caktoi Zyrën e Administrimit dhe Koordinimit të Parkut Arkeologjik të Bylisit si strukturën përgjegjëse për administrimin e Parkut Arkeologjik të Bylisit. Ndërkohë, ky vendim solli disa ndryshime të tjera në lidhje me strukturën e Bordit Kombëtar të Parqeve Arkeologjike (BKPA) dhe administrimin e disa parqeve arkeologjike.

Më vonë, sipas Urdhrit të Kryeministrit Nr. 132, datë 21.10.2019, Parku Bylis u përfshi në një administratë të vetme nën emrin Parku Arkeologjik i Apollonisë dhe Bylisit. Ky vendim ndryshoi Vendimet e mëparshme të Këshillit të Ministrave Nr. 184, datë 23.06.2014, në lidhje me strukturën dhe organizimin e Zyrës së Administrimit dhe Koordinimit të Parkut Arkeologjik të Apollonisë, dhe Nr. 185, datë 23.06.2014, në lidhje me strukturën dhe organizimin e Zyrës së Administrimit dhe Koordinimit të Parkut Arkeologjik të Bylisit. Në skemën organizative të strukturës administrative, Bylisi u transformua në një sektor brenda Zyrës së Administrimit dhe Koordinimit të Parkut Arkeologjik të Apollonisë dhe Bylisit.

2 | Analiza gjeologjike dhe gjeoteknike

2.1 Metodologjia

Ky raport paraqet aspektet e përgjithshme gjeoteknike të zonës antike të Bylisit . Studime gjeologjike dhe inxhinierike u kryen në të gjithë zonën e parkut arkeologjik, duke mundësuar vlerësimin gjeoteknik të terrenit mbi të cilin janë ndërtuar strukturat inxhinierike të parkut.
Në profilet e orientuara, vëzhgimet sipërfaqësore në terren u kryen në një shkallë 1:500. Përveç kësaj, të gjitha gërmimet dhe ekspozimet e hasura brenda zonës së parkut u vlerësuan nga një perspektivë gjeoteknike.
Bazuar në rezultatet e punës në terren dhe testeve laboratorike, ishte e mundur të interpretoheshin të dhënat e marra dhe të korreloheshin me saktësi parametrat gjeoteknikë në të gjithë zonën e studiuar.
Parqet arkeologjike të Bylisit dhe Nikaisë ndodhen në rajonin e Mallakastrës . Parku Arkeologjik i Bylisit ndodhet 1.5 km në jug të fshatit Hekal, ndërsa Parku Arkeologjik i Nikaisë ndodhet në juglindje të fshatit Klos. Parku Arkeologjik i Bylisit ndodhet në pjesën e sipërme të një kodre në një lartësi prej 490–520 metrash mbi nivelin e detit, ndërsa Parku Arkeologjik i Nikaisë ndodhet në pjesën e sipërme të Kodrës së Kalasë në një lartësi prej 353 metrash mbi nivelin e detit.
Vlen të përmendet se qytetet e lashta të Bylisit dhe Nikaisë ndodhen rreth 2 km në veri të luginës së lumit Vjosë, në një pozicion gjeografik dominues dhe shumë piktoresk .

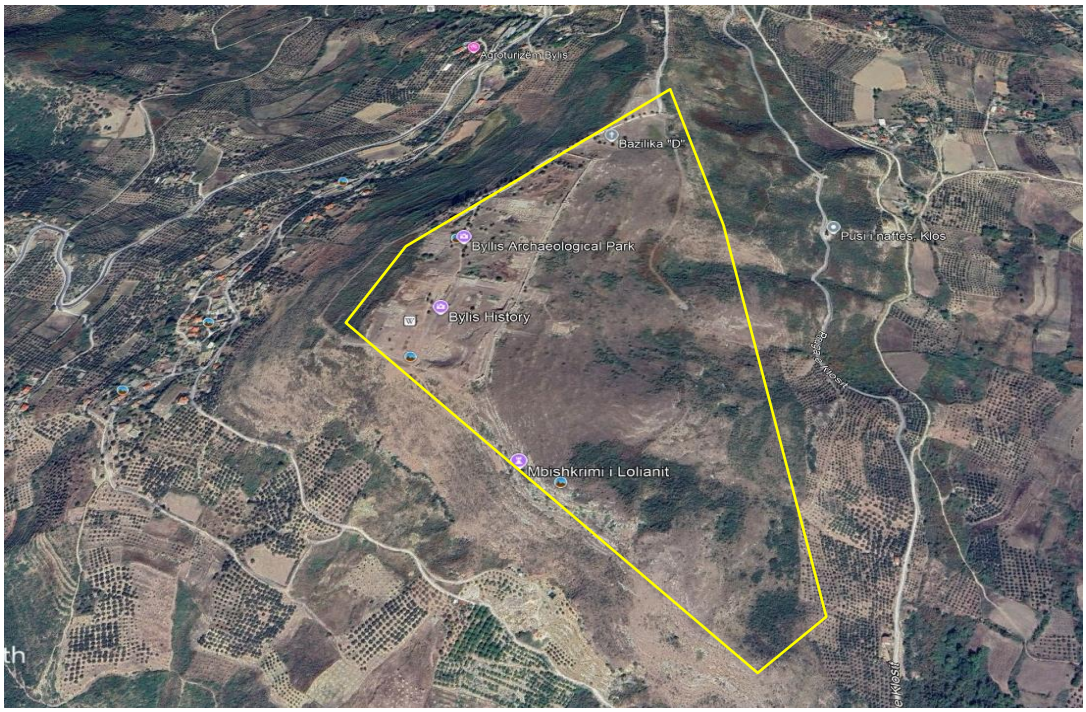


Figura 1 Ortofoto e Vendndodhjes së Projektit

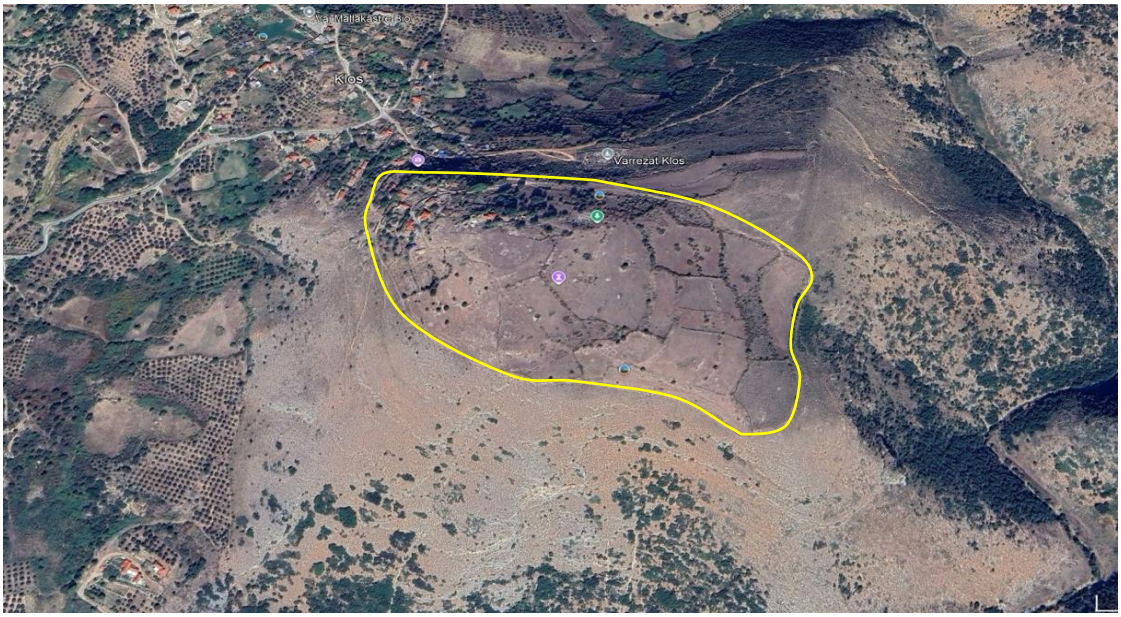


Figura 4 Ortofoto e vendndodhjes së projektit, Parku arkeologjik Nikaia, Fshati Klos

Figura 5 Ortofoto e vendndodhjes së projektit, Parku arkeologjik Nikaia, Fshati Klos

2.2 Tiparet dhe struktura gjeomorfologjike

Rajoni ne studim nga pikëpamja gjeomorfologjike përfshihet ne njësinë morfologjike, e cila ben pjese ne basenin ujemledhes te lumit Vjose. Njesia morfologjike kodrinore ndertohet nga vargje kodrinore, te cilat shtrihen nga Veriu drejt Jug. Zona e studiuar shtrihet ne Vurgun kodrinor Kash-Hekal-Klos. Parku arkeologjik Bylis dhe Nikaia vendosen respektivisht ne pjesen e siperme te Kodres se Gradishtes dhe Koder e Kalase se Klosit, te cilat ndertohen prej forrnacionesh terrigjene te Neogjenit. Lartesia mbi nivelin e detit e zones se ku eshte ndertuar Parku arkeologjik Bylis varion nga 400-450m deri 500-523m (Maja e Gradishtes). Kurse, lartesia mbi nivelin e detit e zones se ku eshte ndertuar Parku arkeologjik Nikaia, Klos varion nga 350m deri 353m (Maja e Koder e Kalase se Klosit). Zona kodrinore ka forme te rrumbullakosur me shpate qe kane pjerresi 15-35^{o} deri 45-55^{o}. Shpatet kodrinore ne pergjithsi jane te prekura nga fenomeni i erozionit nga ujerat sepserfaqesor qe rrjedhin mbi to, te cilat kane lene gjurme duke formuar lugina te thella dhe te ngushta qe jane shume aktive gjate periudhave me rreshje.

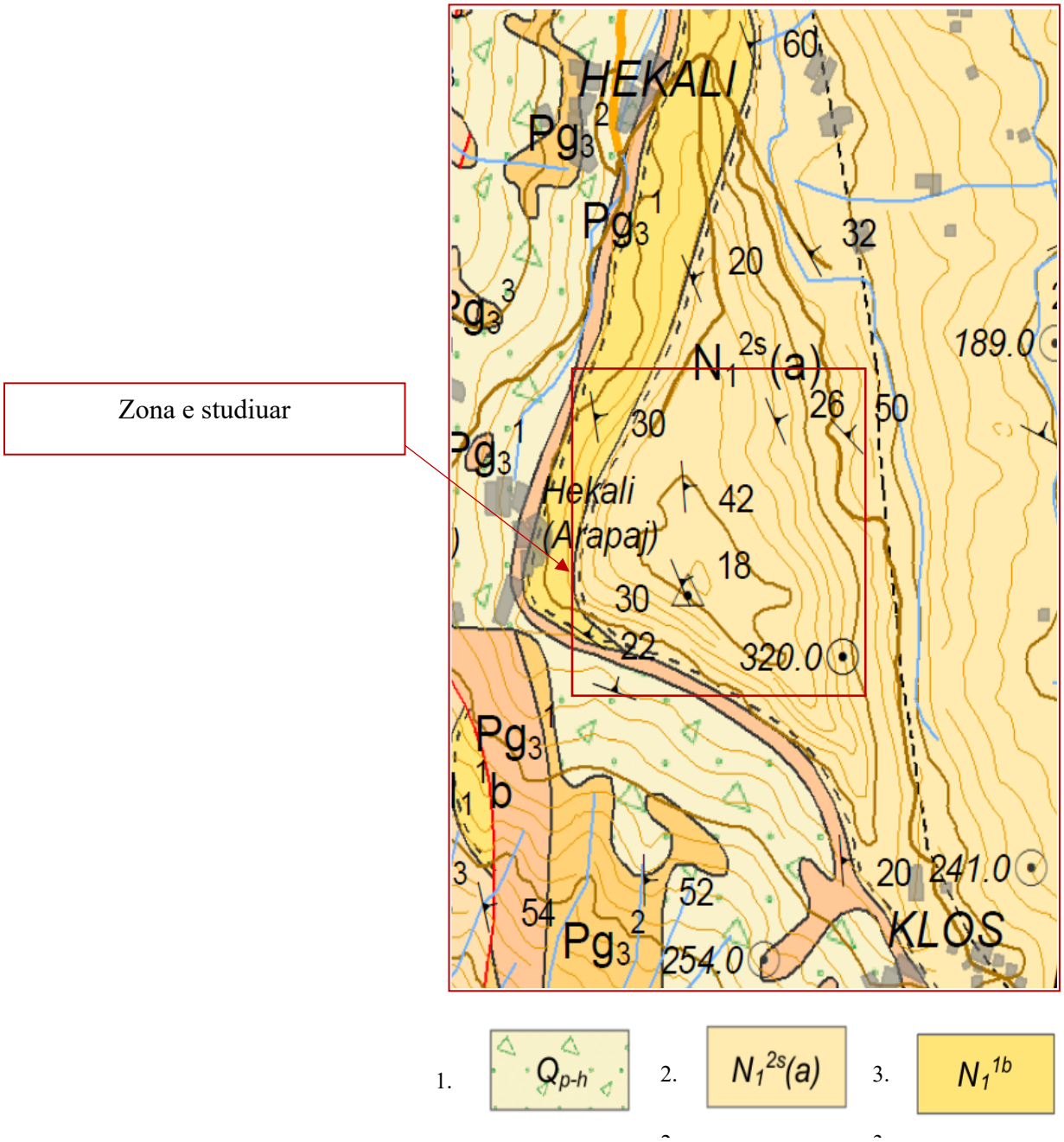
Zona ne te cilen ben pjese trualli i studiuar ndertohet nga depozitimet e trajtuara si me poshte:

- *Formimi i Kuaternarit (Q);*
- *Formacioni i Serravalianit (N_1^2 s);*
- *Formacioni i Burdigalianit (N_1^1 b);*

Formacioni i Kuaternarit (Q)
Depozitimet e fundit te shpateve (koluvionet) takohen gjerësisht përgjatë vargjeve kodrinore duke u përfaqësuar kryesisht nga perzierje zhavoresh, çakulli me argjila me trashësi qe variojnë nga 1.7-2.5 m deri 4.5-5.0 m.

Formacioni i Serravalianit (N_1^2s)
Depozitimet e Serravalianit kane perhapje siperfaqesore gjith zonen e studiuar. Keto depozitime karakterizohen nga gëlqeroret litotamnike me ndërthurje argjilash karbonate dhe ranore karbonatike

Formacioni i Burdigalian (N_1^1 b)
Ne siperfaqe keto depzitime perfaqesohen nga nderthurje shtresash mergelore, argjila mergelore, ranoresh dhe shtresa gelqeroresh lithothamnike. Ndersa, ne pjesen e poshtme ato karakterizohen nga nderthurje te shtresave ranorike me ato argjilo-alevrolitore.



1. Depozitimet e Kuaternarit (Q_{p-h}). Dhera argjile & pluhure me permbajtje çakulli, rëra dhe alevrite; 2. Depozitimet e Seravalianit (N_1^2s (a)). Gëlqeror litotamnike me ndërthurje argjilash karbonate dhe ranore karbonatike; 3. Depozitimet e Burdigalian (N_1^1b). Ndërthurje të mergleve me argjila dhe argjila mergelore, me gëlqerorë lithotamike.

***Figura 3**. Harta gjeologjike e zones Hekal-Klos, shkalle 1:50000 (Sh. Gj. Sh., 2017)*

2.3 Zonimi litologjik i shkëmbinjve

Si rezultat i te dhënave te fituar nga punimet fushore dhe literatura arshivale ne lidhje me temën ne fjale është bere e mundur deshifrimi i përbërjes litologjike te zonës se studiuar. Ne ketë mënyre janë veçuar sheshet gjeologo-inxhinierike per zonen ku ndodhen:

a) Parku Arkeologjik i Bylisit , dhe
b) Parku Arkeologjik i Nikaias.

a) Parku Arkeologjik i Bylisit

- Zona e ndërtuar nga shkëmbinjet gëlqeror litotamnike me ndërthurje argjilash karbonate dhe ranore karbonatike (Fig. 3). Trashesite e gelqeroreve lithotamnike luhaten nga 2-3m deri 10-15m.
- Zona e ndërtuar nga shkëmbinjve terrigjenë- nderthurje ndërthurje të mergleve me argjila dhe argjila mergelore, me gëlqerorë lithotamike (Fig. 3).
- Zona e ndërtuar nga dherat (Fig. 3).

b) Parku Arkeologjik i Nikaias

- Zona e ndërtuar nga shkëmbinjet qe perfaqesohen nga nderthurjet e shtresave argjilore-ranorë me linza e shtresa gelqeroresh (Fig. 3).
- Zona e ndërtuar nga dherat (Fig. 3).

2.4 Klasifikimi gjeoteknik i shkëmbinjve

Për klasifikimin gjeoteknik te shkëmbinjve, si kritere kryesore janë marre përbërja litologjike e shkëmbinjve dhe vetitë fiziko-mekanike te tyre. Ne baze te këtyre treguesve është bere bashkimi i grupeve te shkëmbinjve te analizuar ne paragrafin e mësipërm ne zona, sipas të cilave rajoni i studiuar u nda në:

- Zona e shkëmbinjve mesatarisht të fortë;
- Zona e shkëmbinjeve të butë;
- Zona e dherave;

Zona e shkëmbinjve mesatarisht të fortë

Bëjnë pjesë shkëmbinjtë gëlqeror litotamnike me ndërthurje argjilash karbonate dhe ranore karbonatike. Ky formacion haset në thellësi që variojnë nga sipërfaqja deri në afërsisht 2.5 metra.

Zonë e shkëmbinjve të butë

Në zonën e studiuar shkëmbinjtë e butë përfaqësohen nga shkëmbinjve terrigjenë- ndërthurje të mergleve me argjila dhe argjila mergelore, me gëlqerorë lithotamike, si dhe ndërthurjet e shtresave argjilore-ranore me linza e shtresa gëlqeroresh.

Zona e dherave

Perfaqesohen nga dherat me lidhje te dobet kohezionale

Perfaqesohen nga argjile & pluhure me rëra dhe alevrite, te cilat kane perhapje ne perendim te zones se studiuar. Ato kane pergjithesishte ngjyre bezhe, bezhe ne kafe dhe kafe, jane pak deri mesatarishte te ngjeshur, me pak deri me lageshti mesatare. Ne argjile & pluhure takohen dhe copra shkembinjesh te perbere nga gelqeroret. Keto depozitime kane trashesi 1.5-2.5m deri 3-5.0m.

Ujërat nëntokësorë ndodhen në thellësi të mjaftueshme e cila siguron mos cenimin e qëndrueshmërisë strukturore të ndërtimeve.

2.5 Përfundime dhe rekomandime

1. Zona e studiuar bën pjesë në njësinë morfologjike kodrinore dhe vendoset në pjesën e sipërme të Kodrës së Gradishtës, e cila ndërtohet prej formacionesh terrigjene të Neogjenit. Ajo ka formë të rrumbullakosur me shpate që kanë pjerrësi 15-35^{o} deri 45-55^{o}, të cilët përgjithsisht janë të prekura nga fenomeni i erozionit.

2. Në aspektin gjeoteknik trualli mbi të cilën janë ndërtuar objektet inxhinierike të qytetit antik të Bylisit jane *zona e shkëmbinjve mesatarishte të fortë*-shkëmbinjtë gëlqeror litotamnikë me ndërthurje argjilash karbonate dhe ranore karbonatike dhe nga zona e dherave-dherat me lidhje të dobët kohezionale (argjile & pluhur me rëra dhe alevrite);

3. Trualli mbi të cilën janë ndërtuar objektet inxhinierike të qytetit antik Nikaia, Klos në aspektin gjeoteknik është zona e shkëmbinjve të butë-shkëmbinj terrigjenë, të cilët përfaqesohen nga ndërthurje e shtresave argjilore-ranorë me linza e shtresa gëlqeroresh; dhe nga zona e dherave-dherat me lidhje të dobët kohezionale (argjile & pluhure me rëra dhe alevrite).

4. Për të ruajtur objektet inxhinierike që janë ndërtuar në Parkun Arkeologjik Bylis dhe Nikaia, nga fenomeni i erozionit dhe i rrëshqitjeve të shpateve në të dyja kodrat, është e domosdoshme që të merren masa inxhinierike në lidhje me drenazhimin dhe manaxhimin e ujërave sipërfaqësore në të dy zonat e studiuara.

3 | Analiza sizmike

3.1 Vendndodhja e projektit

Parku arkeologjik Bylis ndodhet në krahinën e Mallakastrës, në Njësinë Administrative Hekal, në krahun e majte të rrugës nacionale Fier – Tepelenë. Qyteti antik i Bylisit shtrihet në pllajën e një kodre me lartësi 547 m mbi nivelin e detit, me një pozicion gjeografik mbizoterus dhe mahnitës mbi luginën e lumit **Vjosa.**

Zona nën studim, **"Parku Kombëtar i Bylisit "** ndodhet në jugperëndim të Shqipërisë (40°32'31.11''V dhe 19°44'16.08" Lindje), pranë lumit Vjosë (afërsisht 1.5 km larg). Qytetet më të afërta janë Ballshi , rreth 6.2 km larg, dhe fshati më i afërt është Hekali, afërsisht 1.2 km larg.

3.2 Vendndodhja e projektit

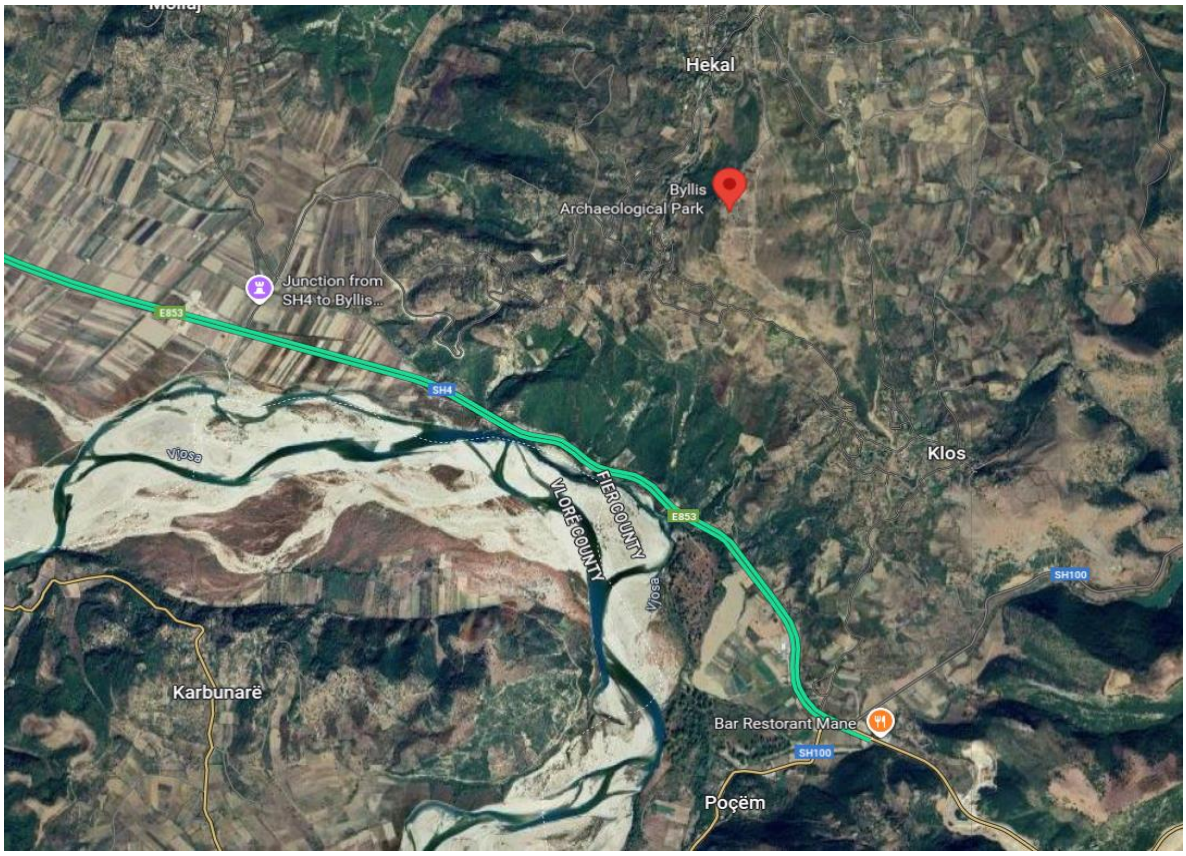


Figura 7 Vendndodhja e projektit "Plani i Konservimit Arkeologjik", Bashkia Mallakaster

Figura 8 Vendndodhja e projektit "Plani i Konservimit Arkeologjik", Bashkia Mallakaster

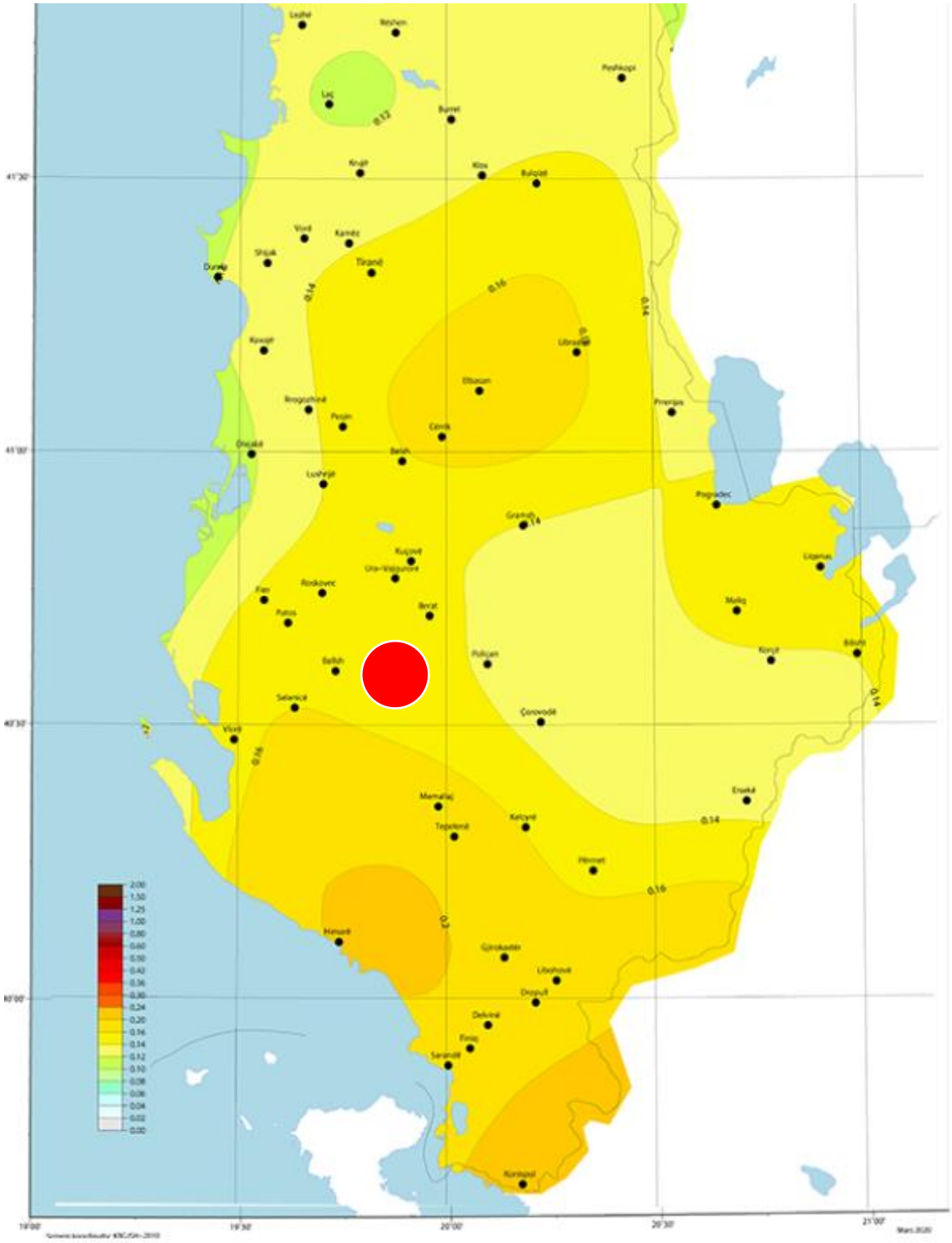
Rrezikut sizmik probabilitar për konditat e shkëmbit të fortë, për sheshin e ndërtimit të kësaj strukture, për të dy kushtet e performancës: ***"Kushtin e dëmtimeve të kufizuara"*** dhe ***"Kushtin e mos-shembjes",*** që i korrespondojnë përkatësisht probabilitetit të tejkalimi 10% /10 vjet, ose periudhë përsëritje 95 vjet, dhe probabilitet tejkalimi 10% /50 vjet ose periudhë përsëritje 475 vjet të Tërmetit të pritshëm.
Vlerat e rrezikut sizmik për këtë zonë ndërtimi, për të dy nivelet e performancës në kondita shkëmbi të fortë (Tipit A sipas EC8), janë paraqitur në **Error! Reference source not found.**.
(https://geo.edu.al/Natural_Hazards/Geological_Seismic_Hazard).

Administrative Njësia	PGA_95_vjet (g)	PGA_475_vjet (g)
Ballsh	0.156	0.315
Qëndër Dukas	0.155	0.315
Greshicë	0.156	0.313
Aranitas	0.153	0.308
Hekal	**0.157**	**0.317**
Ngraçan	0.153	0.310
Kutë	0.163	0.325
Fratar	0.158	0.316
Selitë	0.154	0.309

Tabela 1 Rreziku sizmik për Bashkinë Mallakastër, Njësia Administrative Hekal

Figura 11 Section of the Probabilistic Seismic Hazard Map, for a 95-year return period (10% probability of exceedance in 10 years), above, and a 475-year return period (10% probability of exceedance in 50 years), below, based on the assessment by IGJEOTabela 1 Rreziku sizmik për Bashkinë Mallakastër, Njësia Administrative Hekal

Vlerat e paraqitura në Tabela 1 dhe në hartat përkatëse të rrezikut sizmik në shkallë kombëtare, përfaqësojnë parametrat e rrezikut sizmik (nxitimin maksimal horizontal) të truallit në bazamentin e sheshit të ndërtimit të objektit. Vlerat e paraqitura i korrespondojnë dy periudhave të përsëritjes së Tërmetit të pritshëm, 95 vjet dhe 475 vjet, të cilat janë edhe vlerat e rrezikut sizmik që rekomandohen për projektin "Realizimi i pesë sondazheve të parashikuara në përgatitje të planit të konservimit të parkut arkeologjik Bylis-Klos", në Njësinë Administrative Hekal.



ce in
?
assessment by IGJEO

Figura 13 Figura 14 Section of the Probabilistic Seismic Hazard Map, for a 95-year return period (10% probability of exceedance in 10 years), above, and a 475-year return period (10% probability of exceedance in 50 years), below, based on the assessment by IGJEO

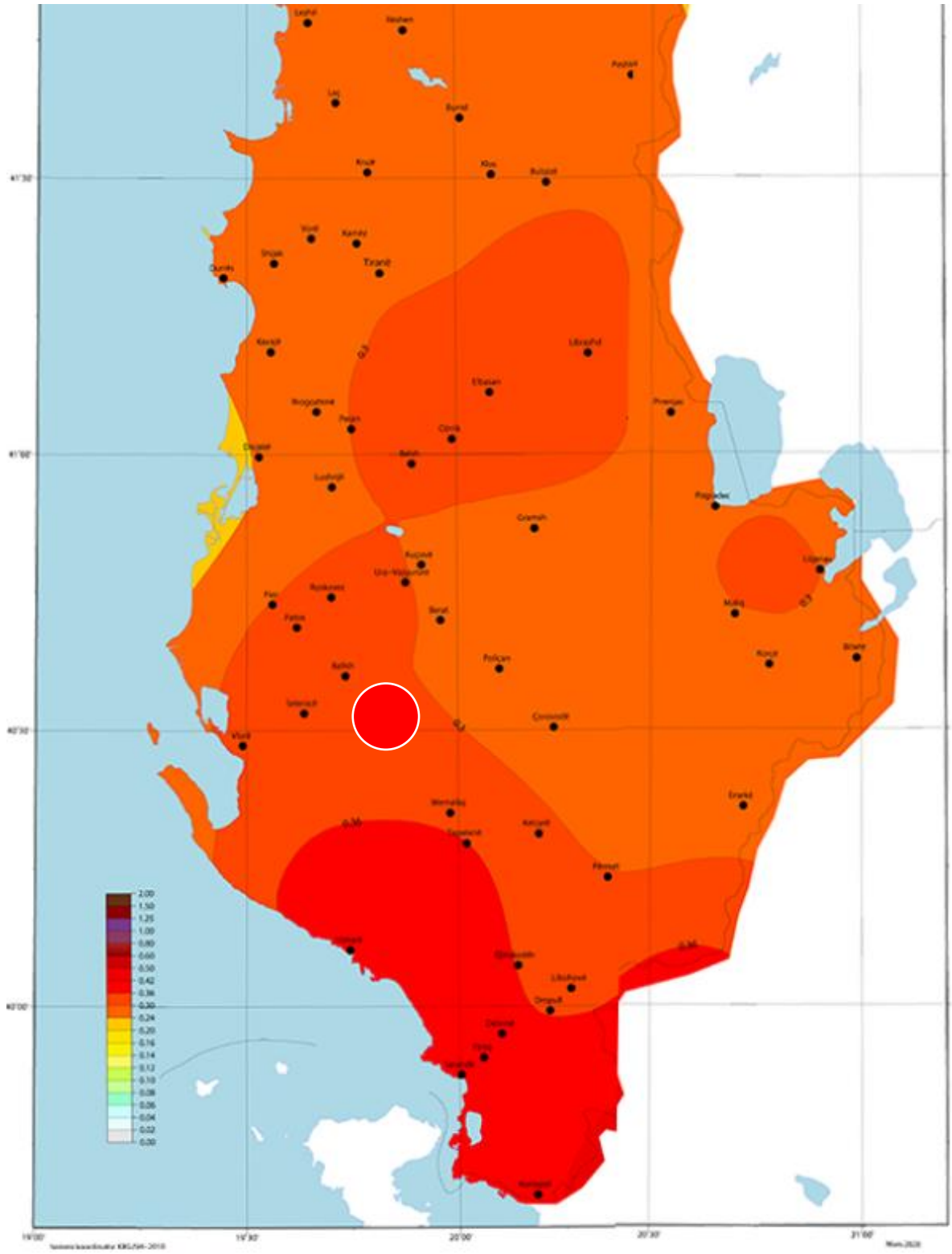


Figura 16 Seksion i Hartës Probabilitare të Rrezikut Sizmik, për 95 vjet periudhë përsëritje (10% tejkalim të vlerës së pritshme në 10 vjet), sipër dhe 475 vjet periudhë përsëritje (10% tejkalim në 50 vjet), poshte, bazuar në vlerësimin e IGJEO (https://geo.edu.al/Natural_Hazards/Geological_Seismic_Hazard)

Eur :mik
përl onat
me etet
që :anë
mag etet
që k **. Të**

Figura 17 Seksion i Hartës Probabilitare të Rrezikut Sizmik, për 95 vjet periudhë përsëritje (10% tejkalim të vlerës së pritshme në 10 vjet), sipër dhe 475 vjet periudhë përsëritje (10% tejkalim në 50 vjet), poshte, bazuar në vlerësimin e IGJEO (https://geo.edu.al/Natural_Hazards/Geological_Seismic_Hazard)

dhënat mbi sizmicitetin e Mallakastrës dhe të rajonit përreth sugjerojnë praninë e vatrave të tërmete me $M_S \geq 5.5$ (Figura 6).

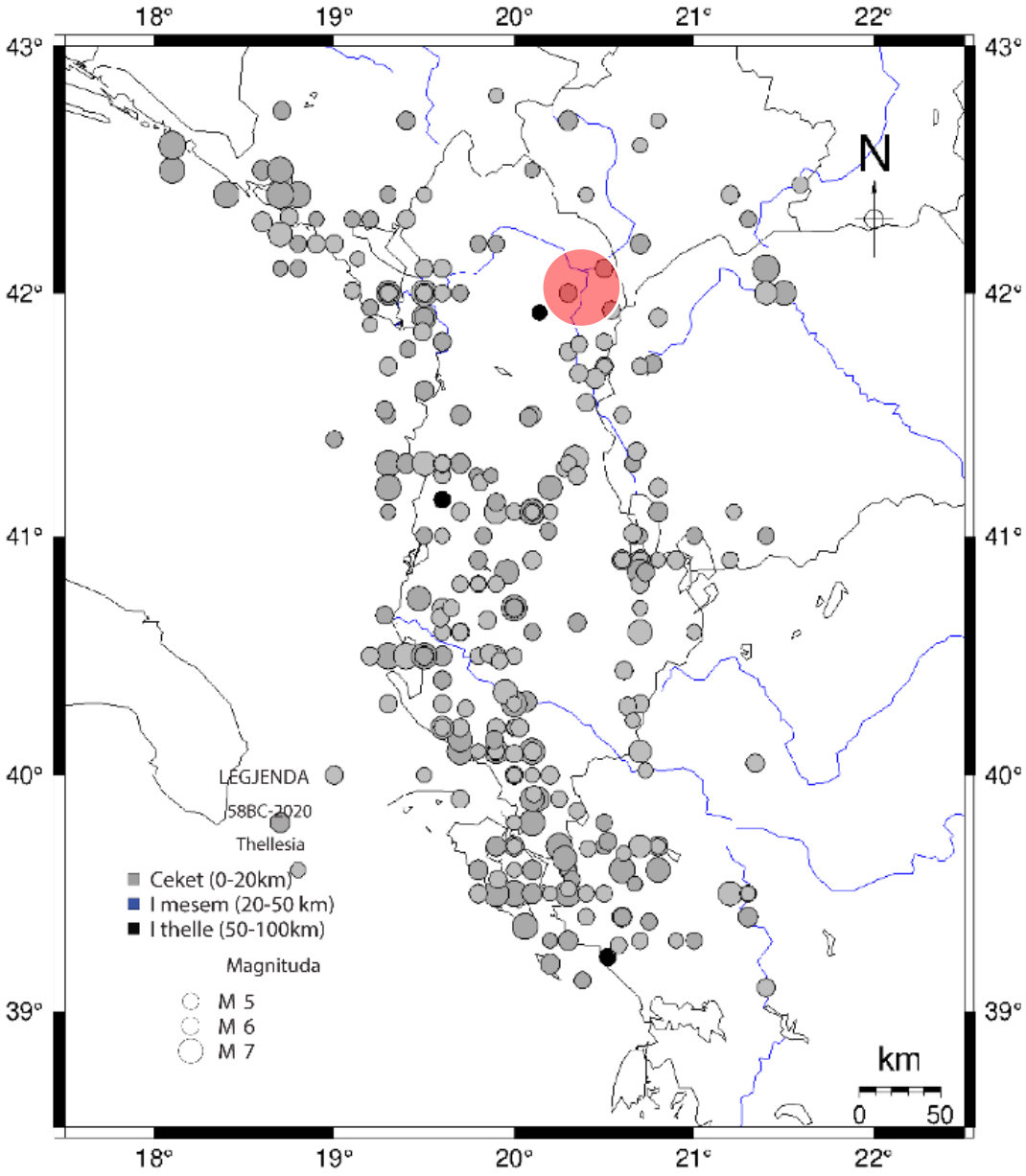


Figura 18 Sizmiciteti i Shqipërisë ($M_S \geq 5.0$) për periudhën 58 AD deri në 2020

Më poshtë

Figura 19 Figura 20 Sizmiciteti i Shqipërisë ($M_S \geq 5.0$) për periudhën 58 AD deri në 2020

trajtohet shkurtimisht një paraqitje e përgjithshme e karakteristikave sizmotektonik të rajonit, gjenerues i tërmeteve me MS ≥ 5.5.Në përputhje me studimet e realizuara deri më sot (Aliaj, 1998; 2002; 2010), orogjeni Shqiptar, që përbën pjesën më jug-perëndimore të pllakës Euroaziatike dhe që konvergjon me mikropllakëne Adrias, në bazë të regjimit të sotëm tektonik ndahet në dy zona: (1) Zona e jashtme me regjim shtypës, që përfshin Ultesirën Pranadriatike, dhe zonat tektonike Sazani, Jonike e Kruja, dhe (2) **Zona e brendshme** në regjim zgjerues, që ndodhet në brëndësi të vëndit, (zonat tektonike në lindje dhe në verilindje të zonës së Krujës). Trualli në studim ndodhet në **njësinë administrative të Hekalit**, pjesë e **Zonës Jonike**, e cila zë nje siperfaqe te konsiderueshme.

Kohët e fundit janë veçuar zona Jonike e brendshme (nga brezi antiklinal i Beratit e më në lindje) dhe zona Jonike e jashtme (Aliaj, 1988; Aliaj et. al, 1991). Ecuria paleogjeografike e kesaj zone eshte si vijon: Fillon me formacionin evaporitik Permo-Triasik, vijon me formacionin neritik karbonatik nga Triasiku i sipërm ne Lias të mesëm (platformë neritike) dhe duke filluar nga Toariani shfaqet dukuria e riftezimit kontinental. Mandej deri ne Eocen perfshi, kur akumulohet formacioni karbonatik, kemi të bëjmë me një basen pelagjik. Nga Oligoceni nis te sedimentohet flishi, i cili zhvillohet deri ne Oligocen të sipërm në zonën Jonike të brendshme dhe deri ne fillim te Miocenit të mesëm (Langhian) në zonën Jonike të jashtme.

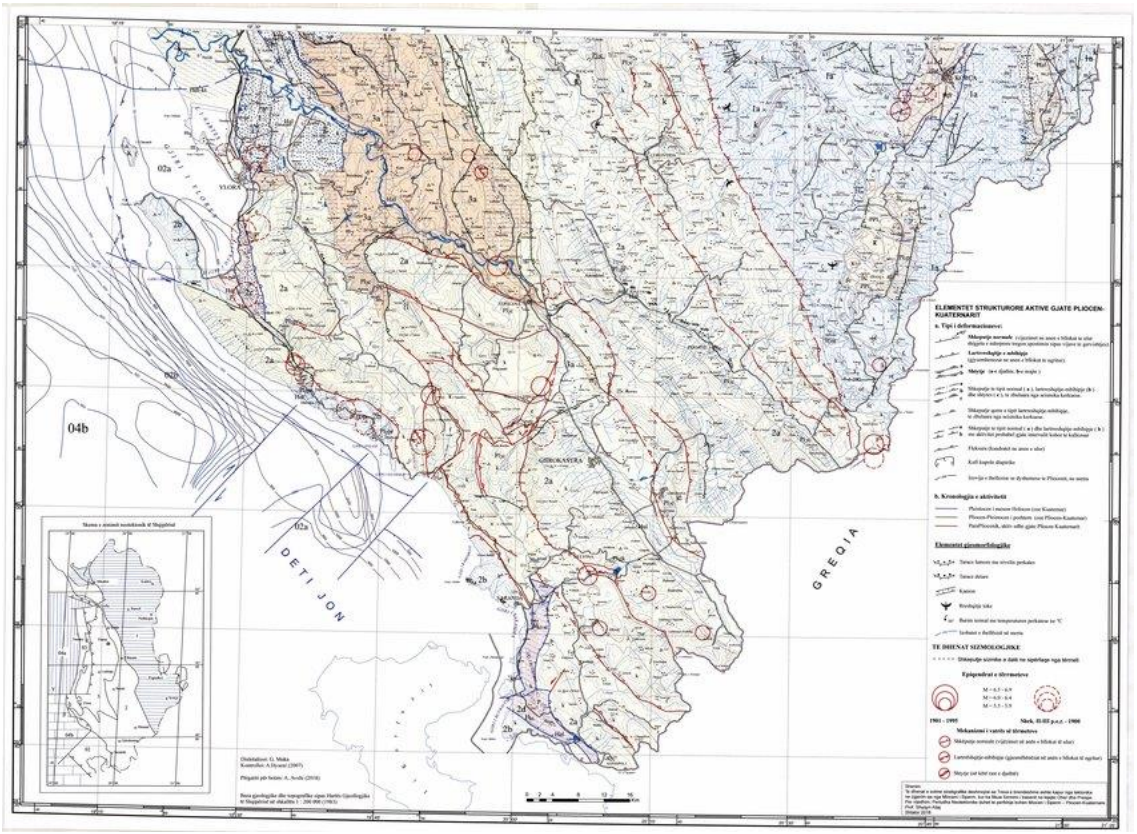


Figura 21 Fragment nga harta neotektonike e Shqipërisë (Aliaj et al., 2000), ku përfshihet zona në studim

Thyerjet e mësipërme janë aktive dhe shkaktare të tërmeteve. Në shekujt III-II p.e.s. ka dëshmi që Apollonia është goditur nga tërmete të fortë të cilët kanë shkaktuar viktima dhe dëme të shumta. Disa nga ngjarjet sizmike që kanë ndikuar Bylisin dhe rajonin ku bën pjesë, janë:

- Tërmeti i vitit 1851 në qytetin e Vlorës (Io=IX, MSK-64)
- **Tërmeti i vitit 1865 në rajonin e Tepelenës** , në fshatrat Rabije dhe Klos (Io=VIII, MSK-64)
- **Tërmeti i vitit 1893 në rajonin e Himarës** , (Io= IX, MSK-64)
- Tërmeti i vitit 1930 në rajonin e Vlorës, (Io=X, MSK-64)
- Tërmeti i vitit 1962 në rajonin e Fierit , (M=6, Io= VIII, MSK-64)
- Tërmeti i vitit 1969 në rajonet e Mallakastrës , Fierit dhe Beratit (M=6, Io= VII, MSK-64)
- Tërmeti i vitit 1982 në rajonin e Fierit , (M=5.7, MSK-64)

Referencat

[1] Eurocode 8 “Design of structures for earthquake resistance; Part 1: General rules, seismic actions and rules for buildings”.
[2] Eurocode 8 “Design of structures for earthquake resistance; Part 2: Bridges”.
[3] IGEO, 2021, Hartat probabilitare të rrezikut sizmik dhe vlerat e tyre për çdo njësi administrative, 2021.
[4] VKM Nr. 1162, 24/12/2020 “Për përcaktimin e procedurave dhe të afateve për pajisjen me vërtetim për riskun të subjekteve, të cilat kërkojnë të pajisen me leje zhvillimi/ndërtimi”
[5] Studimi Gjeologo - Inxhinierik i sheshit të ndërtimit
[6] Sizmiciteti, sizmotektonika dhe vlerësimi i rrezikut sizmik në Shqipëri

4 | Analiza hidrologjike

4.1 Vendndodhja e projektit

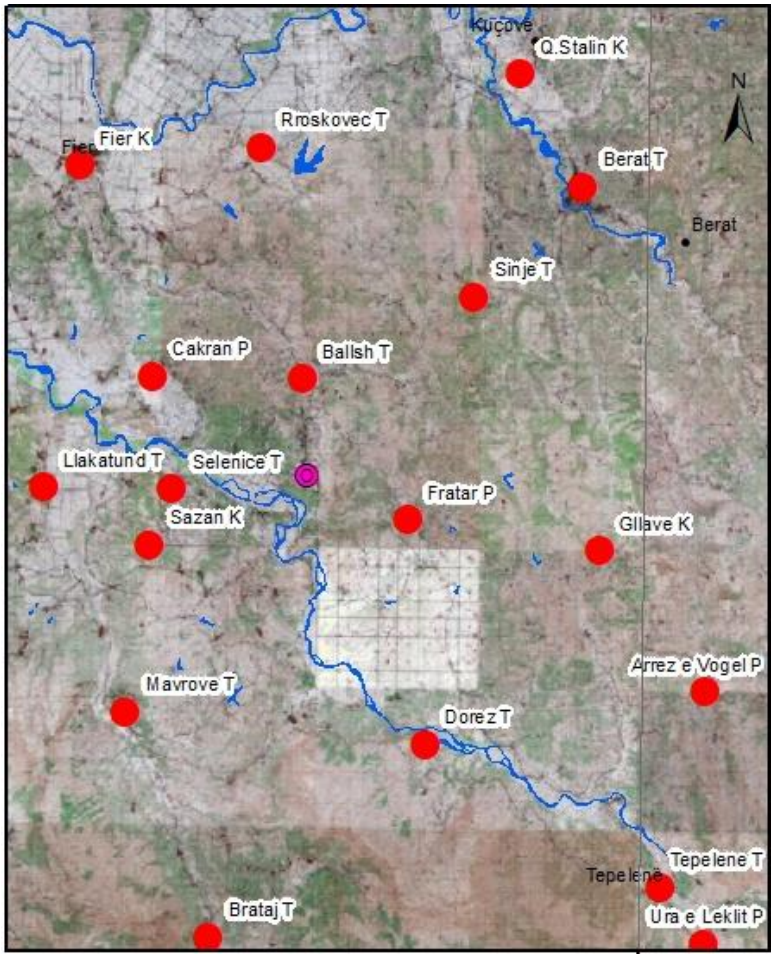


Figura 24 Vendndodhja e Projektit

Projekti i zhvillimit të Parkut Arkeologjik Bylis është pjesë e "Marrëveshjes së Kontributit - Instrumenti për Para-Anëtarësim (IPA) 2018" të nënshkruar midis Komisionit Evropian dhe Qeverisë së Republikës së Shqipërisë. Në veçanti, projekti është në përputhje me "Marrëveshjen e Kontributit për IPA 2017 - 'Modeli i Udhëhequr nga Turizmi për Programin e Mbështetjes së Zhvillimit Ekonomik Lokal' të nënshkruar me BERZH-in më 14 dhjetor 2018.

Parku Arkeologjik i Bylisit ndodhet në krahinën e Mallakastrës, në krahun e majtë të rrugës kombëtare Fier - Tepelenë, 1.5 km nga fshati Hekal. Qyteti antik i Bylisit shtrihet në pllajën e një kodre 547 m mbi nivelin e detit, me një pozicion gjeografik dominues dhe mahnitës mbi luginën e lumit Vjosa.

Zona në studim (12.5 ha) “Parku kombëtar i Bylisit” (**Error! Reference source not found.**) ndodhet në Jug-Perëndim të Shqipërisë (40°32'31.11’’N Latitude dhe 19°44'16.08" E Longitude) afër me lumin Vjosa (rreth 1.5 km). Qytetet më të afërta janë Ballshi reth 6.2 km dhe fshati më i afërt është Hekal rreth 1.2 km.

Në lidhje me hidrografinë e zones, Zona në Studim ndodhet në majën e një kodre, në fundin e së cilës në pjesen jug-perendimore shtrihet Lumi Vjosa.

E gjithë Zona në Studim kullon në të gjitha drejtimet duke qene pjese në të gjithë majën e kodrës dhe më pas ujërat shkojnë nëpërmjet perrenjeve të vegjël natyral në lumin Vjosa i cili shkarkon në detin Adriatik.

4.2 Vendndodhja e projektit

Sipas klasifikimit të klimës së Shqipërisë, zona e studimit bie nën nënzonat Mesdhetare Fushore Qendrore dhe Mesdhetare Kodrinore Juglindore.

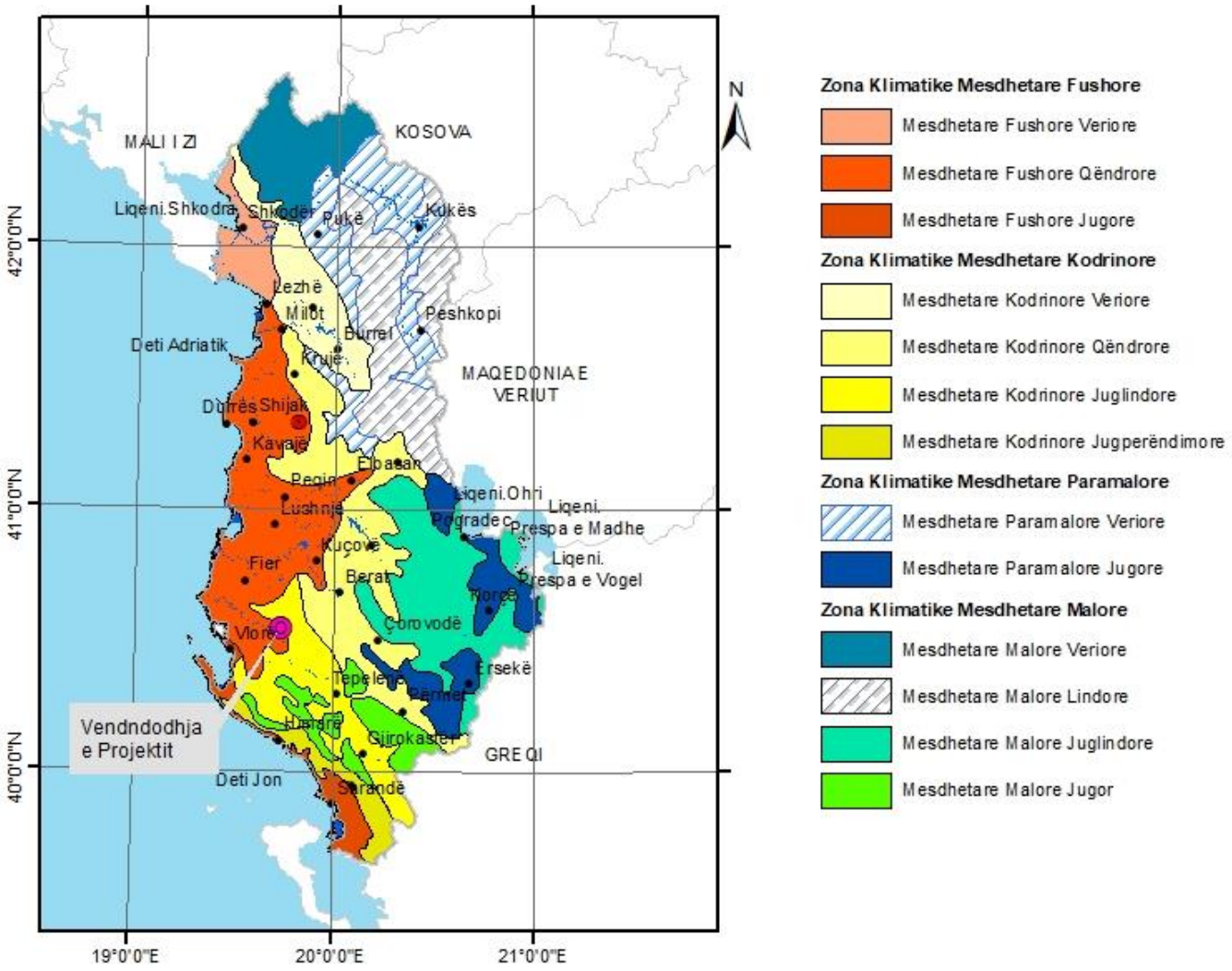


Figura 27 Climatic zones

Nënzona klimatike fushore Qendrore: përfshin ultësirën bregdetare dhe një radhë kodrash me lartësi **nën 500 m**. Reshjet në këtë nënzonë lëkunden midis **920-1200 mm**, në pjesën veriore të saj arrijnë deri **1500-1700 mm**. Numri i ditëve me reshje lëkundet ndërmjet 85-100 ditë. Shirat nuk kanë karakter të theksuar të rrëmbyeshëm, **bora nuk është dukuri e përvitshme**. Lartësia e shtresës së borës lëkundet ndërmjet **5-10 cm** dhe në ndonjë rast të veçantë mund të arrijë deri **15-17 cm**. Temperatura mesatare vjetore e ajrit është **15-16 gradë. °C** , duke shfaqur vetëm ndryshime të vogla nga veriu në jug ose nga perëndimi në lindje. Dimrat janë të butë, nën një ndikim të theksuar detar.

Temperatura mesatare në janar (muaji më i ftohtë) varion nga **5.6 në 7.5 °C** . Temperatura mesatare vjetore është **15-16°C** me ndryshime të parëndesishme nga veriu në jug dhe nga perëndimi në lindje. Dimrat paraqiten të butë me ndikim të theksuar detar. Temperatura mesatare e muajit janar, si muaji më i ftohtë i vitit lëkundet nga **5.6° deri 7.5°C**. Minimumet absolute të temperaturës lëkunden nga -**3° deri -5°**; në dimra të ftohtë **nga -4° deri -9°C** dhe në raste të rralla mund arrijnë deri **-13°C**. Periudha me ngrica është e shkurtër, ditët e akullta janë të pakta, **15-30 ditë në vit** me një përqendrim më tepër në janar e shkurt. Gjatë gjysmës së ftohtë të vitit mbizoterojnë erërat juglindore, vende-vende dhe ato veriperëndimore. Gjate periudhës gjysmë të ngrohtë kudo mbizotëron veriperëndimi që përputhet edhe me qarkullimin brizor të kësaj periudhe.
Nënzona mesdhetare kodrinore juglindore. Kjo nënzonë përfshin luginën e Drinos dhe vazhdon në atë të Vjosës, deri në Kotë,luginën e Shushicës dhe pjesën perëndimore të malit të Shpiragut deri në malin e Lungarës. Ndikimi i detit Adriatik është i ndjeshëm, kurse ai i Jonit nuk ndihet. Erërat në gjysmën e ngrohtë të vitit vijnë nga veriperendimi, kurse në gjysmën e ftohtë të vitit nga juglindja.
Temperatura mesatare vjetore perfshihet në intervalin **14-15°C**, në pjesët më të larta **11-13°C**. Temperatura mesatare e janarit është **mbi 5°C**. Minimumet absolute lëkunden nga -3°C deri në - 5°C për pjesën më të ulët dhe **-5° deri -6°C** në pjesën më të lartë. Në dimrat më të ftohtë temperatura mund të arrijë deri -15°C. Periudha me temperatura negative zgjat **30-40 ditë në vit** për pjesën e ulët dhe **45-55 ditë** për pjesën e lartë. Ngricat mund të vrojtohen deri në filiim të prillit. Reshjet janë të bollshme, por me një shpërndarje jo të njëtrajtshme. Në pjesën e brendshme të nënzonës (deri ne Sevaster) bien mesatarisht **1000-1100 mm**, në luginën e Drinos **1500-1700 mm** .dhe në atë të Shushicës **2500-2700 mm**. Reshjet janë intensive dhe shpeshherë shoqërohen edhe me stuhi. Numri i ditëve me reshje lëkundet ndërmjet **110-120 ditë në vit**. Lartësia e zakonshme e borës është **10-15 cm**, kurse ajo më e madhe arrin **në 30-40 cm**

4.2.1 Diellëzimi

Njohja e karakteristikave të **diellëzimit** është e domosdoshme, madje studimi i këtij elementi klimatik duke dhëne ligjshmërinë e tij ne kohe dhe hapësirë mund të përbëjë një rëndësi për shfrytëzimin e këtij rrezatimi për energji. Ne përgjithësi, studimi mbi ketë element mbështetet ne analizën e tre karakteristikave kryesore:

1. **Zgjatja Faktike e Diellëzimit**
   Ky është numri i orëve gjatë të cilave rrezatimi i drejtpërdrejtë diellor tejkalon një prag të përcaktuar dhe kështu dielli hedh një hije të dallueshme ose regjistruesi i dritës së diellit është aktiv.

2. **Zgjatja Relative e Diellëzimit**
   Ky është raporti i orëve aktuale të diellit me orët maksimale të mundshme të ditës në kushte qielli të kthjellët. Kjo masë relative përdoret shpesh në modelet empirike për të vlerësuar rrezatimin diellor kur matjet direkte nuk janë të disponueshme.

3. **Numri i ditëve me diell**
   Ky është numri i ditëve në një periudhë të caktuar (p.sh. mujore, vjetore) gjatë të cilave plotësohen kushtet e diellit (domethënë, rrezatimi i drejtpërdrejtë mbi pragun për një kohëzgjatje minimale). Është një masë e frekuencës së ditëve të kthjellëta ose "me diell" në regjimin klimatik.

Zgjatja Faktike e Diellëzimit

Në zonën e studimit, **korriku** shfaq kohëzgjatjen më të madhe mujore të diellit, duke tejkaluar atë të **qershorit** , edhe pse qershori ka ditën më të gjatë astronomike. Gushti në mënyrë të ngjashme e tejkalon qershorin për sa i përket orëve të diellit. Arsyeja për këtë është se **korriku dhe gushti** përjetojnë kushte më të shpeshta **të qëndrueshme, anticiklonar** - pa vranësirë - duke rezultuar në periudha me qiell më të kthjellët. Kështu, kohëzgjatja e diellit varet më pak vetëm nga gjatësia e ditës dhe më shumë nga kushtet e motit (mbulesa e reve, stabiliteti atmosferik) .

Kohëzgjatja Relative e Dritës së Diellit

Zgjatja relative e diellzimit është numerikisht e barabartë me raportin e zgjatjes faktike me zgjatjen e mundshme të diellzimit.

Numri i ditëve me diell

Numri i ditëve me diell është një tregues klimatik me interes praktik, në turizmin bregdetar, aktivitetet bujqësore ose dhe ato te prodhimit të energjisë diellore. Një "ditë me diell" zakonisht përcaktohet nga një prag për kohëzgjatjen aktuale të diellit ose nga përmbushja e kritereve minimale të rrezatimit të drejtpërdrejtë ose mbulimit me re .

4.2.2 Era

Drejtimi i erës

Për sa i përket ndikimit të detit në regjimin e drejtimit të erërave vërehet se ai më mirë shfaqet në stinën e verës. Në verë, në territor erërat mbizotëruese janë ato te kuadratit te perëndimit, sidomos erërat veriperëndimore. Në stinën e dimrit, më shpesh rastisen erërat e kuadratit të lindjes.

Shpejtësia e erës

Ndryshimi sezonal në shpejtësinë mesatare të erës mbi Ultësirën Perëndimore është i rëndësishëm dhe pasqyron fushat mbizotëruese sinoptike dhe termobarike (presioni - temperatura).

- **Dimër:** Shpejtësitë mesatare të erës luhaten midis **1.6–5.7 m/s** në Ultësirën Perëndimore.

- **Vera:** Shpejtësitë e erës janë më të ulëta për shkak të dominimit të motit anticiklonar dhe të qëndrueshëm. Brenda Ultësirës Perëndimore, shpejtësitë mesatare të verës janë afërsisht në intervalin **1.5–4.1. m/s** .

- **Pranvera dhe Vjeshta:** Gjatë këtyre stinëve kalimtare, -fusha termobarike pëson ndryshime të dukshme. Gradientët barikë janë më të vegjël se në dimër, por më të mëdhenj se në verë, duke prodhuar shpejtësi ere të ndërmjetme midis të dyjave. (Vlerat numerike specifike për pranverën dhe vjeshtën nuk janë gjithmonë të disponueshme në burim, por modele të ngjashme raportohen në literaturë .)

4.2.3 Ajri

Temperatura e ajrit

Temperatura e ajrit në gjithë zonën gjendet nën ndikimin e fuqishëm të detit Adriatik. Një nga parametrat më të rëndësishëm të temperaturës së ajrit është temperatura mesatare e tij.
Sipas stacionit meteorologjik Fier K duhet thënë se kemi të bëjmë me një regjim tipik ku temperatura minimale vrojtohet në muajin Janar, ndërsa temperatura maksimale vrojtohet në muajt Korrik dhe Gusht. Nga të dhënat vërehet se temperatura absolute minimale është regjistruar ne muajin Janar -7.5 ºC, ndërsa temperatura maksimale absolute regjistrohet ne muajin Korrik 41.0 ºC.
Në përgjithësi për sa i përket temperaturave të ajrit zona në studim karakterizohet nga **një klimë e butë mesdhetare -** e karakterizuar nga dimra relativisht të butë, vera të nxehta dhe ekstreme të reduktuara krahasuar me klimat më kontinentale.

Lagështia e ajrit

Lagështia relative e ajrit në këtë rajon shfaq sezonalitet të fortë, të lidhur ngushtë me ecurinë e temperaturave të ajrit, topografinë lokale, ndikimin e detit dhe qarkullimin mbizotërues të masave ajrore në çdo stinë.

- Lagështia relative tenton të jetë më e lartë në muajt e dimrit (nëntor-janar) kur ajri më i freskët, temperaturat më të ulëta dhe burimet më të shpeshta të lagështisë (deti, reshjet) rrisin ngopjen.

- Lagështia relative më e ulët vërehet në verë (korrik-gusht), kur temperaturat e larta dhe stabiliteti anticiklonar zvogëlojnë përmbajtjen e lagështisë.
- Çdo ditë, lagështia është më e madhe gjatë natës dhe herët në mëngjes, dhe më e ulëta rreth mesditës ose pasdites së hershme, përgjithësisht në korrelacion të zhdrejtë me temperaturën maksimale të ajrit.

Për shembull, mesataret mujore për Fierin tregojnë lagështi relative afër **60 -70. %** gjatë muajve të dimrit dhe vjeshtës, duke rënë në rreth **55 -60 %** (ose më e ulët) në verë

4.2.4 Reshjet atmosferike

Regjimi i reshjeve ne territorin në studim është i lidhur ngushtësisht me veprimtarinë **ciklonare si dhe atë anticiklonare**. Deti Adriatik, pozita gjeografike si dhe relievi qe e rrethon atë, janë gjithashtu faktorë te rëndësishëm prej te cilëve varet shume mënyra e shpërndarjes se reshjeve.
Nga analiza e reshjeve **vjetore, gjysmës se ngrohte e te ftohte si dhe ato stinore**, mund te nxjerrim një ligjësi te shpërndarjes qe është rezultat i ndikimit te relievit qe e rrethon. Lartësitë e reshjeve kane tendencën e përgjithshme qe, duke kaluar **nga perëndimi për ne lindje**, te rriten, ligjësi kjo e cila e shqyrtuar për te gjithë territorin e vendi është e kundërt.
Ndikim mbi shpërndarjen e reshjeve, sidomos **gjate gjysmës se ngrohte te vitit**, kane edhe b**rizat detare**. Prania e brizave sjell për pasoje prishjen e konveksionit termik, rrjedhimisht te kushteve te përshtatshme për krijimin e reve te zhvillimit vertikal. Prandaj ne periudhën e verës pjesa perëndimore e Ultësirës ka reshje **deri dy herë më pak** se ajo lindore ku brizat gjithashtu dobësojnë konveksionin termik, por j o ne atë mase sa ne pjesën perëndimore.
Qarkullimi i atmosferës ka **karakter të theksuar stinor**. Ai ndryshon në mënyre graduale nga muaji në muaj. Ky ndryshim i qarkullimit pasqyrohet ne sasitë mujore te reshjeve. Muajt e stinës se dimrit karakterizohen në mbizotërimin e **veprimtarisë ciklonare**. Kjo veprimtari është me e theksuar ne muajt **nëntor-shkurt.** Në stinët kalimtare, pranvere e vjeshte veprimtaria ciklonare dobësohet dhe ne verë pothuajse zëvendësohet plotësisht nga veprimtaria anticiklonare. Për shkaqet e mësipërme, **muajt me më shume reshje janë nëntori, dhjetori, janari e shkurti**. Nga të dhënat e marra në studim, nga të katër muajt e përmendur, reshjet me te shumta vrojtohen ne muajin **nëntor**. Muaji **me më pak reshje është korriku**.

T(min)/ n(%)	5 minuta	10 minuta	20 minuta	30 minuta	60 minuta	120 minuta	720 minuta	1080 minuta	1440 minuta
10%	19	23	29	32	40	49	84	96	104
5%	22	27	34	38	47	57	98	111	120
2%	27	33	40	45	55	68	115	130	141
1%	30	37	45	50	62	76	128	144	157

Tabela 2 Lartësi të ndryshme reshjesh për kohëzgjatje të ndryshme dhe periudha kthimi

4.2.5 Dëbora

Në Shqipëri, gjatë sezonit të dimrit, një pjesë e konsiderueshme e reshjeve në zonat malore bie në formën e borës; megjithatë, në zonat fushore dhe bregdetare, reshjet e borës janë të rralla .
Brenda zonës së studimit, **reshjet e borës janë një ngjarje e jashtëzakonshme** , jo një dukuri e rregullt. Numri maksimal i ditëve me borë është zakonisht **3-5 ditë** për sezonin e dimrit (bazuar në të dhënat e stacionit lokal). Të dhënat tregojnë se **janari** ka numrin mesatar më të lartë të ditëve me borë (≈ 1.3 ditë), e ndjekur nga **shkurti** dhe **dhjetori** .
Për shkak të ndikimit zbutës të Detit Adriatik, kushtet për formimin e shtresës së borës janë përgjithësisht të pafavorshme. Kur bie borë, ajo rrallë vazhdon; vetëm në episode të rralla të ftohta dimërore me temperatura të zgjatura dhe të qëndrueshme nën zero gradë Celsius mund të formohet dhe të qëndrojë një shtresë bore.

4.2.6 Breshëri

Breshëri është një formë e reshjeve të ngurta dhe mund të ndodhë në çdo kohë të vitit, megjithëse shoqërohet më shpesh me shtrëngata shiu. Në zonën e studimit:

- Rastet e breshërit zakonisht zgjasin 3-5 minuta për episod (kohëzgjatja tipike e pulseve të breshrit).
- Breshëri është më i zakonshëm gjatë periudhave të paqëndrueshmërisë atmosferike, shpesh i vërejtur në fund të pranverës, verës ose muajve të tranzicionit kur aktiviteti konvektiv është më i fortë.
- Ditët më të pakta me breshër ndodhin në muajt e nxehtë të verës, kur kushtet e qëndrueshme anticiklonare shtypin konvekcionin e fortë.

4.2.7 Mjegull

Mjegulla është një fenomen atmosferik i karakterizuar nga pika uji të pezulluara pranë tokës, duke zvogëluar fushëpamjen. Është më e theksuar kur lagështia relative është e lartë dhe ventilimi është i ulët.
Në përgjithësi në Shqipëri, mjegulla është relativisht e rrallë - veçanërisht në zonat e ulëta dhe bregdetare - dhe është më e shpeshtë në lugina dhe rajone të brendshme ku grumbullohet ajri i ftohtë. Për shkak të rrallësisë së saj relative në të gjithë vendin, zona e studimit rrallë preket shumë pak nga kjo dukuri.
Nga vëzhgimet e stacionit për zonën e studimit:

- Mjegulla zakonisht **formohet në orët e para pas mesnatës** (rreth orës 02:00–03:00) dhe shpesh **zhduket rreth orës 09:00–10:00** sipas kohës lokale.
- Herë pas here, mjegulla mund të shfaqet më vonë në mëngjes, veçanërisht gjatë stinëve kalimtare.
- Në muajt e ngrohtë, formimi i mjegullës është i pazakontë, dhe kur ndodh, zakonisht zgjat për një kohëzgjatje shumë të shkurtër.

4.2.8 Vesë

Vesa formohet kur sipërfaqet (toka, bimësia, objektet) ftohen nga humbja rrezatuese e nxehtësisë deri në atë pikë sa temperatura e tyre bie nën pikën e vesës së ambientit. Nën kushte të qeta ose me erë të lehtë dhe qiell të kthjellët, formimi i vesës favorizohet gjatë natës dhe orëve të hershme të mëngjesit.
Në bazë të të dhënave, vesa ndodh gjatë gjithë muajve të vitit në zonën e studimit. Numri më i madh i ditëve me vesë zakonisht përqendrohet nga prilli në tetor, kur mbizotëron moti anticiklonar dhe ftohja gjatë natës është më efektive.

5 | Indeksi i figurave

Figura 1 Ortofoto e Vendndodhjes së Projektit - Byllis 5
Figura 2 Vendndodhja e Projektit Ortofoto - Byllis ..... **Error! Bookmark not defined.**
Figura 3 Ortofoto e vendndodhjes së projektit, Parku Arkeologjik Nikaia, Fshati Klos 5
Figura 4 Harta gjeologjike e zonës Hekal-Klos, shkalla 1:50,000 (Studim Gjeologjik, 2017) ..... **Error! Bookmark not defined.**
Figura 5 Harta gjeologjike e zonës Hekal-Klos, shkalla 1:50,000 (Studim Gjeologjik, 2017) ..... **Error! Bookmark not defined.**
Figura 6 Vendndodhja e projektit "Plani i Konservimit Arkeologjik të Bylisit", Bashkia Mallakastër 11
Figura 7 Vendndodhja e projektit "Plani i Konservimit Arkeologjik të Bylisit", Bashkia Mallakastër 11
Figura 8 Seksioni i Hartës së Rrezikut Sizmik Probabilistik, për një periudhë kthimi 95-vjeçare (probabilitet 10% i tejkalimit në 10 vjet), sipër, dhe një periudhë kthimi 475-vjeçare (probabilitet 10% i tejkalimit në 50 vjet), më poshtë, bazuar në vlerësimin nga IGJEO 13
Figura 9 Seksioni i Hartës së Rrezikut Sizmik Probabilistik, për një periudhë kthimi 95-vjeçare (probabilitet 10% i tejkalimit në 10 vjet), sipër, dhe një periudhë kthimi 475-vjeçare (probabilitet 10% i tejkalimit në 50 vjet), më poshtë, bazuar në vlerësimin nga IGJEO 15
Figura 10 Sizmiciteti i Shqipërisë (MS ≥ 5.0) për periudhën nga viti 58 pas Krishtit deri në vitin 2020 16
Figura 11 Sizmiciteti i Shqipërisë (MS ≥ 5.0) për periudhën nga viti 58 pas Krishtit deri në vitin 2020 ..... **Error! Bookmark not defined.**
Figura 12 Fragment nga harta neotektonike e Shqipërisë (Aliaj et al., 2000), duke përfshirë zonën e studimit 17
Figura 13 Vendndodhja e Projektit 19
Figura 14 Zonat klimatike 20

Financuar nga Bashkimi Evropian

MINISTRIA E EKONOMISË, KULTURËS DHE INOVACIONIT

ITALIAN AGENCY FOR DEVELOPMENT COOPERATION

PLANI I KONSERVIMIT ARKEOLOGJIK PARKU ARKEOLOGJIK I BYLISIT

qytetet antike të Bylisit dhe Klosit

4

PJESA

Rilevimi

ILLYRIAN CONSULTING ENGINEERS

AGATE

B5 s.r.l ENGINEERING

MEDITERRANEA ENGINEERING

1 | HYRJE **3**

2 | METODOLOGJIA E RILEVIMIT: DY METODA TË KOMBINUARA **5**

2.1 RILEVIM AFËR FOTOGRAMETRIK ME DRON 6
2.2 RILEVIM TOKËSOR ME SKANIME LAZERI TOKËSOR: MONUMENTE SPECIFIKE 7

3 | RENDERIMI TRE-DIMENSIONAL: MODELET, PËRPUNIMI DHE PRODUKTET E PËRFTUARA **8**

3.1 3D RESTITUCIONII 3D NGA RILEVIMI FOTOGRAMETRIK 9
3.1 3D RESTITUCIONII 3D NGA RILEVIMI ME SKANIM LAZER 11

4 | RENDERIM GRAFIK 2D: PRERJE, PAMJE, VIZATIME TEKNIKE DHE DOKUMENTIM PËRFUNDIMTAR **12**

4.1 PRERJE TË PROJEKTUARA DHE NXJERRJE PËRKATËSE 13
4.2 PAMJE ORTOGRAFIKE DHE PROJEKSIONE ORTOGRAFIKE TË PJESËVE MURALE 13
4.3 VIZATIME TEKNIKE NË SHKALLË TRADICIONALE 13
4.4 PRODHUARJA E TABELAVE PËRFUNDIMTARE PDF PËR DOKUMENTACION 134

5 | SET FOTOGRAFIE QË PARAQESIN GJENDJEN EKZISTUESE TË SITIT **15**

6 | RAPORTI I REGJISTRIMIT **17**

7|SHTOJCA **18**

00 RE PIKËSH 18
01 VIZATIME TEKNIKE GJETËROR: KONTEKSI I VENDNDODHJES 18
02 VIZATIME TEKNIKE GJETËROR: BAZILIKA A - STOA A 18
03 VIZATIME TEKNIKE GJETËROR: CISTERN - STADION - JUSTINIANI 18
TERMA - PRYTANEION - ARSENAL - MURI I AGORËS 18
04 VIZATIME TEKNIKE GJETËROR: BAZILIKA B - PAGËZIMORJA - KOMPLEKS EPISKOPALI 18
05 VIZATIME TEKNIKE GJETËROR: BAZILIKA C 18
06 VIZATIME TEKNIKE GJETËROR: BAZILIKA D 18
07 VIZATIME TEKNIKE GJEOMETRIK VERSION: BAZILIKA E 18
08 VIZATIME TEKNIKE VERSION GJEOMETRIK: TEATRI - PROEDRIA - FURRA E GELQERES 18
09 KLOS (TEATRI, PORTA) 18

Ky dokument konsiderohet pjesë integrale e Planit të Konservimit. Në mënyrë specifike, ai ofron një gjeometri të plotë (plane, prerje dhe pamje të ngritura) dhe ortofoto me rezolucion të lartë (shih **seksionin 8.5 Termat dhe Referencat - ToR).**

Këta elementë ishin përgatitorë për vlerësimin e situatës së sitit. Këto dokumente janë rezultat i përpunimit të ri të pikave (shih seksionin 8.4 Termat dhe Referencat - ToR).

1 | Hyrje

Parku Arkeologjik i Bylisit dhe Klosit ndodhet në jug të Shqipërisë, në rajonin e Mallakastrës, në kodra me pamje nga lugina e lumit Vjosa. Morfologjia e vendit karakterizohet nga relieve kodrinore me shpate natyrore, tarraca dhe fusha ngjitur, të cilat i japin vlerë të konsiderueshme piktoreske dhe arkeologjike. Lartësia mesatare është rreth 500-600 metra mbi nivelin e detit, me ndryshime të konsiderueshme midis zonave monumentale dhe zonave periferike.



Figura 1 Pamje ajrore e një pjese të sitit të Bylisit

Sipërfaqja totale e kompleksit arkeologjik është afërsisht **300,000 m²** për zonën më të gjerë të Bylisit, së cilës i shtohen afërsisht **40,000 m²** për vendbanimin antik të Klosit (Nikaia antike), për një sipërfaqe totale të mbrojtur prej afërsisht **340,000 m².**

Brenda kësaj zone përfshihen monumente të shumta, më të shquarat prej të cilave janë:

- **Teatri i Bylisit**, i ndërtuar në periudhën helenistike, me një kavea të ruajtur mirë dhe shkallë të gdhendura në shpatin natyror.
- **Bazilikat e hershme të krishtera**, të paktën pesë struktura me absida, mozaikë, mure liturgjik, dëshmi të adhurimit të krishterë të antikitetit të vonë.
- **Agoraja** me portikë, hapësira civile, ndërtesa administrative.
- **Stadiumi** ose hapësira për aktivitete publike/atletike.
- **Muri** rrethues, me kulla, porta qyteti, mure të trasha përkatëse.
- Struktura banimi, depo, shtëpi, arkitekturë civile e vogël.
- Në zonën e Klosit/Nikaias: mbetje të një teatri më modest, ndërtesa banimi dhe mbrojtëse, fortifikime, mure rrethuese, porta.

Ky sit arkeologjik kompleks është i stratifikuar me kalimin e kohës (nga origjina e tij ilire deri në periudhat helenistike, romake dhe të antikitetit të vonë) dhe paraqet variacione morfologjike të diktuara nga morfologjia natyrore.

2 | Metodologjia e rilevimit: dy metodat e kombinuara

Për të marrë dokumentacion të saktë dhe të plotë, studimi u krye duke përdorur një qasje shumëmetodike, duke integruar studimin ajror (fotogrametri me dronë) dhe studimin tokësor me precizion të lartë (skanim me lazer). Kjo lejon mbulimin e shkallëve të ndryshme - nga studimet e tokës deri te detajet e murit - duke siguruar saktësi gjeometrike, vizuale dhe kromatike

2.1 Rilevim ajror fotogrametrik me dron

Gjatë fazës ajrore, një dron me një kamerë **DJI Zenmuse P1**, i montuar në një platformë RTK, u përdor për të përftuar imazhe ajrore të të gjithë zonës arkeologjike (Bylis + Klos). Imazhet u morën pas misioneve të planifikuara me rrjeta fluturimi, duke lejuar mbivendosje të larta gjatësore dhe tërthore (≥ 80%) për të siguruar që çdo pikë në terren të shihej nga kënde të shumta të dobishme për procesin fotogrametrik.
Lartësia e fluturimit u zgjodh bazuar në kompleksitetin e terrenit dhe nivelin e detajeve të kërkuara; mesatarisht, ishte 60-80 metra mbi tokë, me rregullime të bëra në prani të ndryshimeve të rëndësishme të lartësisë ose pengesave natyrore. Imazhet u gjeoreferencuan duke përdorur një sistem GNSS RTK për të minimizuar gabimet e pozicionimit.

<u>Kjo mënyrë lejon të merren një grup të dhënash të cilët mundësojnë:</u>

- Modele topografike të terrenit (MDT)
- Ortofoto me rezolucion të lartë të të gjithë sipërfaqes
- Plane dyshemeje dhe vija izohipse
- Kuadrot territoriale të dobishme për menaxhimin e përgjithshëm të sitit.



Figura 2 Example of frame sequence

2.2 Rilevim i synuar me skanim lazer tokësor: monumente specifike

Në të njëjtën kohë, u krye një studim me skaner **lazer 3D**, konkretisht një Leica BLK360, duke u përqendruar në monumente individuale: bazilikat, muret përreth, teatri dhe kullat. Qëllimi ishte të dokumentohej në detaje gjeometria, tekstura e muraturës, gjendja e ruajtjes dhe sipërfaqet e brendshme dhe të jashtme.

- Lokalizimi i stacioneve të skanimit: pika të shumëfishta rreth ndërtesës për mbulim të plotë
- Marrja e skanimeve me dendësi të lartë (shumë pika për metër katror në sipërfaqen e dukshme).
- Çdo skanim përfshin gjithashtu fotografi RGB që do të hartëzohen në renë e pikave për të siguruar ngjyrën dhe detajet e sipërfaqes.

Të dhënat e papërpunuara të marra nga skanime të shumëfishta për secilën strukturë lejojnë që skanimet të jenë të lidhura me njëra-tjetrën, duke marrë një re të unifikuar për çdo monument, me mbulim të mirë të të gjitha anëve të dukshme dhe madje edhe të brendshme nëse janë të arritshme.

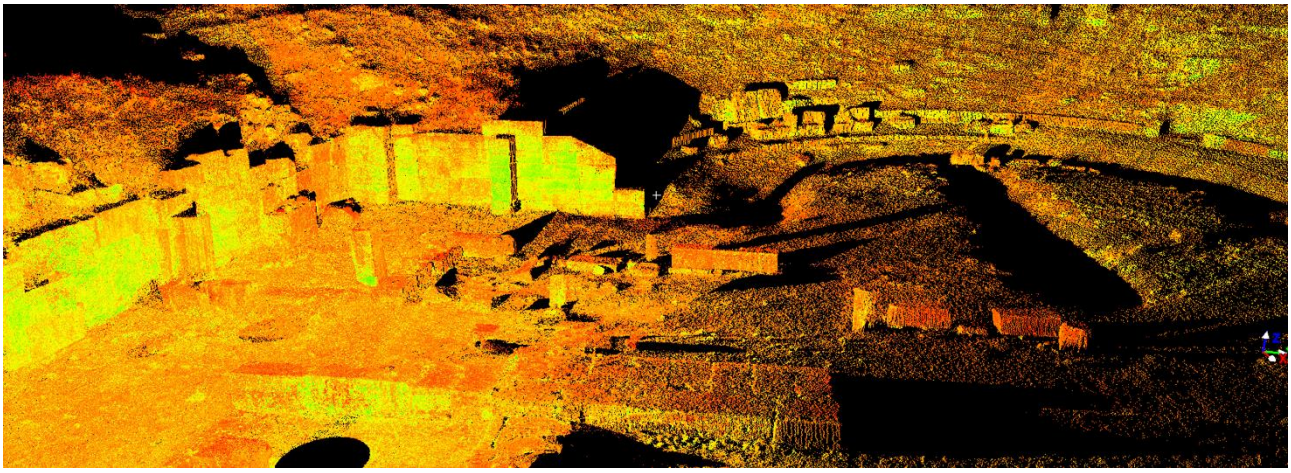


Figura 4 Shembull i skanimit me skaner lazer në shkallë reflektimi



Figura 3 Shembull i skanimit me skaner lazer në ngjyrat RGB

3 | Renderimi tre-dimensional: modele, përpunim dhe produkte të përftuara

Pas marrjes, të dhënat u përpunuan veçmas për të dy modalitetet, me procedura të dallueshme teknike, dhe më pas u integruan në rezultate të dobishme për dokumentacion grafik dhe shkencor.

3.1 Restitucion 3D nga rilevimi fotogrametrik

Nga imazhet e dronit u bë sa vijon:

1**. Shtrirja fotogrametrike**: përputhja e imazheve, llogaritja e parametrave të orientimit (rregullimi i tufës), verifikimi i cilësisë (gabimi mesatar për pikë, devijimet e mbetura).

2. **Gjenerimi i reve të dendura**: përpunimi i korrespondencave midis imazheve për të marrë një re të dendur të terrenit dhe artefakteve që shfaqen.

3. **Ndërtimi i një rrjete tre-dimensionale (model rrjete)**: gjeometri trekëndore që përfaqëson sipërfaqet, me teksturën fotografike të aplikuar mbi to.

4. **Ortofoto me definicion të lartë**: projeksion ortogonal i sipërfaqeve të dukshme, marrja e fotografive të gjeoreferencuara me rezolucion të imët (në rendin e centimetrave për piksel)

5. **MDT dhe vijat e izohipseve:** Filtrimi për të dalluar terrenin natyror nga strukturat, krijimi i modelit dixhital të terrenit (MDT); nxjerrja e vijave të izohipseve (p.sh. çdo 0.50 m), të dobishme për studime morfologjike dhe planifikime të ardhshme**.**

Këto produkte lejojnë një panoramë të plotë: nga shtrirja e sitit, te topografia e përgjithshme, te analiza e marrëdhënieve hapësinore midis monumenteve, morfologjisë, akseseve dhe dukshmërisë.



Figura 5 Shembull i një ortofotoje gjithëpërfshirëse të sitit të Bylisit



Figura 6 Shembull i një ortofotoje të plotë të sitit të Klosit



Figura 7 Shembull i një detaji të një pjese të ortofotos

3.1 Restitucion 3D nga rilevimi me skanim lazer

Për secilin monument të rëndësishëm:

1. **Shtrirja e skanimit**: Skanime të vetme (nga stacione të shumta) u regjistruan me softuer të përshtatshëm, ose duke njohur objektivat e dukshëm ose duke përdorur algoritme automatike të shtrirjes (ICP ose të ngjashme).

2. **Ngjyrosja e resë së pikave:** Fotografitë RGB të integruara në skanime projektohen mbi pikat, për të krijuar sipërfaqe me ngjyra reale dhe besueshmëri vizuale, të dobishme për leximin e materialeve, dekorimeve dhe dëmtimeve.

3. **Re e unifikuar pikash për çdo monument:** Çdo monument ka resë e vet të plotë, shumë të dendur dhe të strukturuar mirë sipas shtresave, me rezolucion të lartë metriko-detajesh (zakonisht me toleranca në rendin e disa milimetrave).

4. **Formate eksporti të përputhshme:** LAS, E57, PLY, etj., për ndërveprim me softuerin e modelimit, për analizë metrike dhe vizuale, për përdorim konservues.

4 | Renderim grafik 2D: prerje, pamje, vizatime teknike dhe dokumentim përfundimtar

Dokumentacioni grafik është faza në të cilën të dhënat tre-dimensionale vlerësohen për përdorim praktik në kërkimin arkeologjik, konservimin dhe ndërhyrjet në projektim.

4.1 Prerjet e projektuara dhe nxjerrjet përkatëse

- Përpara restitucionit, janë përcaktuar prerjet vertikale dhe horizontale të çdo monumenti, sipas kritereve strukturore, arkitektonike dhe konservuese: për shembull, përgjatë boshtit kryesor të ndërtesës, në pikat me lartësinë maksimale, si dhe në muret perimetrale me interes ose problematikë të veçantë.

- Duke përdorur retë e pikave me ngjyra, krijohen seksione (slices**)** që gjenerojnë prerjet: këto janë polilinja precize që paraqesin trashësitë, marrëdhëniet e brendshme, ndarjet, hapjet, si dhe çdo dëshmi të çarjeve apo ndërhyrjeve të mëparshme.

4.2 Pamjet ortografike dhe ortoprojeksionet e pjesëve të murale

- Për secilën prerje të rëndësishme, identifikohet pjesa përkatëse e murit dhe realizohet **projekcioni ortografik** i pamjes që i korrespondon. Ky projekcion përftohet drejtpërdrejt nga reja e pikave RGB, duke ruajtur ngjyrën dhe teksturën origjinale.

- Tekstura vizuale përpunohet me mjaftueshmëri për të mundësuar leximin e strukturës murale, pra radhitjen e blloqeve, përfundimin e sipërfaqes, gjurmët e restaurimeve dhe çdo çarje apo ulje strukturore. Rezolucionet tipike janë në rendin e 1 cm/piksel ose pak më të mëdha, në varësi të distancës dhe përmasave të ndërtesës/pamjes.

4.3 Vizatim teknik në shkallë tradicionale

- Duke u bazuar në prerjet dhe pamjet e përftuara me teknika digjitale, vazhdohet me **rivizatimin manual ose CAD**, sipas metodologjisë klasike të përfaqësimit arkitektonik.

- Shkallët tipike të përdoruara: **1:20** për ndërtesat monumentale, për të siguruar detajim të mjaftueshëm vizuale dhe metrik

- Vizatimet tregojnë: trashësinë e mureve, materialet e ndërtimit, llojet e mureve, hapjet (dyer, dritare), elementët strukturorë (harqe, qemerë), çarjet/defektet, shtesat, sipërfaqet e ecjes.

4.4 Prodhimi i tabelave përfundimtare PDF për dokumentacion

I gjithë materiali i prodhuar (modele, ortofoto, prerje, pamje, plane të përgjithshme) është organizuar në **tabela teknike në format PDF**, të cilat mbulojnë:

- Plane të përgjithshme të sitit (pamje nga lart)
- Ortofoto gjeoreferencuese të të gjithë sitit
- Vija izohipse dhe modele MDT në paraqitje të përshtatshme vizuale
- Prerje dhe pamje të çdo monumenti të rëndësishëm, shkalla 1:20
- Projeksione të zhvilluara të mureve / pamje murale me tekstura dhe ngjyra, që theksojnë strukturën dhe gjendjen e sipërfaqes
- Shënime shpjeguese, legjendë, referenca metrike dhe kartografike

5 | Set fotografish që paraqesin gjendjen ekzistuese të sitit



Figura 8 Niveli i detajimit nga modeli 3D





Figura 9 Niveli i detajimit nga modeli 3D





Figura 11 Filtrimi i terrenit nga të dhënat LiDAR



Figura 10 Modeli i resë së pikave LiDAR me ngjyrosje RGB

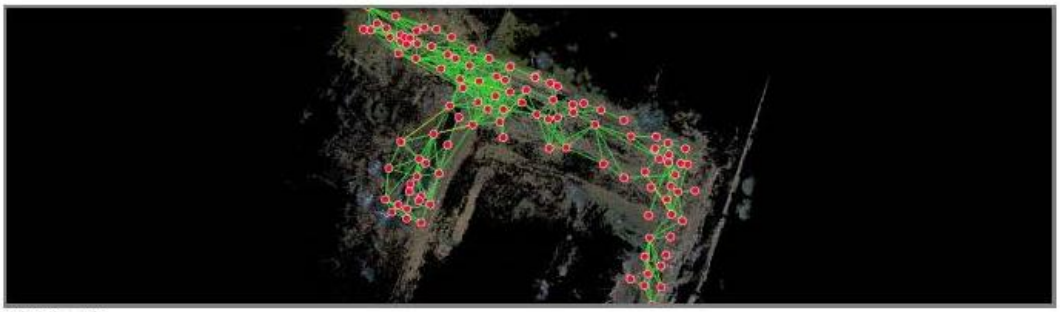
6 | Raporti Regjistrimit

Cyclone REGISTER 360
Registration Report

Leica Geosystems

Jul 18, 2025

Certified by:



SiteMap 1

Overall Quality

Error Results for Bundle 1

Setup Count:	112
Link Count:	372
Strength:	51 %
Overlap:	50 %

Bundle Error 0.010 m ✓	
Overlap 50 % ✓	Strength 51 % ✓
Cloud-to-Cloud 0.010 m ✓	Target Error --

Max error of 0.015 m. Max error of 0.100 m. Error greater than 0.100 m.

Link-Quality Matrix #1 -

7 | Aneks

00 REJA E PIKAVE

01 VIZATIME TEKNIKE TË RILEVIMIT GJEOMETRIK: KONTEKSTI I SITIT

02 VIZATIME TEKNIKE TË RILEVIMIT GJEOMETRIK: BAZILIKA A - STOA A

(KODI KRTK: 40766 - 40765)

03 VIZATIME TEKNIKE TË RILEVIMIT GJEOMETRIK: CISTERNA - STADIUMI - TERMAT E JUSTINIANIT - PRYTANEION - ARSENALI - MURI I AGORASË

(KODI IKRTK: 40755 - 40756 - 40754 - 40751 - 40752 - 40773)

04 VIZATIME TEKNIKE TË RILEVIMIT GJEOMETRIK: BAZILIKA B - PAGËZIMORJA - KOMPLEKSI PESHKOPAL

(KODI IKRTK: 40768 - 40769 - 40770)

05 VIZATIME TEKNIKE TË RILEVIMIT GJEOMETRIK: BAZILIKA C

06 VIZATIME TEKNIKE TË RILEVIMIT GJEOMETRIK: BAZILIKA D

(KODI IKRTK: 40771)

07 VIZATIME TEKNIKE TË RILEVIMIT GJEOMETRIK: BAZILIKA E

(KODI IKRTK: 40763)

08 VIZATIME TEKNIKE TË RILEVIMIT GJEOMETRIK: TEATRI - PROEDRIA - FURRA E GËLQERES

(KODI IKRTK: 40760 - 40797 - 40774)

09 KLOS (TEATRI, PORTA)

(KODI IKRTK: 207300)

Financuar nga Bashkimi Evropian

MINISTRIA E EKONOMISË, KULTURËS DHE INOVACIONIT

ITALIAN AGENCY FOR DEVELOPMENT COOPERATION

PLANI I KONSERVIMIT ARKEOLOGJIK
PARKU ARKEOLOGJIK I BYLISIT
qytetet antike të Bylisit dhe Klosit

5

PJESA

Sondazhet Arkeologjike

ILLYRIAN CONSULTING ENGINEERS

AGATE

B5 s.r.l ENGINEERING

MEDITERRANEA ENGINEERING

1 | PËRSHKRIM GJEOGRAFIK I ZONËS KU DO TË ZHVILLOHET PROJEKTI **3**

2 | INFORMACION MBI PROJEKTIN DHE ANKETAT E PROPOZUARA **6**

2.1 Objektivat e Projektit 8

PORTA NR. 6 *10*

BAZILIKA B *11*

STOA A *14*

2.2 Pritjet e Projektit 16

2.2.1 - Zona ku do të kryhen studimet *16*

2.2.3 - Metodologjia që duhet ndjekur për gërmimin e anketave *20*

2.2.4 - Përpunimi dhe vlerësimi i dokumentacionit të studimit arkeologjik *22*

2.2.5 - Pritshmëritë shkencore të studimeve arkeologjike *25*

2 | INDEKSI I FIGURAVE **26**

Ky dokument duhet të konsiderohet pjesë integrale e Planit të Konservimit. Në mënyrë specifike, ai ofron një pasqyrë gjithëpërfshirëse të komponentëve të peizazhit, duke i kushtuar vëmendje kufizimeve, çështjeve mjedisore dhe çështjeve të peizazhit.

Sondazhet në zonën e studimit synojnë t'u përgjigjen disa pyetjeve në lidhje me trashëgiminë arkeologjike të zonës së ndërtuar dhe territorit përreth. Rezultatet e tyre brenda zonës së studimit kanë për qëllim të japin një informacion të rëndësishëm për evoluimin e vendbanimit që nga periudha helenistike deri në atë të antikitetit të vonë. Është e rëndësishme të mundësohet një datim më i mirë i periudhës kur kjo zonë është banuar për herë të parë, banuar përseri dhe braktisur. Përcaktimi sa më qartë që të jetë e mundur i strukturës urbane të këtij fshati të periudhës së antikitetit të vonë do të jetë një vlerë e shtuar jo vetëm për arkeologjinë e kësaj periudhe. Të dhënat e mbledhura nga sondazhet do të hedhin dritë mbi historinë e zonës në këtë periudhë.

1 | Përshkrim gjeografik i zonës ku do të zhvillohet projekti

Bazuar në Planin e Menaxhimit të Parkut Arkeologjik Bylis – Klos, miratuar me Vendim të Këshillit të Ministrave datë 2.08.2024, në Termat e Referencës së Planit të Konservimit Arkeologjik të Bylisit përcaktohet se: "Projektet e konservimit do të paraprihen nga të paktën 5 sondazhe arkeologjike, për të siguruar që janë mbledhur të gjitha informacionet e nevojshme dhe se këto janë përfshirë në projektet përfundimtare".

Mallakastër

Rajoni i Mallakastrës, i cili fillon menjëherë pas Ultësirës Bregdetare, me kodrat e saj të ulëta dhe një numër të madh luginash (Gjanicës, Molishtit, Luftinjës) që ndodhen në kufi me ato të Vjosës dhe Osumit, ka qenë shumë i përshtatshëm për ndërtimin e një numri të madh rrugësh komunikimi, jo vetëm midis territorit të saj, por edhe si arterie rrugësh kryesore. Mallakastra është zona më e madhe kodrinore e vendit tonë me një sipërfaqe prej rreth 1,000 km^2. Në kuptimin fiziko-gjeografik dhe etnografik, ajo shtrihet midis fushës së Myzeqesë, lumit Vjosë (Memaliaj - Frakul e Vogël), përroit të Molishtit dhe përroit të Luftinjës, përkatësisht në perëndim, jug dhe lindje. Në veri dhe verilindje arrin deri pranë Semanit dhe rrjedhën e poshtme të Osumit (nga Berati deri në bashkimin me Devollin).

Zona përbëhet kryesisht nga flishet, Paleogjeni dhe Molaset e Miopliocenit, ndërsa depozitat e Kuaternarit shfaqen në pjesët e poshtme të luginave. Gëlqerorët e karstifikuar të Jurasikut-Oligocenit, me përhapje të kufizuar, përbëjnë bazamentin më të vjetër të strukturave të tij. Ky bazament vërehet në disa zona antiklinare (Kremenar, Shpirag, Kalivaç , Plasnik , etj.). Shkëmbinjtë terrigjenë përbëhen nga shtresa argjile, lymrash, ranore, konglomerate, mergel dhe gëlqerorë.

Relievi i Mallakastrës është një reliev i ulët kodrinor, ku format kryesore janë kodrat, vargjet kodrinore dhe luginat, ndërsa fushat janë të pakta. Kodrat dhe vargjet kodrinore me lartësi të madhe (mbi 700 m) ndodhen përgjithësisht në lindje dhe juglindje, ato me lartësi mesatare (300 - 700 m) në pjesën qendrore, ndërsa ato më të ulëtat në veriperëndim dhe veri. Ndër vargjet natyrore mund të përmendim vargmalin e Shpiragut (maja e Shëndëllës, 11,98 m), malin e Molishtit, malin e Plasnikut të Madh), Mbjeshovë-Osmanzezë-Çërrilë-Rabie; Ura e Kuçit-Donofrosë-Allambres (Krotinë); Krapës-Margëlliç-Cfir-Aranitas-Gjerbës-Rabie; Peshtan -Buzmadh; Apoloni-Kreshpan-Gurët e Zinj-Belishovë-Drenovë-Gradishta e Hekalit-Gradishta e Klosit; Kremenar-Kalivac dhe kodra e Goricës (maja e Shëndëllisë, 712 m). Ndër vargmalet kodrinore ka qafa të shumta (Qafa e Kosovës, Qafa e Stefanit, Qafa e Shkalës, Qafa e Ngraçanit, etj.), por midis tyre mund të veçojmë ato të Sinjës dhe të Gllavës, të cilat kanë lehtësuar kalimin në rrugët e karvanëve dhe të kopeve.

Zona ka klimë mesdhetare, me temperatura mesatare vjetore prej 15 ^{0}C, 6-7 ^{0}C në janar dhe 22-24 ^{0}C në gusht.

Reshjet: Këto bien më shumë në lindje (Shpirag, 1,300 mm) dhe më pak në veri të Mallakastrës (1,000 mm).
Lumi më i madh është Gjanica, me një gjatësi prej 67 km dhe një pellg ujëmbledhës prej 234 km^2.
Burimet karstike: Ura Vajgurore, Poçem, Kalivaç.
Tokat: Këto janë dy llojesh, gri-kafe dhe kafe, si dhe aluviale në anët e lumenjve.
Bimësia: Shkurret mesdhetare dhe lisat.
Luginat më të mëdha janë ato të Gjanicës, Luftinjës dhe Molishtit dhe së bashku me luginat e lumenjve Vjosë dhe Osum, kanë mundësuar jo vetëm lëvizjen, por edhe kushte më të mira për zhvillimin ekonomik. Ndër zonat mund të përmendim ato të Kutë-Çorrushit dhe Cakranit.
Relievi i ulët dhe klima e butë mesdhetare i kanë mundësuar banorëve të kultivojnë ullinj, hardhi dhe shumë pemë të tjera frutore, si dhe drithëra, bishtajore, perime dhe bimë aromatike. Në periudha të ndryshme, banorët e kane shfrytëzuar më së miri atë që ofronte natyra, duke e bërë zonën shumë të populluar dhe me një nivel shumë të lartë ekonomik në disa periudha prehistorike dhe historike. Ndër to mund të veçojmë periudhën paleolitike, periudhën e qyteteve helenistike dhe periudhën mesjetare.
Lugina e Vjosës ka luajtur një rol të rëndësishëm për lidhjen e bregdetit me brendësinë e vendit gjatë të gjitha periudhave historike. Nëpër luginën e saj të poshtme dhe luginën e Drinosit ka kaluar rruga jugore e përmendur nga gjeografi arab i shekullit të 12-të, Al-Idrizi (Vlorë, Drinopolis, Janinë, Kostur, Trikalla, Larisa, Almiros). Ajo ka shërbyer gjithashtu si një rrugë e rëndësishme për ushtri të ndryshme që lëviznin nga lindja drejt Gjirit të Vlorës ose anasjelltas. Lugina e poshtme e Vjosës nga Dragoti në Poçem është e lidhur pazgjidhshmërisht me rajonin e Mallakastrës, ndërsa lugina e mesme (Gryka e Këlcyrës) dhe ajo e sipërme, nga kufiri me Greqinë (Mesare) dhe deri në Këlcyrë, janë të lidhura me zonën e Përmetit. Lugina e sipërme e Vjosës është e gjerë, ku elementi më i rëndësishëm morfologjik janë tarracat e lumit, ku më të zhvilluarat ndodhen në shpatin e djathtë të luginës. Shpatet janë asimetrike, ajo e djathta bie më butë dhe ndërpritet nga një rrjet i dendur lumenjsh dhe përrenjsh si Lengarica, Lemnica, Dëshnica, etj.
Krahina e Mallakastrës, që është jo vetëm më e madhja por edhe më e përcaktuara në kuptimin fiziko-gjeografik dhe etnografik, shfaqet shumë vonë në burimet e shkruara. Për herë të parë toponimin "Mallakastër" e gjejmë si emër rrethi në defteret osmane, por më herët (në vitin 1338) përmendet një fis i quajtur Malakas (Μαλακάσιοι) që jetonte së bashku me fiset e Mazrekëve dhe Buajve në malësitë midis Epirit dhe Thesalisë.
Bazuar në etimologjinë e emrit "Mallakastër", ky emër duhet të ketë qenë në përdorim të paktën që nga Mesjeta. (Nga pikëpamja etnografike, kjo është gjithashtu një zonë kalimtare midis Myzeqesë dhe Labërisë), kur në fakt është pjesë e zonës së mirëfilltë të Toskërisë që fillon nga Shkumbini në Vjosë/Drinos dhe në lindje deri në Ohër-Prespë.
Në periudhat prehistorike, rajoni i Mallakastrës është i njohur kryesisht për paleolitin, duke filluar nga ai i poshtëm dhe duke përfunduar me atë të sipërm (Rusinje, Kraps, Peshtan, Konizbaltë,

Kryegjatë, Kalivaç, Graçie, Bylis, Qesarat, Leshnje), Neoliti (Cakran, Lalar, Mollaj, Leshnjë, Qesarat), dhe periudhen e bronzit-hekurit (Margëlliç, Patos Fshat, Mashkullor, Lofkënd, Drenovë, Aranitas, etj.).

Në periudhën antike, banorët e saj kishin një emër të përgjithshëm, Atintanë, ndërsa në territore specifike banorët quheshin edhe Bylin. Në shekujt 3-2 p.e.s., në territorin e Mallakastrës u krijuan edhe njësi të veçanta administrative, të ashtuquajturat koinone, ku mund të përmenden bylinët dhe balaitët, por edhe dimalët që mbeten në formën e një hipoteze. Në krahinën e Mallakastrës, një vend shumë të rëndësishëm zënë qytetet e Apollonisë, Bylisit, Nikaias, Dimalit, Gurzezës dhe qytezat e Margëlliçit, Kalivaçit, Mbolanit, Goricës, Plasnikut, Rabies (Alkomenës), si dhe një numër i madh vendbanimesh të hapura, duke e bërë këtë rajon një nga më të zhvilluarit në periudhën antike brenda territorit të Shqipërisë.

Gjatë periudhës romake, përkrah Apollonisë dhe Bylisit (*Colonia Julia Bylidensis*) shtohen qendra dhe monumente të rëndësishme si ajo e Qesaratit, dy digat prej guri në lumin Gjanica, vila e fshatit Krapës, stacioni rrugor në Kutë, etj. Gjithashtu gjatë antikitetit të vonë, nëse Bylisi do të ishte i vetmi, do të mjaftonte për të treguar nivelin e lartë të zhvillimit të rajonit, por përveç tij ky rajon ka një numër kështjellash (Margëlliçi, Cfiri, Mbjeshova, Rabia). Perveç kishave në qytetit e Bylisit, mund të renditen dhe shumë të tjera, që janë të shpërndara në të gjithë rajonin: Ballsh, Panahor, Aranitas, Kraps, Margëlliç, Dimal, Luar, Kafaraj, Vjosë, Gorishovë, Rromës, dhe Kreshpan, duke e renditur atë si zonën me numrin më të madh të kishave paleokristiane brenda territorit të Shqipërisë.

Për periudhën mesjetare mund të numërohen disa kështjella (Myli, Mashkjeza, Margëlliçi, Mbjeshova, Gradishta e Drenovës, kështjella e Glavinicës, Rabia), manastire (Apolonia, Glavinica, Sinja, Mbrezhdan), kisha dhe një numër i madh fshatrash. Për këto të fundit, përveç të dhënave arkeologjike, mund të jenë të dobishme regjistrat osmanë të shekujve XV-XVI, ku numërohen një numër i madh fshatrash; midis tyre disa kanë patur 200-500 familje. Ndër qendrat më të rëndësishme peshkopale të Mesjetës mund të renditet Glavinica (Ballsh).

2 | Informacion mbi projektin dhe anketat e propozuara

Përfundimi i sondazheve do të ofrojë të dhëna të besueshme për hartimin e projekteve përkatëse të konservimit-restaurimit (Stoa A etj.) si dhe do të ndihmojë arkitektët në zgjidhjen optimale të rrugës së hyrjes së vizitorëve përmes Portës Nr. 6 dhe vendndodhjes së Pikës së Biletave të Parkut Arkeologjik te Bylisit.

Objekti i sondazheve arkeologjike sipërfaqësore nga grupi i arkeologëve të angazhuar në këtë ka qënë fillimisht njohja se ku do të vendoset për projektin "ZBATIMI I PESË SONDAZHEVE TË PLANIFIKUARA PËR PËRGATITJEN E PLANIT TË KONSERVIMIT TË PARKUN ARKEOLOGJIK BYLIS-KLOS", Bashkia Mallakastër, si dhe një zonë e konsiderueshme përreth saj.
Në pamundësinë e krijuar nga terreni i pakalueshëm në pothuajse të gjithë zonën ku do të shtrihen projektet e implementimit dhe zonën përreth, janë marrë në konsideratë të gjitha të dhënat e mbledhura gjatë viteve, duke filluar nga viti 1917 e në vazhdim, deri në vitet e fundit. Të dhënat e mbledhura kanë ardhur kryesisht nga gërmimet e kryera, si dhe nga vëzhgimet e bëra gjatë punimeve të ndryshme të kryera në zonën jashtë qytetit të Bylisit. Ky qytet, jashtë rrethimit të tij, është i okupuar nga monumente të ndryshme arkeologjike, ku pjesën më të madhe e zënë nekropole të ndryshme duke filluar nga shekulli i 4-të p.e.s. dhe deri në fillim të periudhës osmane. Nekropolet janë identifikuar pranë hyrjeve të qytetit ose në rrugët që lidhin qytetin me zonën përreth. Në pjesët lindore dhe jugore, ka kryesisht nekropole që i përkasin periudhës së antikitetit ilir. Ato ndodhen pranë hyrjeve nr. 2, nr. 3, nr. 4 dhe nr. 5, ndërsa ato të periudhës perandorake romake gjenden në pjesën veriore, pranë hyrjes nr. 6, dhe përgjatë rrugës që lidh Bylisin me Gurëzezën. Gjatë antikitetit të vonë, përveç varrimeve që kryheshin brenda qytetit, shumica e tyre ripërdorën varret monumentale të antikitetit ilir. Nekropole mesjetare janë zbuluar në dy zona të ndryshme, e para rreth çezmës së Shinjonit dhe tjetra në veriperëndim të varrezave të fshatit Hekal.
Në pjesën jugore, pranë hyrjes nr. 10, ruhen gjurmë të një guroreje, e cila është përdorur për një kohë të gjatë për të siguruar kryesisht elementë arkitektonikë. Në pjesët veriore dhe perëndimore të qytetit, të lidhura me portën nr. 1, nr. 6 dhe nr. 7, përveç varrezave, janë identifikuar gjetje dhe monumente të ndryshme, midis të cilave dallohen dy banesa me dysheme të shtruara me mozaikë shumëngjyrësh, një banesë tjetër ku gjendet një statujë prej mermeri të bardhë, një shatërvan dhe dy vendbanime të ndryshme nga Epoka e Bronzit. Në zonën ku do të zhvillohet projekti, ka pasur edhe gjetje të ndryshme arkeologjike të shkëputura (varre, stela, pjesë arkitekturore, objekte qeramike, bizhuteri, etj.).

1. Banesë me hipokaust dhe dysheme mozaiku në jugperëndim të varrezave të fshatit Hekal.
2. Apartament me dysheme mozaiku, pranë çezmës së Shënjonit.

3. Apartamenti ku Prashniker zbuloi statujën prej mermeri.
4. Shatërvani pranë çezmës Stratull, në hyrje të oborrit të shkollës.
5. Varreza e shekullit të 2-të-3-të p.e.s. në jugperëndim të varrezave të fshatit Hekal.
6. Varreza e shekullit të 4-të p.e.s. përgjatë rrugës për në hyrjen nr. 6.
7. Varrezat mesjetare rreth shatërvanit të Shënjonit.
8. Varrezat mesjetare-osmane në veriperëndim të varrezave të fshatit Hekal.
9. Gjetje arkeologjike nga Epoka e Bronzit, pranë shatërvanit të Shënjonit.
10. Vendbanimi i Epokës së Bronzit në fushën e futbollit.
11. Gjetje të elementeve arkitektonike të një shenjtëroreje, në veri të kullës së rrumbullakët.

Disa prej tyre ndodhen brenda territorit ku do të zhvillohet projekti ose rrugëve hyrëse: nr. 1, nr. 5, nr.6, nr. 10 dhe nr. 11, ndërsa të tjerat ndodhen ose afër ose në një distancë të afërt. Ky aset arkeologjik i identifikuar në këtë zonë kërkon vëmendje të shtuar gjatë punimeve të ndërtimit.

2.1 Objektivat e Projektit

Bazuar në Planin e Menaxhimit të Parkut Arkeologjik Bylis – Klos, të miratuar me Vendim të Këshillit të Ministrave datë 2.08.2024, në Termat e Referencës së Planit të Konservimit Arkeologjik të Bylisit përcaktohet se: "Projektet e konservimit do të paraprihen nga të paktën 5 sondazhe arkeologjike, për të siguruar mbledhjen e të gjithë informacionit të nevojshëm dhe përfshirjen e tij në projektet përfundimtare".
Bazuar në këtë orientim, janë përzgjedhur 5 sondazhe, të cilat do të kryheshin në gjysmën e dytë të shtatorit:

1. Pjesa jugperëndimore e korridorit të Portës nr. 6 si përgatitje paraprake e shtegut të vizitorëve në zonën monumentale të Parkut Arkeologjik. Këtu do të kryhet një sondazh në përmasat: 1x3m=3m^2.
2. Zona në veri të Bazilikës B, ku duhet të vendoset rrethimi i ri i bazilikës, për të siguruar mozaikët. Ketu do të kryhen dy sondazhe - sondazhi 2, me përmasa: 2x3m=6m^2; sondazhi 3, me përmasa: 1x3m=3m^2.
3. Zona përpara krahut lindor të Stoa A, ku do të ketë ndërhyrje konservimi për të pastruar grumbujt e gurëve dhe dheun e gërmimeve, duke krijuar hapësirë për lëvizjen e vizitorëve. Ketu do të kryhen dy sondazhe, me përmasa: 2x(2x3m)=12m^2.

<u>Sipërfaqe totale e 5 sondazheve me gërmim është 24m^2</u>

DREJTORI I PROJEKTIT:
Prof. Neritan Ceka

BASHKËPUNËTORËT E PROJEKTIT:
Prof. Skënder Muçaj: sondazhet e Bazilikës B; Portës nr. 6
Dr. Olgita Ceka: sondazhet e Stoas A; Portës nr. 6;
Dr. Suela Xhyheri: sondazhet e Basilicës B; Stoas A;
Dokumentacioni i gërmimit: ICE-Illyrian Consulting Engineers Sh.p.k.

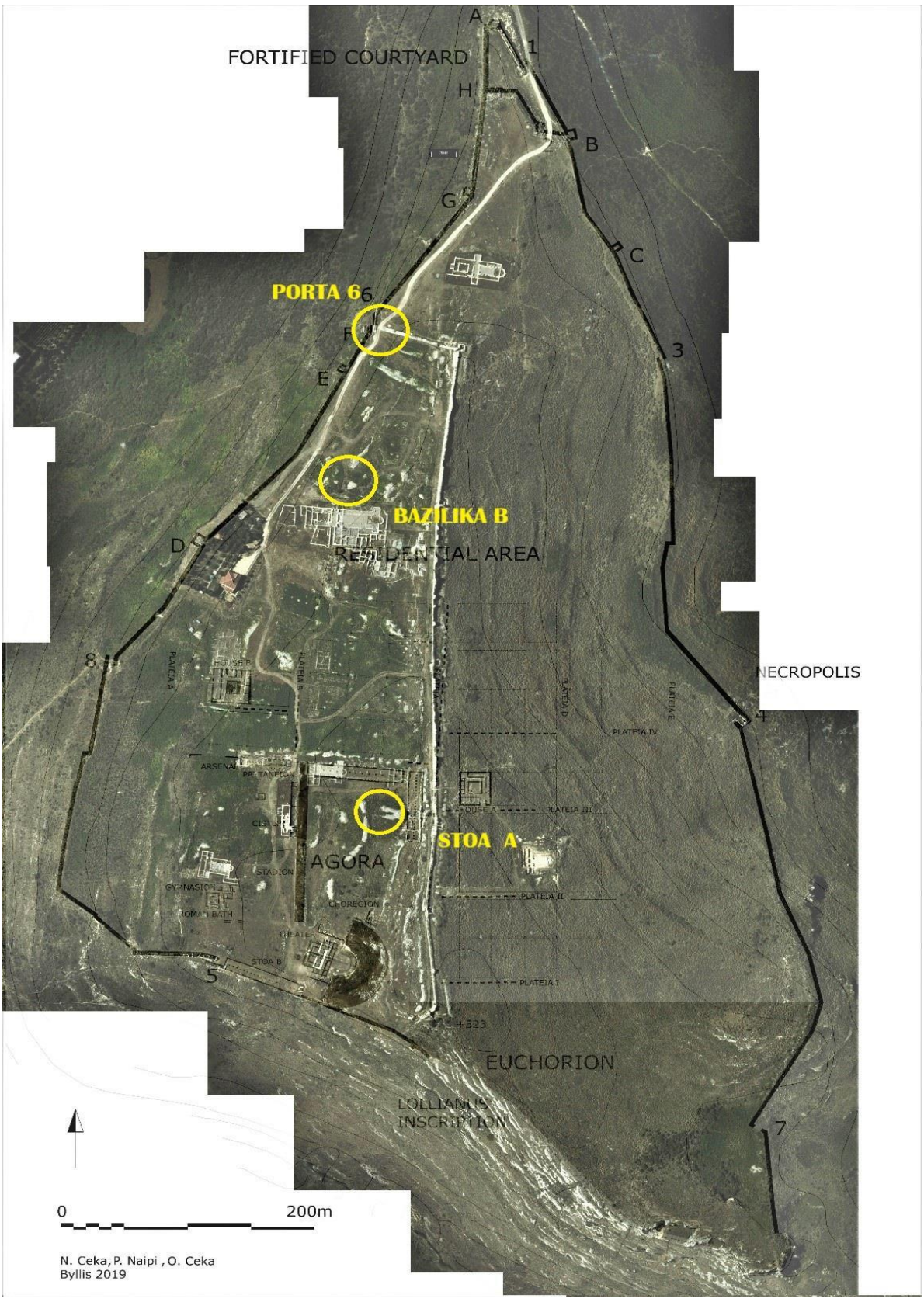
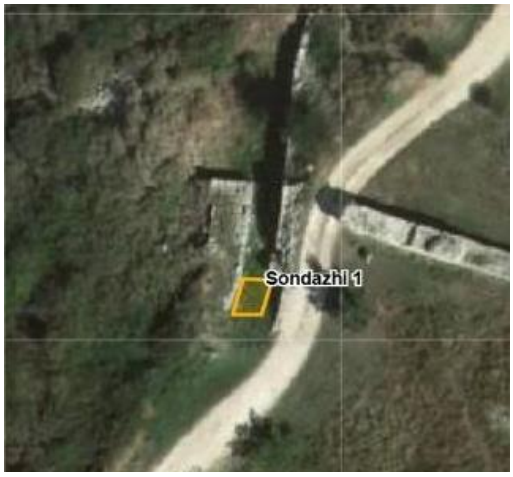


Figura 1 Bylis. Vendndodhjet e sondazheve.

PORTA NR. 6



Sipas planit fillestar, rekomandohet që vizitorët të hyjnë në zonën e mbyllur monumentale të Parkut Arkeologjik të Bylisit përmes Portës Nr. 6, ku do të jetë e vendosur edhe zyra e biletave.

Në gjendjen e saj aktuale, porta ruhet në nivelin e gërmimeve dhe ndërhyrjeve restauruese të ndërmarra nga N. Ceka dhe L. Papajani në vitet 1980. Vetëm pjesët qendrore dhe veriperëndimore të korridorit, si dhe kulla në anën e djathtë të tij, janë gërmuar dhe restauruar plotësisht, ndërsa pjesa e brendshme e hyrjes dhe krahu i murit rrethues në anën perëndimore të tij janë gërmuar vetëm në pjesën e sipërme dhe nuk kanë pasur asnjë ndërhyrje të vërtetë konservuese. Kjo ka qenë gjithashtu e penguar nga fakti që e vetmja rrugë hyrëse per ne park bëhet përmes Murit te Viktorinit, që ndodhet pranë kësaj porte, ku një mur i thatë prej guri ka sherbyer për të përforcuar tarracën mbi të cilën mbështetet rruga.

Gërmimi do të pastrojë të gjithë terrenin në anën e brendshme të portës dhe atë të brendshme të murit rrethues në anën e majtë të saj, duke krijuar rampën e nevojshme për kalimin e vizitorëve. Thellësia e sondazhit në pjesën jugore, ku ndjek vijën e murit rrethues, do të shkojë deri në 2m.



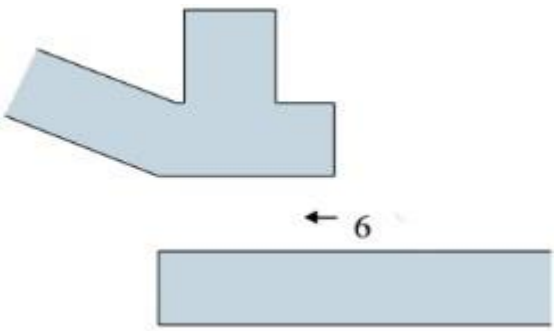


Figura 2 – Porta nr. 6

BAZILIKA B

Si një nga pesë objektet e mundshme për përgatitjen e projekteve të detajuara të konservimit dhe restaurimit, kjo bazilikë do të ketë një zgjerim të zonës së lëvizjes përreth saj, si dhe një gardh të ri metalik, për të siguruar ruajtjen e mozaikëve gjatë periudhave kur nuk ka mbikëqyrje të drejtpërdrejtë. Në këtë perspektivë, e gjithë ana veriore e Bazilikës paraqet disa të panjohura, pasi është gërmuar vetëm në një distancë prej rreth 2m nga muri i nefit verior. Të dhënat mbi ekzistencën e mundshme të strukturave nëntokësore që mund të dëmtohen gjatë punimeve të konservimit duhet t'u vihen në dispozicion projektuesve.

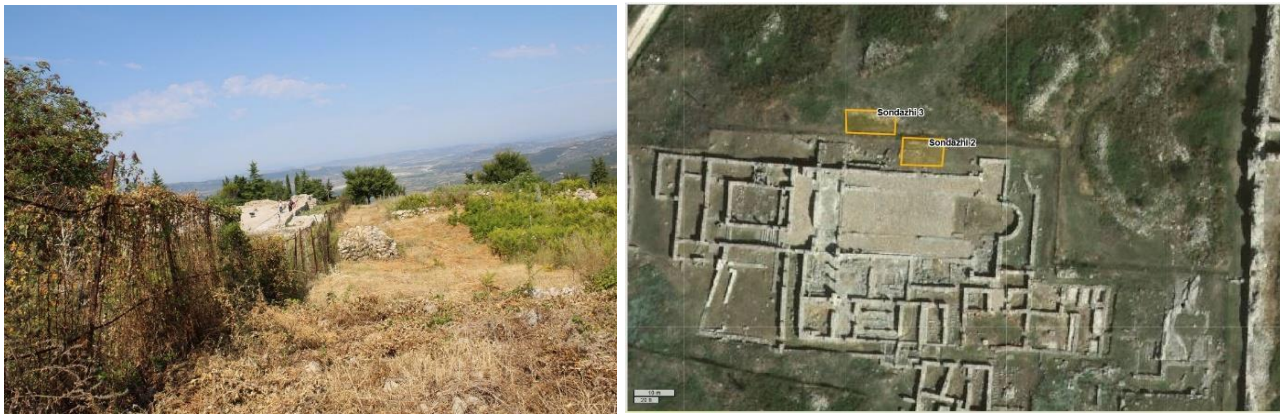


Figura 3 Bylis. Basilika B. Fotografi e zonës ku do te kryhen sondazhet dhe ortofoto 2015.

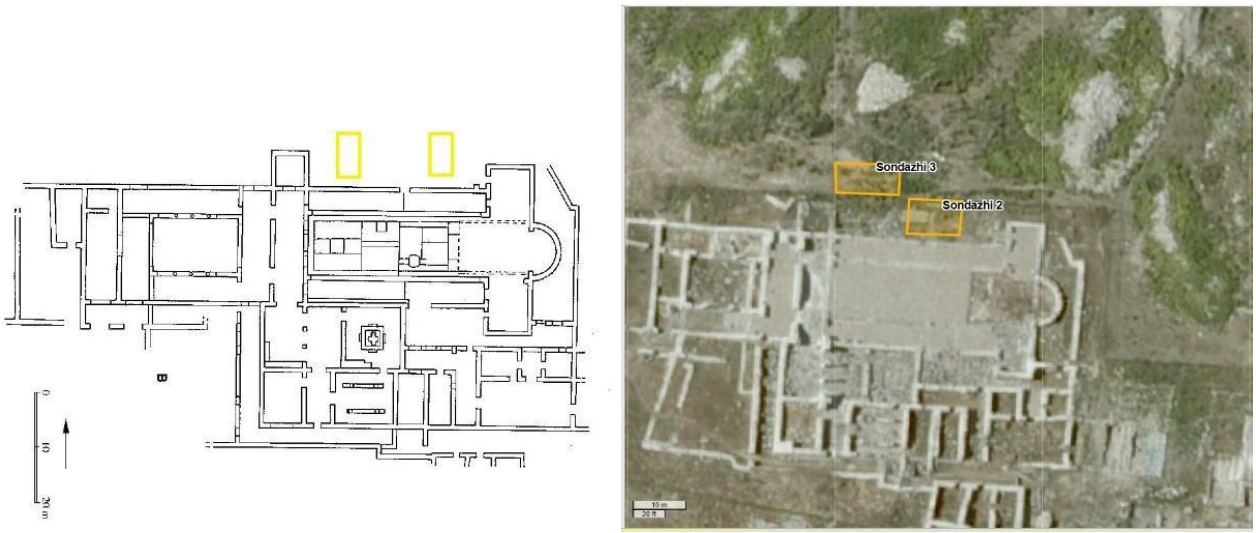


Figura 4 Bylis. Basilika B. Sondazhet, planimetria dhe ortofoto 2007.

Të dyja sondazhet do të kryhen 15m larg njëra-tjetrës, duke filluar 5m nga muri i nefit verior të Bazilikës B, pingul me drejtimin e saj, me një thellësi prej 1.5-2m.

Gërmimi arkeologjik bazohet në të dhënat e marra prej studimit gjeofizik të kryer nga projekti 'ArkeoBylis' në vitin 2022, i cili ka përcaktuar ekzistencën e strukturave paralele me murin e nefit verior në një distancë prej 6m.

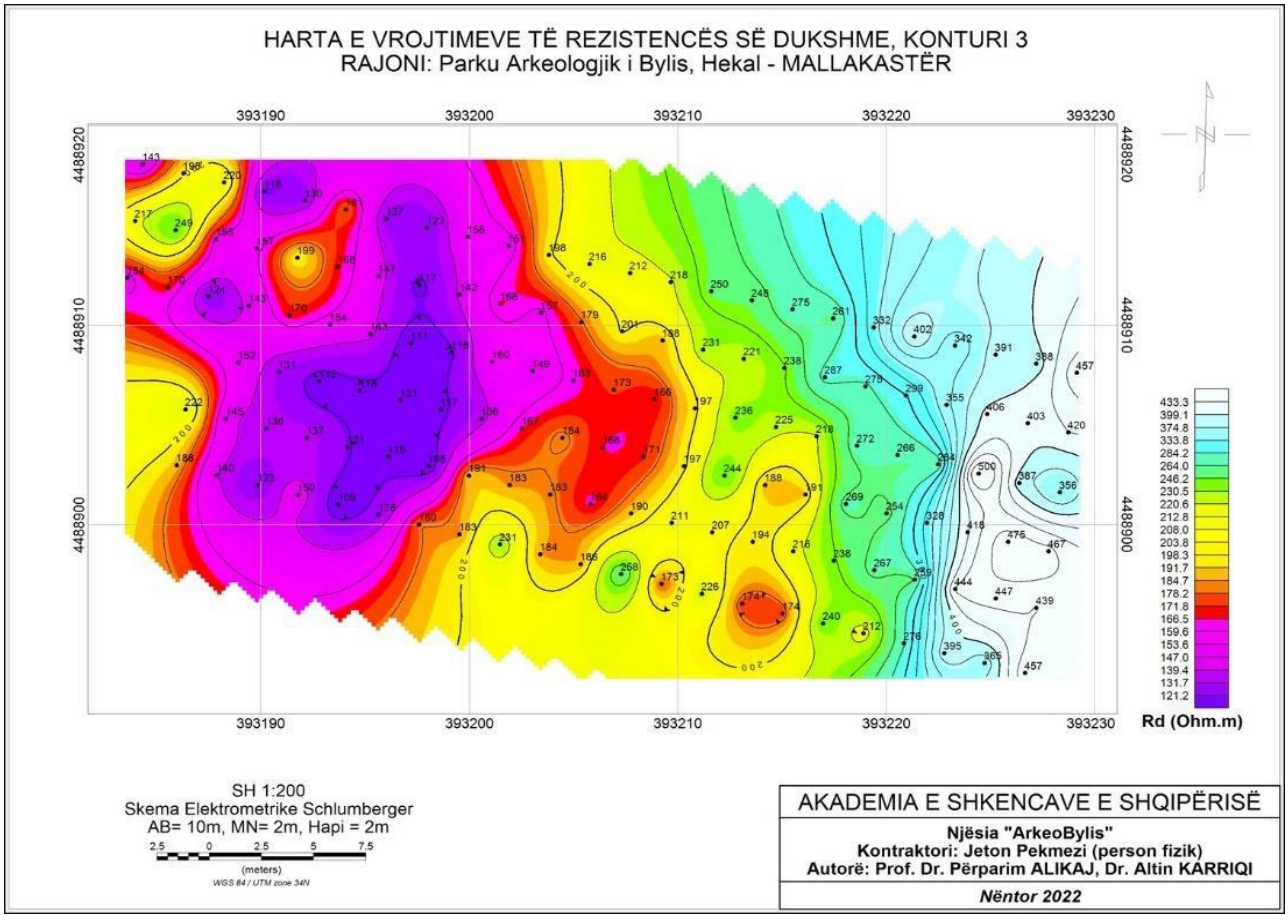


Figura 5 Studimi gjeofizik i terrenit në veri të Bazilikes B.

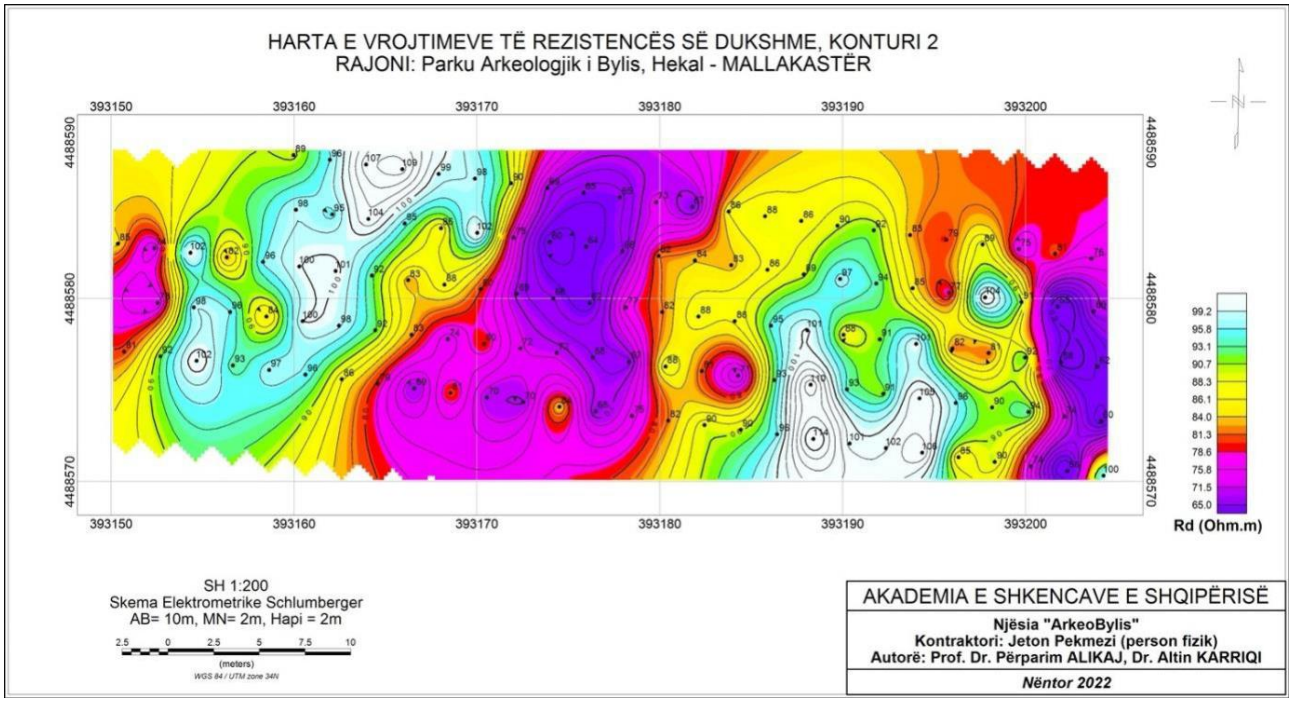


Figura 6 Studim gjeofizik i terrenit në jug të kolonadës së krahut perëndimor të Stoa A

STOA A

Ky monument i rëndësishëm i periudhës Byline të shekullit të 3-të p.e.s. do të jetë pjesë e grupit prej pesë monumentesh të përzgjedhura për zhvillimin e projekteve të detajuara të konservimit dhe restaurimit. Pjesa më problematike është krahu lindor i monumentit, i cili ka një zonë të pagërmuar përgjatë kolonadës së tij, ku janë depozituar grumbuj gurësh nga punimet e mëparshme bujqësore dhe pirgje dherash nga gërmimi arkeologjik i stoas. Pastrimi i kësaj zone, si një kusht i domosdoshëm për perceptimin vizual të monumentit dhe kalimin e lirë të vizitorëve, e bën të domosdoshme verifikimin e strukturave të mundshme të vendosura nën tokë.





Figura 6 Stoa A. Vendndodhjet e pirgjeve te gurëve/dherave dhe pamje e përgjithshme e gjendjes aktuale.

Në këtë objekt do të kryhen dy sondazhe, të vendosura në të dyja anët e grumbullit të madh të gurëve dhe dherave të hedhur përreth tij. Në anën veriore, sondazhi do të jetë pingul me kolonadën e krahut perëndimor të stoas dhe do të ketë një thellësi prej afërsisht 1.50m, që ka qënë thellësia e gërmimit gjatë zbulimit të krepit të stoas.
Në anën jugore të grumbullit, studimi do të kryhet pingul me murin e krahut lindor dhe mund të arrijë një thellësi prej 1.50-2m.
Zhvillimi i sondazheve do të bazohet në të dhënat e nxjerra nga studimi gjeofizik i kryer në kuadër të projektit 'ArkeoBylis' të vitit 2022.



Figura 7 Stoa A. Vendodhjet e sondazheve në ortofoto 2007 dhe 2025.

2.2 Pritshmëritë e Projektit

Përfundimi i sondazheve do të ofrojë të dhëna të besueshme për hartimin e projekteve përkatëse të konservimit-restaurimit të Stoas A dhe Bazilikës B, si dhe do të ndihmojë arkitektët në zgjidhjen optimale të rrugës së hyrjes së vizitorëve përmes Portës Nr. 6 dhe vendndodhjes së Zyrës së Biletave të Parkut Arkeologjik Bylis.

2.2.1 - Zonat ku do të kryhen sondazhet

Së pari, duhet theksuar se baza ligjore për hartimin e këtij dokumenti për kryerjen e sondazheve arkeologjike eshtë:

- Ligji 27/2018 Për 'Trashëgiminë Kulturore dhe Muzetë'
- Rregullorja mbi 'Kriteret për Ushtrimin e Profesionit të Arkeologjisë', miratuar me vendim të KKTKM më 30.01.2009.

Kontrata e Shërbimit është lidhur midis 'AGJENCISË ITALIANE PËR BASHKËPUNIM PËR ZHVILLIM (AICS)', si autoritet kontraktues, dhe 'ILLYRIAN CONSULTING ENGINEERS shpk', si kontraktor.

Të gjitha sondazhet e përzgjedhura ndodhen brenda parkut, pranë monumenteve të rëndësishme dhe tashmë të gërmuara.

Bazuar në rezultatet e pritshme të sondazheve arkeologjike: **"ZBATIMI I PESË SONDAZHEVE TË PLANIFIKUARA PËR PËRGATITJEN E PLANIT TË KONSERVIMIT TË PARKUT ARKEOLOGJIK BYLIS-KLOS"**, Bashkia e Mallakastrës, koordinatat për secilin sondazh janë si vijon.

Sondazhi 1

KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477852.42	4490038.57
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477854.92	4490038.56
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477851.62	4490035.63
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477854.12	4490035.51

Sondazhi 2

KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477841.95	4489893.51
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477849.22	4489893.04
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477841.59	4489888.53
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477848.86	4489888.28

Sondazhi 3

KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477831.51	4489898.52
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477840.71	4489898.04
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477831.72	4489894.33
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477840.36	4489894.08

Sondazhi 4

KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477873.84	4489611.61
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477877.71	4489611.93
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477877.69	4489604.80
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477873.94	4489604.93

Sondazhi 5

KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477866.98	4489635.51
KRGJSH 2010 /TM λ=20 °	477873.91	4489635.15
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477866.74	4489631.77
KRGJSH 2010 / TM λ=20 °	477873.79	4489631.75

Përmasat: Sondazhet 1-5: Sondazhi 1: përmasat 1x3m; Sondazhi 2: përmasat 2x3m; Sondazhi 3: përmasat 3x1m; Sondazhet 4 dhe 5: me përmasa 2x3m. Sipërfaqja totale e gërmimit të 5 sondazheve është 24 m^2. Gërmimi eshte parashikuar te kryhet deri në arritjen e bazës se terrenit (e cila nuk arrin më shumë se 1.5 m).

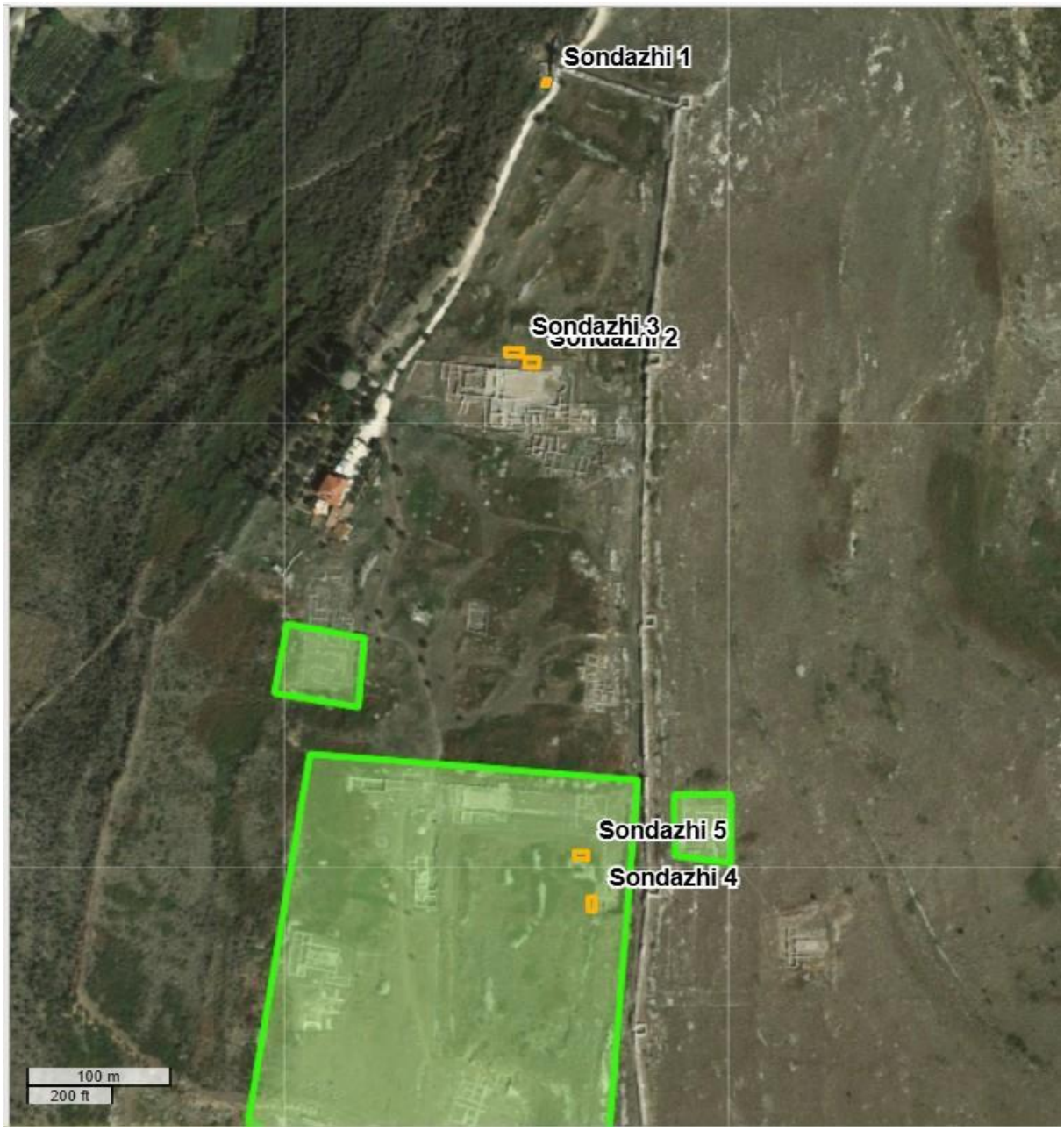
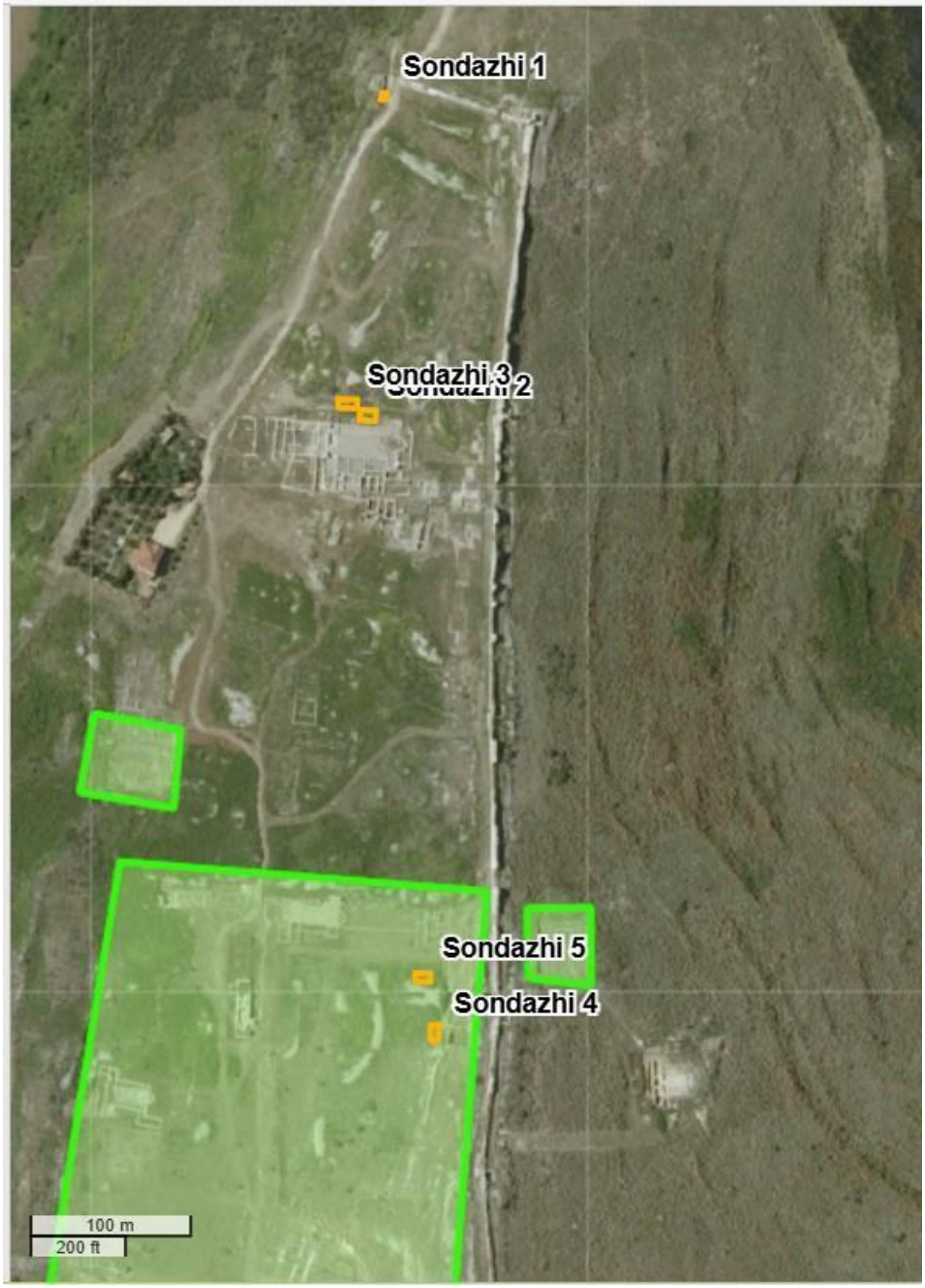


Figura 8Vendndodhjet e sondazheve 1-5. Ortofoto 2015, sipas sistemit Webgis.



Të gjitha propozimet për sondazhet arkeologjike nr. 1-5 janë dhënë me koordinata në sistem koordinativ. Koordinatat janë vendosur në drejtimin e akrepave të orës, të paraqitura me numra, duke filluar nga këndi veriperëndimor ("pika 1") dhe që mbarojnë në këndin jugperëndimor ("pika 4").

Detyra e ndërhyrjes arkeologjike: Sondazhet arkeologjike do të kryhen nga niveli i sipërfaqes deri në arritjen e bazës natyrore (e cila, nga përvoja e arkeologëve, nuk arrin më shumë se 1.5 m thellësi).

2.2.3 - Metodologjia që duhet ndjekur për gërmimin e sondazheve

1. Gërmimi sipas shtresave dhe dokumentimi sipas intensitetit.
2. Thellësia e studimit do të arrijë në shtratin argjilor, i cili në zonë është deri në 1.5 m thellësi.
3. Përcaktimi i pritshmërive shkencore.

Sondazhet arkeologjike kryhen sipas Rregullores mbi 'Kriteret për Ushtrimin e Profesionit të Arkeologjisë', të miratuar nga KKTKM me një vendim të datës 30.01.2009.
Fillimi i sondazheve arkeologjike, të cilat do të marrin një numër serial, do t'i raportohet Drejtorisë së Shërbimit Arkeologjik - DSHA, 2 (dy) ditë para fillimit të tyre dhe do të dokumentohet me një raport të fillimit të punimeve, i cili nënshkruhet nga përfaqësues të Institutit Kombëtar të Trashëgimisë Kulturore, DSHA, dhe 'Illyrian Consulting Engineers sh.p.k.'
Përfundimi i aktivitetit arkeologjik do t'i raportohet brenda 3 ditëve Institutit Kombëtar të Trashëgimisë Kulturore (DSHA), i cili do të paraqesë përfundimet paraprake ose përfundimtare në mbledhjen e radhës të KKTKM dhe do të dokumentojë përfundimin e gërmimit arkeologjik në proçesverbal.

4. Sondazhet Arkeologjike – Proçeset e punës dhe mënyra e raportimit që do të drejtohen nga subjekti i liçensuar.

Shkalla e përdorur për vizatimet do të jetë:

a) Planet dhe Profilet: 1:20
b) Plani i përgjithshëm: 1:50 - 1:500
c) Detajet: 1:1 deri në 1:10

- Situata topografike, informacion mbi përmbajtjen e tokës dhe përdorimin aktual të zonës ku do të kryhen studime arkeologjike.
- Përshkrimi me të dhëna teknike i vendit ku do të kryhet operacioni, sipërfaqes dhe thellësisë, llojit dhe qëllimit të ndërhyrjes.
- Prezantimi i të dhënave mbi sipërfaqe dhe në thellësi (brenda sipërfaqes së operacionit arkeologjik).
- Proçesi i punës, i parashikuar nga subjekti i liçensuar, i detajuar hap pas hapi.
- Drejtor teknik i projektit është Z. Neritan Ceka. Ai nuk do të këtë ndryshim, përveçse në raste madhore (në rastet kur kushtet ose rrethanat e bëjnë të pamundur vazhdimin e projektit, siç janë aksidentet, sëmundjet, etj.).
- Subjekti i liçensuar do të përgatisë një raport informimi dyjavor dhe mujor rreth përparimit të punës dhe rezultateve të sondazheve, në formë elektronike (me e-mail) dhe me shkrim.

- Raporti mujor përfshin gjithashtu një shtojcë me listën e inventarit të gjetjeve, si dhe fotografi dixhitale të sondazheve.
- Konsultimet në terren duhet të jenë të justifikuara dhe mund të kryhen në çdo kohë, me kërkesë të menaxherit të projektit ose drejtorit të DSHA-së.
- Raporti paraprak i studimit i dorëzohet 3 (tre) muaj pas përfundimit të projektit Sekretariatit Teknik të KKTKM-së dhe brenda një periudhe prej 3 muajsh, 6 muajsh ose 1 viti (e përcaktuar në varësi të shkallës së projektit), dorëzohet edhe dokumentacioni përfundimtar.

2.2.4 - Përpunimi dhe vlerësimi i dokumentacionit të sondazheve arkeologjike

Përpunimi dhe vlerësimi i dokumentacionit të operacionit arkeologjik për dorëzim në Arkiv fillon paralelisht me punën arkeologjike në terren dhe përfundon pas saj, dhe qç përfshin:

a) Kontrollimin dhe plotësimin e të gjithë dokumentacionit që rezulton nga operacioni arkeologjik, siç janë:
- Kartat e Njësive Stratigrafike.
- Vizatimet me dorë në formatin A3, A4 dhe ato në karton (siç janë vizatimet e profilit, etj.)
- Raportet e matjeve me sistemin koordinativ.
- Përpilimi i listave të gjetjeve arkeologjike, fotove, vizatimeve, mostrave për analiza laboratorike nga dokumentacioni.
- Përpunimi i gjetjeve arkeologjike nëpërmjet larjes, tharjes, etiketimit (mbishkrimit me bojë), paketimit të tyre, të gjitha sipas Rregullores dhe përputhja e tyre me listat e dokumentacionit. Këto procese do të drejtohen nga arkeologu kryesor.

b) Katalogimi i Njësive dhe Gjetjeve Arkeologjike në Bazën e të Dhënave:
Regjistrimi i gjetjeve sipas njësive stratigrafike dhe datimi i këtyre njësive. Katalogu i i gjetjeve të vogla/veçanta. Kjo punë shkencore kryhet nga një arkeolog mjaft i kualifikuar. Në veçanti, në rastin më të mirë, është ai që drejton operacionin arkeologjik për hartimin e Katalogut të Njësive Arkeologjike.

c) Dixhitalizimi i vizatimeve me dorë (planimetri, pamje dhe prerje ne profil dhe, në raste të veçanta, edhe tredimensionale). Keto do të kryhen nga specialistë me përvojë në përpunimin e vizatimeve të operacioneve arkeologjike.

d) Hartimi i Raportit të Gërmimit, i cili kryhet nga një arkeolog me aftësi redaktuese.

Të gjitha **objektet arkeologjike** të zbuluara gjatë sondazheve arkeologjike janë pronë e shtetit shqiptar në përputhje me Ligjin nr. 27/2018, "Për Trashëgiminë Kulturore dhe Muzetë". Regjistrimi dhe ruajtja e tyre kryhet në përputhje me dispozitat e këtij ligji.
Materialet arkeologjike do të depozitohen pranë objekteve të përcaktuara, të miratuara nga KKTKM.

Të gjitha gjetjet do të trajtohen me kujdes dhe do të mbahen në ambiente të sigurta me roje ose një sistem kamerash.

- Të gjitha gjetjet do të pastrohen siç duhet për të siguruar jetëgjatësinë e tyre.
- Gjetjet do të regjistrohen në një bazë të dhënash sipas modelit të përcaktuar në Rregulloren KKTKM.
- Gjetjet do të depozitohen dhe do të etiketohen siç duhet dhe do të shoqërohen nga një dosje shoqëruese. Ato gjithashtu do të paketohen me materiale që sigurojnë jetëgjatësinë e tyre.
- Konservimi do të përfshijë si strukturat *in situ* ashtu edhe gjetjet e lëvizshme, të cilat mund të restaurohen.
- Afati maksimal për dorëzimin e gjetjeve do të jetë 1 (një) vit.
- Lista e inventarit të gjetjeve do të dorëzohet çdo muaj si shtojcë e raportit mujor.

Personeli i projektit të gërmimit arkeologjik të shpëtimit do të përfshijë një ekip profesionistësh që do të bëjnë të mundur kryerjen e plotë të gërmimit që nga fillimi deri në fazën e tij përfundimtare: atë të publikimit.

Në varësi të shkallës së kërkuar nga sondazhet, personeli duhet të përfshijë:

a-) Drejtues/menaxher i projektit (arkeolog):	**(1)**
b-) Arkeologë me përvojë (teknikë gërmimesh):	**(4)**
c-) Stafi për përpunimin e gjetjeve:	**(2)**
d-) Gjeodet:	**(1)**
e-) Specialist konservimi:	**(1)**
f-) Skicues:	**(1)**
h-) Punëtorë:	**(3)**

Grafiku i detajuar dhe afatet kohore të zbatimit:

- Sondazhet arkeologjike (30 ditë)*
- Dokumentacioni (10 ditë)
- Konservimi/restaurimi, pas gërmimit (10 ditë)
- Inventari i gjetjeve, njëkohësisht me ecurinë e gërmimit (5 ditë)
- Hartimi i raporteve periodike dhe përfundimtar, pas përfundimit të dokumentacionit (30 ditë)
- Grafiku do të parashikojë gjithashtu afatet e nevojshme, për të cilat do të kërkohet miratimi nga KKTKM.

ditët janë ditë pune
koha e pastrimit të sheshit ndikon në kohëzgjatje

Lista e mjeteve dhe makinerive që do të përdoren për gërmimet dhe specifikimet përkatëse:

- Mjete dore (kazma, lopata, karroca, mistri, kazma arkeologjike, furça dhe vegla të vogla, rrjeta katrore, sita).
- Mini-ekskavator me kovë me thikë për heqjen e çdo shtrese që nuk përmban materiale arkeologjike.
- Pozicionimi i gjetjeve do të bëhet me pajisje 'totalstation'.
- Marrja e pikëve dhe kuotave të nivelit.

Materialet do të ruhen gjatë periudhës së sondazheve në ambientet që do të ofrohen nga investitori, të cilat do të përdoren edhe si hapësirë zyre për përpunimin e dokumentacionit arkeologjik.

Botimi dhe të drejtat e autorit

Publikimi i " Raportit Përfundimtar" është e drejtë ekskluzive dhe një detyrim ndaj drejtuesve të projektit, financimi i të cilëve mbulohet 100% nga investitori. Drejtuesit e projektit kanë të drejtën e autorit.
Drejtuesit e projektit kanë gjithashtu të drejtën e autorit për dokumentacionin dhe materialin e paraqitur në arkiv ose fond. Ata kanë të drejtë ekskluzive për të publikuar materialin brenda afateve të caktuara. Drejtuesit e projektit humbasin të drejtën e autorit mbi dokumentacionin dhe materialin e depozituar në rast të mospublikimit brenda një periudhe prej 3 vitesh.
Pas publikimit të Raportit Përfundimtar, e drejta për botim monografik është e hapur për të gjithë studiuesit dhe institucionet shtetërore dhe private, të cilat sigurojnë fonde për studimin dhe botimin.
Autori/institucioni që pretendon të drejtën e autorit duhet t'i drejtohet KKTKM-së, e cila ka autoritetin për ta dhënë këtë të drejtë.

2.2.5 - Pritshmëritë shkencore nga sondazhet arkeologjike

Sondazhet në zonën e studimit synojnë t'u përgjigjen disa pyetjeve në lidhje me trashëgiminë arkeologjike të zonës së ndërtuar dhe territorit përreth. Rezultatet e tyre kanë për qëllim të japin një informacion të rëndësishëm për evoluimin e vendbanimit që nga periudha helenistike deri në atë të antikitetit të vonë. Është e rëndësishme të mundësohet një datim më i mirë i periudhës kur kjo zonë është banuar për herë të parë, banuar përseri dhe braktisur. Përcaktimi sa më qartë që të jetë e mundur i strukturës urbane të këtij fshati të periudhës së antikitetit të vonë do të jetë një vlerë e shtuar jo vetëm për arkeologjinë e kësaj periudhe. Të dhënat e mbledhura nga sondazhet do të hedhin dritë mbi historinë e zonës në këtë periudhe.

2 | Indeksi i figurave

Figura 1 Bylis. Vendndodhjet e sondazheve. 9
Figura 2 – Porta nr. 6 10
Figura 3 Bylis. Basilika B. Fotografi e zonës ku do te kryhen sondazhet dhe ortofoto 2015. 11
Figura 4 Bylis. Basilika B. Sondazhet, planimetria dhe ortofoto 2007. 11
Figura 5 Studimi gjeofizik i terrenit në veri të Bazilikes B. 12
Figura 7 Stoa A. Vendndodhjet e pirgjeve te gurëve/dherave dhe pamje e përgjithshme e gjendjes aktuale.....14
Figura 8 Stoa A. Vendodhjet e sondazheve në ortofoto 2007 dhe 2025. 15
Figura 9 Vendndodhjet e sondazheve 1-5. Ortofoto 2015, sipas sistemit Webgis. 18
Figura 10 Vendndodhjet e sondazheve 1-5. Ortofoto 2007, sipas sistemit Webgis. 19

Financuar nga Bashkimi Evropian

MINISTRIA E EKONOMISË, KULTURËS DHE INOVACIONIT

ITALIAN AGENCY FOR DEVELOPMENT COOPERATION

PLANI I KONSERVIMIT ARKEOLOGJIK
PARKU ARKEOLOGJIK I BYLISIT
qytetet antike të Bylisit dhe Klosit

6

PJESA

Vlerësimi i Gjendjes

ILLYRIAN CONSULTING ENGINEERS

AGATE

B5 s.r.l ENGINEERING

MEDITERRANEA ENGINEERING

1 | HYRJE E PËRGJITHSHME **2**

2 | QASJE METODOLOGJIKE **3**

3 | KODIMI GRAFIK DHE LEXUESHMËRIA E VIZATIMEVE TEKNIKE **5**

4 | PARIMET DHE OBJEKTIVAT THEMELORE **9**

5 | VLERËSIMI I RUAJTJES **10**

6 | VLERËSIM I DETAJUAR I KONSERVIMIT **20**

7 | VLERËSIM I DETAJUAR STRUKTUROR **29**

1 | Hyrje e Përgjithshme

Parku Arkeologjik i Bylisit dhe Klosit përfaqëson një kompleks urban të jashtëzakonshëm të periudhës romake, që shtrihet në një territor të pasur me shtresa historike dhe arkeologjike. Siti përfshin mure të fortifikuara, ndërtesa publike, banesa, teatro dhe dysheme mozaiku, të ndërtuara kryesisht duke përdorur gurë vendas dhe materiale litike.

Me kalimin e viteve, ekspozimi ndaj agjentëve atmosferikë, veprimi i ujërave të shiut, depozitimi i materialeve biologjike dhe kolonizimi nga bimësia pushtuese kanë kontribuar në degradimin e strukturave, duke kompromentuar si stabilitetin e tyre fizik ashtu edhe lexueshmërinë historike. Për këtë arsye, ndërhyrjet e konservimit duhet të planifikohen të jenë minimalisht pushtuese, të pajtueshme me materialet origjinale, të kthyeshme dhe të mbështetura nga dokumentacion i saktë shkencor dhe monitorim i vazhdueshëm.

Faza aktuale i kushtohet Planit të Konservimit Arkeologjik, i cili përfshin një sërë aktivitetesh kryesore thelbësore për të kuptuar dhe ruajtur sitin. Këto aktivitete përfshijnë studime të hollësishme të strukturave dhe konteksteve të tyre, vlerësime të statusit të ruajtjes, përcaktimin e strategjive operative dhe një plan pesëvjeçar për ndërhyrjet e ruajtjes. Objektivi është të zhvillohet një vizion koherent dhe i qëndrueshëm për menaxhimin afatmesëm dhe afatgjatë të sitit, duke i përafruar nevojat e ruajtjes me objektivat e përmirësimit dhe aksesueshmërisë.

Faza pasuese do të ndërtohet mbi këtë Plan Konservimi, duke u përqendruar në përgatitjen e Projekteve të Detajuara të Konservimit. Këto projekte do të përfshijnë gërmime arkeologjike testuese të synuara, vlerësime të kostos për ndërhyrjet dhe hartimin e plotë të pesë projekteve ekzekutive të përzgjedhura bazuar në përfaqësimin dhe urgjencën e ruajtjes. Kjo fazë përkthen vizionin strategjik të Planit në veprime konkrete, të matshme dhe të zbatueshme, plotësisht në përputhje me rregulloret kombëtare dhe standardet ndërkombëtare të ruajtjes.

2| Qasje Metodologjike

Qasja metodologjike për hartimin e Planit Arkeologjik të Konservimit dhe Projekteve të Detajuara të Konservimit për sitet e Bylisit dhe Klosit bazohet në integrimin sinergjik të metodave shkencore rigoroze, një angazhim për përmirësimin kulturor dhe një vizion të qëndrueshëm të ruajtjes së trashëgimisë. Kjo metodologji shkon përtej ndërhyrjeve thjesht teknike dhe restauruese, duke e përfshirë konservimin brenda një kuadri më të gjerë të mbrojtjes, promovimit dhe angazhimit të informuar të publikut, që synon transformimin e siteve në asete trashëgimie aktive, të vizitueshme dhe të njohura gjerësisht.

Puna është strukturuar si një plan gjithëpërfshirës, koherent dhe i artikuluar që respekton vlerat historike, mjedisore dhe kulturore të vendeve, duke promovuar njëkohësisht një vizion inovativ, pjesëmarrës dhe ndërdisiplinor të konservimit.

Në rastin e sitit arkeologjik të Bylisit, kemi të bëjmë me një palimpsest historik kompleks, jashtëzakonisht përfaqësues i evolucionit historik të sitit. Rëndësia e tij qëndron në praninë e elementëve idiosinkratikë: çdo monument ruan tipare unike që përcaktojnë identitetin e tij material, historik dhe territorial. Ky është një kompleks arkeologjik shumë i stratifikuar, ku periudha të ndryshme historike shtresohen jo me anë të fshirjes, por me anë të akumulimit - duke lënë gjurmë të prekshme të vazhdimësisë së vendbanimeve dhe transformimit kulturor.

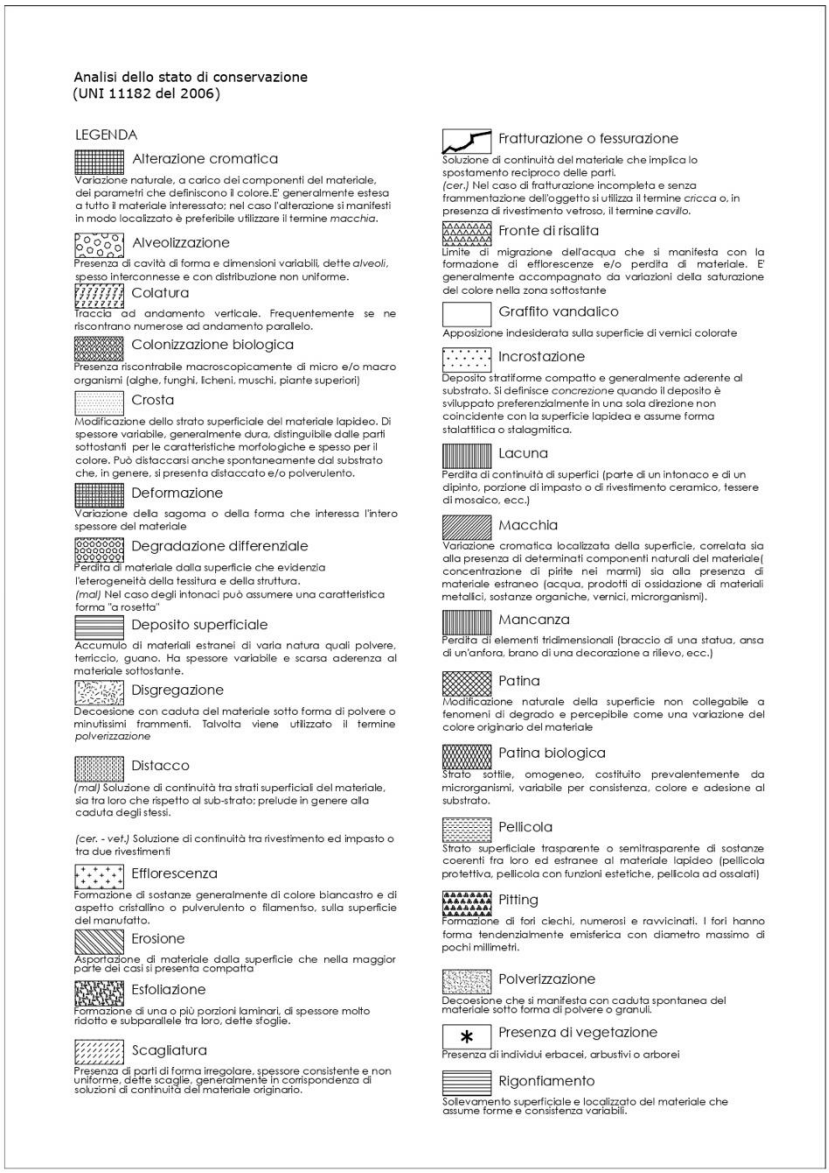
Pavarësisht çmontimeve, dëmtimeve dhe ndryshimeve të shumta të pësuara gjatë shekujve, siti ende ruan elementë arketipë që bëjnë të mundur identifikimin, për secilën ndërtesë ose strukturë, të karakteristikave të saj origjinale dhe funksionit të synuar brenda kontekstit të lashtë urban. Këto gjurmë, megjithëse fragmentare, janë aq domethënëse dhe dalluese saqë i japin njohje dhe veçanti çdo pjese të arkitekturës, çdo muri dhe çdo detaji ndërtimi. Kjo i jep sitit një identitet të fortë dhe një njohje që shkon përtej integritetit formal, duke kërkuar një qasje të menduar mirë dhe të qëllimshme ndaj ruajtjes dhe interpretimit të tij.

Për këto arsye, metodologjia e hedh poshtë me vendosmëri rindërtimin arbitrar ose falsifikimin historik. Në vend të kësaj, ajo përqafon konservimin autentik që respekton materialet origjinale dhe rrëfimin historik të vendit. Konservimi nuk synon të rikrijojë një të kaluar të idealizuar, por të ruajë dhe t'i bëjë të lexueshme gjurmët autentike të historisë, të ruajë specifikën e formave dhe materialeve, të konsolidojë atë që ekziston dhe të përmirësojë elementët që mbeten të lexueshëm. Ndërhyrjet bazohen në një strategji të bazuar në njohuri dhe operacione që integron studime me preçizion të lartë, studime materiale dhe strukturore, analiza diagnostikuese dhe vlerësime mjedisore. Çdo veprim do të kalibrohet me kujdes, do të testohet paraprakisht dhe do të udhëhiqet nga parime të tilla si përputhshmëria fiziko -kimike, kthyeshmëria e mundshme dhe dallueshmëria diskrete. Qëllimi është të zhvillohet një projekt konservimi në përputhje me karakteristikat unike të sitit, duke adresuar njëkohësisht nevojat e menaxhimit, aksesit dhe angazhimit kulturor.

Identiteti i fragmentuar, por megjithatë evokues i sitit kërkon një interpretim që integron trashëgiminë si të prekshme ashtu edhe të paprekshme: çdo gur i ruajtur është një fragment kujtese, një gjurmë vazhdimësie historike që lidh peizazhin antik me jetën bashkëkohore. Konservimi konceptohet si një akt etik dhe kulturor, që i paraprin konsideratave teknike, dhe formon thelbin e propozimit të projektit për Bylisin dhe Klosin.

3| Kodimi Grafik dhe Lexueshmëria e Vizatimeve Teknike

Për sigurimin e përputhshmërisë midis vizionit metodologjik dhe praktikave operative të miratuara, paraqitjet grafike që lidhen me gjendjen e ruajtjes, patologjitë e zbuluara dhe ndërhyrjet e propozuara do të kodohen duke përdorur një legjendë specifike, të zhvilluar në përputhje me terminologjinë teknike të standardit **NorMal 1/88, siç është përfshirë dhe përditësuar nga UNI 11182:2006** . Ky kodim do të shërbejë si **një mjet thelbësor për leximin dhe interpretimin e saktë të dokumenteve teknike, duke nxitur uniformitetin në të kuptuarit midis palëve të ndryshme të interesuara të përfshira në fazat e analizës, projektimit dhe zbatimit** .



Vizatimet grafike, të përdorura për të treguar lloje të ndryshme të përkeqësimit ose për të përcjellë informacion diagnostikues, do të dizajnohen me një shkallë të përshtatshme përfaqësimi dhe do të shoqërohen me ngjyra të përcaktuara qartë. Këto masa jo vetëm që do të sigurojnë lexueshmëri të lartë të vizatimeve - duke shmangur ndërhyrjen vizuale me elementët arkitektonikë themelorë - por gjithashtu do të mbështesin komunikim të qartë, efektiv dhe ndërdisiplinor. Në këtë mënyrë, dokumentacioni grafik do të bëhet një pjesë integrale e procesit më të gjerë të njohjes, mbrojtjes dhe përmirësimit të trashëgimisë.

Përshkrimi i gjendjes së ruajtjes sipas UNI 11182 të vitit 2006 raportohet:

Ndryshim i ngjyrës
Një ndryshim natyror që ndikon në përbërësit e materialit, duke modifikuar parametrat që përcaktojnë ngjyrën e tij. Zakonisht ky ndryshim shfaqet në mënyrë të përhapur në të gjithë sipërfaqen e prekur të materialit; në rastet kur ndryshimi është i kufizuar dhe lokal, përdorimi i termit "njollë" është më i përshtatshëm

Alveolizim
Prani e zgavrave (alveoleve) me formë dhe madhësi të ndryshueshme, shpesh të ndërlidhura dhe të shpërndara në mënyrë të pabarabartë.

Gjurmë Pikimi (Run Mark)
Vijë e orientuar vertikalisht. Vija të shumëfishta qe shpesh duken paralele me njëra-tjetrën

Kolonizim Biologjik
Prania makroskopike e mikro- dhe/ose makro-organizmave (algave, kërpudhave, likeneve, myshqeve, bimëve të larta).

Korja (Crust)
Ka trashësi të ndryshueshme, është përgjithësisht e fortë dhe mund të dallohet nga shtresat themelore nga tiparet morfologjike dhe shpesh nga ngjyra. Mund të shkëputet spontanisht, duke e lënë shtresën e poshtme të ndarë ose pluhurzim.

Deformim
Ndryshimi në formë ose formë që ndikon në të gjithë trashësinë e materialit.

Degradim Diferencial
Humbje materiali nga sipërfaqja, duke nxjerrë në pah heterogjenitetin në teksturë dhe strukturë. (*Në suva, mund të formojë një formë karakteristike "rozetë".*)

Depozitë sipërfaqësore
Akumulimi i materialeve të huaja si pluhuri, dheu ose guano. Ndryshon në trashësi dhe zakonisht ka ngjitje të dobët me materialin themelor.

Shpërbërje
Humbje e kohezionit, me materialin që bie si pluhur ose fragmente shumë të vogla. Termi pluhurizim ndonjëherë përdoret në mënyrë të ndërsjellë.

Shkëputje
(*E përgjithshme*) Ndarje midis shtresave sipërfaqësore ose midis sipërfaqes dhe nënshtresës; shpesh i paraprin humbjes së materialit.
(*Qeramikë/Xham*) Ndarje midis veshjes dhe trupit, ose midis dy veshjeve.

Efloreshencë
Formimi i substancave përgjithësisht të bardha kristalore, pluhurore ose filamentoze në sipërfaqen e artefaktit.

Erozion
Largimi i materialit nga sipërfaqja, i cili zakonisht mbetet kompakt në pamje.

Eksfolim
Formim i një ose më shumë pjesëve të holla laminare, të njohura si petë/shtresa të holla (*'flakes'*).

Luspa (Scaling)
Prani e copave me formë të çrregullt, të trasha dhe të pabarabarta, të njohura si luspa, zakonisht të vendosura në ndërprerje në materialin origjinal.

Thyerje ose çarje
Mosvazhdimësi në material që përfshin zhvendosje të ndërsjellë të pjesëve.
(*Qeramika*) Kur është e paplotë dhe pa fragmentim, përdoret termi çarje ose kërcitje, veçanërisht për sipërfaqet e lustruara.

Kufiri i Lagështirës në Rritje
Kufiri i përhapjes së ujit në material, zakonisht i dallueshëm përmes efloreshencës dhe/ose humbjes së materialit. Shpesh shoqërohet me ndryshime në ngopjen e ngjyrës në zonën poshtë këtij kufiri.

Grafite vandalizmi
Zbatim i padëshiruar i bojrave me ngjyra në sipërfaqe.

Shtresëzimi (Enkrustacion)
Shtresë e ngjeshur dhe e shtresëzuar, e cila ngjitet fort mbi sipërfaqen e materialit. Kur kjo shtresë zhvillohet kryesisht në një drejtim që nuk është paralel me sipërfaqen e gurit dhe merr formë stalaktitike ose stalagmitike, ajo quhet konkrecion.

Lakunë
Humbje e vazhdimësisë së sipërfaqes (p.sh., pjesë e llaçit, pikturës, trupit ose lustrës prej qeramike, mozaikëve të mozaikut, etj.).

Njollë
Ndryshim i lokalizuar i ngjyrës së sipërfaqes, për shkak të përbërësve të materialeve natyrore (p.sh., pirit në mermer) ose substancave të huaja (p.sh., ujë, produkte oksidimi, materiale organike, bojë, mikroorganizma).

Humbje
Humbje e elementeve tredimensionale (p.sh., krahu i një statuje, doreza e amforës, segmenti i dekorimit të relievit, etj.)

Patina
Modifikim natyral i sipërfaqes që nuk lidhet me proceset e degradimit, i perceptuar si një ndryshim nga ngjyra origjinale e materialit.

Patina Biologjike
Shtresë e hollë dhe homogjene e përbërë kryesisht nga mikroorganizma, që ndryshojnë në konsistencë, ngjyrë dhe ngjitje në nënshtresë.

Film
Shtresë sipërfaqësore transparente ose gjysmëtransparente e përbërë nga substanca kohezive të huaja ndaj materialit të gurit (p.sh., film mbrojtës, shtresë estetike, film oksalati).

Gropëzim
Formim i vrimave të shumta të verbëra, të vendosura afër njëra-tjetrës. Vrimat janë zakonisht hemisferike me një diametër maksimal prej disa milimetrash.

Pluhurizimi
Humbja e kohezionit që rezulton në derdhje spontane të materialit si pluhur ose grimcash.

Prania e bimësisë
Prania e bimëve barishtore, shkurreve ose pemëve.

Bymimi
Deformim i lokalizuar dhe i ngritur i materialit sipërfaqësor, me forma dhe konsistenca të ndryshme.

4| Parimet dhe Objektivat Themelore

Themeli i kësaj metodologjie qëndron në qëllimin e qartë për ruajtjen e identitetit historik dhe material të siteve, duke respektuar plotësisht parimet e njohura universalisht në fushën e ruajtjes (konservimit) së trashëgimisë kulturore. I gjithë kuadri metodologjik është i frymëzuar nga kodet ndërkombëtare, etike dhe rregullatore, ndër të cilat më kryesorja është **Karta e Venecias e vitit 1964**, dokumenti themelues i ICOMOS, e cila përcakton parimet e mbrojtjes dhe restaurimit si akte kritike dhe shkencore, por kurrë si procese të rindërtimit arbitrar. Në përputhje me këtë vizion, projekti i përmbahet **parimit të ndërhyrjes minimale**, që synon minimizimin e çdo ndryshimi të strukturave origjinale dhe prioritizimin e veprimeve të konservimit që forcojnë strukturën ekzistuese pa futur elementë të huaj.

Metodologjia e propozuar gjithashtu miraton kriteret e **përputhshmërisë së materialeve**, duke siguruar që çdo ndërhyrje të respektojë karakteristikat kimike dhe fizike të objekteve historike, duke shmangur ndërveprimet negative ose proceset që mund të përshpejtojnë degradimin. Teknikat dhe materialet që do të përdoren do të zgjidhen bazuar në kthyeshmërinë e tyre të mundshme duke lejuar, nëse është e nevojshme, heqjen e ndërhyrjeve të ardhshme pa kompromentuar integritetin origjinal të strukturave. Kjo qasje përputhet me rekomandimet e **Kartës Italiane të Restaurimit (1972)** dhe standardet më të fundit **UNI 11182:2006** dhe **UNI 11270:2007**, të cilat ofrojnë udhëzime operative për analizën e materialeve, klasifikimin e degradimit dhe vlerësimin e zgjidhjeve teknike më të përshtatshme.

Një aspekt tjetër themelor i metodologjisë së propozuar është respekti për autenticitetin, një koncept qendror në të gjitha konventat ndërkombëtare për mbrojtjen e trashëgimisë, duke filluar me **Konventën e UNESCO-s të vitit 1972** për Trashëgiminë Botërore, e cila zgjeron konceptin e autenticitetit për të përfshirë kontekstet kulturore dhe interpretuese. Prandaj, çdo ndërhyrje do të konceptohet për të siguruar **lexueshmërinë dhe njohshmërinë** e ndryshimeve të bëra, pa ndryshuar kurrë rrëfimin historik ose perceptimin origjinal estetik të artefakteve.

Së fundmi, vëmendje e veçantë i kushtohet parimit të **qëndrueshmërisë**, i cili sipas mendimit të konsulentit, shkon përtej respektit mjedisor. Qëndrueshmëri do të thotë gjithashtu sigurimi i qëndrueshmërisë teknike të ndërhyrjeve, promovimi i përdorimit të përgjegjshëm të sitit nga komunitetet lokale dhe nxitja e menaxhimit të integruar që siguron vazhdimësinë ekonomike, kohezionin social dhe përmirësimin kulturor. Kjo përkthehet në veprime projektesh të afta për të integruar sitin në strukturën aktuale të territorit, duke mbështetur procese të përshtatshme të zhvillimit lokal, pjesëmarrjen publike dhe aksesin gjithëpërfshirës, plotësisht në përputhje me **Udhëzimet Evropiane për Ruajtjen (Konservimin) e Integruar të Trashëgimisë Kulturore dhe parimet e Kulturës së Mirëmbajtjes të promovuara nga UNESCO dhe ICCROM.**

Si përmbledhje, **korniza rregullatore dhe metodologjike që mbështet projektin nuk është vetëm një referencë teknike, por përfaqëson një kornizë të vërtetë etike dhe kulturore brenda së cilës çdo zgjedhje projektimi do të rishikohet dhe vlereësohet**. Kjo qasje siguron qëndrueshmërinë dhe cilësinë e ndërhyrjeve, si dhe legjitimitetin kulturor të punës së konsulentit, duke e bërë konservimin një akt përgjegjësie ndaj historisë, peizazhit dhe brezave të ardhshëm.
Për më tepër, të gjitha ndërhyrjet do të kryhen në **përputhje të plotë me legjislacionin shqiptar për trashëgiminë kulturore**, para së gjithash **Ligjin nr. 27/2018 "Për Trashëgiminë Kulturore dhe Muzetë"**, i cili përcakton parimet themelore për mbrojtjen, ruajtjen dhe menaxhimin e aseteve arkeologjike dhe historike. Ky kuadër rregullator urdhëron, ndër detyrime të tjera, **ruajtjen, dokumentimin dhe mbrojtjen e duhur të materialeve të gërmuara**, duke siguruar që çdo veprim i ndërmarrë të respektojë protokollet kombëtare dhe standardet e ruajtjes. Prandaj, projekti do t'i përshtasë procedurat, metodologjitë dhe zgjedhjet e tij operative me këto kërkesa ligjore, duke i integruar ato në mënyrë harmonike brenda parimeve më të gjera ndërkombëtare të ruajtjes të përshkruara më sipër. Ky respektim i dyfishtë - si me kartat globale ashtu edhe me legjislacionin vendor - siguron që qasja e propozuar të jetë jo vetëm shkencërisht rigoroze dhe e bazuar në etikë, por edhe institucionalisht koherente dhe plotësisht në përputhje me sistemin e qeverisjes së trashëgimisë kulturore në Shqipëri.

5| Vlerësimi i Konservimit

Zonat e ndërhyrjes së konservimit që lidhen me kushtet e përkeqësimit të kompleksit arkeologjik të Bylisit dhe Klosit mund të klasifikohen përgjithësisht në kategoritë operative të mëposhtme.

1. Ndërhyrja për Heqjen e Bimësisë Invazive

Përshkrimi:

Prania e rrënjëve, shkurreve, likeneve dhe myshkut në sipërfaqet e gurit dhe brenda muraturës përbën një kërcënim të drejtpërdrejtë për stabilitetin e sitit. Rrënjët depërtojnë në nyje dhe mikroçarje, duke shkaktuar ngritje, thyerje dhe shkëputje të blloqeve të gurit. Kjo ndërhyrje synon të eliminojë këto burime degradimi, duke mbrojtur strukturat pa kompromentuar stratigrafinë arkeologjike.

Skema Operacionale :

- Inspektim paraprak për të identifikuar speciet invazive dhe rrënjët e rrezikshme.
- Heqja manuale e rrënjëve duke përdorur spatulla çeliku inoks.
- Prerja e shkurreve dhe bimësisë së ulët me gërshërë krasitjeje dhe sharrë dore.

- Heqja e myshqeve dhe likeneve duke përdorur furça të buta dhe ujë të dejonizuar.
- Trajtim i lokalizuar me biocid i aplikuar me furçë ose shiringë për të prerë rrënjët.
- Shpëlarje përfundimtare me ujë të demineralizuar.

Personeli Përgjegjës :

- Arkeologët dhe konservatorët mbikëqyrin integritetin stratigrafik.
- Operatorë të specializuar kryejnë heqjen fizike dhe pastrimin.
- Tekniku botanik përcakton biocidet dhe metodat e aplikimit

1. 1 Heqja e barërave të këqija dhe dezinfektimi

- **Heqja manuale e barërave të këqija**

  Heqja manuale e barërave të këqija dhe pastrimi si pjesë e punimeve të restaurimit, duke përfshirë prerjen e specieve drunore, heqjen e plotë të rrënjëve të ngulitura, vulosjen e zgavrave me llaç hidraulik në thellësi të plotë. Operacioni duhet të kryhet duke përdorur mjete të vogla dhe me kujdesin më të madh, duke përfshirë heqjen e mbeturinave dhe transportin në një landfill të autorizuar (duke përjashtuar taksën e asgjësimit të landfillit), në zonat me sipërfaqe qarkullimi prej dheu.

- **Dezinfektimi me anë të aplikimit të biocidit**
  Dezinfektimi duke aplikuar biocid dhe heqjen manuale të bimësisë sipërfaqësore; duke përjashtuar kostot që lidhen me sigurimin e sipërfaqeve rrethuese në rrezik shkëputjeje, në të gjitha llojet e strukturave prej guri të vendosura jashtë: bimësi me rrënjë të cekëta.

- **Dezinfektimi i shkurreve**
  Dezinfektimi i shkurreve duke prerë pjesët ajrore, infiltrimi i shpejtë i biocidit në zonat e prera, eliminimi përfundimtar i sistemit rrënjor të devitalizuar ose pakësimi i tij;

- **Dezinfektimi i kolonive të mikroorganizmave**
  Dezinfektimi i kolonive të mikroorganizmave autotrofikë dhe/ose heterotrofikë duke aplikuar që pasohet nga heqja mekanike, në strukturat e vendosura si jashtë ashtu edhe brenda;

<u>2. Pastrimi dhe konsolidimi i sipërfaqeve prej guri</u>

Përshkrimi i Ndërhyrjes:

Sipërfaqet e gurit janë të prirura ndaj akumulimit të papastërtisë, koreve biologjike dhe kristalizimeve të kripura, të cilat mund të dëmtojnë kohezionin e materialit. Ndërhyrja e pastrimit

dhe konsolidimit synon të heqë butësisht këto depozita, të rivendosë kohezionin e gurëve dhe të parandalojë përkeqësimin e mëtejshëm.

Skema Operacionale :

- Pastrim paraprak duke përdorur spërkatës me presion të ulët dhe ujë të demineralizuar.
- Heqja mekanike e kores së paqëndrueshme duke përdorur shpatulla çeliku inox dhe mikrodaltë.
- Aplikimi i konsoliduesve (silikat etilik ose nanolime) me furçë ose shiringë deri në ngopje.
- Largimi i çdo produkti të tepërt konsolidues.

Personeli Përgjegjës :

- Konservatorët e gurëve kryejnë pastrimin dhe konsolidimin.
- Arkeologët mbikëqyrin ruajtjen e materialeve.
- Specialistët e materialeve zgjedhin konsolidues të përputhshëm .

2.1 Para-konsolidimit

- **Rivendosje e pjesshme e kohezionit**
  Rivendosje e pjesshme e kohezionit (para-konsolidim) me anë të impregnimit me furçë, shiringë ose pipetë, si hap përgatitor për operacionet e pastrimit; duke përfshirë heqjen e produktit të tepërt konsolidues; në rast të çkohezionit duke përdorur silikat etilik.

- **Rivendosje e pjesshme e kohezionit**
  Rivendosje e pjesshme e kohezionit (para-konsolidimi) me anë të impregnimit me furçë, shiringë ose pipetë, si hap përgatitor për operacionet e pastrimit; duke përfshirë heqjen e produktit të tepërt konsolidues; rasti i pluhurizimit, duke përdorur silikat etilik.

- **Vulosje e përkohshme me llaç**
  Vulosje e përkohshme me llaç në rast të eksfolimit, çarjeve, çarjeve, frakturave ose lezioneve, me qëllim parandalimin e efekteve të larjes të shkaktuara nga pastrimi me bazë uji.

- **Vendosja e fashave mbështetëse.**
  Vendosja e fashave mbështetëse dhe mbrojtëse në rastet e frakturës, çarjes ose copëtimit, për të lejuar konsolidimin e mëvonshëm në kushte të sigurta;

- **Heqja e fashave mbështetëse.**
  Heqja e fashave mbështetëse dhe mbrojtëse të vjetra ose të kohëve të fundit në zonat e konsoliduara; duke përfshirë identifikimin e tretësit të përshtatshëm për zbutjen e ngjitësit dhe pastrimin e çdo mbetjeje sipërfaqësore.

2.2 Pastrimi

- **Heqja e depozitave sipërfaqësore**
  Heqja e depozitave sipërfaqësore pjesërisht ngjitëse (si dheu, guano, etj.) duke përdorur ujë, spërkatës, ujitës, furça, sfungjerë, për të gjitha llojet e gurëve si brenda ashtu edhe jashtë; i zbatueshëm për sipërfaqe të punuara ashpër.
- **Heqja e depozitave koherente me trashësi të konsiderueshme**
  Heqja e depozitave koherente me trashësi të konsiderueshme, siç janë koret (krustat) e zeza ose shtresat karbonatike, duke përdorur metoda mekanike manuale dhe/ose pajisje precize; përfshin çdo mbrojtje të përkohshme të nevojshme të objekteve ngjitur; në sipërfaqe të sheshta procedura kryhet me mikro-rërëzim (micro-sandblasting).
- **Nxjerrja e kripërave të tretshme**
  Nxjerrja e kripërave të tretshme, duke përfshirë mbetjet nga pastrimet e mëparshme, nëpërmjet aplikimeve të ujit të demineralizuar, e përsëritur deri në nxjerrjen e plotë; do të vlerësohet për metër katror në të gjitha llojet e gurëve si brenda ashtu edhe jashtë; përfshin testimin për të identifikuar materiale të përshtatshme thithëse: në pezullim me argjila absorbente dhe me shtesë të mundshme paste celuloze.

3. Ndërhyrjet për Stabilizimin e Muraturës dhe Sigurinë

Përshkrimi i ndërhyrjes:
Strukturat prej guri shfaqin çarje, shkëputje dhe blloqe të paqëndrueshme që kërkojnë ndërhyrje të synuara strukturore. Stabilizimi synon të parandalojë shembjet, të sigurojë sigurinë e vizitorëve dhe të ruajë integritetin e mbetjeve arkeologjike. Të gjitha ndërhyrjet janë hartuar për të ruajtur lexueshmërinë historike dhe për të përdorur materiale të pajtueshme me ndërtimin origjinal.

Skema Operacionale :

- Mbështetje e përkohshme me korniza metalike ose trarë druri për të siguruar pjesët e paqëndrueshme.
- Heqje e kujdesshme e blloqeve të dëmtuara dhe riintegrimi i gurëve zëvendësues të përputhshëm.
- Rifugim i nyjeve me llaç natyral gëlqeror dhe rërë lokale..
- Përforcim i çarjeve të thella me shufra çeliku inox ose GFRP.
- Mbyllje e nyjeve me llaç të lëngshëm.
- Monitorim gjeometrik dhe strukturor për verifikimin e qëndrueshmërisë dhe drejtimit.

Personeli Përgjegjës :

- Muratorë dhe konservues të kualifikuar kryejnë punime murature dhe stabilizimi.
- Inxhinierët strukturorë mbikëqyrin ndërhyrjet për mbështetje dhe përforcime.
- Arkeologët sigurojnë qëndrueshmërinë historike të elementëve të riintegruar.

3.1 Mbështetje e përkohshme

- **Mbështetëse e përkohshme**
  Mbështetëse e përkohshme për të mbështetur pjesë të shkëputura ose të paqëndrueshme në rrezik rënieje, duke përdorur elementë druri ose metali të kombinuar me shtresa amortizuese. Përfshin përgatitjen e sipërfaqes para instalimit .

3.2 Mbushja dhe Mikro-Mbushja e Nyjeve

- **Heqja e fugave ekzistuese (me suva/llaç)**
  Heqje e kujdesshme e fugave nga ndërhyrjet e mëparshme, kur materialet janë degraduar ose kanë humbur funksionin e tyre konservues dhe estetik.Procesi realizohet mekanikisht ose kimikisht, duke siguruar mbrojtjen dhe konsolidimin e sipërfaqeve gurore përreth.
- **Heqja e fugave ekzistuese (me çimento/rrëshira)**
  Heqje e fugave nga ndërhyrjet e mëparshme të kryera me materiale të bazuara në çimento ose rrëshira sintetike, të papërputhshme me gurin origjinal. Operacioni kryhet me metoda mekanike ose kimike, duke garantuar ruajtjen e skajeve dhe sipërfaqeve ngjitur të gurit.
- **Mikro-fugë me llaç**
  Mbushje e lokalizuar me llaç për të adresuar eksfolimin, mikro-çarjet, plasaritjet ose gropëzat sipërfaqësore, me qëllim reduktimin e depërtimit të ujit dhe lagështisë. Përfshin testimin dhe përgatitjen e llaçeve të përshtatshme në ngjyrë dhe teksturë, me rregullim i të kujdesshëm të sipërfaqes dhe pastrim të zonave përreth.

3.3 Rifugim (rimbushje e nyjeve)

Rifreskimi i fugave përmes heqjes së llaçit të degraduar ose të papërputhshëm, duke ruajtur segmentet që janë ende në gjendje të mirë. Boshllëqet rimbushen me llaç me bazë gëlqereje , të përgatitur për të përputhur ngjyrën dhe strukturën e gurit origjinal, pasuar nga trajtim sipërfaqësor dhe pastrim përfundimtar.

3.4 Reintegrimi i Materialeve të Gurit

- **Heqja e elementëve të aplikuar**
  Heqja e shtesave prej guri ose elementëve të tjerë të vendosur gjatë fushatave të mëparshme të restaurimit, me qëllim rikthimin e autenticitetit të monumentit.
- **Integrimi i pjesëve që mungojnë.**
  Rindërtimi i pjesëve të gurit që mungojnë për të rikuperuar lexueshmërinë e përgjithshme të monumentit ose për të restauruar elementët thelbësorë arkitektonikë dhe dekorativë. Punimet përfshijnë përpunimin dhe përfundimin e elementeve të rinj gurorë, në mënyrë që ata të harmonizohen morfologjikisht dhe kromatikisht me sipërfaqet origjinale, në bashkëpunim me artizanë të specializuar, kur është e nevojshme.

Strukturore Konsolidimi

- **Konsolidimi i çarjeve dhe frakturave**
  Stabilizimi i çarjeve dhe frakturave në gur nëpërmjet futjes ose zëvendësimit të ankorimeve metalike ose përdorimit të urave të rrëshirës, të kombinuara me injeksione llaçi. Procesi përfshin pastrimin, mbrojtjen dhe përgatitjen e çarjes para trajtimit, e ndjekur nga një përfundim i saktë për të ruajtur pamjen origjinale të gurit.

3.5 Masa Sigurie

- **Heqja e pajisjeve mbrojtëse të aplikuara**
  Çmontimi i shiritave, kapëseve ose sistemeve të tjera përforcuese të instaluara gjatë ndërhyrjeve të mëparshme, kur nuk janë më efektive ose të nevojshme.
- **Kontrafortet**
  Instalimi i strukturave mbështetëse të jashtme të përkohshme, të tilla si sistemet me tuba dhe nyje, për të stabilizuar muret ose elementët arkitektonikë në rrezik shembjeje. Përfshin montimin dhe vendosjen e sistemit, si dhe transportin dhe pozicionimin e materialeve.

<u>4. Konservimi i Mozaikut</u>

Përshkrimi i ndërhyrjes:
Mozaikët paraqesin tesserae të shkëputura, erozion sipërfaqësor dhe ndryshime kromatike. Ndërhyrja synon stabilizimin e tesseraeve, mbrojtjen e boshllëqeve dhe parandalimin e degradimit të mëtejshëm, duke garantuar lexueshmërinë e motivit origjinal dhe respektimin e stratigrafisë arkeologjike.

Skema Operacionale:

- Pastrim kimik duke përdorur fshesë me vakum HEPA dhe furça të buta.
- Mbrojtje e përkohshme me garzë pambuku dhe Paraloid B72.
- Injektimi i llaçit të lëngshëm nën tesera të shkëputura duke përdorur një shiringë.
- Mikro-mbushje e boshllëqeve me llaç me ngjyrë, i dallueshëm nga origjinali.
- Mbrojtje e përkohshme me gjeotekstile ajrosëse dhe rërë silici të larë.

Personeli Përgjegjës :

- Ndërhyrjet kryhen nga restaurues të mozaikëve.
- Arkeologët mbikëqyrin dokumentimin dhe interpretimin stratigrafik.
- Kimistët e materialeve verifikojnë përputhshmërinë e konsoliduesve .

5. Menaxhimi i ujërave të shiut

Përshkrimi i ndërhyrjes:
Stagnimi i ujit dhe kullimi i parregullt mund të përshpejtojnë erozionin e materialit dhe të shkaktojnë depërtim në muraturë. Ndërhyrja përfshin krijimin e sistemeve të kontrolluara të kullimit për të mbrojtur strukturat arkeologjike dhe për të siguruar qëndrueshmërinë afatgjatë të sitit.

Skema Operacionale :

- Gërmim manual i kanaleve të kullimit perimetrale.
- Vendosje e tubave kullues të shpuar të veshur me gjeotekstile.
- Ndërtim i kanaleve me gur lokal dhe pjerrësi minimale.
- Krijim i puseve grumbulluese me grila çeliku inox.
- Testim i simuluar i rrjedhjes për të verifikuar efikasitetin e kullimit.

Personeli Përgjegjës :

- Operatorë të specializuar në gërmime arkeologjike kryejnë punën.

- Inxhinierët hidraulikë mbikëqyrin pjerrësitë dhe funksionalitetin.
- Arkeologët sigurojnë integritetin stratigrafik dhe ruajtjen e sitit.

Masa dhe strategji shtesë që duhen zbatuar për të siguruar mbrojtjen, stabilizimin dhe menaxhimin afatgjatë të trashëgimisë arkeologjike të sitit.

6. Katalogimi Sistematik i Elementeve Arkitektonike dhe Atyre të Shpërndara (erratike)

Krahas punimeve të konservimit dhe restaurimit, do të ndërmerret një proces sistematik katalogimi për të gjithë elementet arkitektonike dhe të shpërndara të pranishme brenda sitit arkeologjik. Ky aktivitet do të ndjekë kritere rigoroze shkencore, duke përdorur një nomenklaturë të standardizuar të hartuar për të identifikuar me saktësi çdo element bazuar në kontekstin e tij origjinal dhe karakteristikat e tij morfologjike, materiale dhe funksionale. Çdo fragment ose strukturë, qoftë in situ apo e zhvendosur, do të kodifikohet duke iu referuar mjedisit të origjinës, vendndodhjes specifike (muret, dyshemetë, elementët vertikalë, dekorative), vlerës historiko-artistike dhe gjendjes së ruajtjes. Ky proces katalogim do të formojë bazën për krijimin e një baze të dhënash dixhitale, të gjeoreferencuar, të integruar me dokumentacion fotografik, të dhëna diagnostikuese dhe informacion historik, për të mbështetur planifikimin e ndërhyrjeve dhe për të siguruar menaxhim koherent dhe transparent të trashëgimisë. Ky mjet do të jetë thelbësor jo vetëm për monitorimin dhe planifikimin e ardhshëm të projektit, por edhe për përmirësimin e sitit, duke ndihmuar në kuptimin dhe angazhimin e publikut përmes materialeve interpretuese shkencërisht të bazuara dhe të përditësuara.

7. Menaxhimi i Bimësisë dhe Ndikimet Mjedisore

Ruajtja e siteve arkeologjike kërkon gjithashtu **menaxhim të kujdesshëm të bimësisë** . Një strategji për heqjen e barërave të këqija dhe kontrollin biologjik do të zbatohet jo vetëm në vetë monumentet, por edhe në zonat përreth, veçanërisht ato të përcaktuara për logjistikën e ndërtimit. Operacionet e kontrollit të bimësisë do të kryhen në mënyrë selektive, me qëllim ruajtjen e çdo specie peme me vlerë peizazhi ose simbolike. Qasja përfshin përdorimin e metodave me ndikim të ulët mjedisor, duke integruar mjetet e monitorimit botanik dhe teknologjitë dixhitale - të tilla si kodet QR dhe bazat e të dhënave të kompjuterizuara - për të ndjekur gjendjen e bimësisë dhe punimet e konservimit. Përveç kësaj, do të zhvillohet një plan mirëmbajtjeje i planifikuar për të siguruar qëndrueshmërinë afatgjatë të ndërhyrjeve të konservimit, duke përfshirë aktivitete të tilla si kontrolli i mikroklimës, monitorimi strukturor dhe mirëmbajtja periodike e sipërfaqeve dhe strukturave.

8. Përmirësimi i Faqes dhe Aksesueshmëria

Një element dallues i qasjes së miratuar është fokusi në **aksesueshmërinë dhe përmirësimin e qëndrueshëm të sitit** , të kuptuar si një pjesë integrale dhe e pandashme e procesit të konservimit. Mbrojtja materiale e strukturave nuk konceptohet si një qëllim në vetvete, por si një parakusht për rivendosjen e kuptimit, lexueshmërisë dhe aksesueshmërisë në vendet e kujtesës. Në këtë mënyrë, konservimi bëhet pjesë e një strategjie më të gjerë të përmirësimit të integruar, që synon riintegrimin e monumenteve në strukturën e gjallë të shoqërisë bashkëkohore, duke ruajtur respekt të plotë për identitetin e tyre historik.

Në këtë perspektivë, theks i veçantë do t'i kushtohet projektimit të **shtigjeve plotësisht të aksesueshme për vizitorët**, si **fizikisht ashtu edhe nga ana** njohëse. Kjo do të përfshijë instalimin e paneleve shpjeguese shumëgjuhëshe, mjeteve dixhitale interaktive dhe teknologjive gjithëpërfshirëse. Përdorimi i aplikacioneve të realitetit të shtuar (AR) dhe realitetit virtual (VR) do të lejojë një eksplorim të thelluar të sitit - duke përfshirë edhe nga distanca - duke u ofruar vizitorëve një kuptim më gjithëpërfshirës të historisë dhe evolucionit të tij pa kompromentuar integritetin fizik të kontekstit. Këto mjete, të zhvilluara në përputhje me parimet e aksesueshmërisë universale, do të zgjerojnë ofertat kulturore dhe arsimore të sitit, duke e bërë atë të aksesueshme për audiencat me aftësi të kufizuara motorike, shqisore ose njohëse.

Paralelisht me përpjekjet për përmirësim, **niveli më i lartë i vëmendjes i kushtohet sigurisë së sitit dhe vizitorëve të tij**, veçanërisht në pritje të rritjes së fluksit turistik. Disa struktura, të tilla si Muret e Viktorinusit, paraqesin kushte kritike që kompromentojnë stabilitetin dhe sigurinë e tyre. Në mënyrë specifike, janë vërejtur dështime strukturore të lokalizuara në përputhje me harqet e muraturës, seksionet e mureve të ndara dhe blloqet e gurit të paqëndrueshëm. Këto situata kërkojnë ndërhyrje urgjente dhe me përparësi të lartë për të siguruar zonat e rrezikshme përmes masave të konsolidimit strukturor dhe, kur është e nevojshme, punimeve të përkohshme provizore, në pritje të zbatimit të veprimeve përfundimtare të restaurimit.

Objektivi është të sigurohet që të gjitha zonat e destinuara për akses publik të jenë në përputhje me **standardet më të larta të aksesueshmërisë së plotë dhe sigurisë së plotë**. Kjo do të arrihet nëpërmjet përmirësimit të infrastrukturës ekzistuese, kontrollit të kujdesshëm të shtigjeve për vizitorët dhe instalimit të sistemeve të monitorimit statik. Çdo element aksesi dhe interpretimi do të projektohet për t'u përshtatur në mënyrë harmonike me peizazhin, me ndikim minimal vizual dhe integrim funksional të përsosur, në përputhje me standardet më të përparuara ndërkombëtare për ruajtjen dhe muzealizimin në ajër të hapur.

Së fundmi, aksesueshmëria e sitit nuk do të jetë thjesht një rezultat i procesit të konservimit, por vazhdimësi e tij natyrore. Të bësh monumentet të aksesueshme dhe të kuptueshme do të thotë të forcosh vlerën e tyre shoqërore, të inkurajosh pjesëmarrjen aktive të komuniteteve lokale dhe të

nxisësh forma të reja të administrimit të përbashkët - ku njohuria bëhet mjeti kryesor për mbrojtjen e trashëgimisë.

9. Angazhimi i Komunitetit dhe Vlera e Trashëgimisë Jomateriale

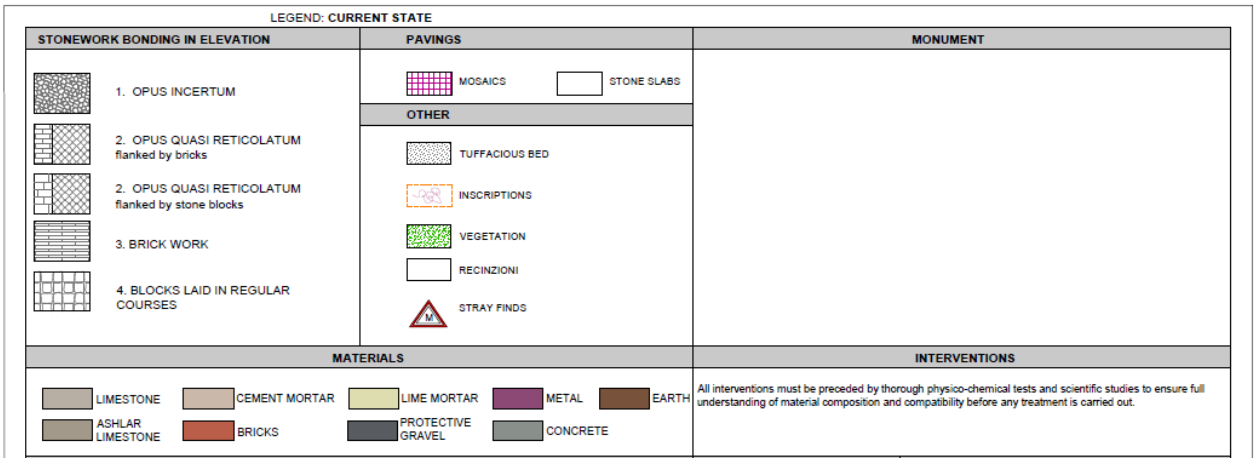
Qasja e përshtatur njeh vlerën e **trashëgimisë jomateriale dhe kujtesën kolektive** të lidhur me sitet e Bylisit dhe Klosit. Këto nuk janë thjesht monumente arkeologjike, por hapësira të jetuara thellësisht të rrënjosura në narrativën historike dhe kulturore të komunitetit lokal. Projekti përfshin nisma aktive të angazhimit të komunitetit, të tilla si punëtori për punimet arkeologjike, programe edukative për shkollat dhe momente kolektive për ndarjen dhe interpretimin e rëndësisë kulturore të vendeve. Përveç kësaj, do të promovohen aktivitete dhe ngjarje kulturore për të ndihmuar në ruajtjen e traditave lokale dhe për të nxitur njohjen dhe transmetimin e trashëgimisë jomateriale përmes historisë gojore dhe praktikave të tjera të vlerësimit të bazuara në komunitet.

10. Qëndrueshmëria dhe Planifikimi Afatgjatë

Së fundmi, metodologjia e konsulentit përfshin përcaktimin e një plani menaxhimi afatgjatë. Ky plan do të përfshijë mirëmbajtjen e planifikuar, monitorimin strukturor dhe mjedisor, si dhe menaxhimin e rreziqeve natyrore dhe antropogjene. Do të zhvillohet një sistem vlerësimi të rrezikut dhe monitorimi mjedisor, duke siguruar qëndrueshmërinë e ndërhyrjeve dhe qëndrueshmërinë e vendit, duke lejuar ruajtjen e trashëgimisë për brezat e ardhshëm, duke respektuar njëkohësisht rregulloret ndërkombëtare dhe kombëtare në lidhje me mbrojtjen e trashëgimisë kulturore.

6 | Vlerësime të Detajuara të Konservimit

Bazuar në këto udhëzime, legjenda është hartuar për të përfaqësuar grafikisht gjendjen aktuale dhe statusin e ruajtjes së secilit monument brenda sitit, dhe për të propozuar ndërhyrje të përshtatshme si për fazën para-konsolidimit ashtu edhe për fazën e konsolidimit. (shih PJESA 6 SHTOJCAT VLERËSIMI I GJENDJES)



LEGJENDA: GJENDJA E KONSERVIMIT – LIDHJET GURORË			Para-konsolidimi / Pastrimi	Konsolidimi
ÇARJE DHE DEFORMIME	 Çarje	Çarje individuale, e dukshme me sy të lirë, që rezulton nga ndarja e një pjese nga tjetra.	Mbyllje e përkohshme me llaç në rastet e çarjeve, çipimeve ose frakturave, për të shmangur efektet e shpëlarjes gjatë pastrimit me ujë.	Mbyllje konservuese me llaç gëlqereje dhe blloqe guri, për restaurimin korrekt dhe lexueshmërinë e pjesëve të mungura dhe të gurëve të çarë.
	 Çarje e imët	Çarje shumë e vogël me gjerësi më pak se 1 mm.	Mikrofugim me llaç. Mbushje e lokalizuar e mikroçarjeve për të reduktuar depërtimin e ujit dhe lagështisë.	Mikrofugim me llaç të përgatitur në përputhje me materialin ekzistues, për një përfundim homogjen në ngjyrë dhe teksturë.
SHKËPUTJE DHE HUMBJE MATERIALE	 Kavitete ("honeycombing")	Formim i zgavrave me madhësi dhe forma të ndryshme; shpesh të ndërlidhura dhe me pamje jo të njëtrajtshme.	Parakonsolidimi për rikthimin e pjesshëm të kohezionit kryhet përmes impregnimit të sipërfaqes me silikat etili, duke përdorur penel, shiringë ose pipetë. Më pas, e gjithë sipërfaqja pastrohet me kujdes, duke hequr pluhurin dhe mbetjet e lirshme me penela të butë, fshesë me presion të ulët ose ajër të kompresuar të butë, për të siguruar një gjendje uniforme dhe të qëndrueshme të materialit.	Mbushja selektive e zgavrave realizohet me llaç të përshtatshëm, të aplikuar me spatulë, penel ose pipetë, në varësi të madhësisë dhe ndjeshmërisë së zonës. Më pas, llaçi formësohet me kujdes për t'u përshtatur në mënyrë të pandërprerë me sipërfaqen ekzistuese, duke ruajtur përputhshmërinë materiale në teksturë dhe ngjyrë me substratin origjinal.
	 Erozion	Humbje materiali nga sipërfaqja për shkak të proceseve të ndryshme fizike ose kimike.		Aplikimi i një përforcuesi të përshtatshëm, zakonisht silikat etili ose produkt tjetër me bazë silikatesh, në zonat e eroduara, duke siguruar përputhshmëri kimike dhe fizike me gurin origjinal. Produkti aplikohet me penel, shiringë, pipetë ose me spërkatje me presion të ulët, deri në ngopje (refusal), ndërsa tepricat hiqen menjëherë nga sipërfaqja për të shmangur shkëlqimin ose formimin e mbetjeve.
	 Shkëputje e llaçit / dekohezion	Humbje e kohezionit, e karakterizuar nga shkëputja e kokrrave ose kristaleve nën stres mekanik minimal.	Stabilizimi i gurëve të lëvizshëm realizohet përmes aplikimit të kujdesshëm të llaçit me bazë gëlqereje hidraulike, të kombinuar me përforcues mikro/nanometrikë (p.sh. silikat etili) për rikthimin e ngjitjes dhe kohezionit. Hapësirat bosh mbushen me llaç gëlqere-hidraulik si masë përgatitore, duke siguruar kompatibilitet me sipërfaqen dhe materialet origjinale, si dhe qëndrueshmëri afatgjatë të lidhjeve të muraturës.	Heqja e llaçit të degraduar (aty ku konsiderohet i parikupereushëm), duke ruajtur segmentet ku është e mundur një ndërhyrje konservuese. Rimbushja e fugave realizohet me llaç me bazë gëlqereje dhe inerte të përshtatshme, të përzgjedhura sipas karakteristikave të materialit origjinal. Ndërhyrja përfshin përgatitjen e mostrave provuese për të përcaktuar llaçin më të përshtatshëm në ngjyrë dhe granulometri, përfundimin sipërfaqësor të ri-llaçit, si dhe pastrimin e mbetjeve nga sipërfaqet e afërta prej guri. Trajtimi përfshin gjithashtu rikthimin e kohezionit në pjesët e ruajtura të llaçit ekzistues.
	 Pluhurosje e llaçit	Dekohezion granulor i karakterizuar nga humbja spontane e materialit në formë pluhuri ose grimcash të imta.		
	 Pjesë e munguar	Rënie dhe humbje pjesësh. Ky term përdoret kur forma e dëmtimit nuk mund të përshkruhet nga kategori të tjera të terminologjisë së degradimit..	Heqje e kujdesshme e shtesave prej guri ose elementeve të tjera nga ndërhyrjet e mëparshme të restaurimit, me qëllim rikthimin e autenticitetit origjinal dhe integritetit historik të muraturës. Të gjitha ndërhyrjet kryhen me ndërhyrje minimale në materialin përreth, duke dokumentuar procesin në mënyrë të plotë dhe duke ruajtur çdo element me rëndësi arkeologjike ose strukturore.	Rivendosja e gurëve ekzistues (ose, në raste të veçanta, rindërtimi i pjesëve të humbura, vetëm kur ekziston dokumentacion historik i verifikuar) realizohet për të rikthyer lexueshmërinë dhe domethënien e elementit të humbur. Në të gjitha rastet, ndërhyrjet kryhen me materiale të përshtatshme dhe të përputhshme, duke siguruar që ato të jenë plotësisht të kthyeshme dhe vizualisht të dalleshme, duke ruajtur në të njëjtën kohë autenticitetin dhe integritetin e strukturës.
DEPOZITA	 Depozitim	Akumulim materialesh të huaja me trashësi të ndryshme të ngjitura në sipërfaqen e gurit.	Heqja e papastërtive dhe mbetjeve kryhet me fshesë me presion të ulët ose me ajër të kompresuar të butë, për të shmangur dëmtimin e sipërfaqes. Në zonat më të brishta, kryhet parakonsolidim me përforcues të përshtatshëm (p.sh. silikat etili), i aplikuar me penel, shiringë ose pipetë, për të forcuar materialin dhe stabilizuar strukturën para fazave të mëtejshme të pastrimit.	Aplikimi i një përforcuesi të përshtatshëm, zakonisht silikat etili ose produkt tjetër me bazë silikatesh, në zonat e eroduara, duke siguruar përputhshmëri kimike dhe fizike me gurin origjinal. Produkti aplikohet me penel, shiringë, pipetë ose me spërkatje me presion të ulët, deri në ngopje (refusal), ndërsa tepricat hiqen menjëherë nga sipërfaqja për të shmangur shkëlqimin ose formimin e mbetjeve.
	 Inkrustim	Depozitë e shtresëzuar, e dendur dhe zakonisht e ngjitur fort me nënshtresën, e përbërë nga substanca inorganike ose nga struktura me origjinë biologjike.		
BIOLOGJIKE	 Patinë biologjike	Shtresë homogjene, e ngjitur fort në sipërfaqe dhe me natyrë biologjike, e përbërë kryesisht nga mikroorganizma, mbi të cilët mund të ngjiten pluhur, grimca toke dhe materiale të tjera pezull.	Dezinfestimi dhe heqja e rritjeve biologjike mbi strukturat prej guri realizohet përmes aplikimit të biocideve, të ndjekur nga heqja manuale ose mekanike e mbetjeve organike. Trajtimi përfshin bimësinë me rrënjë të cekëta në strukturat e jashtme, si edhe kolonitë e mikroorganizmave autotropë dhe/ose heterotropë që zhvillohen në struktura të vendosura si në ambient të hapur ashtu edhe në mjedise të brendshme. Kostoja nuk përfshin masat për sigurimin e sipërfaqeve përreth që janë në rrezik shkëputjeje.	
	Bimësi	Term I përdorur për të treguar prani të myshqeve, likeneve dhe bimëve që shkaktojnë dëmtim gradual të sipërfaqes.	Pastrimi manual dhe heqja e bimësisë realizohen si pjesë e punimeve të restaurimit, duke përfshirë prerjen e specieve drunore, heqjen e plotë të rrënjëve të futura në muraturë, si dhe mbylljen e zgavrave me llaç gëlqere-hidraulik në thellësi të plotë. Operacioni kryhet me mjete të vogla dhe me kujdes maksimal, duke përfshirë largimin e mbetjeve dhe transportimin e tyre në vendgrumbullim të autorizuar (pa përfshirë taksën e depozitimit në landfill), në zona me sipërfaqe qarkullimi prej dheu.	

LEGJENDA: KOLLONAT, KAPITELET, FRIZAT			Para-konsolidimi / Pastrimi	Konsolidimi
ÇARJE DHE DEFORMIME	 Çarje	Çarje individuale, e dukshme me sy të lirë, që rezulton nga ndarja e një pjese nga tjetra.	Mbyllje e përkohshme me llaç në rastet e çarjeve, çipimeve ose frakturave, për të shmangur efektet e shpëlarjes gjatë pastrimit me ujë.	Instalimi i unazave ose brezave metalikë, si dhe elementëve ndërlidhës prej bronzi, fibrash qelqi (fiberglass) ose fibrash karboni, realizohet në mënyrë jo-invazive ose minimalisht invazive. Unazat dhe brezat vendosen në pika kyçe të strukturës (në majë, mes dhe bazë), me pika lidhjeje të ankoruara në llaç të përputhshëm, për të garantuar transferimin e ngarkesës pa dëmtuar gurin. Zgjedhja e materialeve dhe metodat e ankorimit projektohen në mënyrë që të jenë plotësisht të përputhshme me gurin origjinal dhe plotësisht të kthyeshme, duke ruajtur integritetin dhe autenticitetin e strukturës.
	 Çarje e imët	Çarje shumë e vogël me gjerësi më pak se 1 mm.		Mikrofugim me llaç. Mbushje e lokalizuar e mikroçarjeve për të reduktuar depërtimin e ujit dhe lagështisë me llaç të përgatitur në përputhje me materialin lokale, për një përfundim homogjen në ngjyrë dhe teksturë.
SHKËPUTJE DHE HUMBJE MATERIALE	 Kavitete ("honeycombing")	Formim i zgavrave me madhësi dhe forma të ndryshme; shpesh të ndërlidhura dhe me pamje jo të njëtrajtshme.	Pastrimi i sipërfaqeve prej guri realizohet përmes heqjes së kujdesshme të pluhurit, papastërtive, fragmenteve të lira dhe depozitimeve sipërfaqësore, duke përdorur penela, fshesë me presion të ulët ose metoda pastrimi me ujë të kontrolluar, pa shkaktuar asnjë agresion që mund të përkeqësojë degradimin e materialit. Ndërhyrja mund të paraprihet nga parakonsolidimi lokal i zonave të brishta, duke përdorur përforcues të përshtatshëm dhe të përputhshëm me materialin origjinal	Mbushja selektive e zgavrave realizohet me llaç të përshtatshëm, të aplikuar me spatulë, penel ose pipetë, në varësi të madhësisë dhe ndjeshmërisë së zonës. Më pas, llaçi formësohet me kujdes për t'u përshtatur në mënyrë të pandërprerë me sipërfaqen ekzistuese, duke ruajtur përputhshmërinë materiale në teksturë dhe ngjyrë me substratin origjinal.
	 Erozion	Humbje materiali nga sipërfaqja për shkak të proceseve të ndryshme fizike ose kimike.		Aplikimi i një përforcuesi të përshtatshëm, zakonisht silikat etili ose produkt tjetër me bazë silikatesh, në zonat e eroduara, duke siguruar përputhshmëri kimike dhe fizike me gurin origjinal. Produkti aplikohet me penel, shiringë, pipetë ose me spërkatje me presion të ulët, deri në ngopje (refusal), ndërsa tepricat hiqen menjëherë nga sipërfaqja për të shmangur shkëlqimin ose formimin e mbetjeve.
	 Shkëputje e llaçit / dekohezion	Humbje e kohezionit, e karakterizuar nga shkëputja e kokrrave ose kristaleve nën stres mekanik minimal.		
	 Pjesë e munguar	Rënie dhe humbje pjesësh. Ky term përdoret kur forma e dëmtimit nuk mund të përshkruhet nga kategori të tjera të terminologjisë së degradimit..	Heqje e kujdesshme e shtesave prej guri ose elementeve të tjera nga ndërhyrjet e mëparshme të restaurimit, me qëllim rikthimin e autenticitetit origjinal dhe integritetit historik të muraturës. Të gjitha ndërhyrjet kryhen me ndërhyrje minimale në materialin përreth, duke dokumentuar procesin në mënyrë të plotë dhe duke ruajtur çdo element me rëndësi arkeologjike ose strukturore.	Rivendosja e gurëve ekzistues (ose, në raste të veçanta, rindërtimi i pjesëve të humbura, vetëm kur ekziston dokumentacion historik i verifikuar) realizohet për të rikthyer lexueshmërinë dhe domethënien e elementit të humbur. Në të gjitha rastet, ndërhyrjet kryhen me materiale të përshtatshme dhe të përputhshme, duke siguruar që ato të jenë plotësisht të kthyeshme dhe vizualisht të dallueshme, duke ruajtur në të njëjtën kohë autenticitetin dhe integritetin e strukturës.
DEPOZITA	 Depozitim	Akumulim materialesh të huaja me trashësi të ndryshme të ngjitura në sipërfaqen e gurit.	Heqja e papastërtive dhe mbetjeve kryhet me fshesë me presion të ulët ose me ajër të kompresuar të butë, për të shmangur dëmtimin e sipërfaqes. Në zonat më të brishta, kryhet parakonsolidim me përforcues të përshtatshëm (p.sh. silikat etili), i aplikuar me penel, shiringë ose pipetë, për të forcuar materialin dhe stabilizuar strukturën para fazave të mëtejshme të pastrimit.	Aplikimi i një përforcuesi të përshtatshëm, zakonisht silikat etili ose produkt tjetër me bazë silikatesh, në zonat e eroduara, duke siguruar përputhshmëri kimike dhe fizike me gurin origjinal. Produkti aplikohet me penel, shiringë, pipetë ose me spërkatje me presion të ulët, deri në ngopje (refusal), ndërsa tepricat hiqen menjëherë nga sipërfaqja për të shmangur shkëlqimin ose formimin e mbetjeve.
	 Inkrustim	Depozitë e shtresëzuar, e dendur dhe zakonisht e ngjitur fort me nënshtresën, e përbërë nga substanca inorganike ose nga struktura me origjinë biologjike.		
BIOLOGJIKE	 Patinë biologjike	Shtresë homogjene, e ngjitur fort në sipërfaqe dhe me natyrë biologjike, e përbërë kryesisht nga mikroorganizma, mbi të cilët mund të ngjiten pluhur, grimca toke dhe materiale të tjera .	Dezinfestimi dhe heqja e rritjeve biologjike mbi strukturat prej guri realizohet përmes aplikimit të biocideve, të ndjekur nga heqja manuale ose mekanike e mbetjeve organike. Trajtimi përfshin bimësinë me rrënjë të cekëta në strukturat e jashtme, si edhe kolonitë e mikroorganizmave autotropë dhe/ose heterotropë që zhvillohen në struktura të vendosura si në ambient të hapur ashtu edhe në mjedise të brendshme. Kostoja nuk përfshin masat për sigurimin e sipërfaqeve përreth që janë në rrezik shkëputjeje.	
	 Bimësi	Term I përdorur për të treguar prani të myshqeve, likeneve dhe bimëve që shkaktojnë dëmtim gradual të sipërfaqes.	Pastrimi manual dhe heqja e bimësisë realizohen si pjesë e punimeve të restaurimit, duke përfshirë prerjen e specieve drunore, heqjen e plotë të rrënjëve të futura në muraturë, si dhe mbylljen e zgavrave me llaç gëlqere-hidraulik në thellësi të plotë. Operacioni kryhet me mjete të vogla dhe me kujdes maksimal, duke përfshirë largimin e mbetjeve dhe transportimin e tyre në vendgrumbullim të autorizuar (pa përfshirë taksën e depozitimit në landfill), në zona me sipërfaqe qarkullimi prej dheu.	

LEGJENDA: DYSHEME ME MOZAIKË			Para-konsolidimi / Pastrimi	Konsolidimi
SHKËPUTJE DHE HUMBJE MATERIALE	 Pjesë e munguar	Humbje fragmentesh të dyshemesë me mozaik, që ekspozojnë shtresat më të thella përgatitore, me fuga të pambushura.	Integrimi i boshllëqeve me materiale dhe llaçe të përputhshme në ngjyrë, strukturë dhe përbërje me tesserat origjinale.Puna mund të përfshijë përgatitjen e mostrave provuese për të përcaktuar përbërjen më të përshtatshme të llaçit, përfundimin e kujdesshëm të sipërfaqeve të integruara, si dhe pastrimin e mbetjeve nga sipërfaqet përreth. Heqje lokale e pjesëve të degraduara mund të kryhet aty ku konsolidimi me infiltrime nuk është i mundur, përfshirë shkëputjen e kujdesshme dhe mbrojtjen e zonave ngjitur. Rikthimi i kohezionit të tesserave dhe/ose llaçit ndërmjet tyre realizohet në rastet e dezintegrimit, përmes impregnimit me silikat etili, nano–gëlqere ose konsolidantë të tjerë të përshtatshëm, të aplikuar me penel ose shiringë deri në ngopje, me heqjen e tepricave nga sipërfaqja. Fugimi dhe përfundimi i boshllëqeve ndërmjet tesserave realizohet me llaçe me bazë gëlqereje, për të përmirësuar stabilitetin e mozaikut dhe për të ngadalësuar degradimin e mëtejshëm, duke përfshirë pastrimin dhe shpëlarjen e sipërfaqes. Të gjitha ndërhyrjet kryhen vetëm në zonat realisht të prekura nga degradimi, duke respektuar materialet origjinale dhe integritetin strukturor të mozaikut.	
	 Shkëputje	Shkëputje ndërmjet shtresës mbështetëse dhe shtresave sipërfaqësore të materialit, si ndërmjet tyre, ashtu edhe në raport me nënshtresën – zakonisht pararendëse e humbjes së këtyre shtresave.	Restaurimi i kohezionit ndërmjet mozaikut dhe shtresës mbështetëse realizohet përmes impregnimit me materiale të përshtatshme, si llaçe ose rrëshira epokside, të aplikuara me penel, shiringë ose pipetë, gjatë ose pas fazave të pastrimit.	
ÇNGJYROSJE DHE DEPOZITIME	 Depozitim	Akumulim materialesh të huaja të llojeve të ndryshme, me trashësi të ndryshueshme dhe ngjitje të dobët me materialin nëntokësor.	Heqja e depozitimeve sipërfaqësore, koherente dhe inkoherente, si dhe e njollave të tretshme, kryhet përmes pastrimit të kujdesshëm të sipërfaqes, duke përdorur penela, bisturi, sprucatorë dhe sfungjerë manualë.	
	 Njollëzim	Ndryshim i shfaqur si pigmentim aksidental dhe i lokalizuar i sipërfaqes: prani materialesh të huaja ndaj nënshtresës (oksid hekuri, kripëra bakri, substanca organike, bojëra etj.)		
BIOLOGJIKE	 Patinë biologjike	Shtresë homogjene, e ngjitur fort në sipërfaqe dhe me natyrë biologjike, e përbërë kryesisht nga mikroorganizma, mbi të cilët mund të ngjiten pluhur, grimca toke dhe materiale të tjera.	Dezinfestimi i kolonive të mikroorganizmave autotropë dhe heterotropë kryhet përmes aplikimit të biocideve, të ndjekur nga heqja mekanike. Aplikohet në struktura të brendshme dhe të jashtme, vetëm në zonat e prekura realisht.Trajtimi mund të realizohet me penel, spërkatje ose shiringë, me deri në dy aplikime sipas nevojës.	
	 Bimësi	Prani e bimësisë së rrallë ose me rrënjë të thella mbi sipërfaqe.	Dezinfestimi i bimësisë drunore realizohet përmes prerjes së pjesëve ajrore, infiltrimit të menjëhershëm të biocidit në pjesët e prerjes, dhe më pas heqjes ose reduktimit të sistemit rrënjor të devitalizuar.	

Duke plotësuar dokumentacionin grafik (shih PJESA 6 SHTOJCAT VLERËSIMI I GJENDJES), të zhvilluar bazuar në një legjendë specifike dhe një analizë të detajuar të modeleve të degradimit përmes ortofotove, studimeve dhe hartëzimit, më poshtë paraqitet një përmbledhje përshkruese e fokusuar në ndërhyrjet konservuese për monumentet e Bylisit dhe Klosit.

1. Teatri i Bylisit

I ndërtuar që nga shek. III p.e.s, teatri është monumenti më i madh dhe më i sofistikuar nga ana arkitekturore i qytetit të lashtë. Ai pasqyron tranzicionet kulturore nga dramaturgjia greke në lojërat gladiatorike romake dhe modifikimet e Antikës së Vonë.

Gjendja dhe problemet

Cavea vuan nga erozioni i materialeve mbushëse strukturore, duke rezultuar në shembje të pjesshme dhe blloqe ndenjëse të shpërndara. Çarjet dhe zhvendosjet në muret mbajtëse kërcënojnë stabilitetin e përgjithshëm të monumentit. Infiltrimi i bimësisë përkeqëson degradimin përmes rritjes së rrënjëve dhe kolonizimit biologjik. Drenazhimi joefektiv ruan lagështinë që përshpejton prishjen. Ekziston një prani e konsiderueshme e elementëve arkeologjikë të shpërndarë të cilët duhet të katalogohen dhe përfundimisht të zhvendosen për të shmangur dëmtimet e mëtejshme.

Procedurat e Konservimit

- **Konsolidimi strukturor:** Mikro-fuga me llaç hidraulik me bazë gëlqereje që lejon frymëmarrjen, të pajtueshëm me materialet origjinale, do të stabilizojë gurët dhe do të mbushë boshllëqet, duke parandaluar bllokimin e lagështirës.
- **Rimontimi arkitektonik:** Blloqet e ndenjëseve të zhvendosura do të dokumentohen dhe do të rivendosen aty ku është e mundur, bazuar në prova dhe dokumentacion të mjaftueshëm historik, duke ruajtur ndërhyrjet moderne të identifikueshme për të ruajtur autenticitetin.
- **Pastrimi i sipërfaqes:** Dezinfektimi dhe heqja e rritjes biologjike përmes aplikimit të biocideve, e pasuar nga heqja manuale ose mekanike.
- **Instalimi i kullimit:** Projektimi i kanaleve të padukshme të kullimit për të devijuar ujin larg themeleve dhe strukturave të ulëseve.
- **Rimbulim i përkohshëm mbrojtës:** Mbulim i pjesshëm për të mbrojtur materialet e cenueshme nga ndikimi mjedisor gjatë punimeve të konservimit.

- **Heqja e dheut arkeologjik:** Mund të vlerësohet gërmimi i kontrolluar i stratifikuar për të zbuluar elementët arkitektonikë origjinalë.

Monitorimi
Inspektime vjetore strukturore dhe të lagështisë, pastrim sezonal të bimësisë dhe skanim dy herë në vit me lazer 3D për menaxhim dinamik brenda sistemit GIS.

---

2. Muri i fortifikimit të Antikitetit të Vonë (Muri i Viktorinit)

Ndërtuar në shek. VI e.s. nën Justinianin, duke mishëruar adaptimin mbrojtës të qytetit pas rënies ilire. Muri rrethues me kulla është ruajtur kryesisht, por vuan nga degradimi i gjerë i materialeve.

Gjendja dhe problemet

Shenja të humbjes së llaçit, formimit të zgavrave, destabilizimit të blloqeve, depërtimit të rrënjëve dhe erozionit sipërfaqësor duke zvogëluar kohezionin dhe autenticitetin strukturor. Aktivitetet e plaçkitjes kanë varfëruar më tej përbërësit e muraturës.

Procedurat e Konservimit

- **Heqja e bimësisë:** Trajtime manuale dhe biocide për të hequr florën ndërhyrëse duke ruajtur substratin arkeologjik.
- **Rifugimi i llaçit:** Aplikimi i llaçeve të gëlqeres që marrin frymë, të harmonizuara me llaçet historike në teksturë dhe përbërje.
- **Përforcime strukturore:** Mikropërforcime prej çeliku inoks brenda kullave, që lehtësojnë mbështetjen e ngarkesës dhe kthyeshmërinë.
- **Kapuçimi dhe konsolidues mbrojtës:** Vendosja e mbulesave për të mbrojtur kreshtat e mureve dhe nanogëlqerorëve konsolidues për të penguar erozionin e gurëve.

Mirëmbajtje
Pastrim i planifikuar sezonal i rritjes biologjike, inspektime me dronë për monitorim të detajuar dhe sensorë lagështie të integruar në rrjedhat e punës GIS.

---

3. Stoa A dhe Bazilika A

Një strukturë monumentale në formë L-je që formon skajin jugperëndimor të agorasë, duke kombinuar elementë arkitektonikë dorikë dhe jonikë. Bazilika A, e integruar brenda Stoas A, pasqyron zhvillimin në Antikitetin e Vonë të hapësirës drejt funksioneve kishtare.

Gjendja dhe problemet

Erozioni i stilobateve themelore, paqëndrueshmëria e mureve për shkak të presionit të tokës, mbulimi nga shtresat e dheut dhe nga ndërtime ndërhyrëse të periudhës së Vonë Antike, si dhe akumulimet që pengojnë leximin e plotë strukturor.

Procedurat e Konservimit

- **Heqja e shtresave arkeologjike të tokës:** Gërmim i kontrolluar dhe i shtresëzuar për zhbulimin e elementeve origjinale arkitektonike, që mund të vlerësohet dhe dokumentohet sipas kritereve shkencore të konservimit.
- **Stabilizimi i muraturës:** Konsolidim duke përdorur llaç hidraulik gëlqeror dhe përforcime prej çeliku inoksi të kthyeshme.
- **Përmirësimi i kullimit:** Projektim dhe zbatim i sistemeve nëntokësore inxhinierike për zbutjen e presionit hidrostatik dhe kontrollin e lëvizjeve të tokë.
- **Mbulesa mbrojtëse:** Vendosja e strehimeve të përkohshme gjatë ndërhyrjeve konservuese për reduktimin e ndikimeve klimatike dhe erozive mbi strukturat historike.

Monitorimi

Inspektime rutinë dyvjeçare të gjendjes së monumentit, kontroll dhe menaxhim i vejetacionit, si dhe dokumentim i detajuar tredimensional (3D) i strukturës çdo tre vjet.

4. Cisterna Monumentale

Një strukturë e avancuar hidraulike nga periudha helenistike që furnizonte me ujë hapësirat publike dhe objektet qytetare.

Gjendja dhe problemet

Harqet dhe muret janë pjesërisht të shembur, suvaja është e gërryer ose mungon, gërmimet nuk janë përfunduar duke i ekspozuar materialet ndaj rrezikut.

Procedurat e Konservimit

- **Heqja e shtresave arkeologjike të tokës: :** Gërmim i kontrolluar dhe i shtresëzuar për zhbulimin e elementeve origjinale arkitektonike, që mund të vlerësohet dhe dokumentohet sipas kritereve shkencore të konservimit.
- **Rehabilitimi i suvasë:** Rreshtimi i veshjes me llaç gëlqeror hidraulik të papërshkueshëm nga uji duke ruajtur përshkueshmërinë e avujve.
- **Stabilizim strukturor:** Mikroinjeksione (mikrofugim) dhe instalim i mbështetjeve metalike.
- **Përmirësimi i kullimit:** Projektim i sistemeve nëntokësore inxhinierike për të zbutur presionin hidrostatik dhe kontrolluar lëvizjet e tokës
- **Stabilizimi i muraturës:** Konsolidim duke përdorur llaç hidraulik gëlqeror dhe përforcime prej çeliku inoksi të kthyeshme
- **Rimontimi arkitektonik:** Blloqet e gurit të zhvendosura do të dokumentohen dhe do të rivendosen aty ku është e mundur, bazuar në prova dhe dokumentacion të mjaftueshëm historik, duke ruajtur ndërhyrjet moderne të identifikueshme për të ruajtur autenticitetin.

Mirëmbajtje

Vlerësim vjetor i infiltrimit, inspektim i gjendjes së suvave dhe skanim me lazer dy herë në vit.

5. Bazilika B, Baptisteri dhe Kompleksi Peshkopal

Kompleksi më i madh fetar i Antikitetit të Vonë përmban mozaikë dhe elementë arkitektonikë të jashtëzakonshëm.

Gjendja dhe problemet

Ulja e dyshemesë, paqëndrueshmëria e mureve me llaç, shkëputja e tesserave të mozaikut dhe fragmentimi i strukturës, të cilat kufizojnë qasjen e vizitorëve.

Procedurat e Konservimit

- **Përforcim strukturor:** Stabilizim me llaç gëlqeror dhe mbështetëse të kthyeshme për stabilitet.
- **Konservimi i mozaikut:** Pastrim kimik, konsolidim i teserave dhe mbushje e lakunave me llaçe të përputhshme.
- **Strehim mbrojtës:** Instalimi i mbulesave mbrojtëse të frymëmarrshme mbi mozaikët.
- **Rimontimi arkitektonik:** Blloqet e gurit të zhvendosur dhe elementët e dekoruar të shpërndarë do të dokumentohen dhe do të rivendosen aty ku është e mundur, bazuar në prova dhe dokumentacion të mjaftueshëm historik, duke ruajtur ndërhyrjet moderne të identifikueshme për të ruajtur autenticitetin.
- **Kapuçimi dhe konsolidues mbrojtës:** Vendosja e mbulesave për të mbrojtur kreshtat e mureve dhe nanogëlqerorëve konsolidues për të penguar erozionin e gurëve.

Mirëmbajtje

Pastrim sezonal, monitorim mjedisor dhe rinovim periodik i veshjes mbrojtëse.

---

6. Bazilikat C, D, E dhe Gimnazi

Probleme të ngjashme me çarje, dëmtimet e shkaktuara nga bimësia, erozionin dhe ndërhyrjet e kaluara me bazë çimentoje të degraduara.
Konsolidimi, katalogimi i elementeve të shpërndara (erratike), heqja e materialeve të papërshtatshme të riparimit, si dhe trajtimet e bimësisë me biocide përbëjnë qasjen e rekomanduar.

---

7. Shtëpitë A, B dhe Stoa B

Shfaqen dëmtime strukturore, blloqe që mungojnë, kolonizim biologjik dhe deteriorim i mureve. Rekomandohet rindërtimi i fugave me llaç të përshtatshëm dhe kompatibil, heqja e vejetacionit invaziv, si dhe ruajtja e integritetit arkeologjik të strukturës.

8. Kompleksi Arkeologjik i Klosit

Një sit i rëndësishëm urban ilir me fortifikime, teatër, stoa, stadium dhe banesa që tregojnë nivel të konsiderueshëm degradimi për shkak të bimësisë, erozionit dhe mbulimit të pjesshëm nga shtresat e tokës.
Konsolidimet strukturore, pastrimi selektiv i teatrit, ruajtja e mbishkrimeve, stabilizimi i banesave të brishta dhe përmirësimet e infrastrukturës për vizitorët janë përparësi.
Muret antike të Klosit janë kryesisht të palexueshme për shkak të mirëmbajtjes dhe menaxhimit të pamjaftueshëm të sitit; palexueshmëri e konsiderueshme e mbetjeve arkeologjike për shkak të mungesës së plotë të mirëmbajtjes së vazhdueshme të bimësisë në sit.

Mirëmbajtja dhe Monitorimi

Një strategji afatgjatë që përfshin inspektime të rregullta, menaxhim të bimësisë, regjistrimin e të dhënave mjedisore, dixhitalizimin 3D dhe kornizat e menaxhimit të vizitorëve është jetike për ruajtje të qëndrueshme.

7 | Vlerësim i Detajuar Strukturor

1. HYRJE **30**

2. GJENDJA EKZISTUESE **30**

2.1 Muri i Viktorinit 30
2.2 Kolona guri të vetëqëndrueshme 40

3. PLANI I KONSERVIMIT STRUKTUROR **41**

3.1 Masat e konservimit të murit të Viktorinit 41
3.2 Masat e Konservimit për Kolonat e Gurit 43
3.3 Masat e Konservimit për Elementët e Tjerë Strukturore 44
3.4 Vlerësimi I riskut 45

1. Hyrje

Parku Arkeologjik i Bylis, i vendosur në jugperëndim të Shqipërisë, përfaqëson një nga qendrat urbane më të rëndësishme të Ilirisë së lashtë dhe periudhës provinciale romake. Ndër pikat kyçe kryesore arkitektonike është Muri i Viktorinit. Struktura, e datuar rreth vitit 550 pas Krishtit, përfaqëson një shembull tipik të praktikave ndërtimore të antikitetit të vonë, të karakterizuara nga ripërdorimi i gjerë i spoliave. Materialet ndërtimore u ripërdorën nga mbetjet e strukturave më të hershme, duke përfshirë teatrin, Stoan A, diateichisma-n dhe disa ndërtesa private. Muratura ishte lidhur me llaç gëlqeror të prodhuar nga kalcinimi i fragmenteve arkitektonike të lashta, të përzier me rërë të trashë nga lumi. Vlen të përmendet se vetëm pjesa e poshtme e murit—deri rreth dy metra lartësi—është ndërtuar duke përdorur këto elemente të ripërdorura, duke shfaqur një përbërje heterogjene të copave arkitektonike, gurëve të vegjël, fragmenteve të tuilave dhe pithoit, të gjitha të vendosura brenda një matrice të fortë llaçi gëlqeror. Në përgjithësi, llaçi i përdorur në ndërtim është i bardhë, i prodhuar nga djegia e elementeve arkitekturore, fragmenteve skulpturore dhe pjesëve të shkallëve të teatrit. Agregati përbëhet nga rërë e trashë e marrë nga shtrati i lumenjve përreth. Në pjesën veriore të murit, në masë është shtuar pluhur tuilash, duke i dhënë llaçit një nuancë rozë dhe duke rritur rezistencën ndaj degradimit nga moti. Muri përreth, me një gjerësi rreth 2.20 metra, përbëhet nga dy faqe të veçanta—një e brendshme dhe një e jashtme—të mbushura me gurë të vegjël të vendosur në llaç të bollshëm. Në fasadën e jashtme, lidhjet me llaç kanë shkatërruar kryesisht me kalimin e kohës, duke lënë shtresat e gurëve të dallueshme. Ndërkohë, brenda kullave, të cilat janë më të mbrojtura nga ekspozimi atmosferik, përfundimi origjinal i sipërfaqes mbetet i paprekur, me llaçin ende duke u shtrirë mbi dhe duke mbuluar pjesërisht faqet e gurëve.
Disa kolona janë fiksuar në bazat e tyre përmes përdorimit të shufrave metalike (studs); megjithatë, një numër prej tyre mbeten të pasigurta, duke rritur rrezikun e paqëndrueshmërisë dhe përmbysjes.

2. Gjendja ekzistuese

2.1 Muri i Viktorinit

Degradimi struktural i Murit të Viktorinit është i dukshëm si në faqet e jashtme ashtu edhe në ato të brendshme, duke shfaqur një model relativisht uniform të shkatërrimit përgjatë pjesëve të ruajtura. Lidhjet me llaç kanë pësuar erozion të konsiderueshëm në të dyja faqet, duke rezultuar në lirimin dhe shkëputjen e pjesshme të gurëve të vegjël. Kjo ka zvogëluar kohezionin e përgjithshëm të muraturës, veçanërisht në shtresat e poshtme ku shtypja gravitacionale dhe rrjedha e ujit mbi sipërfaqe ushtrojnë presion më të madh. Edhe pse aktualisht nuk vërehen shembje në shkallë të madhe, në disa zona ekziston paqëndrueshmëria lokale, e karakterizuar nga dalje të vogla,

zhvendosje gurësh dhe humbja e përshtatjes origjinale të elementeve. Modeli i përkeqësimit tregon një dobësim të përgjithshëm të struktures së murit, jo shkatërrime të veçuara, duke sugjeruar se të dy faqet janë prekur në mënyrë të barabartë nga ekspozimi afatgjatë ndaj faktorëve mjedisorë dhe mekanikë.

Në disa seksione, degradimi arrin nivele që paraqesin rrezik struktural të konsiderueshëm. Këtu, erozioni i llaçit, zhvendosja e gurëve dhe shkatërrimi i brendshëm i emplektonit krijojnë kushte jashtëzakonisht të paqëndrueshme. Këto zona shfaqin dalje të dukshme, boshllëqe dhe lidhje të dobësuara mes gurëve, duke i bërë veçanërisht të ndjeshme ndaj rrëzimeve lokale ose shkatërrimit edhe nën ngarkesa minimale të jashtme. Në këto zona rekomandohet ndërhyrje e menjëhershme për të parandaluar dëmtime të mëtejshme dhe për të siguruar stabilitetin e murit dhe kolonave të shoqëruara.



Figura 1 Gjendja strukturore e Murit të Viktorinit, në Seksionin S-T nga ana e jashtme, duke theksuar zonat me humbje materiali, degradim dhe zhvendosje të mëdha

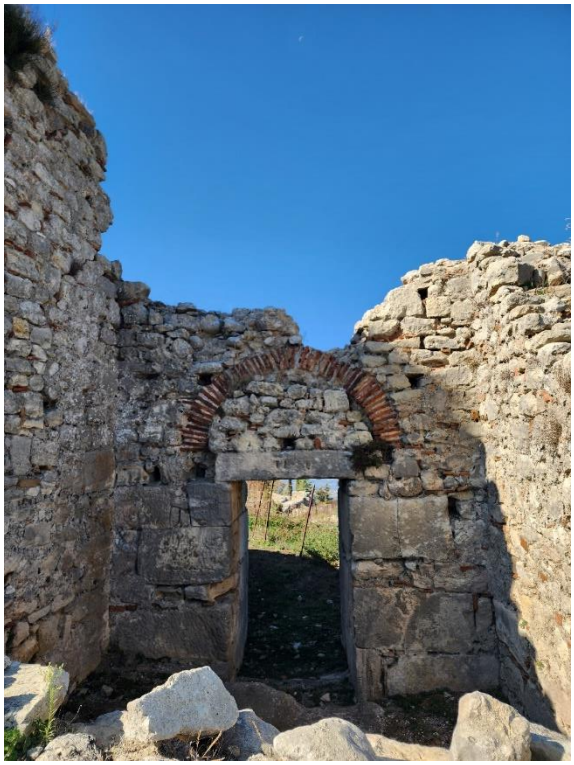


Figura 2 Pamja e hyrjes së Kullës T, duke shfaqur gjendjen e qemerit dhe arkitraut

Muratura tregon shenja gërryerje dhe humbje materiali, duke treguar nevojën për ndërhyrje konservimi.



Figura 3 Gjendja strukturore e Murit të Viktorinit, duke fokusuar rrezikun e lartë për shembje

Përdorimi i llaçit të dobët ka ulur integritetin e përgjithshëm të murit, duke kompromentuar lidhjen midis gurëve. Ndërkohë, rritja e bimësisë përshpejton degradimin e materialit.



Figura 4 Pamje e jashtme ballore e Murit të Viktorinit, në Seksionin T-U, duke fokusuar çarje diagonale, që tregojnë paqëndrueshmërinë e muraturës

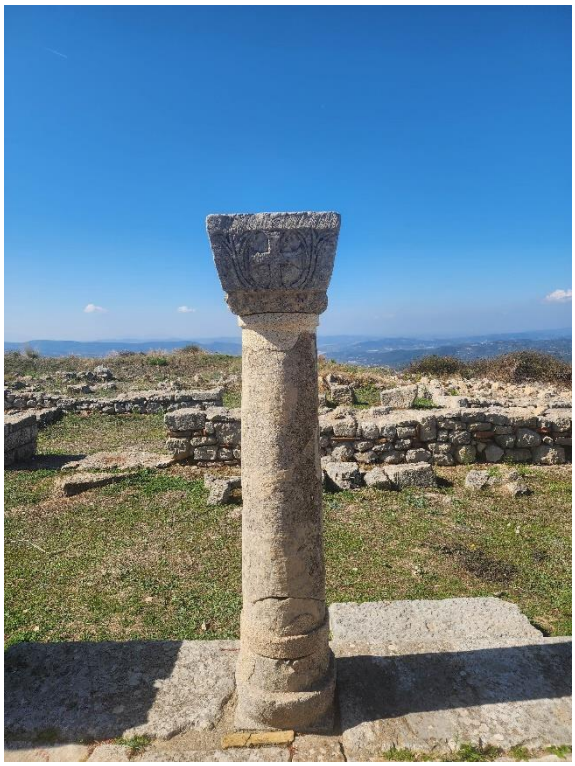




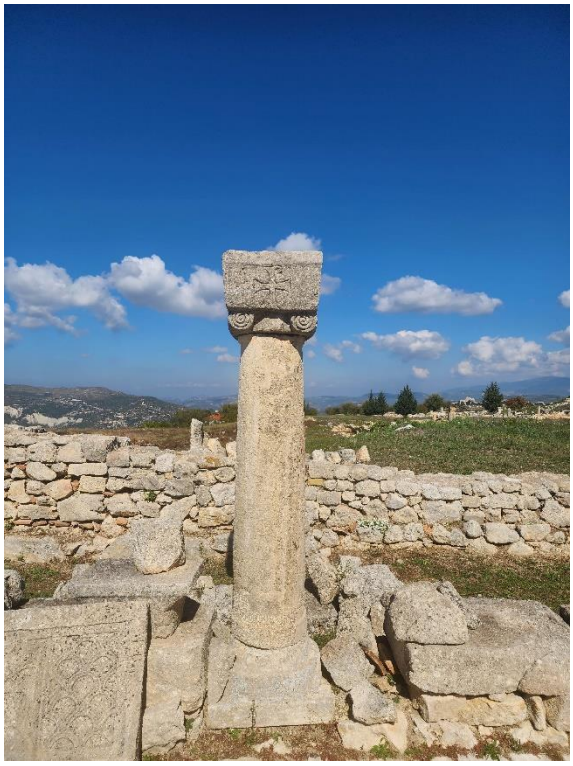
Figura 6 Gjendja kritike e Murit të Viktorinit përballë Stoas së Madhe nga ana e brendshme



Figura 5 Gjendja kritike e Murit të Viktorinit në hyrje të Portës nr. 6







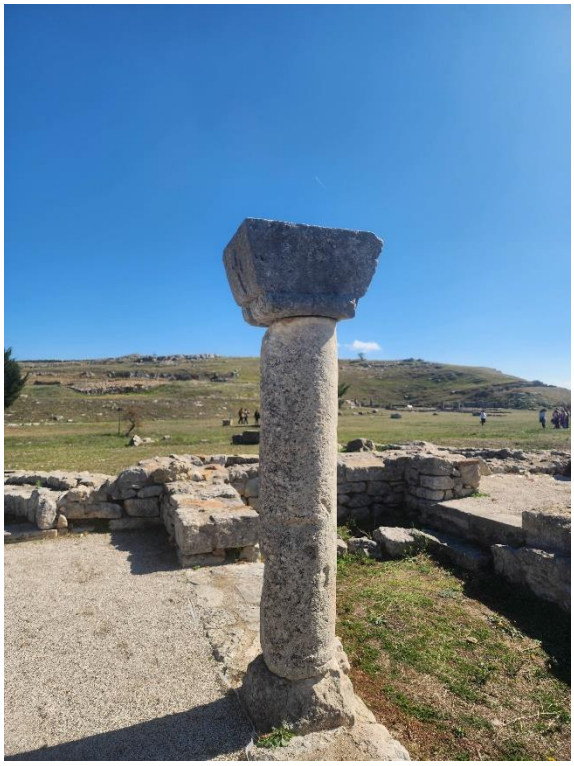
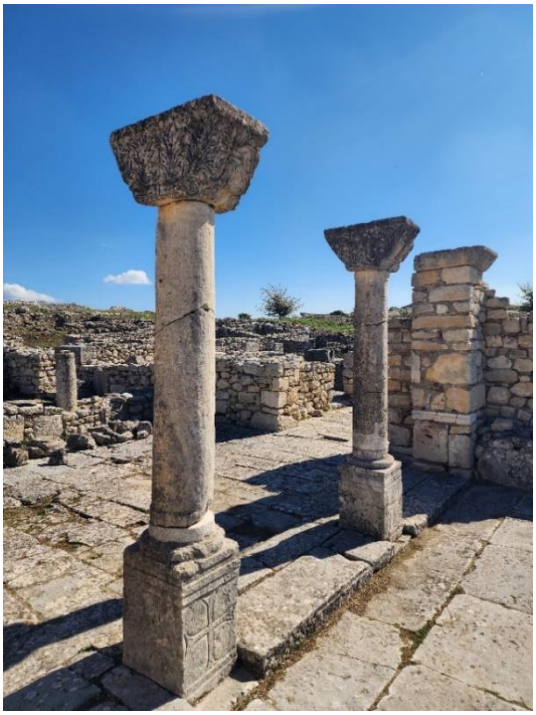
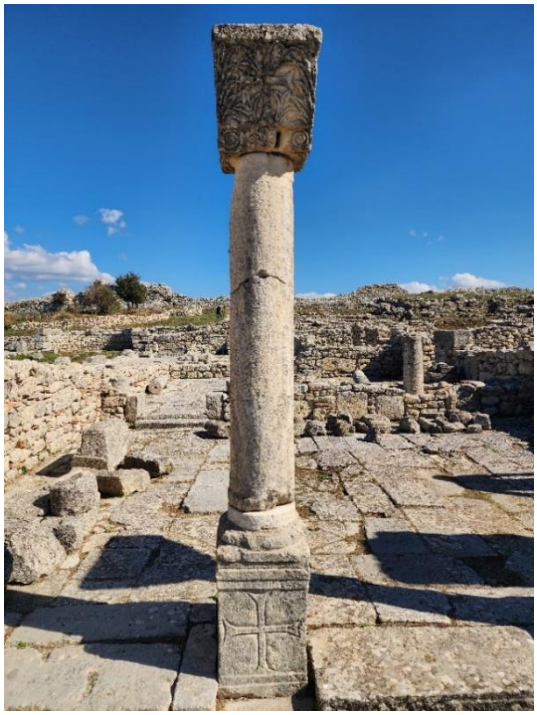


Figura 6 Gjendja kritike e kolonadave në Bazilikën C paraqet rrezik për përmbysje dhe shkëputje nga kapiteli i tyre





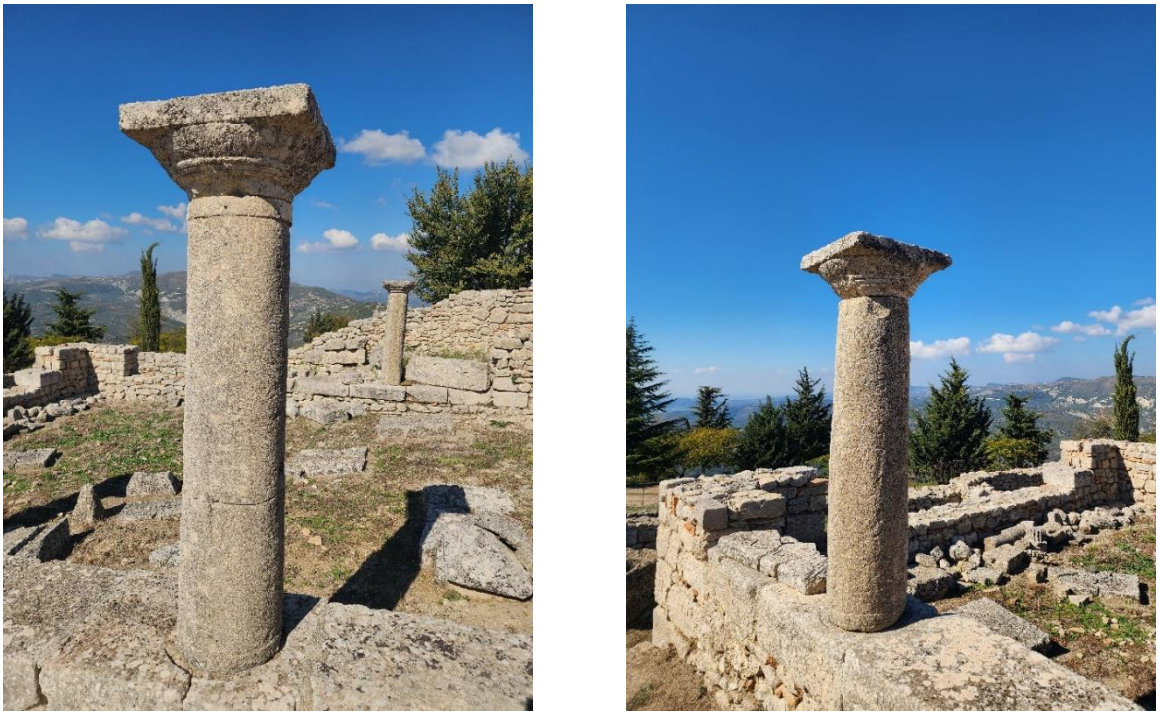


Figura 7 Gjendja kritike e kolonadave në Bazilikën B paraqet rrezik për përmbysje dhe shkëputje nga kapiteli i tyre



Figura 8 Arsenali pas restaurimit. Është vërejtur rrezik për përmbysje të kolonadave.



Figura 9 Çarje kritike të arkitraut në hyrjen e Kullës X.



Figura 10 Ndërhyrje strukturore që do të kryhet mbi urën hark të vendosur në zonën e Cisternës, duke përfshirë procedurën e injektimit të çarjeve

2.1.1 Degradimi i materialit

Llaçi i gëlqerës, i prodhuar fillimisht nga djegia e fragmenteve arkitekturore dhe i përzier me rërë të trashë, shfaq degradim të gjerë në të gjithë trashësinë e murit. Ky degradim është rezultat i ekspozimit të gjatë ndaj lagështisë, ndryshimeve të temperaturës dhe aktivitetit biologjik, duke çuar në humbje të kapacitetit lidhës dhe kohezionit të sipërfaqes. Llaçi është bërë i thërrmueshëm, me pluhur të dukshëm dhe shkëputje nga sipërfaqet e gurëve. Gjendja është e njëjtë si në fytyrën e brendshme ashtu edhe në atë të jashtme, duke treguar se infiltrimi i lagështisë dhe proceset e gërryerjes kanë vepruar në mënyrë simetrike me kalimin e kohës. Në disa zona janë ende të dukshme mbetje të llaçit origjinal të kuqërremtë, të pasuruar me pluhur tullash, që tregojnë pjesë më të mbrojtura nga rrjedha direkte e ujit. Megjithatë, gjendja e përgjithshme reflekton një reduktim të përhapur të forcës mekanike dhe ngjitjes midis gurëve dhe lidhësit.

2.1.2 Humbje e integritetit të sipërfaqes

Integriteti i sipërfaqes së murit është kompromentuar në mënyrë të konsiderueshme në të dyja faqet. Erozioni i llaçit ka ekspozuar skajet e gurëve, duke krijuar bashkime të thella dhe zbrazëti që favorizojnë infiltrimin e mëtejshëm të ujit dhe rritjen e bimësisë. Përfundimi origjinal i lëmuar—ku llaçi shtrihej pak mbi sipërfaqet e gurëve—është kryesisht i zhdukur, duke mbijetuar vetëm në zona të kufizuara. Koherenca vizuale dhe strukturore e muraturës është reduktuar në përgjithësi, me të dyja faqet që tregojnë një ashpërsi dhe parregullsi të ngjashme të teksturës. Ky model i qëndrueshëm degradimi tregon se ekspozimi i gjatë ndaj faktorëve mjedisorë, si shiu, drita e diellit dhe ndryshimet e temperaturës, është shkaktari kryesor i dëmtimit.

2.1.3 Kolonizim biologjik

Rritja e bimësisë është e përhapur dhe ndikon pothuajse në mënyrë të barabartë në të dyja faqet e murit. Kolonizimi nga bari, shkurret dhe myshqet është i përqendruar në bashkimet dhe zbrazëtitë të krijuara nga humbja e llaçit, si dhe në pjesët e sipërme ku grumbullohet materiali organik. Penetrimi i rrënjëve ka shkaktuar zhvendosje lokale të gurëve dhe ka kontribuar në fragmentimin e llaçit tashmë të dobësuar. Mbulesa e dendë e bimësisë gjithashtu ruan lagështinë brenda muraturës, duke zgjatur kushtet e lagështa dhe duke përshpejtuar kristalizimin e kripërave dhe aktivitetin mikrobiologjik. Simetria e kolonizimit biologjik konfirmon më tej se të dyja faqet janë subjekt i kushteve të ngjashme mjedisore dhe mikroklimaterike, duke rritur cënueshmërinë e murit ndaj degradimit të mëtejshëm mekanik dhe kimik.

2.1.4 Fragmentimi i materialit mbushës

Emplektoni i brendshëm—bërthama e mbushjes nga gurë të vegjël dhe llaç gëlqere të bollshëm—shfaq shkatërrim të pjesshëm dhe formim zbrazëtish në të gjithë strukturën. Kohezioni i brendshëm është reduktuar për shkak të larjes së agregateve të imëta dhe shembjes së llaçit nga ekspozimi i gjatë ndaj lagështisë. Ky degradim është i vazhdueshëm në të gjithë seksionin e murit, pasi infiltrimi nga të dyja faqet ka dobësuar progresivisht mbushjen e brendshme. Humbja e masës brenda

emplektonit zvogëlon aftësinë e murit për të shpërndarë ngarkesat vertikale dhe anësore, duke rritur rrezikun e shembjeve lokale ose të uljes së strukturës. Megjithëse muri ruan formën e tij të përgjithshme, degradimi i brendshëm përbën një rrezik të fshehur strukturor që kërkon stabilizim përmes teknikave të injektimit dhe përforcimit kompakt.

2.2 Kolona guri të vetëqëndrueshme

Kolona, e vendosur brenda kompleksit arkitektonik të Bylisit, përbëhet nga një trup monolit gëlqeror i mbuluar nga një kapitel i dekoruar i stilit Jonik ose ndoshta Korinthian, dhe është pozicionuar mbi një stilobat të formuar nga blloqe guri të punuara mirë. Megjithëse kolona ruan përgjithësisht drejtësinë e saj vertikale, ajo shfaq çarje të dukshme sipërfaqësore dhe zhvendosje të vogël në bazë, që mund të jenë rezultat i uljeve kumulative të tokës dhe aktivitetit sizmik me kalimin e kohës. Disa kolona janë siguruar në bazat e tyre me shufra metali, ndërsa të tjera mbeten të patrajtuara, gjë që i bën më të ndjeshme ndaj paqëndrueshmërisë dhe rrezikut të përmbysjes.

Rekomandohet ndërhyrje e menjëhershme për kolonat e vetëqëndrueshme, për të parandaluar degradimin e mëtejshëm dhe për të siguruar stabilitetin strukturor.

2.2.1 Gërryerja sipërfaqësore

Sipërfaqja e gëlqerorit paraqet një shkallë të avancuar të shpërbërjes granulare, e cila kryesisht rrjedh nga ekspozimi afatgjatë ndaj agjentëve mjedisorë dhe ndryshimeve të përsëritura termike. Këto procese kanë shkaktuar humbje graduale të kohezionit sipërfaqësor, mikrofragmentim dhe teksturë të ashpërsuar, veçanërisht të dukshme në pjesët e sipërme dhe më të ekspozuara të boshtit. Modeli i alterimit tregon lodhje progresive të materialit, e cila mund të përshpejtohet në kushte të vazhdueshme sforcimesh klimatike dhe drenazhi të pamjaftueshëm.

2.2.2 Çarjet

Kolona paraqet çarje si vertikale ashtu edhe horizontale përgjatë boshtit, me zgjerime lokale dhe pjesë të shkëputura në bazë. Çarjet vertikale ka gjasë të lidhen me sforcimin mekanik afatgjatë dhe aktivitetin sizmik, ndërsa çarjet horizontale tregojnë rishpërndarje të brendshme të sforcimeve në bosht, si pasojë e zgjerimit termik diferencial dhe plakjes së materialit shkëmbor.

Sistemi i kombinuar i çarjeve ka dobësuar ndjeshëm sjelljen monolitike të kolonës, duke reduktuar kapacitetin e saj për të përballuar ngarkesat anësore dhe boshtore.

2.2.3 Cënueshmëria strukturore

Efektet kumulative të alterimit atmosferik, çarjeve dhe kolonizimit biologjik kanë kompromentuar integritetin struktural të kolonës. Shkëputja e pjesës së bazës dhe përhapja progresive e çarjeve kanë reduktuar ngurtësinë totale dhe kapacitetin mbajtës të saj, duke rritur ndjeshmërinë ndaj jostabilitetit.

Kolona paraqet rrezik të animit ose të kolapsit të pjesshëm, jo vetëm nën veprime sizmike ose ngarkesa të shkaktuara nga era, por edhe nën veprime horizontale të vogla, si kontakte aksidentale ose mbështetje njerëzore.
Për pasojë, zbatimi i menjëhershëm i masave të stabilizimit dhe konservimit është thelbësor për të parandaluar degradimin e mëtejshëm dhe për të siguruar ruajtjen afatgjatë dhe sigurinë strukturore të monumentit.

3. Plani i konservimit strukturor

Ndërhyrjet e propozuara respektojnë standardet ndërkombëtare të njohura të konservimit, përfshirë Kartën e Venecias (1964) dhe Udhëzimet e ICOMOS për Konservimin e Monumenteve dhe Vendeve Historike, duke theksuar parimet e ndërhyrjes minimale, përputhshmërisë së materialeve dhe reversibilitetit, aty ku kjo është teknikisht e mundur.
Qëllimi kryesor është stabilizimi dhe mbrojtja e integritetit strukturor të elementeve arkeologjike, duke ruajtur autenticitetin historik, përbërjen materiale dhe karakterin arkitektonik të tyre.
Masat e konservimit prioritizojnë përdorimin e materialeve dhe teknikave të përputhshme me ndërtimin origjinal, duke siguruar që ndërhyrjet të mos ndryshojnë vetitë vizuale, kontaktit apo kimike të muraturës historike.

Të gjitha ndërhyrjet do të paraprihen nga dokumentim dhe vlerësim i plotë i gjendjes ekzistuese, përfshirë regjistrime fotografike me rezolucion të lartë, skanime 3D me lazer, si dhe testime jo-shkatërruese, në mënyrë që të mundësohet monitorimi dhe vlerësimi i vazhdueshëm i reagimit të strukturës me kalimin e kohës.

3.1 Masat e konservimit të murit të Viktorinit

3.1.1 Dokumentimi dhe pastrimi

1. Rregjistrimi i Gjendjes Ekzistuese: Do të përdoren fotogrametri me rezolucion të lartë së bashku me skanim 3D me lazer për të kapur të dhëna të sakta gjeometrike dhe morfologjinë e sipërfaqes. Ky dokumentim do të shërbejë si bazë për planifikimin e ndërhyrjeve, monitorimin e sjelljes strukturore dhe udhëzimin e restaurimeve të ardhshme.
2. Heqja e Vegetacionit dhe Depozitimeve: Rritjet biologjike, myshqet dhe likenet do të hiqen me kujdes përmes teknikave mekanike të buta, për të parandaluar erozionin shtesë të sipërfaqes. Çdo depozitim i lirë ose i brisht do të mblidhet për analiza laboratorike, në mënyrë që të përcaktohet përputhshmëria e materialeve në konsolidim.

3. Menaxhimi i Gurëve të Lirë: Njësitë muratore të shkëputura ose të paqëndrueshme do të hiqen përkohësisht, etiketohen dhe ruhen në kushte të kontrolluara, për t'u reintegruar më pas, duke siguruar ndërhyrje minimale mbi materialin origjinal.

3.1.2 Stabilizimi Strukturor

1. Konsolidimi i Muraturës: Seksionet e muraturës të shkëputura do të rilidhen duke përdorur llaç bazë gëlqere (NHL 3.5) me agregat që përputhet nga ngjyra, tekstura dhe madhësia e grimcave me materialin origjinal. Kjo metodë siguron përputhshmëri mekanike duke ruajtur përshkueshmërinë.
2. Fugatimi i llaçit: Bashkimet e gëëryera do të riparohen duke përdorur llaç gëlqere-rërë-tullë të thyer, në rastet ku evidence historike tregon përdorimin e pluhurit të tullës ose aditivëve të ngjashëm, duke ruajtur autenticitetin e përbërjes materiale.
3. Injektimi me llaç: Zonat e boshllëqeve brenda bërthamës do të injektohen me kujdes me llaç gëlqere të përputhshëm, për të rikthyer kohezionin e brendshëm dhe rishpërndarë sforcimet, pa ndryshuar pamjen e jashtme të murit.
4. Rindërtimi përkatës: Çdo seksion i rrëzuar ose i pasigurt do të rindërtohet strikt mbi bazën e dëshmive arkeologjike, duke përfshirë përputhshmërinë, modelin e lidhjes dhe përbërjen e materialit, duke shmangur ndërhyrjet hipotetike ose spekulative.

3.1.3 Drenazhimi dhe Mbrojtja Mjedisore

1. Përmirësimi i Drenazhimit të Tokës: Do të zbatohet një sistem për drejtimin e ujërave sipërfaqësore larg bazës së murit, në mënyrë që të reduktohet ngritja kapilare e lagështisë dhe të minimizohet degradimi i shkaktuar nga lagështia.
2. Konsolidimi I kreut të murit: Do të instalohet një mbulesë e dukshme në mënyrë diskrete mbi pjesët e sipërme të murit të ekspozuar, duke përdorur llaç gëlqere, me qëllim që të parandalohet infiltrimi i ujit të shiut, ndërsa lejohet difuzioni i avullit, duke ruajtur integritetin dhe qëndrueshmërinë e murit historik.
3. Menaxhimi i bimësisë: Sistemet rrënjore dhe vegetacioni invaziv pranë perimetrit të murit do të hiqen me kujdes, për të parandaluar dëmtimin mekanik të bashkimeve të muraturës dhe themeleve.

3.2 Masat e Konservimit për Kolonat e Gurit

3.2.1 Mbështetje dhe Stabilizim Strukturor

1. Vlerësimi I gjendjes: Do të vlerësohet vertikaliteti i kolonës dhe integriteti i themeleve duke përdorur analiza gjeoteknike, radar me depërtim në tokë (GPR) dhe të tjera teknika jodestruktive, për të identifikuar çarjet e fshehura, boshllëqet ose parregullsitë në themele.
2. Në rastet kur konstatohet jostabilitet, stabilizimi mund të arrihet përmes instalimit të çernierave prej çeliku inox në bazë, të dizajnuara për të minimizuar ndikimin vizual dhe për të siguruar përputhshmëri mekanike me gurin.

   Si alternativë, mund të përdoren puntelim druri me konfigurim trekëmbësh, për të ofruar stabilizim të përkohshëm ose gjysmë-permanent aty ku është e nevojshme.
3. Trajtimi I çarjeve: Çarjet në sipërfaqe dhe nën sipërfaqe do të trajtohen me llaçe injektimi bazë gëlqere ose konsolidantë silikat etilik, aty ku është e përshtatshme, duke përputhur me kujdes vetitë mekanike dhe kimike të gurit.

   Këto ndërhyrje synojnë të rikthejnë vazhdimësinë strukturore pa kompromentuar permeabilitetin e muraturës.
4. Mbrojtja nga Forcat Horizontale të Vogla: Masat do të merren parasysh për ngarkesa dinamike (sizmike dhe të erës) dhe forca horizontale të vogla, si kontaktet aksidentale nga njerëzit, për të siguruar stabilitetin e kolonës nën kushtet e parashikueshme.

3.2.2 Konservimi i Sipërfaqes

1. Pastrimi: Rritjet biologjike, depozitat sipërfaqësore dhe grimcat do të hiqen me ujë dejonizuar dhe furça të buta, duke shmangur metodat abrazive që mund të përshpejtojnë shpërbërjen granulare.
2. Konsolidimi: Do të aplikohet një konsolidant i përajruar për të rikthyer kohezionin e sipërfaqes, përmirësuar qëndrueshmërinë dhe për të reduktuar ndjeshmërinë ndaj degradimit të mëtejshëm, duke ruajtur permeabilitetin.
3. Monitorimi: Inspektimet periodike do të ndjekin evolucionin e mikroçarjeve, kolonizimin biologjik dhe degradimin e materialit, duke mundësuar ndërhyrje të shpejtë në rast të shfaqjes së dobësive të reja.

3.3 Masat e Konservimit për Elementët e Tjerë Strukturore

3.3.1 Arkitrarët dhe Elementët Horizontalë Mbajtës të Ngarkesës

Vlerësimi dhe Stabilizimi Strukturor

- Kryeni inspektime vizuale të detajuara dhe testime jodestruktive (p.sh., shpejtësia e pulsit ultrasonik, termografia) për të identifikuar çarjet e brendshme, boshllëqet ose devijimet.
- Siguroni mbështetje të përkohshme ose forcim të fshehur me çelik inox aty ku konstatohet jostabilitet i konsiderueshëm.
- Konsolidoni mikroçarjet dhe boshllëqet duke përdorur llaç injektimi bazë gëlqere ose silikat etilik, për të rikthyer vazhdimësinë strukturore.

Konservimi i Sipërfaqes:

- Hiqni rritjet biologjike, pluhurin dhe depozitat duke përdorur furça të buta dhe ujë dejonizuar, për të parandaluar degradimin e mëtejshëm të sipërfaqes.
- Aplikoni konsolidantë përajrues për të rikthyer kohezionin duke ruajtur permeabilitetin e avullit.
- Vendosni mbulesa mbrojtëse të dukshme në mënyrë diskrete aty ku është e nevojshme, për të reduktuar infiltrimin e ujit pa ndikuar në integritetin vizual.

3.3.2 Tarraca, Mure Mbajtëse dhe Shkallë

Vlerësimi dhe Stabilizimi Strukturor:

- Vlerësoni stabilitetin e përgjithshëm, gjendjen e themeleve, pjerrësinë e mureve dhe kohezionin e muraturës.
- Injektoni llaç bazë gëlqere në boshllëqe për të rikthyer kohezionin e brendshëm në mure dhe shkallë.
- Rindërtoni seksionet e rrëzuara ose të paqëndrueshme duke ndjekur strikt dëshmitë arkeologjike, përfshirë përputhshmërinë e gurëve dhe modelin e lidhjes.
- Vendosni ankera ose lidhje të fshehura aty ku është e nevojshme për të stabilizuar muret e ekspozuara ndaj presionit horizontal të dheut.

Konservimi i Sipërfaqes:

- Hiqni me kujdes vegetacionin dhe rrënjët për të parandaluar dëmtimin e mëtejshëm struktural.
- Riparoni bashkimet e eroduar duke përdorur llaç rërë-gëlqere të përputhshëm me materialin origjinal.
- Përmirësoni drenazhimin e sipërfaqes dhe nën-sipërfaqes për të parandaluar infiltrimin e ujit dhe degradimin e shkaktuar nga lagështia.

3.3.3 Elementë të Vogël Murature (Parapete, Mure të Ulëta, Detaje Arkitektonike)

Vlerësimi dhe Stabilizimi Strukturor:

- Kryeni regjistrimin e detajuar të gjendjes, duke përfshirë gjeometrinë, çarjet dhe zhvendosjet
- Konsolidoni njësitë muratore të lëvizura ose të shkëputura duke përdorur llaçe bazë gëlqere të përputhshme me materialin origjinal.
- Riintegroni elementët e zhvendosur vetëm kur dëshmitë arkeologjike mbështesin rindërtimin.

Konservimi i Sipërfaqes:

- Hiqni depozitat mjedisore dhe biologjike me metoda mekanike të buta.
- Aplikoni konsolidantë përajrues në zonat e prekur nga shpërbërja granulare ose humbja e sipërfaqes.
- Vendosni mbulesa të lehta dhe të kthyeshme për të mbrojtur sipërfaqet duke ruajtur pamjen origjinale.

3.4 Vlerësimi I riskut

Gjendja aktuale e strukturave arkeologjike në sitin e Bylisit, përfshirë muret e mbetura, kolonat e lira dhe elementët e tjerë arkitektonikë, tregon kompromet im të rëndësishëm të integritetit strukturor si pasojë e ndërveprimeve të kumuluara midis faktorëve mjedisorë, mekanikë dhe biologjikë. Ekspozimi i gjatë ndaj variacioneve klimatike ka shkaktuar alterim sipërfaqësor, i karakterizuar nga shpërbërja granulare e gurit gëlqeror dhe materialeve të tjera ndërtimore, duke reduktuar kohezionin, forcën mekanike dhe duke rritur ndjeshmërinë ndaj humbjeve progresive të materialit.
Çarjet janë evidente në të gjitha strukturat, duke u manifestuar si çarje vertikale dhe horizontale në mure, kolonat dhe nyjet strukturore. Këto ndërprerje shkaktojnë koncentrime të sforcimeve lokale dhe reduktim të kapacitetit të përgjithshëm të konstruksioneve për të përballuar ngarkesa aksiale, laterale dhe jashtë planeve, veçanërisht nën veprime dinamike si dridhjet sizmike ose vibrimet e shkaktuara nga era. Gjeometria komplekse e Bylisit, përfshirë muret e tarracuara, strukturat mbajtëse

dhe elementët arkitektonikë të lira, forcon ndikimin e këtyre çarjeve, pasi rishpërndarja e sforcimit përgjatë muraturës së lidhur mund të çojë në dëmtime strukturore të vazhdueshme.
Kolonizimi biologjik është i përhapur në sipërfaqet e hijezuara dhe ato që mbajnë lagështi, me likene, myshqe dhe organizma të tjerë që kontribuojnë në ndryshimin kimik të gurit, mbajtjen e lagështisë dhe përshpejtimin e mikro-çarjeve. Në kombinim me erozionin sipërfaqësor dhe çarjet, rritja biologjike përshpejton degradimin e sipërfaqeve të jashtme dhe të brendshme, duke dobësuar integritetin e njësive strukturore në të gjithë terrenin.
Gjendja e themeleve dhe shkëputja e pjesshme në bazën e disa kolonave, mureve dhe strukturave të lira rrit më tej vulnerabilitetin struktural, duke shtuar rrezikun e animit lokal, zhvendosjes ose kolapsit. Edhe forcat horizontale të vogla, si kontaktet aksidentale njerëzore, vibrimet e përkohshme nga aktiviteti në terren ose ndërhyrjet e mirëmbajtjes, mund të shkaktojnë lëvizje të mëtejshme ose përhapje të çarjeve ekzistuese, veçanërisht në elementët që tashmë shfaqin dobësim të themeleve.
Pa ndërhyrje të menjëhershme dhe të synuar, këto dobësi paraqesin një shkallë të ndryshme rreziku në të gjithë terrenin e Bylisit, duke përfshirë:

1. Kolaps i Pjesshëm ose Total Strukturor: Elementët arkitektonikë, përfshirë kolonat e vetëqëndrueshme, muret e tarracuara dhe strukturat mbajtëse, janë të rrezikuar nga shembja lokal ose sistemik gjatë ngjarjeve sizmike ose ngarkesave të forta nga era, për shkak të kapacitetit të reduktuar mbajtës të ngarkesës, përhapjes së çarjeve dhe humbjes së kohezionit të brendshëm.
2. Humbje Progresive e Materialit: Shpërbërja e vazhdueshme granulare, e përforcuar nga ekspozimi mjedisor dhe aktiviteti biologjik, mund të shkaktojë shkëputjen e fragmenteve sipërfaqësore, humbjen e njësive të muraturës dhe degradimin e detajeve dekorative ose funksionale arkitektonike, duke kërcënuar autenticitetin historik dhe integritetin e të gjithë kompleksit.
3. Paqëndrueshmëri nën Forca Horizontale të Vogla: Edhe forcat horizontale me intensitet relativisht të ulët, përfshirë kontaktet njerëzore ose vibrimet e përkohshme, mund të forcojnë çarjet ekzistuese, veçanërisht në elementët strukturalisht të kompromet uar, duke shkaktuar zhvendosje të mëtejshme ose kolaps të pjesshëm.

Efekti i akumuluar i degradimit mjedisor, mekanik dhe biologjik në të gjithë kompleksin e Bylisit nënvizon nevojën urgjente për zbatimin e ndërhyrjeve të plota konservuese. Këto duhet të përfshijnë stabilizimin e muraturës, konsolidimin e çarjeve, përforcimin e elementëve të vetëqëndrueshëm dhe

mbajtës të ngarkesës, si dhe mbrojtjen kundër infiltrimit të lagështisë. Masat proaktive të konservimit janë të domosdoshme jo vetëm për të zbutur rreziqet strukturore të menjëhershme, por edhe për të ruajtur autenticitetin afatgjatë, materialin origjinal dhe rëndësinë arkitekturore të sitit.

Financuar nga Bashkimi Evropian

MINISTRIA E EKONOMISË, KULTURËS DHE INOVACIONIT

ITALIAN AGENCY FOR DEVELOPMENT COOPERATION

PLANI I KONSERVIMIT ARKEOLOGJIK PARKU ARKEOLOGJIK I BYLISIT

qytetet antike të Bylisit dhe Klosit

PJESA 7

Strategjia e Tregut të Turizmit dhe Angazhimit të Palëve të Interesuara

ILLYRIAN CONSULTING ENGINEERS

AGATE

B5 s.r.l ENGINEERING

MEDITERRANEA ENGINEERING

1 | ANALIZA E TREGUT TË TURIZMIT **3**

1.1 Kërkesa për turizëm në kontekstin e Shqipërisë 3
1.2 Analiza e situatës së brendshme dhe turistike në Parkun Arkeologjik të Bylisit 4
1.2.1 Vendndodhja dhe aksesueshmëria e infrastrukturës kombëtare me ndikim në Bylis *4*
1.2.2 Situata aktuale në Parkun Arkeologjik të Bylisit *6*
1.2.3 Kërkesa turistike në Parkun Arkeologjik të Bylisit *8*
1.2.4 Segmente turistike të vizitorëve në Parkun Arkeologjik të Bylisit *10*
1.3 Segmentimi i tregut të turizmit kulturor 11
1.3.1 Turizmi kulturor (turizmi i trashëgimisë) *11*
1.3.2 Segmentimi i klientëve në turizmin kulturor *11*
1.4 Kuptimi i Turizmit Turistik 12
1.4.1 Përshkrim i shkurtër i Turizmit, karakteristikave të udhëtimit dhe motivimit *12*
1.5 Parku Arkeologjik i Bylisit si produkt turistik 15
1.5.1 Produkte të mundshme turistike të lidhura me Parkun Arkeologjik të Bylisit *15*
1.6 Shembuj referimi 19
Rasti 1: Parku Arkeologjik i Herkulaneumit (Itali) *21*

2 | VLERËSIMI DHE REKOMANDIMET PËR PËRMIRËSIMIN E TREGUT **30**

GATISHMËRI PËR PARKUN ARKEOLOGJIK TË BYLISIT **30**

2.1 Analiza e faqes së internetit dhe rrjeteve sociale për Parkun Arkeologjik të Bylisit 30
(https://bylisklos.al/en/) 30
2.2 Vlerësimi i gatishmërisë së tregut për Parkun Arkeologjik të Bylisit 33
2.3 Faktorët e suksesit për zhvillimin e një atraksioni parësor të trashëgimisë kulturore 35
2.4 Përfundime dhe masa të propozuara për përmirësimin e tregut të turizmit 36
gatishmëria e Parkut Arkeologjik të Bylisit 36

3 | ANGAZHIMI I PALËVE TË INTERESUARA DHE PLANI I VEPRIMIT TË KOMUNITETIT **44**

2.1 Puna e Ndërmarrur për Angazhimin e Palëve të Interesuara gjatë përgatitjes së planit të ruajtjes 44
2.3 Takimi i Palëve të Interesuara në Shtator 2025 – Përmbledhje 47

4 | KOMUNITETI DHE RUAJTJA E QËNDRUESHME **49**

5| PLANI PESËVJEÇAR I VEPRIMIT PËR ANGAZHIMIN E KOMUNITETIT **50**

Viti 1 (2026) – krijimi i themeleve: *50*

6| SHTOJCA **52**

SHTOJCA 1 - Vizita e projektit në Parkun Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit, 9 maj 2025 *52*
SHTOJCA 2 - Takimi i Palëve të Interesuara për të prezantuar draftin e parë të Planit të Konservimit për Parkun Arkeologjik Bylis, Bashkia Mallakastër, 4 shtator 2025 *52*

7| INDEKSI I FIGURAVE **53**

Ky dokument duhet të konsiderohet pjesë integrale e Planit të Konservimit dhe përmban:

- **Analizën e Tregut të Turizmit**
- **Përfshirjen e Palëve të Interesit**

Ky dokument përmban kontributet teknike të përgatitura nga ekspertët përkates të fushës që janë të angazhuar në këtë projekt. Çdo seksion i hartuar nga një ekspert i veçantë pasqyron gjykimin profesional, interpretimet dhe opinionet e vetëm atij eksperti.

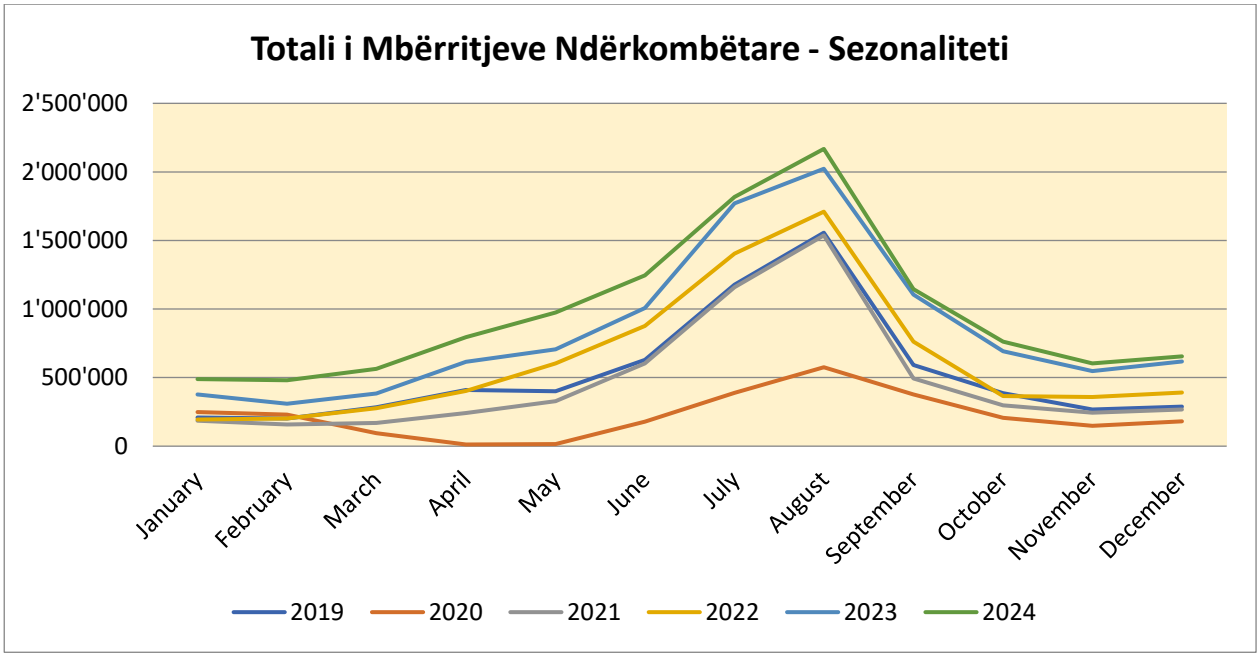
Të gjitha të drejtat e pronësisë intelektuale për këto kontribute individuale mbeten të autorëve të tyre përkatës.

1 | Analiza e Tregut të Turizmit

1.1 Kërkesa për turizëm në kontekstin e Shqipërisë

Shqipëria ka përjetuar një rritje të konsiderueshme të fluksit të vizitorëve ndërkombëtarë, veçanërisht nga viti 2018, me rreth 5.9 milionë turistë ndërkombëtarë dhe 6.4 milionë në vitin 2019. Por viti 2020 pati një rënie të konsiderueshme të mbërritjeve për shkak të ndikimit të pandemisë COVID-19. Viti 2021 tregoi një rimëkëmbje të mbërritjeve ndërkombëtare me një total prej 5.7 milionësh, duke vazhduar me një rritje prej rreth 13% në vitin 2022 krahasuar me vitin 2021 me një total prej 7.5 milionësh, 10 milionësh në vitin 2023 dhe 11.7 milionësh në vitin 2024. Statistikat tregojnë një prani të konsiderueshme të diasporës shqiptare që viziton Shqipërinë çdo verë. Kjo jo vetëm që kontribuon më tej në rritjen e turizmit në vend, por përfaqëson një segment të konsiderueshëm që paraqet interes dhe krenari për trashëgiminë kulturore të vendit.
Shqipëria ka treguar për shumë vite që varet shumë nga turizmi veror, duke u përqendruar veçanërisht në muajt kulmor të korrikut dhe gushtit. Grafiku më poshtë tregon trendin e mbërritjeve ndërkombëtare - sezonalitetin.

Grafiku 1: Totali i mbërritjeve ndërkombëtare



Burimi: INSTAT

Në vitet 2023 dhe 2024, muajt me kulmin e turizmit u zgjatën nga qershori në shtator, duke regjistruar 58% të totalit të mbërritjeve ndërkombëtare në vitin 2023 dhe 54% të totalit të mbërritjeve ndërkombëtare në vitin 2024. Ndërsa muajt e mesëm u zgjatën nga marsi në maj dhe

nga tetori në dhjetor në vitin 2024, duke kontribuar në rreth 37% të totalit të mbërritjeve ndërkombëtare. Kjo tregon se interesi i vizitorëve ndërkombëtarë është rritur në kërkesa përtej diellit dhe plazhit, duke përfshirë aktivitetet kulturore dhe ato që lidhen me natyrën.

1.2 Analiza e situatës së brendshme dhe asaj turistike në Parkun Arkeologjik të Bylisit

1.2.1 Vendndodhja dhe aksesueshmëria e infrastrukturës kombëtare me ndikim në Bylis

Parku Arkeologjik i Bylisit ndodhet pranë fshatit Hekal. Bylisi ka një pozicion dominues mbi kodrat e Mallakastrës dhe luginës së Vjosës. Ndërsa qyteti antik i Nikaias ndodhet pranë fshatit Klos. Fshatrat Hekal dhe Klos janë të vendosur afër njëri-tjetrit, rreth 3.3 km larg. Ato janë pjesë e Bashkisë Mallakastër.
Lidhur me mbërritjet ndërkombëtare sipas mënyrës së transportit [1], mjetet mbizotëruese të mbërritjes në Shqipëri janë ato tokësore, të ndjekura nga ato ajrore dhe detare.

<u>Aksesueshmëria me rrugë</u>
Parku Arkeologjik i Bylisit ndodhet në një kodër dominuese me pamje mbi lumin Vjosë dhe Rrugën Kombëtare SH4 (E853). Bylisi mund të arrihet nga kjo rrugë nëpërmjet një kryqëzimi; nga jugu nga Pika e Hyrjes Kufitare të Kakavijës me Greqinë dhe nga perëndimi ai bashkohet me rrugën kombëtare SH4 me drejtim drejt Vlorës dhe nga ana tjetër drejt Veriut me Fierin - Durresin - Tiranën.
Gjithashtu, Parku Arkeologjik i Bylisit ka qasje nga rruga kombëtare që lidhet me Parkun Kombëtar të Lumit Vjosa nëpërmjet një rruge dytesore që kalon urën mbi lumin Vjosa dhe që e lidh atë me luginën e lumit Shushicë. Kjo luginë përfundon në vijën bregdetare të detit Jon të bashkisë së Himarës, një zonë e rëndësishme e turizmit të diellit dhe plazhit.
<u>Transporti rrugor</u>
Shërbimet e transportit, për në dhe nga destinacionet e ndryshme si dhe brenda qyteteve kryesore, menaxhohen nga kompani private transporti të liçensuara. Transporti publik që lidh qendrën e bashkive me fshatrat ka një frekuencë shumë të ulët shërbimi ose nuk ekziston fare. Nuk ka transport publik që lidh Parkun Arkeologjik të Bylisit me qytetet e Fierit, Vlorës ose Gjirokastrës.
Transporti turistik organizohet nga operatorë tokësor vendas të liçensuar, si dhe nga kompani transporti turistik që ofrojnë shërbime për operatorët turistikë hyrës/DMC dhe për nevoja të tjera transporti.

[1] *Burimi: Ministria e Turizmit dhe Mjedisit (https://turizmi.gov.al/statistikat-e-turizmit/)*

Shërbimi i taksive ofrohet në qytetet dhe qendrat kryesore urbane përmes shërbimit privat të liçensuar të taksive, të organizuara sipas liçensës individuale ose asaj të kompanisë. Ato zakonisht ndodhen në vende fikse. Shërbimet e taksive të njohura ndërkombëtarisht nuk janë ende të disponueshme në Shqipëri.

Aksesueshmëria nga ajri

Aeroporti Ndërkombëtar i Tiranës (TIA) ndodhet 20 km në veriperëndim të qendrës së Tiranës dhe 155 km në veri të Parkut Arkeologjik të Bylisit. Mbërritjet ndërkombëtare në TIA [2] janë rritur ndjeshëm, veçanërisht pas pandemisë. Nga një total prej 3.3 milion pasagjerësh në vitin 2019, kjo shifër arriti në një total prej 5.2 milion pasagjerësh në vitin 2022, mbi 7.2 milion pasagjerë në vitin 2023 dhe një rekord prej 10.8 milion pasagjerësh në vitin 2024. Jo vetëm që numri i pasagjerëve është rritur, por ka edhe një rritje të numrit të kompanive ajrorë dhe destinacioneve që ata shërbejnë përmes TIA-s. Kompanitë kryesore me kosto të ulët 'Wizz Air' dhe 'Ryanair', të ndjekura nga 'Air Albania', 'Lufthansa', 'Austrian Airlines', 'British Airways', si dhe një numër transportuesish të tjerë, e kanë lidhur Aeroportin e Tiranës me një numër të konsiderueshëm aeroportesh ndërkombëtare të Evropës Perëndimore dhe Lindore, duke përfshirë edhe destinacione të tilla si Abu Dhabi, Dubai dhe të tjera. Futja e fluturimeve me kosto të ulët nga 'Wizz Air' dhe 'Ryanair' ka rritur mundësinë për paketa turistike në Shqipëri, duke përfshirë edhe ture kulturore të trashëgimisë.
Aeroporti Ndërkombëtar i Vlorës është pothuajse i përfunduar dhe së shpejti do të jetë gati për operimin e fluturimeve ndërkombëtare dhe është planifikuar të jetë në gjendje të përballojë fillimisht deri në 2 milionë pasagjerë në vit. Pritet që ai të sjellë përfitime të konsiderueshme për ekonominë e përgjithshme në vend, dhe veçanërisht për industrinë e turizmit dhe mikpritjes në Shqipërinë e Jugut. Aeroporti Ndërkombëtar i Vlorës ndodhet 48 km në perëndim të Parkut Arkeologjik të Bylisit.

Aksesueshmëria me det dhe transporti detar i pasagjerëve

Në Shqipëri ka katër porte detare: Durresi, Vlora, Saranda dhe Shëngjini (në veri). Porti i Durresit është më i madhi në Shqipëri. Porti i Vlorës ndodhet 60 km në perëndim të Parkut Arkeologjik të Bylisit.
Transporti i pasagjerëve dhe automjeteve nga portet e mësipërme është si më poshtë:

- nga porti i Durresit drejt porteve italiane të Barit, Ankonës dhe Triestes
- nga porti i Vlorës drejt portit italian të Brindisit
- nga porti i Sarandës drejt portit grek të Korfuzit

[2] *https://www.tirana-airport.com/*

Një mënyrë tjetër e transportit detar është ajo nëpërmjet kroçerave turistike që vizitojnë qytetet bregdetare të Shqipërisë. Ata ndalojnë kryesisht në portin e Sarandës me qëllim për të vizituar Parkun Arkeologjik të Butrintit dhe qytetin e Gjirokastrës.
Gjithashtu, pjesë e transportit detar është lundrimi i jahteve dhe mjeteve lundruese përgjatë bregdetit dhe ankorimi në marinën e Orikumit, në gjirin e Vlorës. Një tjetër marinë turistike është planifikuar të ndërtohet edhe në qytetin e Vlorës.

1.2.2 Situata aktuale në Parkun Arkeologjik të Bylisit

Situata aktuale e produkteve dhe shërbimeve të ofruara në Parkun Arkeologjik të Bylisit mund të përmblidhet si më poshtë:

- Kohët e fundit është ndërtuar një rrugë me dy korsi nga rruga kombëtare për në fshatin Hekal. Ky akses i përmirësuar për në sitin arkeologjik do të ndikojë në rritjen e vizitave në Park.
- Mungon sinjalistika rrugore në rrugën kombëtare SH4 (drejtimi Levan-Tepelenë) që tregon Parkun Arkeologjik të Bylisit, përveç asaj të vendosur në kryqëzimin e rrugës së aksesit drejt Parkut kur afrohesh nga rruga kombëtare SH4, e cila është shumë e dukshme. Një sinjalistikë tjetër që tregon Bylisin është vendosur në hyrje të fshatit Hekal, por ngjyra e përdorur është e gabuar. Në vend të blusë, kjo sinjalistikë duhet të jetë kafe, e cila është ngjyra që tregon sitet e trashëgimisë kulturore.
- Brenda Parkut Arkeologjik të Bylisit ka një vend parkimi shumë të kufizuar dhe që nuk është i përshtatshëm për makina dhe autobusë.
- Interpretimi i sitit arkeologjik bëhet nëpërmjet tekstit të shtypur dhe fotografive të vendosura në tabela fikse pranë rrënojave dhe gjetjeve arkeologjike të sitit. Ato ofrojnë informacion për pothuajse të gjitha rrënojat. Informacioni përfshin një hartë që tregon vendndodhjen e rrënojave, si dhe një plan urbanistik të rrënojave. Shfaqjet e tabelave kanë një pamje të vjetëruar. Mungojnë teknikat inovative të interpretimit si Realiteti i Shtuar dhe 3D.
- Mungojnë teknikat interaktive të paraqitjes, duke përfshirë sistemet shumëgjuhësore të vetë-udhëzimit për vizitorët e pavarur, si dhe Realitetin Virtual.
- Siti arkeologjik i Bylisit është i vendosur në një ambient rural me një pejzazh natyror përreth tij shumë tërheqës, të dominuar nga ullishtat. Ai ndodhet në një zonë kodrinore pranë fshatrave Hekal dhe Klos me një pamje të mrekullueshme mbi lumin Vjosë dhe luginën e tij.
- Informimi online i Parkut Arkeologjik të Bylisit:
    - Një faqe e re interneti (https://bylisklos.al/en/) për Parkun Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit u hap së fundmi me mbështetjen e AICS në korrik 2025, e cila është zhvilluar si pjesë e programit të përgjithshëm të BE-së për “Zhvillim Ekonomik - Turizëm dhe Zhvillim Ekonomik Vendor me Fokus në Trashëgiminë Kulturore”.

- Kjo faqe interneti për Parkun Arkeologjik të Bylisit do të jetë subjekt i një analize të mëtejshme në këtë raport, pasi ky projekt përfaqëson një fazë kalimtare drejt krijimit të Parkut Arkeologjik të Bylisit me administratën e tij. Faqja tjetër e internetit (https://apolloniaarchaeologicalpark.al/) që ofron informacion mbi Bylisin menaxhohet nga administrata e Parkut Arkeologjik të Apollonisë.
- Faqja e internetit është në dy gjuhë, anglisht dhe shqip. Faqja e internetit jep shpjegime për monumentet e Bylisit dhe Klosit, si dhe informacion mbi vizitën në park.
- Gjithashtu, në kuadër të të njëjtit projekt, për Parkun Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit janë aktivizuar një faqe në Instagram (parkuarkeologjikbylisklos) dhe një faqe në Facebook (https://www.facebook.com/ByllisArchaeology). Këto faqe janë vetëm në gjuhën shqipe.

- Siti i Bylisit ka një numër bazilikash me mozaikë, por këta të fundit mbeten të mbuluar dhe nuk u shfaqen vizitorëve.
- Ekziston një fletëpalosje e shtypur që paraqet Parkun Arkeologjik të Bylisit, duke përfshirë gjuhët angleze, italiane dhe shqipe, por dizajni i saj është i modës së vjetër. Një hartë e parkut shoqëron përmbajtjen e fletëpalosjes, por është e vështirë të lexohet në të. Fletëpalosja shpërndahet falas për vizitorët kur ata blejnë biletën. Nuk ka në dispozicion materiale të tjera të shtypura promocionale për shitje.
- Në Bylis ka një kioskë të thjeshtë për shitje biletash. Lista e çmimeve dhe orari i punës janë vendosur në një tavolinë në hyrje të sitit, si në shqip ashtu edhe në anglisht.
- Nuk ka një dyqan suveniresh dhe nuk ka libra të shtypur në shitje rreth Bylisit.
- Tualetet: Vizitorët mund të përdorin tualetet e restorantit që ndodhet brenda territorit të Parkut, por ato janë të pamjaftueshme dhe të papërshtatshme për personat me aftësi të kufizuar.
- Sherbime freskuese: Restoranti i vendosur brenda territorit të Parkut ofron shërbim për freskim dhe ushqim.
- Parku Arkeologjik i Bylisit ofron me kërkesë ture me guidë për vizitorë të pavarur, një shërbim që ofrohet nga përgjegjësi i parkut.
- Koshat e mbeturinave nuk janë gjithmonë të vendosura afër shtigjeve të lëvizjes së vizitorëve. Ekzistojnë dy lloje koshash, njëri tip është metalik me dizajn dhe ngjyrë të shëmtuar dhe tjetri i punuar në mënyrë artizanale me gurë, por jo funksional.
- Nuk ka sinjalistikë orientuese të shtigjeve të kalimit për të orientuar vizitorët gjatë lëvizjes së tyre në park. Ata mund të lëvizin lirisht kudo, përveç disa tabelave që paralajmërojnë vizitorët të mos ngjiten në mure. Nuk ka shënja që paralajmërojnë vizitorët të mos ecin mbi mozaikët e mbuluar.
- Nuk ka shtigje të ndërtuara për aksesin e personave me aftësi të kufizuar.

1.2.3 Kërkesa turistike në Parkun Arkeologjik të Bylisit

Parkun arkeologjik të Bylisit e kanë vizituar rreth 2,400 vizitorë në vitin 2021; 82.5% ishin vizitorë vendas dhe 17.5% turistë të huaj. Krahasuar me vitin 2021, numri total i vizitorëve në vitin 2022 është rritur me 54% me një total prej 3,701 vizitorësh. 1,300 prej tyre ishin vizitorë të huaj, që pothuajse u trefishua në vitin 2022 ne krahasim me vitin 2021. Rritja ka vazhduar me 59% në vitin 2,023 krahasuar me vitin 2022 dhe ka arritur në 7,279 vizitorë në vitin 2024, ose 23,4% më shumë se në vitin 2023; 41% e tyre ishin të huaj. Gjatë tetë muajve të parë të vitit 2025, numri total i vizitorëve të regjistruar është 6,802, 2,275 prej tyre ishin të huaj dhe 4,264 vendas.
Duhet përmendur se hyrja në parkun arkeologjik është falas vetëm për vizitorët vendas, të dielën e fundit të çdo muaji dhe në festimet e datave të mëposhtme:

- 18 Prilli - Dita Ndërkombëtare e Trashëgimisë Kulturore dhe Monumenteve
- 18 Maj - Dita Ndërkombëtare e Muzeve
- 21 Maj - Dita Ndërkombëtare e Diversitetit Kulturor për Dialog dhe Zhvillim
- 29 shtator - Dita Kombëtare e Trashëgimisë Kulturore / Ditët Evropiane të Trashëgimisë Kulturore
- 28/29 Nëntor – Ditët e Pavarësisë dhe Çlirimit

Rrënojat e qytetit antik të Nikaias në Klos nuk vizitohen nga vizitorët. Siti nuk menaxhohet: nuk ka interpretim, nuk ka sinjalistikë dhe nuk ka shërbime të disponueshme.
Në tabelën më poshtë, nga krahasimi i numrit te vizitave në tre parqe kryesore arkeologjike, vërehet qartë se vizitat në Parkun Arkeologjik të Bylisit nuk i përmbushin pritshmëritë, duke pasur parasysh rëndësinë e tij historike dhe arkeologjike. Duhet të merren në konsideratë një sërë masash për të rritur "gatishmërinë e tij për tregun" dhe për të tërhequr interesin e vizitorëve.

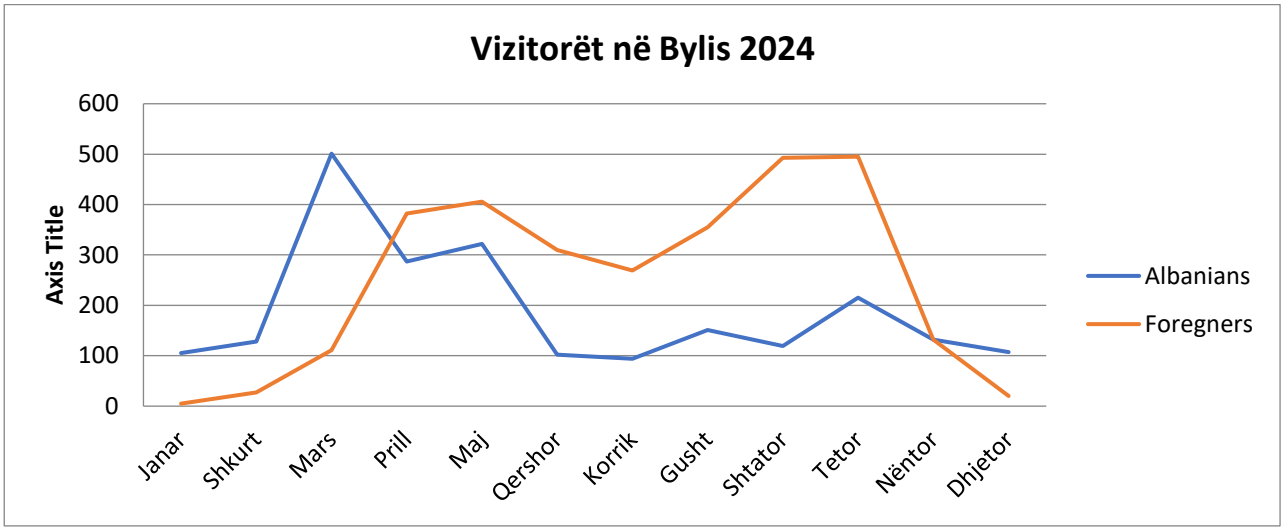
Tabela 1: Vizitorët e atraksioneve kulturore kombëtare

Atraksionet kryesore	2021	2022	2023	2024
Parku Arkeologjik i Bylisit	**2,400**	**3,701**	**5,897**	**7,279**
Parku Arkeologjik i Apollonisë	**30,575**	**52,244**	**82265**	**121,807**
Parku Arkeologjik i Butrintit	**52,924**	**85,409**	**119,125**	**196,897**

Burimi: Ministria e Kulturës; Ministria e Turizmit dhe Mjedisit

Siç tregohet në Grafikun 2 më poshtë, muajt më të vizituar nga turistët e huaj në Bylis janë Maji, Shtatori dhe Tetori, të ndjekur nga Prilli. Muajt Qershor dhe Gusht kanë më pak vizita, si dhe Korriku me numrin më të ulët të vizitave të sezonit veror. Statistikat e vizitorëve të këtyre muajve tregojnë se numri i vizitorëve të huaj të organizuar në grupe është më i ulët se numri i vizitorëve individualë, madje edhe në muajt e pikut.

Grafiku 2: Vizitorët në Bylis



Burimi: Ministria e Kulturës; Ministria e Turizmit dhe Mjedisit

Gjithashtu, Grafiku 1 (Totali i mbërritjeve ndërkombëtare – Sezonaliteti) tregon se edhe pse sezonaliteti në turizmin shqiptar është shumë i lartë në muajt e pikut të korrikut dhe gushtit, i ndikuar nga turizmi i diellit dhe rërës, numri i vizitave në Parkun Arkeologjik të Bylisit është më i ulët krahasuar me muajt prill, maj, shtator dhe tetor. Me sa duket, mungojnë turet e organizuara në të njëjtën ditë për në Bylis në këto muaj të pikut nga destinacionet bregdetare të Adriatikut. Kjo tregon se Bylisi nuk përfiton nga turistët që qëndrojnë në bregdetin e Adriatikut dhe Jonit për pushimet verore; kjo ndikohet edhe nga temperaturat e larta në verë.

Në intervista me operatorët turistikë hyrës, të cilët e paraqesin Parkun Arkeologjik të Bylisit në turet e tyre, ata theksuan se Bylisi ofrohet si pjesë e një turi më të gjerë të trashëgimisë kulturore në Shqipëri. Turet ofrohen kryesisht nga prilli deri në fund të tetorit; muajt më të frekuentuar janë maji dhe qershori, madje duke përfshirë edhe shtatorin. Pengesa kryesore për të paraqitur Bylisin është përmendur deri vonë aksesi i papërshtatshëm në park, si dhe parkimi për autobusët atje. Vendet kryesore të origjinës së turistëve ndërkombëtarë, që marrin pjesë në turet e Bylisit, janë Mbretëria

e Bashkuar, Gjermania, Italia dhe Franca, të ndjekura nga Spanja, vendet e Beneluksit, Izraeli, etj. Mosha e turistëve është 50-60+ vjec. Ata janë kryesisht njerëz shumë të arsimuar dhe me një interes të fortë për të mësuar rreth Bylisit (turistët kulturorë të frymëzuar).
Sipas administratës së Parkut Arkeologjik të Bylisit, tregjet kryesore nga të cilat vijnë turistët ndërkombëtarë janë Mbretëria e Bashkuar, Franca, Italia, Gjermania, Holanda, e ndjekur nga Polonia, Ukraina, Spanja, Republika Çeke dhe Izraeli.
Sipas mënyrës së organizimit të vizitave në Parkun Arkeologjik të Bylisit, për vitin 2024 kategoria e vizitorëve individualë të huaj (individë, familje, çifte, grupe të vogla miqsh) është më shumë se dyfishi i atyre që vijnë si pjesë e një turi të organizuar. Sipas statistikave të vizitorëve në Parkun Arkeologjik të Bylisit, vizitorët individualë përfaqësojnë 68,6% kundrejt 31,4% të atyre të organizuar në ture nga operatorët turistikë/agjensi udhëtimesh.

1.2.4 Segmentet turistike të vizitorëve në Parkun Arkeologjik të Bylisit

Për të pasur një pamje të qartë të profilit të vizitorëve që vizitojnë Parkun Arkeologjik të Bylisit, është e nevojshme të kuptohen llojet e ndryshme të klientëve që e vizitojnë atë.
Bazuar në intervistën me administratën e parkut, kategoritë e vizitorëve që vizitojnë Parkun Arkeologjik të Bylisit janë si më poshtë:

Vizitorët e së njëjtës ditë:

- Vizitorë individualë
  Motivimi i tyre kryesor për të vizituar Bylisin është:
  - vizitë në parkun arkeologjik;
  - prania atje për aktivitete në natyrë në zonën përreth (kanoe në lumin Vjosë);
  - vajtja për drekë/darkë në objektin e Agroturizmit pranë fshatit Hekal;

  Keta janë vizitorë të huaj, vendas dhe emigrantë me kombësi shqiptare.

- Grupe të organizuara në një paketë turistike nga një DMC/operator turistik hyrës/agjenci udhëtimesh.
  Motivimi i tyre kryesor është të vizitojnë vetëm parkun arkeologjik të Bylisit, ose vizita e tyre atje është pjesë e një turi më të gjatë turistik në rajon.
  Këta janë kryesisht vizitorë të huaj, si dhe nxënës shkolle.

- Turistët me qëndrim gjatë natës:
  - FIT (Turistë Plotësisht i Pavarur) me qëndrim gjatë natës në objektin e Agroturizmit që ndodhet pranë fshatit Hekal.

Këta janë vizitorë të huaj, si dhe shqiptarë, kryesisht emigrantë shqiptarë.

1. 3 Segmentimi i tregut të turizmit kulturor

1.3.1 Turizmi kulturor (turizmi i trashëgimisë)

Turizmi kulturor [3] i referohet udhëtimit me qëllim përjetimin dhe të mësuarit rreth kulturës së një vendi ose rajoni. Sipas Organizatës Botërore të Turizmit të Kombeve të Bashkuara , kjo përfshin "të gjitha aspektet e turizmit që mund të mësojnë vizitorët rreth së kaluarës dhe trashëgimisë, si dhe stileve bashkëkohore të jetesës".
Turizmi i trashëgimisë/kulturës njihet si një nga segmentet më të mëdha dhe me rritjen më të shpejtë të tregut brenda tregut global të turizmit. Sipas Organizatës Botërore të Turizmit (OBT), rreth 40% e të gjitha udhëtimeve ndërkombëtare turistike përmbajnë një komponent kulturor.[4]
Turizmi i trashëgimisë kulturore është pjesë e turizmit kulturor dhe ka të bëjë me vizitimin e vendeve arkeologjike dhe historike, muzeve dhe monumenteve.

1.3.2 Segmentimi i klientëve në turizmin kulturor

Duke marrë parasysh se nuk ekziston një segment i vetëm tregu për trashëgiminë kulturore, vizitorët që ndjekin turizmin kulturor kanë nivele të ndryshme interesi për aspekte të ndryshme të trashëgimisë kulturore. Pra, është pothuajse e pamundur të flitet për një produkt unik dhe një profil unik të turistëve kulturorë. Turizmi kulturor tërheq si udhëtarë, motivimi kryesor i të cilëve për udhëtim është kultura, ashtu edhe udhëtarët që duan të marrin pjesë në aktivitete kulturore si pjesë e pushimeve të tyre. Segmentimi i vizitorëve të turizmit kulturor është i ndryshem.
Një kategorizim i përshtatshëm i segmentimit të vizitorëve që marrin pjesë në turizmin kulturor, i cili i përshtatet edhe sitit arkeologjik të Bylisit, është profili i dhënë në rastin e Shqipërisë në dokumentin strategjik mbi Strategjinë e Marketingut Kulturor të Shqipërisë[5]. Sipas këtij dokumenti, mund të përmblidhet profili i mëposhtëm i grupeve të vizitorëve të motivuar nga kultura:
"Përveç atyre qe kanë interesin më të madh për turizmin kulturor – që është pothuajse një interes i bazuar në kërkime akademike, kategoritë e tjera të angazhuara në aktivitetet e turizmit kulturor janë të interesuara për më shumë sesa vetëm trashëgimia kulturore e destinacioneve që zgjedhin të vizitojnë. Në vend të kësaj, ata kërkojnë një përzierje gjërash për të bërë dhe kërkojnë të kombinojnë

[3] *https://www.cbi.eu/*
[4] *Organizata Botërore e Turizmit (2018), Sinergjitë e Turizmit dhe Kulturës, UNWTO, Madrid*
[5] *Zhvillimi Ndërkombëtar i Turizmit (Irlandë) 2010. Strategjia e Marketingut Kulturor të Shqipërisë. UNDP*

trashëgiminë kulturore me aspekte të tjera të destinacionit që zgjedhin të vizitojnë dhe qe synon për të patur një vlerësim të plotë të tij. Duke marrë parasysh diversitetin dhe ndryshueshmërinë në preferencat, motivimet, sjelljet dhe pritshmëritë e turistëve, kur këta kërkojnë përvoja të turizmit kulturor, segmentet e tregut të turizmit mund të shihen si një trekëndësh me:

- ***Turistë kulturorë të motivuar**: Këta paraqesin një interes pothuajse akademik të bazuar në kërkime, dhe vendosen në krye të trekëndëshit. Pushimet motivohen nga elementi kulturor - interesi i tyre mund të jetë i specializuar ose i përgjithshëm, dhe fokusi i tyre mund të jetë në tema të përhershme si arkeologjia, arkitektura ose një festival. Ata janë të pozicionuar në pjesen e sipërme të trekëndëshit dhe përfaqësojnë një numër relativisht të vogël personash.*
- ***Turistë kulturorë të frymezuar**: Këta paraqesin një interes të fortë për këtë temë. Ata tërhiqen nga site, atraksione ose ngjarje kulturore të mirënjohura (p.sh. ekspozita të njohura), por preferojnë të mësojnë si rreth temës ashtu dhe të shijojnë përvojat e ofruara prej saj. Keta vizitorë janë të pozicionuar më poshtë trekëndëshit, ndërsa ai zgjerohet, duke treguar vëllime më të mëdha në pjesën qendrore të tij.*
- ***Turistë kulturorë të rastësishëm:** Keta kanë vetëm një interes kalimtar për temën. Turistë të tillë kanë zakonisht një arsye tjetër kryesore për udhëtimin e tyre, por marrin pjesë në aktivitete kulturore që përputhen me planet ose itinerarin e tyre të udhëtimit. Kështu, ndërsa interesi i tyre për temën mund të jetë i kufizuar, në mënyrë sporadike nëse lind rasti, p.sh. ata mund të marrin pjesë në një vizitë gjysmë ditore në një muze gjatë pushimeve njëjavore. Keta kanë tendencën të grupohen drejt fundit të trekëndëshit duke zënë numrat më të mëdhenj drejt bazës së këtij trekëndeshi, që rezulton me një ndikim më të madh ekonomik për mjediset me pagesë në krahasim me vëllimet e vogla të atyre turistëve me një interes intensiv dhe serioz për temën.*

1. 4 Kuptimi i Tureve Turistike

1.4.1 Përshkrim i shkurtër i tureve, karakteristikat e udhëtimit dhe motivimi

Turet (ture turistike) përfaqëson një nga format më të vjetra të udhëtimit. Ai përkufizohet konceptualisht nga motivimi, si një produkti turistik që nënkupton udhëtimin individual ose të organizuar në një destinacion me qëllim zbulimin, mësimin dhe eksplorimin e atraksioneve dhe karakteristikave specifike të destinacionit. Ato mund të përfshijnë ture/rrugë tematike të paracaktuara që lidhen me specifikat e destinacionit, siç janë kultura, atraksionet natyrore, gastronomia, vera, etj. Tregjet kryesore evropiane për këtë lloj kërkese janë Franca, Gjermania, Mbretëria e Bashkuar dhe Italia, qe gjenerojnë mbi 20 milionë udhëtime çdo vit, që përbën pothuajse 50% të të gjitha udhëtimeve turistike.

Modalitetet sipas mënyrës së transportit

- Turi turistik, si produkt turistik, paraqitet në dy forma kryesore:

  - Tur individual - Tur i organizuar nga udhëtarë të lirë dhe të pavarur (individë, familje, çifte, grupe të vogla miqsh) të cilët krijojnë itinerarin e tyre, i cili përfshin një turne të pikave më interesante në një destinacion specifik (bazuar në informacionin që marrin përpara ose pas mbërritjes në destinacion), dhe që zhvillohet me mjete individuale transporti. Turet individuale përfshijnë turne shëtites (sightseeing) për turistë që nuk kerkojnë të kalojnë natën. Ky lloj turi është më popullor për të rinjtë dhe njerëzit që duan lëvizje dhe aventurë.

  - Tur i organizuar në grup - Tur i përcaktuar dhe i organizuar nga operatorët turistikë ose agjencitë turistike në një paketë turistike. Udhëtarët bashkohen në ture në grup që kanë interesa të ngjashme, pasi duan të eksplorojnë dhe të njihen me vende të reja dhe të marrin shërbimin nga organizatori i udhëtimit. Ky lloj turi përdoret shpesh nga turistë të moshuar dhe familje me fëmijë (siguri dhe organizim i lehtë).

Vlerësimi i madhësisë së tregut në Evropë [6]

- Rreth 43 milionë e të gjitha udhëtimeve evropiane janë udhëtime turistike (15-20% e tregut evropian të pushimeve).
- Shpenzimet mesatare për udhëtim për person janë midis 1,100 dhe 1,400 euro.
- Kërkesa për ture toristike është në rritje, kështu që numri i mbërritjeve po rritet me një mesatare prej 5% deri në 7% në vit.

Infrastruktura e kërkuar

- Infrastrukturë rrugore me cilësi të lartë, e arritshme me autobus, sistem i mirë sinjalistike rrugore për në sitet, një sistem i mirë parkimi dhe zonash pushimi për autobusët turistikë, dhe transport urban/publik me cilësi të lartë.
- Sinjalistikë dhe shënja rrugore të përshtatshme.
- Cilësi dhe interpretim i përmbajtjes kulturore.

[6] *Studimi i kryer nga THR (Asesores en Turismo Hotelería y Recreación, SA) për Turismo de Portugal, IP, 2006*

- Kompani Aktive të Menaxhimit të Destinacionit [7]/ Organizata të Menaxhimit të Destinacionit [8].
- Restorante dhe ambiente akomodimi cilësore.
- Një ofertë të pasur me aktivitete dhe manifestime.

[7]Një Kompani Menaxhimi Destinacioni (DMC) është një ofrues i specializuar i shërbimeve turistike që operon në një destinacion turistik të kërkuar në nivel vendor ose rajonal. Një DMC ofron shërbime gjithëpërfshirëse të lidhura me destinacionin për bizneset e tjera në industrinë e udhëtimeve dhe të turizmit.

[8]Një Organizatë e Menaxhimit të Destinacionit (OMD) siguron koordinimin e përgjithshëm të turizmit në një destinacion turistik. Në nivel lokal, OMD-të janë përgjegjëse për marketingun dhe menaxhimin e turizmit në një zonë gjeografike/destinacion lokal më të vogël. Ato janë përgjegjëse për zhvillimin e produktit, krijimin e përvojave dhe promovimin.

1.5 Parku Arkeologjik i Bylisit si produkt turistik

Zhvillimi i produkteve dhe iniciativave të turizmit kulturor duhet të konsiderohet si një proçes kompleks i planifikimit dhe zhvillimit të turizmit të destinacionit, nga i cili duhet të përfitojnë si sektorët e turizmit dhe kulturës, ashtu edhe i gjithë komuniteti shoqëror.
Zhvillimi i Parkut Arkeologjik të Bylisit, si një produkt kryesor turistik, duhet të përqendrohet në përmirësimin e ofertës turistike dhe rritjen e pranisë dhe shërbimeve për turistët, duke përmirësuar në këtë mënyrë "gatishmërinë e tij për tregun" dhe duke e shndërruar atë jo vetëm në një atraksion kryesor turistik në Shqipërinë e Jugut për zhvillimin e turizmit të tureve, por edhe në një pol dhe promotor të vërtetë për zhvillimin e turizmit në zonën e fshatrave Hekal dhe Klos. Aktualisht bashkëveprimi midis vizitorëve që vizitojnë sitin arkeologjik të Bylisit dhe komunitetit lokal të Hakalit dhe Klosit është shumë i dobët. Pas vizitës në sitin arkeologjik, vizitorët largohen nga siti pasi shërbimet në këto fshatra janë shumë të kufizuara. Ka vetëm një restorant në fshatin Hekal, përveç atij që ndodhet brenda parkut arkeologjik të Bylisit. Një kompleks tregtar akomodimi (guesthouse) qe ka edhe një restorant gjendet pranë fshatit Hekal.
Qëllimi i shndërrimit të Parkut Arkeologjik të Bylisit në një produkt tërheqës turistik të trashëgimisë kulturore duhet të përqendrohet jo vetëm tek turistët e organizuar në paketa turistike dhe tek turistët e pavarur, të motivuar për ta vizituar atë (turistë kulturorë të motivuar, dhe turistë të frymëzuar), por duhet të përqëndrohet edhe në anën e poshtme të trekëndëshit ku ndodhet numri më i madh i turistëve (turistë kulturorë të rastësishëm), ata me interes për turizmin e bazuar në natyrë dhe turistët e pushimeve verore.

1.5.1 Produkte të mundshme turistike të lidhura me Parkun Arkeologjik të Bylisit

Jo vetëm rritja e "gatishmërisë së tregut" të Parkut Arkeologjik të Bylisit do të ndikojë në përmirësimin e ofertës së tij turistike, duke e shndrruar atë në një atraksion kryesor të trashëgimisë kulturore në rajon, por edhe format e tjera të turizmit me potencial për t'u zhvilluar në zonën përreth do të kenë ndikimin e tyre në të dhe anasjelltas.
Më poshtë jepet një prezantim i produkteve të mundshme turistike me ndikim në Parkun Arkeologjik të Bylisit.

<u>Produktet kryesore të turizmit</u>

- **Turizmi i trashëgimisë (Parku Arkeologjik i Bylisit)**

Turizmi i trashëgimisë është një formë turizmi në të cilën motivimi kryesor i vizitorëve është të mësojnë, të zbulojnë, të përjetojnë dhe të vizitojnë atraksione dhe produkte kulturore të prekshme.
Vizitat në një sit të trashëgimisë kulturore, në këtë rast Parku Arkeologjik i Bylisit dhe sitin tjetër arkeologjik i Nikaias që ndodhet pranë tij, janë motivi kryesor i vizitorëve për të vajtur atje; përpjekjet dhe investimet e përgjithshme për përmirësimin e "gatishmërisë së tregut" të tij duhet të përqëndrohet drejt rritjes efektive të numrit të vizitorëve individualë dhe grupeve të organizuara që shkojnë për të parë, mësuar dhe përjetuar mbi këtë sit dhe historinë e komunitetit ilir të Bylliones sidhe gjurmët e lëna atje nga shumë qytetërime te tjera, si ato helenistike, romake dhe maqedonase.
Përvoja e vizitorëve do të pasurohet jo vetëm nga faktorët e përmirësuar të "gatishmërisë së tregut", siç janë aksesueshmëria, shërbimet për vizitorët, interpretimi i monumenteve dhe infrastruktura e zhvilluar e marketingut për Parkun Arkeologjik të Bylisit, por edhe nga krijimi i aktiviteteve të ndryshme (prezantime, takime edukative, shkencore dhe profesionale, ekspozita të përkohshme, etj.) që do të organizohen në Qendrën e re Multifunksionale të planifikuar. Organizimi i aktiviteteve dhe ekspozitave kulturore lokale me pjesëmarrjen e komunitetit vendas do të jetë gjithashtu një vlerë e shtuar.

<u>Produktet dytësore të turizmit (që i shtojnë vlerën turizmit të trashëgimisë)</u>

Produkte me vlerë të shtuar, ato me potencial për t'u zhvilluar në zonën përreth Parkut Arkeologjik të Bylisit, janë aktivitetet aktive dhe rekreative, qëndrimi në natyrë, Parku Kombëtar i Vjosës dhe aktivitetet ujore në lumin Vjosë. Edhe pse nuk janë motivi kryesor për turizëm, ato u japin vizitorëve një ndjesi kënaqësie emocionale (duke shijuar aktivitetet rekreative, ambientin rural, specialitetet lokale, si dhe duke lundruar me kanoe dhe kajak në lumin Vjosë).

- **Aktive dhe rekreative**
  Termi turizëm aktiv i referohet një produkti turistik në funksion të rekreacionit që përfshin sporte dhe aktivitete rekreative (ecje, ngjitje në mal, çiklizëm, kalërim, etj.). Kjo formë e produktit turistik duhet të jetë shumë më e pranishme në zonën përreth sitit arkeologjik të Bylisit. Konfigurimi i terrenit ofron potencial për zhvillimin e shtigjeve për ecje, çiklizëm dhe kalërim, që përfaqësojnë një kapacitet të madh për t'u angazhuar për aktivitete të ndryshme rekreative, nga më të lehtat deri tek ato intensive. Asnjë nga këto aktivitete rekreative, si dhe infrastruktura e përshtatshme në mbështetje të këtyre aktiviteteve, nuk janë zhvilluar deri më tani atje. Terreni kodrinor i të dy fshatrave, Hekal dhe Klos, ofron disa mundësi të shkëlqyera për zhvillimin e këtyre aktiviteteve.
  Ndërsa turistët, veçanërisht individët, pasi vizitimit të Parkun Arkeologjik të Bylisit, nëse do të kishte mundësi për t'u angazhuar në aktivitete rekreative, do mund të kërkonin të

përfshiheshin në përvoja të tjera rekreative në natyrë, si ecje, ngjitje malore, çiklizëm, kalërim, etj.

- **Relaksimi dhe qëndrimi në natyrë**
  Produktet e "relaksimit dhe qëndrimit në natyrë" duhet të jenë në përputhje me parimet e qëndrueshmërisë dhe mbështetjes për komunitetin vendor. Ato lidhin njerëzit me natyrën dhe u mundësojnë atyre të shijojnë pejzazhet dhe pamjet. Natyra e bukur dhe e ruajtur, shtigjet e mirëmbajtura dhe të shënuara për këmbësorë te shoqëruara me pika vrojtimi, por edhe akomodimi cilësor, vendas dhe tradicional, me një ofertë ushqimi cilësor dhe ambiente të specializuara për segmente të caktuara mysafirësh, janë të rëndësishme për këtë produkt.
  Zona e fshatrave Hekal dhe Klos përreth sitit arkeologjik Bylis ofron shumë mundësi për rekreacion, qetësi shpirtërore dhe qëndrim në natyrë në një mjedis specifik, të qetë, të gjelbër dhe të kultivuar me ullishte. Një shembull i mirë është objekti i akomodimit turistik 'Agroturizem Bylis' i cili ofron dhoma në pesë vila prej druri. Pikërisht për shkak të pamjes së mrekullueshme të kopshtit të tij mbi luginën e lumit Vjosa, natyrës së ruajtur dhe tërheqëse përreth, ky produkt mund të theksohet për mundësitë qe ofron për të patur një ndjesi të plotë pushimi.

- **Parku Kombëtar i Vjosës dhe aktivitetet ujore në lumin Vjosë**
  Rajoni i Parkut Kombëtar të Vjosës konsiderohet si një nga rajonet turistike më të rëndësishme në Shqipëri. Tre qendra kryesore urbane - Gjirokastra, Tepelena dhe Përmeti - dhe një sërë fshatrash tradicionalë ndodhen në zonat rurale brenda kufijve të parkut. Ky rajon ofron një potencial të pasur për zhvillimin e turizmit të bazuar në një natyrë dhe pejzazh të virgjër dhe të paprekur, trashëgimi kulturore të prekshme dhe të paprekshme, një trashëgimi kulturore rurale të ruajtur, gastronomi dhe stil jetese të ruajtur, si dhe objekte sakrale interesante.
  - Aktivitetet kryesore turistike që kryhen në zonën e Përmetit janë aktivitete të bazuara në natyrë, të tilla si 'rafting', ecje në natyrë, ture me xhip, çiklizëm malor, kamping dhe kalërim.
  - Rajoni i Gjirokastrës ofron një sërë aktivitetesh turistike, të tilla si 'rafting', ecje në natyrë, hipizëm, ture me xhip dhe kamping, si dhe vizita në qytetet e Gjirokastrës dhe Tepelenës si atraksione të trashëgimisë kulturore.
  - Rajoni i Kurveleshit (Kurveleshi i Sipërm / Kurveleshi i Poshtëm dhe lugina e lumit Shushicë) ofron mundësi për ecje në natyrë, çiklizëm dhe vizitë në kanionet e Nivicës.

- Përveç lumit Vjosa, disa nga atraksionet më të rëndësishme natyrore brenda Parkut Kombëtar të Vjosës janë banjat termale të Bënjës, kanioni i Langaricës dhe Kanionet e Nivicës.
- Një qendër për 'rafting' ndodhet pranë rrugës kombëtare poshtë kodrës ku ndodhet Parku Arkeologjik i Bylisit. Sportet ujore që zhvillohen në lumin Vjosë i referohen kryesisht sporteve ujore rafting, kanoe dhe kajak. Turistët që marrin pjesë në aktivitetet e mësipërme në rajonin e Parkut Kombëtar të Lumit Vjosë janë të organizuar në ture/ekskursione një-ditore, si dhe "udhëtarët e pavarur dhe të lirë". Shumica e tyre janë turistë ndërkombëtarë dhe më pak vendas.

Parku Arkeologjik i Bylisit ka lidhje të mira me territorin e Parkut Kombëtar të Vjosës nëpërmjet rrugës kombëtare SH4 në drejtim të Gjirokastrës-Tepelenës-Përmetit, si dhe nëpërmjet urës që kalon mbi lumin Vjosë, pranë fshatit Poçem, e cila lidh rrugën kombëtare me zonën e luginës së lumit Shushicë, Kurveleshin e Poshtëm dhe zonën e Kurveleshit të Sipërm. Parku Arkeologjik i Bylisit mund të përfitojë nga numri i madh i turistëve të angazhuar në aktivitetet në Parkun Kombëtar të Vjosës. Ndërsa në periudhën e ardhshme, kryesisht për qëndrueshmëri afatgjatë, fokusi duhet të jetë në diversifikimin e produktit turistik në zonën më të gjerë të Hekalit dhe Klosit dhe përmirësimin e konkurrueshmërisë së të gjithë komponentëve të zinxhirit të vlerës turistike.

1.6 Shembuj referimi

Shembujt e praktikave të mira janë përzgjedhur në bazë të informacionit rreth shërbimeve dhe përvojave që paraqesin faqet e tyre të internetit për vizitorët. Një analizë e faqes së internetit mund të zbulojë se si zhvillohen dhe funksionojnë faktorët e "gatishmërisë së tregut" për një atraksion kulturor, në rastin tonë park arkeologjik. Një faqe interneti e zhvilluar profesionalisht merr në konsideratë elementët e mëposhtëm, që synojnë të ofrojnë përvojën më të mirë për përdoruesit:

- *Navigim i qartë*: Seksione për historinë, informacion për vizitat, biletat, gërmimet në vazhdim dhe përvojë edukative.
- *Dizajn miqësor për përdoruesit*: Ndërfaqe e qartë dhe me qasje të lehtë në seksione të ndryshme.
- *Informacion për turet dhe vizitorët*: Udhëzime të hollësishme për në sit, orari i hapjes, çmimet e biletave dhe rezervimi, rezervimi i turit me guidë, informacion mbi aksesueshmërinë, përfshirë atë për personat me aftësi të kufizuara.
- *Përmbajtje e pasur vizuale*: Galeri të pasura me imazhe, rindërtime dhe video.
- *Ture multimediale dhe virtuale*: Ture virtuale, harta të shkarkueshme, udhëzues multimedialë, rindërtime 3D të disponueshme në internet, dhe përvoja VR.
- *Konteksti historik*: Informacion i gjerë mbi historinë dhe arkitekturën e sitit.
- *Fokusimi në rrëfimin e historive*: Ofron përshkrime të hollësishme të gërmimeve, mozaikëve dhe afreskeve, duke i kthyer gjetjet arkeologjike në histori.
- *Përmbajtje edukative*: Artikuj, botime dhe literaturë edukative.

Nuk duhet harruar se faktorët e tjerë që ndikojnë në "gatishmërinë e tregut" duhen gjithashtu të zhvillohen prej strukturës së administrimit të sitit arkeologjik.
Janë vizituar faqet e mëposhtme të internetit të parqeve arkeologjike dhe dy prej tyre janë përzgjedhur si shëmbuj për të identifikuar shërbimet dhe produktet qe ofrohen për vizitorët:

https://ercolano.cultura.gov.it/?lang=en
https://pompeiisites.org/en/#
https://www.ostiaantica.beniculturali.it/en/home/
https://colosseo.it/en/
https://parconaxostaormina.com/it
https://www.parcoarcheologicoappiaantica.it/il-parco/informazioni-del-parco/
https://cultura.castillalamancha.es/patrimonio/parques-arqueologicos/segobriga
https://parchiarcheologici.regione.sicilia.it/himera-solunto-iato/
https://www.theacropolismuseum.gr/en/plan-your-visit
https://delphi.culture.gr/

https://www.visitpafos.org.cy/a-proud-heritage/archaeological-sites/
https://knossos-palace.gr/
https://www.arenapula.hr/en/visitor-info/
https://www.stonehenge.co.uk/tours

Mbi bazën e përzgjedhjes së kryer në faqet e mësipërme të internetit, jepen më poshte dy shembuj të mirë për trajtimin e faqeve të internetit.

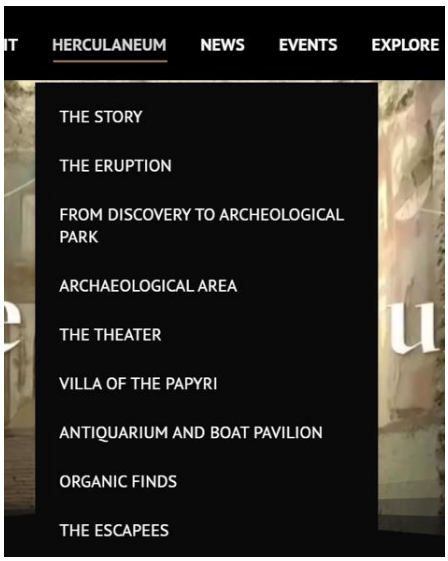
Rasti 1: Parku Arkeologjik i Herkulaneumit (Itali)

Faqja: https://ercolano.cultura.gov.it/?lang=en

Gjetjet kryesore nga analizimi i faqes së internetit (ercolano.cultura.gov.it)
Pa dyshim, ky park arkeologjik ka një faqe interneti shumë profesionale. Ka një menu navigimi shumë të lehtë për t'u përdorur, të organizuar në krye të faqes së internetit, që i ndihmon vizitorët të navigojnë dhe gjejnë lehtësisht informacionin e kërkuar. Etiketat e ndryshme në menunë e navigimit janë të organizuara horizontalisht.

Nën etiketën "**Vizitë**" gjenden informacione të dobishme për vizitorët në seksionet e mëposhtme:

- *Biletat*: orari i funksionimit të parkut, çmimi i biletave dhe si të rezervohen dhe blihen ato, informacion mbi parkimin dhe vendndodhjen e tij në një hartë 'Google'.
- *Si të shkoni atje*: udhëzime se si të mbërrini në parkun arkeologjik; rregulla dhe këshilla që vizitorët duhet të ndjekin gjatë qëndrimit të tyre në park.
- *Ture me guidë*: informacion mbi rezervimin e tureve individuale dhe në grup, dhe tureve në shkolla edukative, si dhe informacion se si të merrni me qira guida audio ose të shkarkoni një guidë audio me realitet të shtuar përmes aplikacionit inovativ 3D, që mund të shkarkohet në mënyrë të sigurtë në celular (versioni për IOS dhe Android).
- *Aksesueshmëria:* Aty gjenden informacione për vizitorët me kufizime lëvizshmërie se si të vizitojnë 'Herkulaneum' në "rrugën për të gjithë".
- *Harta*: Në këtë seksion paraqiten harta të ndryshme që mund të shkarkohen. Gjithashtu, vizitorëve u shpërndahet në hyrje një hartë falas. Harta tregon shërbimet e mëposhtme dhe vendndodhjen e tyre, që u ofrohen vizitorëve: tualete, tualete për persona me aftësi të kufizuar, ture për vizitorë me aftësi të kufizuar, shëndet dhe siguri, dyqan 'Ercolano', gardërobë, biletari, sportel informacioni, zona për pije freskuese dhe piknik.
- *Aplikacioni*: Këtu është e mundur të shkarkoni një aplikacion të gjithanshëm dhe interaktiv për vizitorët, ku gjenden plot foto dhe rindërtime.



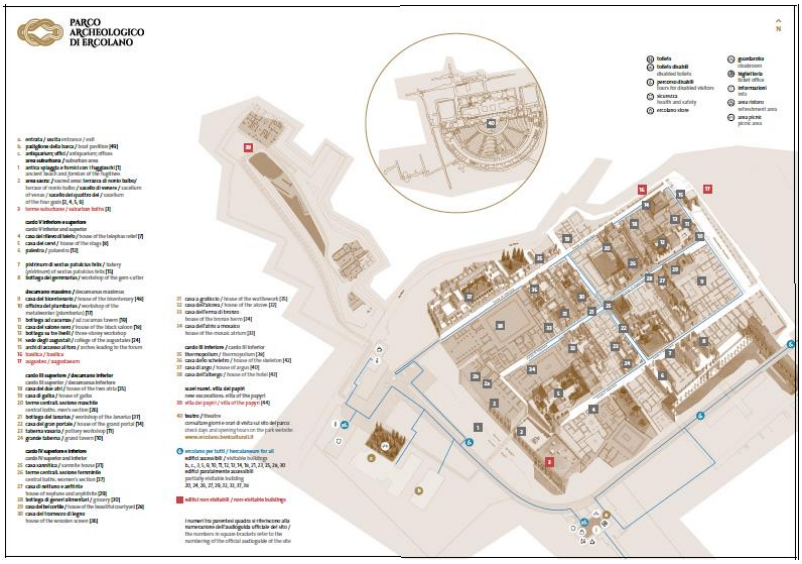
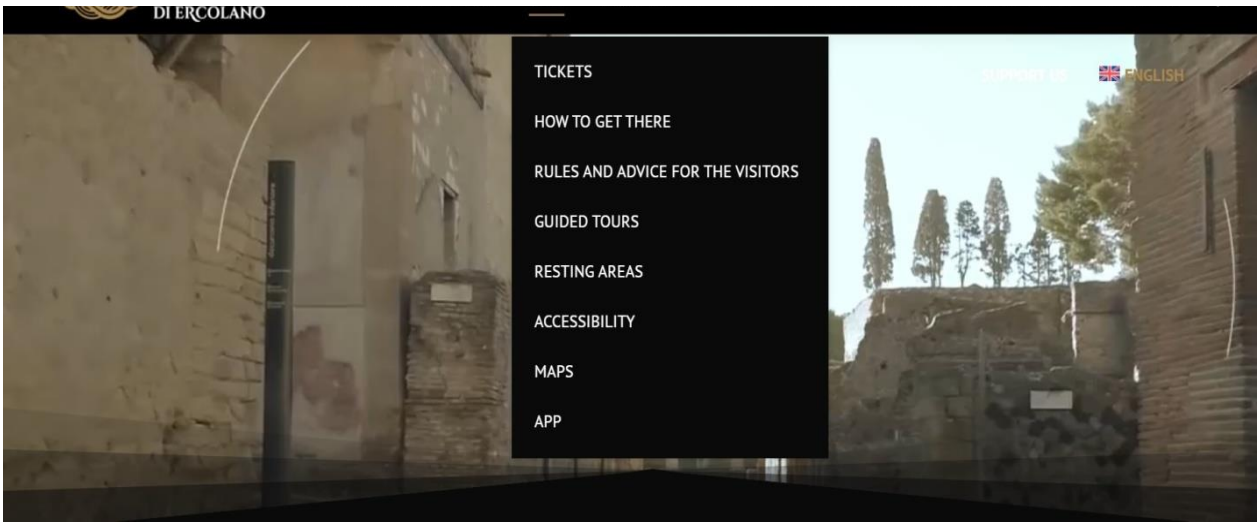


Figura 1 Pamje e faqes kryesore dhe menyra sesi etiketa "Visit" hapet poshtë kur shigjeta e kursorit vendoset mbi të.



Një tjetër etiketë e rëndësishme "**Herculaneum**" jep informacion mbi historinë e sitit, shpërthimin e vullkanit që e shkatërroi atë, si u zbulua, gërmimet e kryera dhe krijimin e Parkut Arkeologjik 'Herculaneum' në vitin 2016.

Nën etiketën "**Evente**" jepen informacione të dobishme mbi aktivitete të ndryshme në parkun arkeologjik, të tilla si:

Teatri i 'Herkulaneum'-it: një tur i organizuar në itinerarin nëntokësor të teatrit 'Herkulaneum'.

Figura 3 Pamje e etiketës "Herculaneum"

Figura 2 Hartë e shkarkueshme e Parkut Arkeologjik 'Herculaneum'

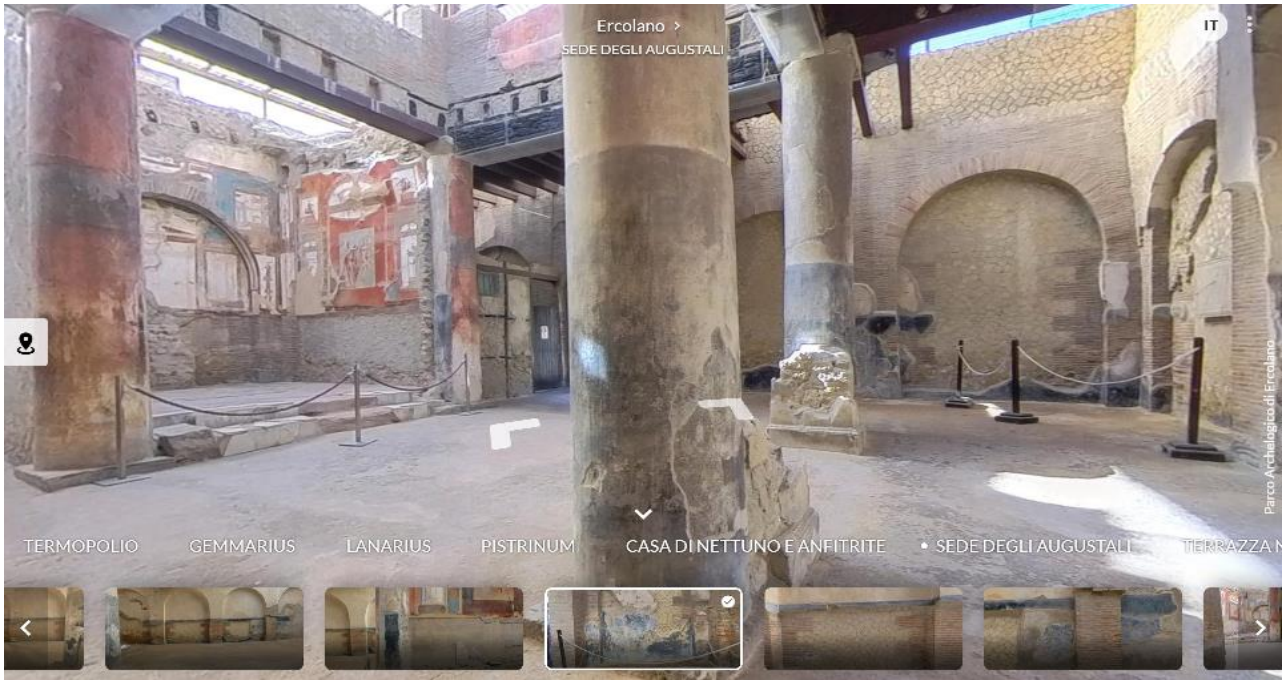


Figura 4Pamje nga turneu virtual në 'Herculaneum'.

Mbrëmja e së premtes: çdo vit midis muajve të korrikut dhe gushtit, të premteve në mbrëmje, vizitorët mund të zhyten në mjedisin sugjestiv të qytetit të lashtë, të ndriçuar dhe të sjellë në jetë përmes projeksioneve dhe shfaqjeve teatrale.

Seria "Gli Ozi di Ercole": këto përfaqësojnë rrëfime mbi mitin dhe historinë, të kaluarën dhe të ardhmen, kërkime dhe përmirësime përmes interpretimeve origjinale të shkrimtarëve, filozofëve, gazetarëve, historianëve, arkeologëve, aktorëve dhe muzikantëve, duke paraqitur çdo vit reflektime të reja mbi temat e identitetit të 'Herculaneum'-it.

Një tjetër etiketë e rëndësishme që gjendet në menunë e navigimit është "**Eksploro**", ku vizitori mund të gjejë mjete të dobishme, si një hartë PDF që mund të shkarkohet, një aplikacion, një tur virtual në shumë gjuhë, përfshirë anglishten, një galeri 3D me fotografi dhe një numër videosh në 'YouTube' që tregojnë pjesët më interesante të parkut.

Nën etiketën "**Merr pjesë**" ndodhet seksioni që tregon se Parku Arkeologjik, sipas marrëveshjeve me institucionet arsimore lokale, organizon Shtigjet për Kompetenca dhe Orientim Ndërkurrikular. Këto programe i angazhojnë në mënyrë aktive studentët në veprimet dhe administrimin e përditshëm të sitit arkeologjik.



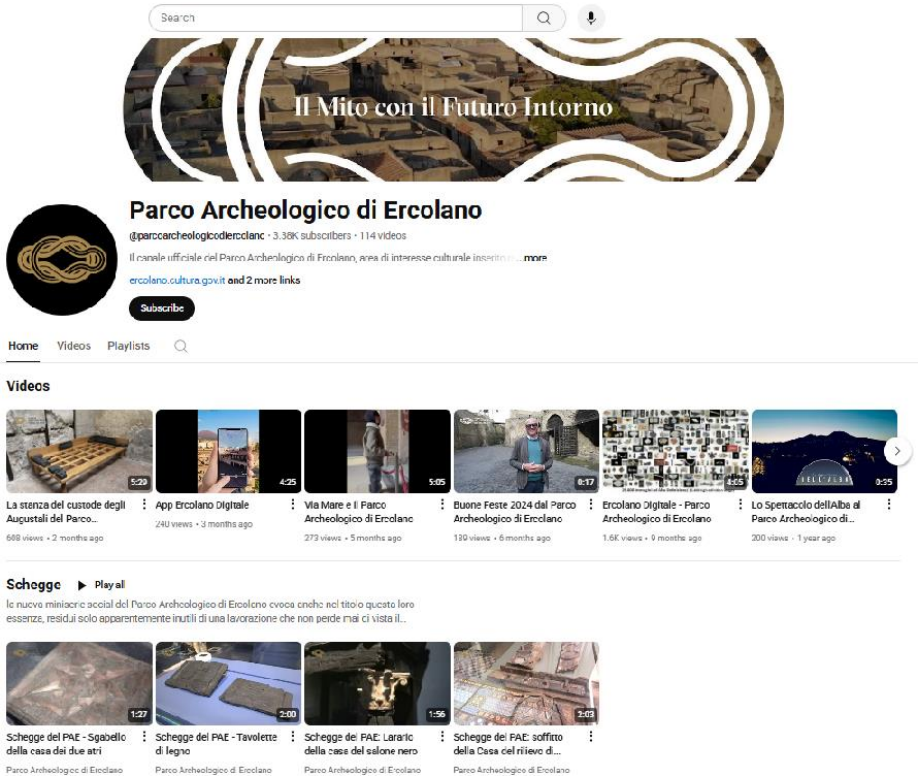
Figura 5Pamja e aktiviteteve edukative sipas Shtigjeve për Kompetencat dhe Orientimin Ndërkurrikular.

Prania në mediat sociale: Parku Arkeologjik i 'Herculaneum'-it është gjithashtu i pranishëm në mediat sociale si '**Facebook**', **'YouTube**' dhe '**Instagram**'.

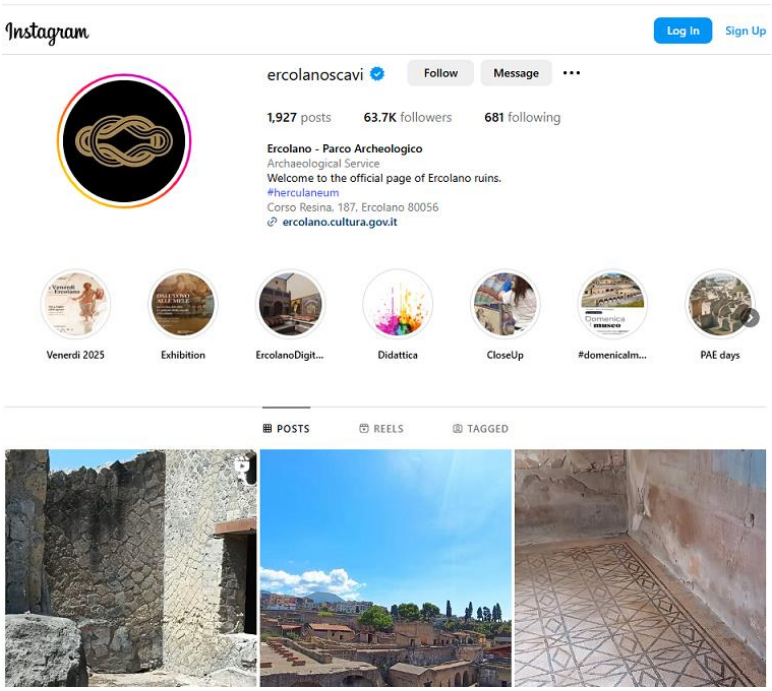
'Facebook': paraqet një galeri të pasur me foto, dhe postimet mirëmbahen dhe përditësohen çdo ditë.



'YouTube': ofron një galeri shumë të pasur videosh për një numër temash.



'Instagram': Formati i tij është i ndryshëm nga ai në '*Facebook*' dhe ofron informacione të larmishme për nëntema të ndryshme.



Rasti 2: Parku Arkeologjik i Pompeit (faqja e internetit: https://pompeiisites.org/en/)

Gjetjet kryesore nga analizimit të faqes së internetit (pompeiisites.org)

Ky park arkeologjik ka të zhvilluar një faqe interneti shumë profesionale. Ajo ka një menu navigimi shumë të lehtë për t'u përdorur, të organizuar në krye të faqes së internetit, duke i ndihmuar vizitorët të navigojnë dhe të gjejnë lehtësisht informacion. Etiketa të ndryshme janë të organizuara horizontalisht në menunë e navigimit.

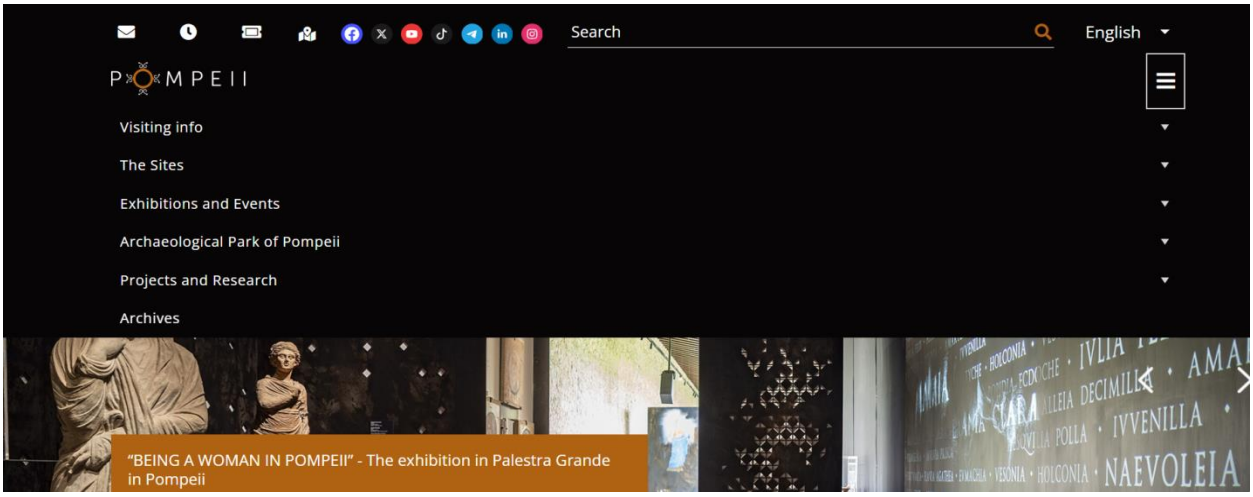


Figura 6Pamje e menusë kryesore të faqes së internetit për Parkun Arkeologjik të Pompeit

Përveç gjuhës italiane, faqja e internetit paraqitet edhe në tetë gjuhë të tjera (përfshirë gjuhën angleze). Faqja e internetit është e organizuar vertikalisht dhe paraqet informacion për vizitat dhe sitet arkeologjike për t'u vizituar. Gjithashtu, menuja kryesore shfaqet duke hapur ikonën me tre vija në këndin e sipërm të djathtë të faqes, siç tregohet më poshtë.

Nën etiketën "**Informacion për vizitën**" gjenden informacione të dobishme për vizitorët në seksionet e mëposhtme:

Oraret dhe biletat: orari i funksionimit të parkut është nga 1 nëntori deri më 31 mars dhe nga 1 prilli deri më 31 tetor, **çmimet** e biletave për opsione të ndryshme dhe vendi ku mund të rezervohen dhe blihen ato, pikat e hyrjes në park, informacion mbi turet me guide.

Komuniteti 'MyPompeii': Karta 'MyPompeii' është e vlefshme për një vit për të gjitha sitet e Parkut Arkeologjik të Pompeit, për ekspozitat aktuale të përkohshme dhe për disa ngjarje të veçanta dhe ekskluzive, të cilat komunikohen periodikisht.

Si të shkoni atje: informacion se si të shkoni në hyrjet dhe sitet e parkut arkeologjik të Pompeit me makinë, autobus dhe tren. Vendndodhjet e hyrjeve janë dhënë në hartat e 'Google'.

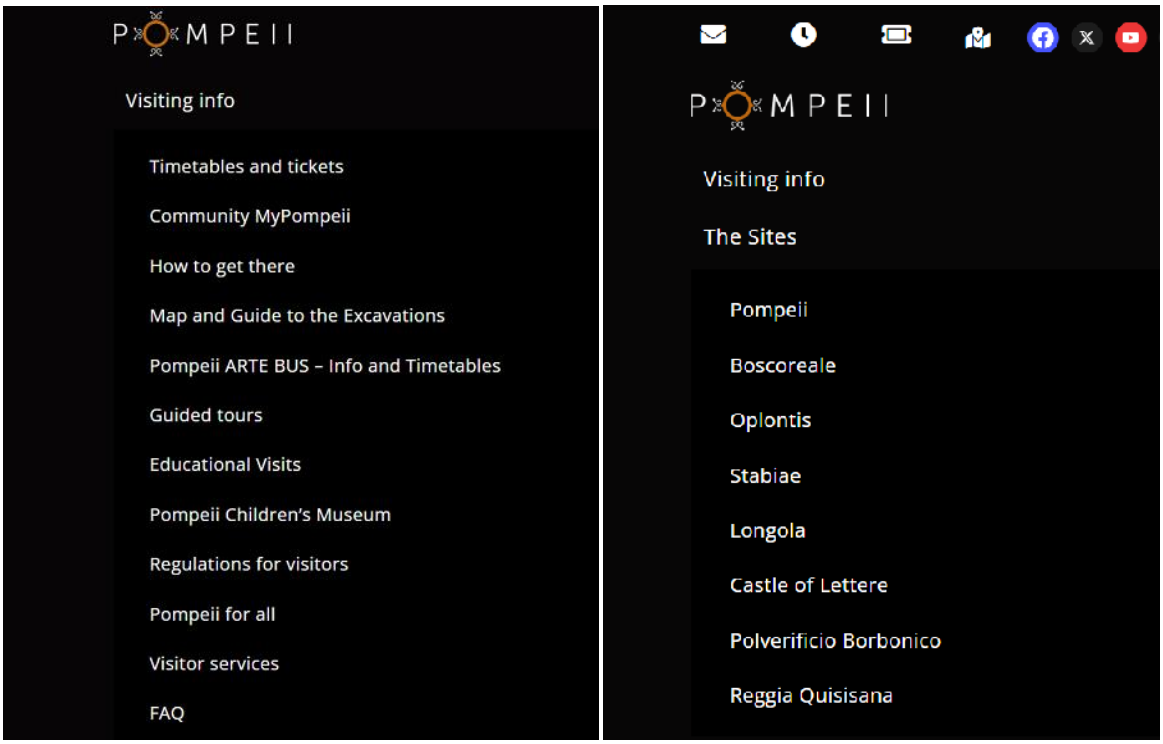


Figura 7Pamja e etiketës "Informacion mbi vizitën" dhe "Siti"

Harta dhe Udhëzuesi i Gërmimeve: në këtë seksion vizitorët mund të shkarkojnë hartën dhe mini-udhëzuesin e sitit që duan të vizitojnë.

AUTOBUSI ARTE i Pompeit : ky seksion ofron informacion për të gjithë sezonin mbi orarin e detajuar për lëvizjen e vizitorëve me një shërbim falas për në sitet e Parkut.

Ture me guidë: ky shërbim kërkohet në hyrje të vendndodhjes së Pompeit. Shërbimi ofrohet nga guida të pavarur dhe kualifikuar, që dallohen nga distinktivat e tyre.

Vizitë edukative: kjo pjesë jep informacion në lidhje me aktivitetet e planifikuara edukative, te cilat mund të vizitohen në lidhjen e mëposhtme www.pompeiichildrensmuseum.it

Rregulloret për vizitorët: kjo pjesë ofron rregulloret që vizitorët duhet të respektojnë gjatë vizitës së tyre në Pompei.

Pompei për të Gjithë: Itinerari “Pompei për të Gjithë” është hartuar për personat me aftësi të kufizuara motorike. Një hartë e shkarkueshme është në dispozicion të këtyre personave që të vizitojnë Pompein. Pengesat për lëvizjen e personave me aftësi të kufizuara janë të zgjidhura.



Figura 8Lëvizja e personave me aftësi të kufizuar në itinerarin “Pompei për të Gjithë”

Shërbime për vizitorët: kjo pjesë ofron informacione të ndryshme me interes për vizitorët gjatë qëndrimit të tyre në Pompei, të tilla si:

- Shërbimi i librarisë që ofron shumë botime shkencore dhe jo-specialistike, si dhe katalogë;
- detajet e kontaktit të zyrës së informacionit turistik të Gërmimeve të Pompeit;
- lista e çmimeve për guidat e disponueshme në audio për vizitorët në tre hyrje të Parkut;
- detajet e kontaktit për ndihmën e shpejtë;
- pikat e shërbimit të pijeve freskuese;
- vendndodhja e shërbimit të gardërobës;
- vendndodhjen e zonave të caktuara për duhanpirje;
- Vendndodhja e ambienteve të ndërrimit të foshnjave;
- vendndodhja e tualeteve.

Nën etiketën "**Sitet**" gjenden informacione të dobishme për vizitorët për të gjitha monumentet e parkut, të shoqëruara me tekst shpjegues dhe imazhe.

Nën etiketën "**Ekspozita dhe Evente**", gjenden seksionet e mëposhtme:

Ekspozitat: kjo pjesë tregon informacionin rreth ekspozitave të ndryshme që organizohen në Pompei.

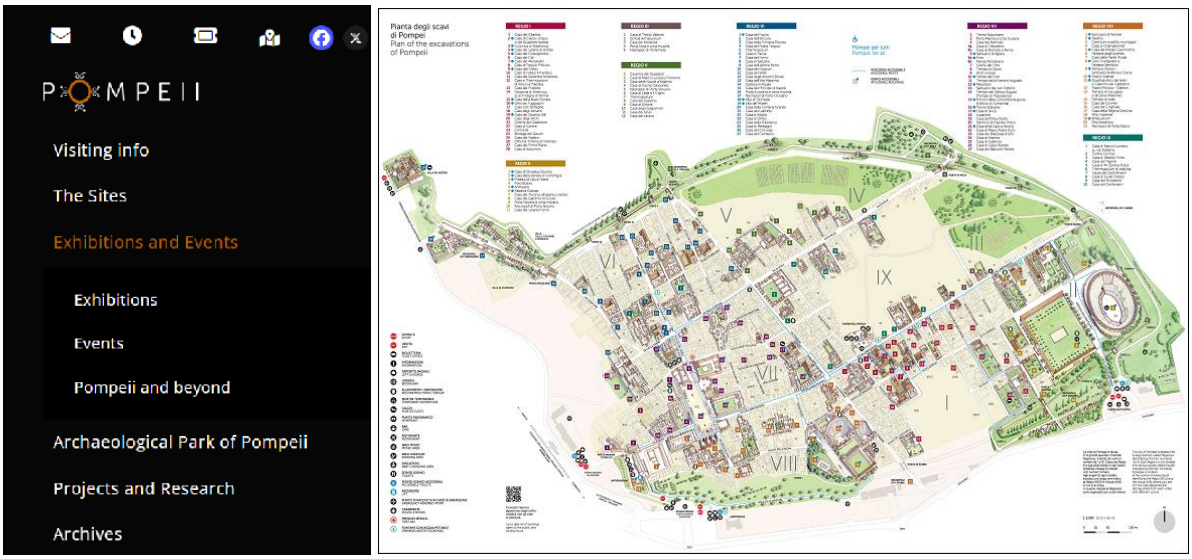


Figura 9Etiketa "Ekspozita dhe Aktivitete", Pjesa e hartës së shkarkueshme të miniudhëzuesit të sitit.

Aktivitetet: kjo pjesë tregon informacionin rreth ekspozitave të ndryshme të organizuara në Pompei.
Pompei dhe më gjerë: kjo pjesë tregon informacion në lidhje me ekspozitat e ndryshme të organizuara për Pompein.
Etiketa të tjera si "**Parku Arkeologjik i Pompeit"**, **"Projekte dhe Kerkime"** dhe **"Arkiva"** kanë të bëjnë me administrimin dhe përgjegjësitë e Parkut, projektet e gërmimeve dhe kërkimit, si dhe çështje të tjera me interes shkencor.
Parku Arkeologjik i Pompeit është gjithashtu i disponueshëm në mediat sociale si 'Facebook', 'Tweeter', 'YouTube, 'Tiktok', 'Telegram', 'Linkedin' dhe 'Instagram'. Ato janë zhvilluar në formate të ndryshme dhe përmbajnë informacion të pasur dhe të përditësuar.

2 | Vlerësimi dhe Rekomandimet për Përmirësimin e Gatishmëri së Tregut për Parkun Arkeologjik të Bylisit

2.1 Analiza e faqes së internetit dhe rrjeteve sociale për Parkun Arkeologjik të Bylisit

(https://bylisklos.al/en/)

Siç përmendet në seksionin rreth shembujve të referuar, një analizë e faqes së internetit mund të zbulojë informacion rreth shërbimeve dhe përvojave që siti u ofron vizitorëve dhe se si zhvillohen dhe funksionojnë faktorët e "gatishmërisë për tregun" për rastin e trashëgimisë kulturore të Parkut Arkeologjik të Bylisit.
Informacioni specifik rreth Parkut Arkeologjik të Bylisit gjendet në faqen e internetit të sapo zhvilluar dhe lançuar (https://bylisklos.al/en/) në korrik 2025 me mbështetjen e AICS.
Në këtë fazë kalimtare, Parku Arkeologjik i Bylisit menaxhohet deri më tani nga administrata e Parkut Arkeologjik të Apollonisë. Kjo administratë menaxhon faqen e internetit të Parkut Arkeologjik të Apollonisë, e cila përmban edhe informacione rreth Parkut Arkeologjik të Bylisit (https://apolloniaarchaeologicalpark.al/).

Faqja e re e internetit rreth Parkut Arkeologjik të Bylisit ka një dizajn tërheqës. Është në dy gjuhë, anglisht dhe shqip, dhe jep shpjegime për të dyja site - Bylisin dhe Klosin. Kjo faqe interneti ka një menu navigimi të lehtë për përdoruesit, të organizuar horizontalisht në krye të faqes kryesore. Vizitorët mund të lundrojnë lehtësisht dhe të gjejnë informacione rreth Bylisit dhe Klosit, si dhe informacion mbi vizitën në park. Gjithashtu, informacioni është i organizuar vertikalisht në faqen kryesore me një përzierje videosh, imazhesh dhe informacionesh të përgjithshme rreth të dyja siteve. Dy ikona të ndryshme hapin veçmas nënfaqet për Bylisin dhe Klosin.
Siç shihet nga pamja e faqes së internetit më poshtë, faqja e Bylisit ka një ekran tërheqës dhe cilësia e fotove është tërheqëse. Navigimi në këtë faqe interneti është i organizuar vertikalisht dhe paraqet informacion rreth Bylionëve dhe Bylisit, një hartë vendndodhjeje me monumentet përkatëse, një prezantim të monumenteve dhe një galeri me një numër të kufizuar fotosh të tyre. Fotot e mozaikëve mungojnë në këtë galeri, megjithëse shumë prej tyre shfaqen në galerinë e fotove të 'Facebook'-ut.

Faqja e internetit për Klosin, përveç pamjes së pejzazhit natyror, është më pak mbresëlënëse pasi nuk ka shumë për të treguar ngaqë gërmimet atje kanë qenë shumë të kufizuara.



Figura 10Pamje e faqes së internetit të Bylis

Nën etiketën "Planifikoni vizitën tuaj", jepet informacion në lidhje me orarin e hapjes, çmimin e biletës për secilën kategori dhe ditët e hyrjes falas në Parkun e Bylisit.
Një seksion tjetër me titull "Lajme dhe Përditësime" jep informacion mbi progresin e projektit të BE-së "BE-ja për Zhvillim Ekonomik – Zhvillim Ekonomik Lokal i Udhëhequr nga Turizmi, me Fokus në Trashëgiminë Kulturore".

Parku Arkeologjik i Bylisit është i pranishëm në media sociale si 'Facebook' dhe 'Instagram'. Këto jepen vetëm në gjuhën shqipe. Dy ikona të 'Facebook' dhe 'Instagram' janë të pranishme në fund të faqes së internetit.

'Facebook':

Hyrja në 'Facebook' bëhet direkt duke klikuar ikonën në fund të faqes së internetit ose nëpërmjet shfletuesit "https://www.facebook.com/ByllisArchaeology". 'Facebook' ofron një galeri të pasur me foto dhe postime. Postimet mirëmbahen dhe përditësohen herë pas here duke pasqyruar lajmet dhe aktivitetet në park. Gjithashtu, "Reels" përmban një numër të konsiderueshëm videosh, intervistash dhe fotosh.

'Instagram':

Hyrja në 'Instagram' bëhet direkt duke klikuar ikonën në fund të faqes së internetit ose përmes shfletuesit "parkuarkeologjikbylisklos".

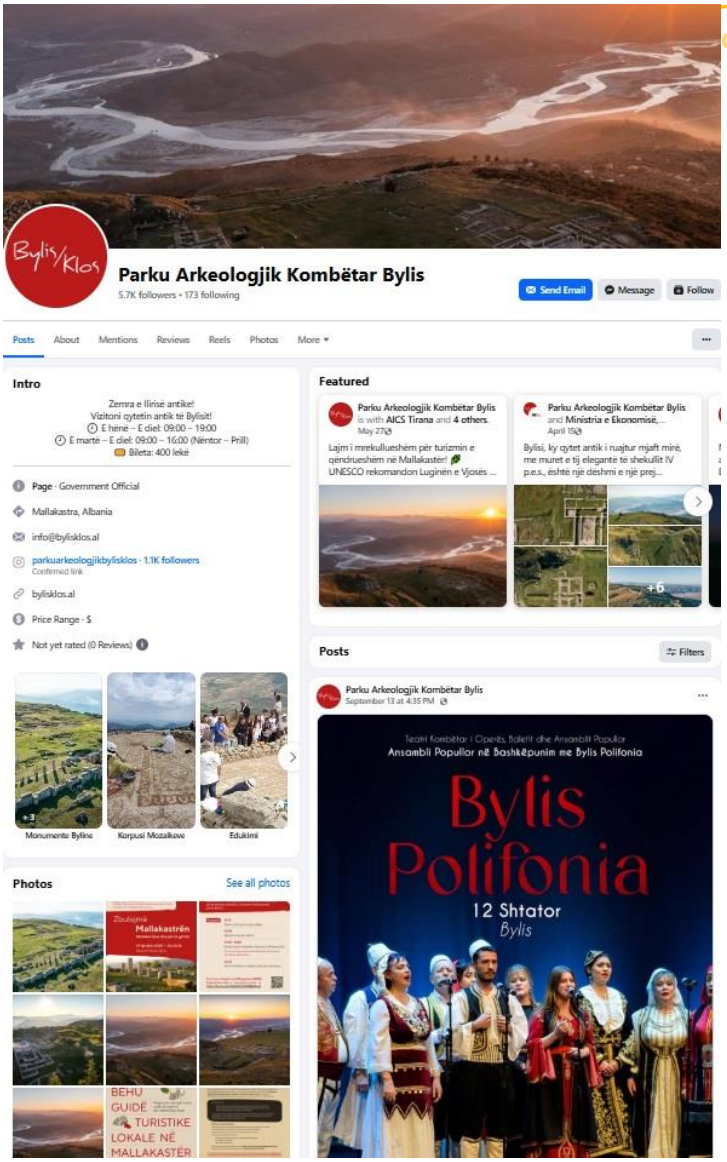


Figura 11 Pamje e faqes ne 'Facebook'

Postimet në 'Instagram' nuk janë të ndryshme nga ato në 'Facebook'.

2.2 Vlerësimi i Gatishmërisë së Tregut për Parkun Arkeologjik të Bylisit

Vlerësimi i gatishmërisë së tregut të Parkut Arkeologjik të Bylisit është bërë duke përdorur metodologjinë e vlerësimit të zinxhirit të vlerës për atraksionet kulturore. Një zinxhir vlerash turistike është një grup marrëdhëniesh të produkteve, shërbimeve dhe përvojave që turistët konsumojnë ose blejnë gjatë mbërritjes së tyre në destinacion dhe qëndrimit të tyre atje. Atraksionet kulturore janë një element i rëndësishëm i zinxhirit të vlerës së turizmit. Vlerësimi për Parkun Arkeologjik të Bylisit si një atraksion turistik është kryer nga eksperti i turizmit përmes kërkimit parësor, si dhe disa kërkimeve dytësore të të gjithë faktorëve që ndikojnë në gatishmërinë e tregut të këtij atraksioni. Çdo faktor është vlerësuar duke përdorur renditjen me klasa: 1 (më e ulëta), 3 (mesatare) dhe 5 (më e larta), që përfshin dhe vëzhgimet cilësore.
Faktorët e marrë në konsideratë gjatë vlerësimit përfshijnë aksesueshmërinë dhe sinjalistikën e trafikut, disponueshmërinë e hapësirës së parkimit për makina dhe autobusë, disponueshmërinë e listës së çmimeve në gjuhë të huaja dhe shumëllojshmërinë e opsioneve të pagesës, pajisjet sanitare, disponueshmërinë e turit me guidë, shërbimin Wi-Fi, guidën/aplikacionin audio dhe materialet e shtypura informative, disponueshmërinë e prezantimit dhe interpretimit të parkut me teknika inovative, dyqanin e suvenireve, oraret fleksibël të vizitave, atraktivitetin dhe pastërtinë e sitit, profesionalizmin e stafit dhe komunikimin në gjuhë të huaja. Vlerësimi i këtyre faktorëve është paraqitur në tabelën më poshtë.

Tabela 1: Vlerësimi i faktorëve të gatishmërisë së tregut

Faktorët	Elementet e tyre	Klasa
Aksesueshmëria/ Mirëseardhja	Shenjat rrugore që tregojnë Parkun deri në vendndodhjen e tij	3
	Aksesi rrugor nga rruga kryesore për në Park	5
	Parkimi për makina/autobusë në zonën e Parkut	3
	Atraktiviteti dhe pastërtia e Parkut	3
	Siguria në Park	3
	Informacion / kioskë biletash	5

Shërbime për Vizitorët	Tarifat e hyrjes në park/ Lista e çmimeve në gjuhë të huaja	5
	Profesionalizmi i stafit dhe komunikimi në gjuhë të huaja	5
	Cilësia dhe funksionaliteti i tualetit (deri në 100 m nga Parku)	3
	Shërbimi bar/restorant (deri në 100 m nga Parku)	5
	Dyqan suveniresh në zonën e Parkut	1
Interpretim	Guidë turistike (udhërrëfyes profesional)	3
	Panele Interpretimi / Shpjegimi në zonën e Parkut	3
	Teknika inovative në 3D, Realitetit të Shtuar, Realitetit Virtual	1
	Udhëzues elektronik me dëgjim/aplikacion për përdorim nga vizitorët	1
Publicitet / Promovim	Fletëpalosje promovuese rreth Parkut në dispozicion të vizitorëve	5
	Materiale të tjera promovuese me pagesë, të tilla si libra, guida turistike	1
	Wi-Fi i disponueshëm dhe cilësor në zonën e Parkut	1
	Faqe interneti në gjuhë të huaj (minimumi i ofruar në anglisht)	5
Orari i vizitave	Orari i hapjes së Parkut (orar fleksibël, i fiksuar)	5

2.3 Faktorët e suksesit për zhvillimin e një atraksioni parësor të trashëgimisë kulturore

Përmirësimi i gatishmërisë për tregun dhe atraktivitetin e një Parku/Siti Arkeologjik do të konsistojë në zbatimin e shërbimeve të mëposhtme, si dhe në angazhimin e strukturës së menaxhimit të parkut/sitit në përmbushjen e përgjegjësive të tij për sa më poshtë:

- Lehtësi e aksesit, si dhe sinjalistikë të mirë dhe të përshtatshme të trafikut për në Parkun Arkeologjik dhe tabela informuese për në atraksion.
- Parkim i përshtatshëm për makina dhe autobusë.
- Zyrë pritjeje dhe informacioni për bileta elektronike me opsione pagese dhe listë çmimesh në gjuhë të huaja, si dhe disponueshmëri e një dyqani suveniresh.
- Disponueshmëri e ambienteve sanitare cilësore dhe funksionale, duke përfshirë tualetet, dhe ambiente të shërbimit të ushqimit (të ofruara në restorantin pranë sitit).
- Panele interpretimi të rinovuara në sit (me tekst dhe fotografi të shtypura, të përditesuara).
- Disponueshmëri e teknikave inovative të shfaqjeve interaktive, të tilla si Realiteti i Shtuar, Realiteti Virtual dhe 3D.
- Disponueshmëri e sistemeve/aplikacioneve elektronike shumëgjuhëshe si vetëudhëzues për vizitorë të pavarur dhe shërbim cilësor Wi-Fi.
- Disponueshmëri e guidave turistike profesionale me aftësi në gjuhë të huaja dhe fletëpalosje informative të shtypura cilësore, në gjuhë të huaja.
- Territor i menaxhuar, i pastër, tërheqës dhe i sigurtë i sitit arkeologjik dhe me një sistem funksional të mbledhjes dhe largimit të mbeturinave.
- Disponueshmëria dhe ndërtimi i shtigjeve të aksesit për personat me aftësi të kufizuar.
- Sinjalistikë orientuese e shtigjeve për të orientuar fluksin e vizitorëve gjatë lëvizjes së tyre në park.
- Materiale promovuese në gjuhët kryesore, përfshirë hartën e vendndodhjes.
- Faqe interneti e dedikuar për sitin arkeologjik me informacione te rëndësishëm dhe të dobishëm për vizitorët.
- Disponueshmëri e stafit profesional dhe të aftë që përdor gjuhë të huaja.
- Orar pune fleksibël.
- Aktivitete gjithëpërfshirëse marketingu që synojnë forcimin e Parkut Arkeologjik si një destinacion turistik me cilësi të lartë (për ture individuale dhe në grup).

2.4 Përfundime dhe masat t propozuara për përmirësimin e gatishmërisë së tregut të turizmit të Parkut Arkeologjik të Bylisit

Duke marrë parasysh analizën e mësipërme të gatishmërisë së tregut për Parkun Arkeologjik të Bylisit, si dhe analizimin e referencave të praktikave të mira, më poshtë janë paraqitur propozime se si të përmirësohen faktorët që ndikojnë në gatishmërinë e tregut turistik të Parkut Arkeologjik të Bylisit.

Shenjat rrugore që tregojnë Parkun deri në vendndodhjen e tij

Sinjalistika e trafikut rrugor është shumë e rëndësishme për turistët individualë që vizitojnë me makinat e tyre destinacionin turistik dhe sitet e trashëgimisë kulturore.

Sinjalistika e trafikut, që tregon Parkun Arkeologjik të Bylisit, mungon përgjatë rrugës kombëtare SH4 (nga Levani në drejtim të Tepelenës dhe anasjelltas).

Në referim te sinjalistikës së njohur ndërkombëtare, që tregon monumentet e trashëgimisë kulturore, ekzistojnë dy lloje sinjalistikash dhe që paraqiten me ngjyrë kafe: një sinjalistikë e madhe vertikale e instaluar në kryqëzimin e rrugës kryesore, që tregon atraksionin e trashëgimisë kulturore, dhe tjetra e vogël që duhet të instalohet përgjatë rrugës për të treguar drejtimin drejt atraksionit të trashëgimisë kulturore.

Në kryqëzimin e rrugës, kur afrohesh nga rruga kombëtare SH4 drejt Parkut, ka një sinjalistikë rrugore shumë të dukshme që tregon Parkun Arkeologjik të Bylisit; kjo është e formatit dhe ngjyrës së duhur dhe është instaluar në vendin e duhur. Ndërsa një sinjalistikë që tregon drejtimin për në Bylis është vendosur në hyrje të fshatit Hekal, por kjo është e ngjyrës dhe formatit të gabuar. Ajo uhet të jetë me ngjyrë kafe dhe në formatin që kërkohet për monumentet e trashëgimisë kulturore.

ÇFarë duhet përmirësuar:

Vendosja e sinjalistikës rrugore që tregon Parkun Arkeologjik të Bylisit sipas standardeve rrugore kombëtare përgjatë rrugës nga Levan në Bylis (kryqëzimi i rrugës SH4 drejt Hekalit), nga Vlora në Levan (rruga kombëtare A2) dhe nga Tepelenë-Memaliaj në Bylis (kryqëzimi i rrugës SH4 drejt Hekalit).

Vendosja e sinjalistikës vertikale me ngjyrë kafe përgjatë rrugës që tregon drejtimin drejt Parkut Arkeologjik të Bylisit.

Shembuj të instalimit të sinjalistikës të njohur në nivel ndërkombëtar

a) **Sinjalistika e trafikut rrugor që tregon atraksionin e trashëgimisë kulturore**

Sinjalistika e trafikut rrugor që tregon fshatin Pojan dhe Parkun Arkeologjik të Apollonisë është një shembull i mirë se si dhe në çfarë distancash duhet të instalohet sinjalistika rrugore.



Figura 12Sinjalistika horizontale dhe vertikale e trafikut rrugor

b) **Sinjalistikë me ngjyrë kafe që tregon drejtimin drejt atraksioneve të trashëgimisë kulturore**



Figura 13Shembull: sinjalistikë me ngjyrë kafe

Aksesi rrugor nga rruga kryesore për në Park

Kohët e fundit është përmirësuar aksesi rrugor nga rruga kombëtare SH4 deri në fshatin Hekal dhe që të çon në sitin arkeologjik të Bylisit.

Mungon transporti publik nga qyteti i Fierit në fshatin Hekal.

Çfarë duhet përmirësuar:

Vendosja e një linje transporti publik Fier-Hekal-Ballsh. Kjo lidhje do të rriste potencialin e vizitave në Park dhe fshatrat përreth nga individët.

Parkim për makina/autobusë në zonën e Parkut

Brenda Parkut Arkeologjik të Bylisit ka një vend parkimi shumë të kufizuar dhe që nuk është i përshtatshëm për autobusë.

Çfarë duhet përmirësuar:

Një projekt për krijimin e një zone të re parkimi për parkun arkeologjik është duke u zhvilluar. Projekti i ri duhet të marrë në konsideratë një kapacitet të përshtatshëm parkimi për makina dhe autobusë. Kapaciteti i zonës së re të parkimit duhet të përmbushë nevojat e përdoruesve të njëkohshëm të autobusëve, mikrobuzëve dhe veturave. Gjatë llogaritjes së kapacitetit të parkimit, duhet të merret në konsideratë kohëzgjatja e një turi për vizitorët. Një tur për vizitorët e moshuar zgjat rreth 1.5 deri në 2.5 orë, duke marrë parasysh edhe kohën shtesë për tualet dhe freskim.

Atraktiviteti dhe pastërtia e Parkut

Edhe pse jo aq i famshëm sa Butrinti dhe Apolonia, Bylisi magjeps si qyteti më i madh në Ilirinë Jugore. Muret e tij të fortifikuara, të cilat janë ende pjesërisht në vend, së bashku me një agora, ndërtesa qytetare dhe të tjera, një stadium, cisternë dhe banjë, teatër dhe kompleksin e madh fetar bizantin me bazilikën, baptisterin dhe pallatin episkopal, si dhe dyshemetë me mozaik i japin këtij siti misterin që duhet vizituar. Sipas vlerësimeve në faqen 'Trip Adviser', shumica e njerëzve e kanë vlerësuar vizitën në këtë sit, duke lënë mënjanë aty ankesat për aksesin. Shumica e tyre e kanë vizituar Bylisin përpara se të ndërtohej rruga e re në vitin 2024 dhe të përmirësohej menaxhimi i sitit. Pa përmendur pamjen e mrekullueshme dhe magjepsëse mbi luginën e lumit Vjosë dhe gjelbërimin e kodrave përreth të dominuara nga ullishtat.

Gjatë sezonit, toka e sitit pastrohet nga ferrat dhe territori i tij mbahet i pastër. Kosha mbeturinash janë të vendosur përgjatë rrugës ku vizitorët duhet të ecin, pasi nuk ka shtigje të ndërtuara.

Çfarë duhet përmirësuar:

Projekti i qendrës multifunksionale përfshin dhe detyrën për ndërtimin e shtigjeve.

Kosha mbeturinash me pamje estetike dhe miqësore për mjedisin duhet të vendosen përgjatë shtigjeve.

Administrata e parkut duhet të marrë në konsideratë dezinfektimin kundër gjarpërinjve para sezonit të verës.

Siguria e lëvizjes në park

Nuk ka tabela paralajmëruese për vizitoret që të mos ecin mbi mure, si dhe pranë vendeve të rrezikshme, siç janë çisternat e pambuluara. Siti aktual ka nevojë për kujdes gjatë ecjes përreth, pasi në tokë ka gropa të thella dhe rrëpira të forta.

Nuk ekziston sinjalistika orientuese e shtigjeve për të orientuar vizitorët gjatë lëvizjes së tyre në park. Ata mund të lëvizin lirisht kudo, përveç disa sinjalistikave që i paralajmërojnë vizitorët të mos ngjiten në mure.

Parku Arkeologjik i Bylisit nuk ofron akses për personat me aftësi të kufizuar.

Çfarë duhet përmirësuar:

Vendosja e tabelave paralajmëruese që informojnë vizitorët të mos ngjiten në mure, të mos ecin pranë çisternave dhe mbi mozaikët e mbuluar.

Projekti i muzeut të ri dhe ndërtesës multifunksionale përfshin detyrat për zhvillimin e shtigjeve në park. Është e rëndësishme të zhvillohet aty dhe një itinerar për lëvizjen e personave me aftësi të kufizuar.

Informacioni / kioskë biletash

Në Park ndodhet një kioskë e thjeshtë për shitjen e biletave ndaj vizitorëve.

Çfarë duhet përmirësuar:

Aktualisht është duke u zhvilluar një projekt për krijimin e një qendre të re multifunksionale në parkun arkeologjik. Ai do të përfshijë sportelin e informacionit si dhe biletarinë, tualetet, tualetet për persona me aftësi të kufizuar, gardërobën, zonën e suvenireve dhe atë të pijeve freskuese. Në Park duhet të krijohet dhe një sistem elektronik biletash duke ndjekur shembujt ekzistues të atraksioneve të tjera kulturore në Shqipëri.

Tarifa e hyrjes në park / Lista e çmimeve në gjuhë të huaja

Lista e çmimeve është e vendosur në një tabelë në hyrje të sitit, si në shqip ashtu edhe në anglisht.

Çfarë duhet përmirësuar:

Duhet të merret në konsideratë rezervimi online i biletave sipas shembujve ekzistues të rezervimit online të biletave për ngjarjet kulturore në Shqipëri.

Profesionalizmi i stafit dhe komunikimi në gjuhë të huaja

Nga komunikimi personal i ekspertit të turizmit dhe intervistat me operatorët turistikë është konfirmuar profesionalizmi dhe aftësia e komunikimit të stafit.

Çfarë duhet përmirësuar:

Stafi i ri që do të punësohet duhet të përmbushë kërkesat e profesionalizmit dhe aftësisë së komunikimit në gjuhë të huaja (gjuha angleze është e detyrueshme).

Cilësia dhe funksionaliteti i tualeteve për vizitorët *(deri në 100 m nga Parku)*
Vizitorët mund të vazhdojnë të përdorin tualetet në restorantin që ndodhet brenda territorit të Parkut derisa të jetë në vend ndërtesa e re shumëfunksionale.
Çfarë duhet përmirësuar:
Ndërtesa e re shumëfunksionale do të përfshijë tualete të mjaftueshme për të dyja gjinitë, si dhe ato për personat me aftësi të kufizuar.

Shërbim bar/restorant *(deri në 100 m nga Parku)*
Restoranti i vendosur brenda territorit të Parkut ofron shërbim për pije freskuese dhe ushqim. Vizitorët mund ta përdorin atë deri në momentin që të jetë gati ndërtesa e re multifunksionale.
Çfarë duhet përmirësuar:
Ndërtesa multifunksionale duhet të përfshijë ambiente për pije freskuese dhe ushqime të lehta.

Dyqan suveniresh në zonën e Parkut
Parku nuk ka një dyqan suveniresh si dhe libra të shtypur rreth Bylisit në shitje.
Çfarë duhet përmirësuar:
Ndërtesa e re multifunksionale duhet të përfshijë një hapësirë për blerje suveniresh.

Parku ofron guida turistike (profesionale) në gjuhë të huaj
Parku Arkeologjik i Bylisit ofron me kërkesë ture me guidë për vizitorë të pavarur, një shërbim ky që ofrohet nga përgjegjësi i parkut.
Ky shërbim është i pamjaftueshëm për t'u ofruar prej tij duke pasur parasysh përqindjen në rritje të vizitorëve të pavarur, si dhe angazhimin e tij për t'u kujdesur për çështjet e menaxhimit të Parkut.
Çfarë duhet përmirësuar:
Guida profesionale të licensuara, me aftësi në gjuhë të huaja, duhet të lejohen të ofrojnë shërbimin e tyre në Park ose duhet të punësohen me kohë të plotë, për të ofruar ture me guidë sipas kërkesës për vizitorët.

Prezantimi dhe interpretimi i Parkut Arkeologjik të Bylisit
Tabelat interpretuese/shpjeguese në zonën e Parkut
Interpretimi i sitit arkeologjik bëhet nëpërmjet teksteve të shtypur dhe fotografive të vendosura në tabela fikse për secilën nga rrënojat dhe gjetjet arkeologjike të sitit, në të dyja gjuhët, anglisht dhe shqip. Ato ofrojnë informacion për pothuajse të gjitha rrënojat. Informacioni përfshin një hartë që tregon vendndodhjen e rrënojave, si dhe një planimetri të rrënojave. Këto tabela kanë nevojë për rinovim pasi kanë një pamje të vjetëruar.
Çfarë duhet përmirësuar:

Projekti i qendrës multifunksionale përfshin detyrën për interpretimin e monumenteve dhe pikave të interesit. Duke marrë parasysh ankesat e vizitorëve në vlerësimet e bëra prej tyre në 'TripAdvisor', teksti në anglisht që është përdorur në tabelat e interpretimit duhet të përmirësohet më tej në mënyrë që të jetë perfekt. Gjithashtu, interpretimi duhet të marrë në konsideratë personat me aftësi të kufizuar shikimi duke përdorur shkrimin 'Braille'.

Teknikë inovative e 3D, Realitetit të Shtuar dhe Realitetit Virtual: Nuk përdoren teknika të tilla për vizitorët në Parkun Arkeologjik të Bylisit.

Çfarë duhet përmirësuar:

Këto teknika teknologjike duhet të futen ne Park, të cilat ndihmojnë vizitorët të kenë një përvojë gjithëpërfshirëse dhe interaktive. Ato informojnë publikun e gjerë të kuptojë më mirë rrënojat e vëzhguara dhe fëmijët, në veçanti, me një pasqyrë të së kaluarës duke përmirësuar përvojën e tyre të të kuptuarit.

Guidë elektronike me pajisje dëgjimi (kufje) / aplikacion për përdorim nga vizitorët

Në park nuk ka guidë elektronike për personat me aftësi të kufizuara në dëgjim.

Ekziston një aplikacion që mund të shkarkohet falas, por është vetëm në gjuhën shqipe dhe është i disponueshëm vetëm në dyqanin 'Google Play'. Ai ofron informacion duke iu referuar faqes së internetit mbi Parkun Arkeologjik të Bylisit, e cila ndodhet në faqen e internetit të Parkut Arkeologjik të Apollonisë.

Çfarë duhet përmirësuar:

Duhet të merret në konsideratë prodhimi i një versioni të përmirësuar të aplikacionit. Versioni në anglisht duhet të jetë i detyrueshëm.

Fletëpalosje promovuese rreth Parkut në dispozicion të vizitorëve

Ekziston një fletëpalosje e shtypur që paraqet Parkun Arkeologjik të Bylisit, duke përfshirë gjuhët angleze, italiane dhe shqipe. Një hartë e parkut shoqëron përmbajtjen e fletëpalosjes, por është e vështirë të lexohet në të. Fletëpalosja shpërndahet falas për vizitorët kur ata blejnë biletën.

Çfarë duhet përmirësuar:

Cilësia e dizajnit dhe e shtypjes duhet të përmirësohet. Fletëpalosja mund të dizajnohet si udhëzues, duke përdorur të njëjtin informacion, por duke e bërë atë më praktik për të kuptuar Parkun nga vizitorët individualë. Harta duhet të jetë më e madhe dhe monumentet duhet të renditen në një legjendë me numra referimi.

Materiale të tjera promovuese me pagesë që u ofrohen vizitorëve, të tilla si libra, guida turistike

Parku nuk ka në dispozicion materiale të tjera të shtypura promocionale për shitje.

Çfarë duhet përmirësuar:

Kopje të publikimeve të botuara, siç janë librat/udhëzuesit rreth Parkut Arkeologjik të Bylisit, duhet të ofrohen për shitje.

Wi-Fi i disponueshëm dhe cilësor në zonën e Parkut

Nuk ka shërbim Wi-Fi brenda zonës së parkut.

Çfarë duhet përmirësuar:

Kur ndërtesa e re multifunksionale për parkun arkeologjik të jetë funksionale, shërbimi Wi-Fi duhet të jetë i detyrueshëm dhe të ofrohet falas.

Paraqitja online e Parkut Arkeologjik të Bylisit

Një faqe e re interneti (https://bylisklos.al/en/) për Parkun Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit është lançuuar së fundmi (korrik 2025). Faqja e internetit është në dy gjuhë, anglisht dhe shqip. Kjo faqe jep shpjegime për monumentet e siteve të Bylisit dhe Klosit si dhe informacion mbi vizitën në park.

Ka një mospërputhje të pranisë online të Parkut Arkeologjik të Bylisit pasi ekzistojnë dy faqe interneti: https://apolloniaarchaeologicalpark.al/ që menaxhohet nga administrata e Parkut Arkeologjik të Apollonisë, ndërsa https://bylisklos.al/en/ e lançuar me mbështetjen e AICS si pjesë e programit të BE-së për "Zhvillim Ekonomik - Turizëm dhe Zhvillim Ekonomik Lokal me Fokus në Trashëgiminë Kulturore". Çështja e pronësisë është e rëndësishme për menaxhimin e faqes së internetit.

Më poshtë janë dhënë disa rekomandime për përmirësimin e paraqitjes online të Parkut Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit në faqen e internetit https://bylisklos.al/en/.

1. Kur kërkohet në 'Google' për Bylisin, ky nuk renditet i pari në rresht, madje as në faqen e parë të kërkimit. Kjo pakëson shanset për të gjetur menjëherë faqen e re të internetit rreth Parkut Arkeologjik Bylis dhe Klos (https://bylisklos.al/en/). Në vend të saj, faqja tjetër e internetit renditet e para (https://apolloniaarchaeologicalpark.al/).

   Çfarë duhet përmirësuar:

   Si burimi kryesor i informacionit rreth Bylisit dhe Klosit (Nikaias), faqja e internetit https://bylisklos.al/en/ duhet të optimizojë performancën e motorëve të kërkimit. Duhet të merret në konsideratë dhe të zbatohet një strategji për SEO (optimizimin e motorëve të kërkimit).
2. Galeria e fotove të faqes së internetit nuk ka të përfshira fotot e mozaikëve.

   Çfarë duhet përmirësuar:

   Pasurimi i galerisë së fotove të faqes së internetit me foto mozaikësh. Foto të tilla ka shumë në faqen e 'Facebook'-ut.
3. Më shumë informacion për vizitorët individualë duhet të jepet nën etiketën "Planifikoni vizitën tuaj".

   Çfarë duhet përmirësuar:

   Duhet të shtohet informacion mbi praninë e tualeteve dhe pijeve freskuese në restorantin e vendosur brenda territorit të parkut.

Informacion mbi rezervimin e tureve individuale/në grup dhe tureve shkollore edukative.
Rregulla dhe këshilla që vizitorët duhet të ndjekin gjatë qëndrimit të tyre në park.

4. Informacion më i dobishëm mbi aktivitetet dhe ngjarjet, punën shkencore dhe vetë parkun arkeologjik, që mund të organizohet në menunë horizontale.
   Çfarë duhet përmirësuar:
   Shtimi i etiketës "Ngjarje": Festimi i ditës së trashëgimisë, festivali Polifonia, etj. Shumë foto të këtyre ngjarjeve gjenden në faqen e 'Facebook'-ut.
   Shtimi i etiketës "Rreth Parkut Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit" duke përfshirë informacionet e mëposhtme:
- Statistikat mbi vizitorët (në faqen e 'Facebook'-ut paraqiten statistikat për vizitorët ndër vite).
- Mirëmbajtja, gërmimet dhe punime konservimi (në faqen e Facebook-ut janë publikuar shumë foto të këtyre aktiviteteve).

5. Nuk ka në 'YouTube' asnjë temë zyrtare për videot mbi Parkun Arkeologjik të Bylisit.
   Çfarë duhet përmirësuar:
   Në rubrikën "Reels" të 'Facebook'-ut ka shumë video, të cilat mund të publikohen dhe në 'YouTube' nën temën e Parkut Arkeologjik të Bylisit.
6. Përzgjedhje fotosh në galerinë e 'Facebook'-ut
   Galeria e fotove duhet të kontrollohet me kujdes pasi ato ngarkohen atje me shumicë pa asnjë përzgjedhje.
   Çfarë duhet përmirësuar:
   Ato mund të zgjidhen dhe të përdoren siç rekomandohet më sipër. Gjithashtu, aty janë ngarkuar shumë foto nga Parku Arkeologjik i Apollonisë, pa asnjë lidhje me të.
7. 'Facebook' dhe 'Instagram'
   'Facebook' dhe 'Instagram' janë vetëm në gjuhën shqipe.
   Çfarë duhet përmirësuar:
   Në mënyrë që parku të vizitohet nga turistë të huaj, është e rëndësishme që të prezantohet dhe versioni i përkthyer në gjuhën angleze.

Orari i hapjes së Parkut (orar fleksibël, i fiksuar)

Parku Arkeologjik i Bylisit:

- mban orare të qëndrueshme operimi në sezonin e lartë (1 maj - 31 tetor), duke ofruar shërbime 7 ditë në javë nga ora 09:00 deri në orën 19:00;
- ndërsa në sezonin e ulët (1 nëntor - 30 prill) operon nga dita e martë deri të dielën, nga ora 09:00 deri në orën 16:00. E hëna është ditë pushimi.

3 | Angazhimi i palëve të interesuara dhe Plani i Veprimit të Komunitetit

Proçesi i përfshirjes të palëve të interesit për Planin e Konservimit të Parkut Arkeologjik Byllis-Klos është hartuar me synimin për të siguruar një përfshirje, transparencë dhe pjesëmarrje sa më domethënese. Në përputhje me standardet ndërkombëtare (ICOMOS, ICCROM) dhe legjislacionin shqiptar, proçesi i zhvilluar bëri të mundur përfshirjen e aktorëve institucionalë, ekspertëve, përfaqësuesve të komunitetit dhe bizneseve për zhvillimin e ardhshëm të sitit.

Qasja e përdorur është bazuar në tre parime udhëzuese:

- **Gjithëpërfshirje**, duke përfshirë aktorë institucionalë, ekspertë të fushës, komunitetin vendor, shoqërinë civile dhe sektorin e turizmit.
- **Transparencë**, përmes komunikimit të qartë të objektivave, kufizimeve dhe proçeseve.
- **Dialog përsëritës,** ku angazhimi nuk është trajtuar si një ngjarje e njëhershme, por si një konsultim i përsëritur në çdo moment të rëndësishëm.

Gjatë fazës së hartimit të Planit të Konservimit, eksperti për përfshirjen e palëve të interesit (së bashku me ekipin e konsulentëve të tjerë) ka kryer një sërë konsultimesh në nivel teknik për të siguruar që dokumenti i përgatitur të bazohej në njohuritë e ekspertëve dhe bashkëpunimin institucional. Konsultimet e kryera ofruan njohuri të vlefshme mbi nevojat e konservimit te monumenteve, sfidat e menaxhimit dhe prioritetet institucionale, të cilat sherbyen më vonë si informacion për strategjinë e angazhimit dhe përgatitjen e draftit të Planit te Konservimit.

2.1 Puna e kryer për Përfshirjen e Palëve të Interesit gjatë përgatitjes së Planit të Konservimit

Puna për përfshirjen e palëve të interesit gjatë përgatitjes së Planit të Konservimit ka marrë në konsideratë:

- Konsultimet teknike me MEKI-n, IKTK-në, Institutin e Arkeologjisë, Administratën e Parkut dhe AICS.
- Hartëzimin e palëve të interesit, i cili identifikoi:
    - Qeverinë qendrore (MEKI, IKTK).
    - Pushtetin vendor (Bashkia Mallakastër).
    - Menaxhimin e parkut (Administrata e Parkut Apollonia–Bylis).
    - Ekspertët teknikë (arkeologë, restauratorë, inxhinierë).
    - Palët e interesit të komunitetit (fermerët, pronarët e tokave, pronarët e restoranteve).

- Sektorin e turizmit (operatorët turistikë, guidat, ofruesit e shërbimeve të mikpritjes).

Gjithashtu, u krye një hartëzim i fshatrave që ndodhen përreth sitit arkeologjik të Bylisit mbi bazë të afërsinë së tyre me sitin.

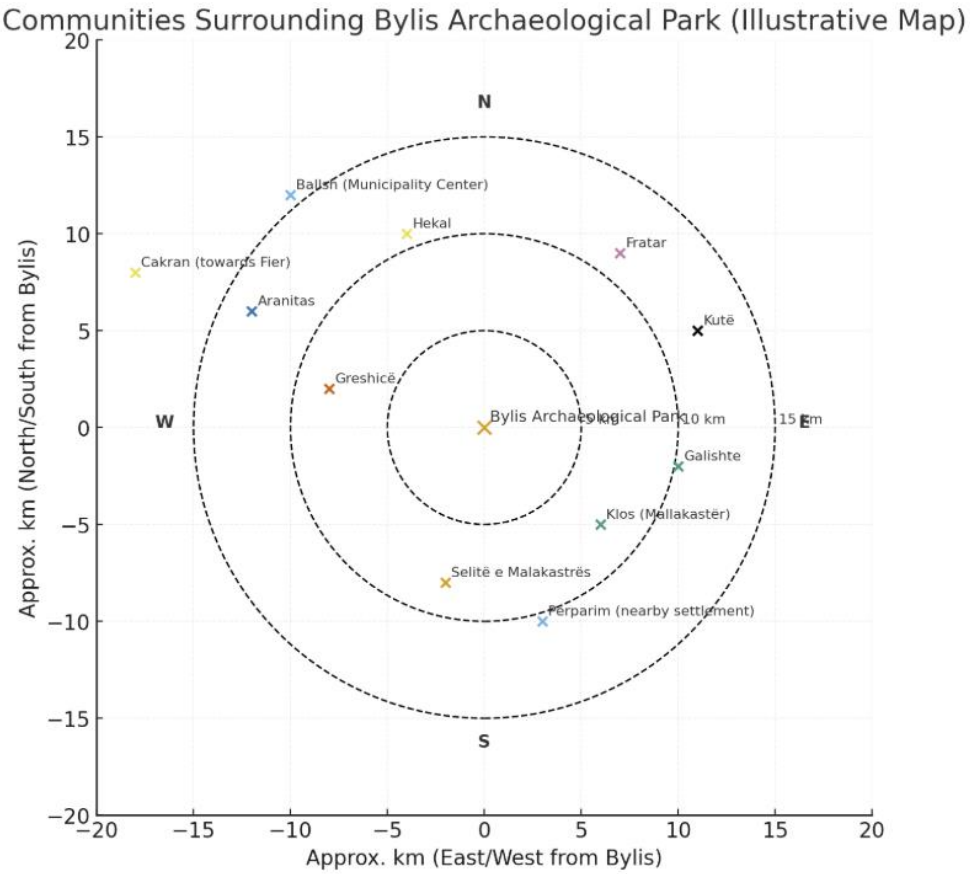


Figura 14Komunitetet përreth Parkut Arkeologjik të Bylisit. Hartë ilustruese.

Bazuar në këtë ushtrim, lista e komuniteteve më të afërta me **Parkun Arkeologjik të Bylisit** si dhe distancat e tyre të përafërta është si më poshtë:

1. **Klos (Mallakastër)** – ~7.8 km
2. **Greshicë** – ~8.2 km
3. **Selitë e Malakastrës** – ~8.2 km
4. **Galishtë** – ~10.2 km
5. **Përparim (vendbanimi afër)** – ~10.4 km
6. **Hekal** – ~10.8 km
7. **Fratar** – ~11.4 km

8. **Kutë** – ~12.1 km
9. **Aranitas** – ~13.4 km
10. **Ballsh (Qendra e Bashkisë)** – ~15.6 km
11. **Cakran (drejt Fierit)** – ~19.7 km

Fshatrat **më të afërt** me parkun arkeologjik janë **Klosi, Greshica dhe Selitë e Malakastrës** (të gjitha nën 9 km larg). Nga zonat përreth, me një rëndësi të veçantë është zona e Klosit në Mallakastër. Plani i Menaxhimit të Integruar për Parkun Arkeologjik Byllis-Klos (2024–2029) ka identifikuar **qytetin antik të Nikaias (Klosi i sotëm)** si një vendbanim të fortifikuar që nga shekulli i 5-të p.e.s. dhe lidhjen e tij të ngushtë historike me Bylisin.

2.3 Takimi me Palët e Interesit në Shtator 2025 – Përmbledhje

Si pjesë e përgatitjes së Planit të Konservimit, më datën 4 shtator 2025, u organizua në ambientet e Bashkisë Mallakastër një takim i perbashket me palët e interesuara. Qëllimi i këtij takimi ishte prezantimi i draftit të parë të Planit të Konservimit dhe dialogu i hapur me palët e interesit. Lista e pjesëmarrësve, së bashku me rendin e ditës dhe prezantimet e kryera nga konsulenti janë konsideruar pjesë integrale e shtojcës së këtij dokumenti.

Pikat kryesore:

Fjalimet e hapjes së takimit:

- Nga Kryetari i Bashkisë, z. Qerim Ismailaj, i cili nënvizoi rëndësinë e bashkëpunimit ndërinstitucional dhe të përfshirjes aktive të komunitetit vendor.
- Nga përfaqësuesit intitucionalë të MEKI dhe AICS, të cilët përsëritën angazhimin e donatorëve dhe theksuan nevojën e integrimit të proçesit të konservimit me turizmin dhe zhvillimin vendor.

Prezantimet e kryera nga Ekspertët:

- Prof. Neritan Ceka: Prezantoi listen e propozuar të monumentet prioritare për ndërhyrje (Teatri, Stoa, Muri I Viktorinit, Cisterna, Bazilika B dhe Klos-Nikaia). Ai theksoi ripërdorimin e mundshëm të sitit, duke përfshirë vizitat gjatë natës dhe programet kulturore.
- Berbis Islami: U fokusua në nevojën për konservimin e mozaikëve, mbrojtjen e tyre afatgjatë dhe strategjitë e mirëmbajtjes.
- Genc Metohu: Adresoi mangësitë ekzistuese në turizëm, duke përfshirë infrastrukturën e pamjaftueshme, aksesin e dobët, mungesën e marketingut dhe shërbimet e kufizuara për vizitorët. Ai theksoi lidhjen e mundshme te parkut me Luginën e Vjosës dhe turizmin e bazuar në komunitet.
- Edvin Lamçe: Koordinoi diskutimet mbi përfshirjen e komunitetit dhe përshkroi mundësitë e përfitimeve për banorët vendas.

Kontributet e Komunitetit:

- Kryetari i fshatit Klos ngriti nevojën për sinjalistikë dhe orientim më të mirë.
- Një përfaqësues i agroturizmit sugjeroi për lidhjen e sitit me lumin Vjosë nëpërmjet shtigjeve për këmbësorë.
- Kryetari i Bashkisë theksoi zgjerimin e funksionit të Teatrit për aktivitete kulturore, si festivali “Bylis Foni”, dhe vuri në dukje nevojën për akses më të madh publik tek mozaikët.

Përfundime:

- Mbështetje e plotë për Planin e Konservimit nga Bashkia, MEKI, IKTK dhe AICS.
- Konsensusi mbi projektet prioritare dhe qasjet e integruara që kombinojnë arkeologjinë, restaurimin dhe turizmin.
- Njohja e BE-së dhe AICS-së për financimin dhe zbatimin e këtij projekti strategjik të trashëgimisë.
- Marrëveshje për të zgjeruar përdorimin e vendit nga komuniteti pas ndërhyrjeve, përmes ngjarjeve dhe shfaqjeve kulturore.

4 | Komuniteti dhe Konservimi i Qëndrueshëm

Administrata e re duhet të marrë në konsideratë parimin e Konservimit të Qëndrueshëm kur bëhet fjalë për ruajtjen dhe promovimin e monumenteve kulturore dhe të gjithë sitit (Bylis dhe Klos). Ky koncept, kur aplikohet në këtë rast, mund të kombinojë elementë dhe ndërhyrje që marrin në konsideratë mirëmbajtjen e përditshme ashtu dhe qasjet dhe objektivat strategjike afatgjatë.
Në parim, ai përfshin qasjen klasike ndaj konservimit, ndërkohë që kërkon edhe elementë shtesë që paraqesin sfida nga një perspektivë më e gjerë menaxhimi dhe ku bëjnë pjesë praktikat strategjike të ndjekura si në nivel boteror ashtu edhe në atë lokal.
Konservimi i Qëndrueshëm përfshin arritjen e një ekuilibri midis ruajtjes së vlerave të trashëgimisë së monumentit dhe menaxhimit të ndikimit të vizitorëve në sit, si dhe aktiviteteve të banorëve vendas, etj. Disa shembuj të praktikave të qëndrueshme për konservimin e monumentet të trashëgimisë që do të ishin të dobishme për t'u zbatuar në Bylis dhe Klos (Nikaia) dhe zonën përreth tij janë:

- Përfshirja e komunitetit vendor (banorëve); përdorimi i aftësive/zanateve dhe materialeve tradicionale dhe lokale.
- Energji e Gjelbër: Shfrytëzimi i burimeve të rinovueshme si energjia diellore dhe e erës për përdorim në monument.
- Infrastrukturë e Gjelbër.
- Menaxhimi i Integruar i Mbetjeve.
- Qasje miqësore me mjedisin dhe Eko-Turizëm: Duke marrë në konsideratë transformimin e parkut në një Park Eko-Arkeologjik.

Punimet e mirëmbajtjes dhe ndërhyrjet konservuese në sit, muret përreth dhe zonën e mbrojtur mund të përfshijnë me sukses banorët vendas dhe të promovojnë traditat vendase si artizanati, zejtaria dhe tregtia.
Qëndrueshmëria kërkon gjithashtu përdorimin e materialeve lokale sa herë që është e mundur si dhe materiale që janë me kosto efektive. Identifikimi i punëtorëve që kanë marrë pjesë në gërmime dhe punime konservimi në Bylis, si dhe identifikimi i prodhimit të gëlqeres tradicionale në zonë dhe se si është përdorur ajo në të kaluarën për punimet e restaurimit. Kjo mund t'i referohet Apolonisë dhe Butrintit për mënyrën se si ato funksionojnë atje.
Vendndodhja dhe parku në tërësi, ndodhet në një pozicion shumë të favorshëm mbi një kodër. Shfrytëzimi i energjisë së erës dhe asaj diellore mund të rezultojë në një qasje të suksesshme dhe të qëndrueshme, me kusht që të ketë një konsiderim dhe planifikim të kujdesshëm të disa faktorëve, duke përfshirë ndikimin e mundshëm në mjedisin përreth dhe vlerat e trashëgimisë. Një vlerësim i detajuar i sitit do të ishte i nevojshëm për të përcaktuar vendndodhjen, shpejtësinë dhe drejtimin më të përshtatshëm të erës. Mund të merret në konsideratë përdorimi i turbinave portative. Megjithatë, duhet të kryhet një analizë dhe studim i detajuar, pasi ndërhyrje të tilla mbartin ndjeshmëri publike dhe politike.

5 | Plani Pesëvjeçar i Veprimit për Angazhimin e Komunitetit

Objektivi: Të sigurohet që ruajtja e Parkut Arkeologjik Bylis-Klos të jetë e qëndrueshme nëpërmjet përfshirjes dhe përfitimeve afatgjata të komunitetit.

Viti 1 (2026) – krijimi i themeleve:

- Ngritja e një Forumi Këshillimor të Komunitetit duke përfshirë përfaqësues të bashkisë, roje pyjore, pleq, OJQ dhe biznese.
- Zhvillimi dhe shpërndarja e materiale edukative në shkolla dhe fshatrat përreth per konservimin e sitit.
- Lançimi i seancave pilot për trajnimin e punëtorëve vendas mbi konservimin dhe mirëmbajtjen.
- Organizimi dy (2) herë në vit i ditëve të hapura me temën e ruajtjes dhe konservimit.
- Organizimi i të paktën një (1) seminari me mësuesit e zonës mbi aftësitë e fëmijëve dhe aktivitete për ruajtjen e sitit.
- Organizimi i të paktën katër (4) eventeve dhe aktiviteteve mësimore me fëmijët / shkollat.
- Rishikimi i zbatimit të planit të konservimit dhe investimeve të tjera, të tilla si muzeu dhe Qendra Multifunksionale, parkimi etj. në lidhje me aksesin.
- Organizimi i eventeve dhe aktiviteteve të aftësimit për ruajtjen e monumenteve dhe aftësive artizanale për prodhimin e mozaikëve.

Viti 2 (2027) – përmirësimi i kapacitetit dhe aksesit:

- Fillimi i programeve të bursave për të rinjtë vendas në arkeologji, restaurim dhe turizëm.
- Përmirësimi i sinjalistikës së sitit dhe infrastrukturës së orientimit në konsultim me përfaqësuesit e komunitetit.
- Seminar pilot për bashkëpunimin me rojet e komunitetit për të zvogëluar konfliktet që lidhen me kullotjen dhe parkimin.
- Organizimi dy (2) herë në vit i ditëve të hapura me temën e ruajtjes dhe konservimit.
- Organizimi të paktën i një (1) seminar me mësuesit e zonës mbi aftësitë e fëmijëve dhe aktivitete për ruajtjen e sitit.
- Organizimi i të paktën katër (4) eventeve dhe aktiviteteve mësimore me fëmijë / shkolla.
- Rishikimi i zbatimit të Planit të Konservimit dhe investimeve të tjera, të tilla si muzeu dhe Qendra Multifunksionale, parkimi etj. në lidhje me aksesin.

- Organizimi i eventeve dhe aktiviteteve të aftësimit për ruajtjen e monumenteve dhe aftësive artizanale për prodhimin e mozaikëve.

Viti 3 (2028) – Integrimi Ekonomik:

- Mbështetja e zhvillimit të shërbimeve turistike me bazë komunitare (shtëpi pritjeje, agroturizëm, artizanat).
- Organizimi i aktiviteteve kulturore në partneritet me bashkitë dhe grupet vendase.
- Zgjerimi i mundësive të punësimit sezonal për punimet e konservimit dhe guidat.
- Organizimi dy (2) herë në vit i ditëve të hapura me temën e mbrojtjes dhe konservimit.
- Organizimi i të paktën një (1) seminari me mësuesit e zonës mbi aftësitë e fëmijëve dhe aktivitete për ruajtjen e sitit.
- Organizimi i të paktën katër (4) eventeve dhe aktiviteteve mësimore me fëmijët / shkollat.

Viti 4 (2029) – Konsolidimi:

- Zhvillimi i shtigjeve eko-kulturore që lidhin Bylisin me Vjosën dhe fshatrat përreth.
- Forcimi i grupeve të të rinjve dhe grave përmes mikro-granteve të lidhura me aktivitetet e Parkut.
- Dokumentimi dhe shpërndarja e narrativave për promovimin e trashëgimisë komunitare.
- Organizimi dy (2) herë në vit i ditëve të hapura me temën e mbrojtjes dhe konservimit.
- Organizimi i të paktën një (1) seminari me mësuesit e zonës mbi aftësitë e fëmijëve dhe aktivitete për ruajtjen e sitit.
- Organizimi i të paktën katër (4) eventeve dhe aktiviteteve mësimore me fëmijët / shkollat.

Viti 5 (2030) – Qëndrueshmëria:

- Formalizimi i Forumit Këshillimor të Komunitetit në një organ konsultativ të përhershëm.
- Rishikimi i progresit dhe përditësimi i planin të angazhimit, të bazuar në monitorimin dhe mësimet e nxjerra.
- Përhapja e modeleve të suksesshme (festivale, artizanate, agroturizëm) në rrjete rajonale.

6| Shtojcë

SHTOJCA 1 - Vizita e projektit në Parkun Arkeologjik të Bylisit dhe Klosit, 9 maj 2025

SHTOJCA 2 - Takimi me Palët e Interesit për të prezantuar draftin e parë të Planit të Konservimit për Parkun Arkeologjik të Bylisit, Bashkia Mallakastër, 4 shtator 2025

7| Indeksi i Figurave

Figura 1 Pamje e faqes kryesore dhe menyra sesi etiketa “Visit” hapet poshtë kur shigjeta e kursorit vendoset mbi të. 22
Figura 3 Hartë e shkarkueshme e Parkut Arkeologjik ‘Herculaneum’ 22
Figura 2 Pamje e etiketës “Herculaneum” 22
Figura 4 Pamje nga turneu virtual në ‘Herculaneum’. 23
Figura 5 Pamja e aktiviteteve edukative sipas Shtigjeve për Kompetencat dhe Orientimin Ndërkurrikular. 24
Figura 6 Pamje e menusë kryesore të faqes së internetit për Parkun Arkeologjik të Pompeit 26
Figura 7 Pamja e etiketës "Informacion mbi vizitën" dhe "Siti" 27
Figura 8 Lëvizja e personave me aftësi të kufizuar në itinerarin “Pompei për të Gjithë” 28
Figura 9 Etiketa “Ekspozita dhe Aktivitete”, Pjesa e hartës së shkarkueshme të miniudhëzuesit të sitit. 29
Figura 10 Pamje e faqes së internetit të Bylis 31
Figura 11 Pamje e faqes ne ‘Facebook’ 32
Figura 12 Sinjalistika horizontale dhe vertikale e trafikut rrugor 37
Figura 13 Shembull: sinjalistikë me ngjyrë kafe 37
Figura 14 Komunitetet përreth Parkut Arkeologjik të Bylisit. Hartë ilustruese. 45

Financuar nga Bashkimi Evropian

MINISTRIA E EKONOMISË, KULTURËS DHE INOVACIONIT

ITALIAN AGENCY FOR DEVELOPMENT COOPERATION

PLANI I KONSERVIMIT ARKEOLOGJIK
PARKU ARKEOLOGJIK I BYLISIT
qytetet antike të Bylisit dhe Klosit

8

PJESA

Plani i Veprimit

ILLYRIAN CONSULTING ENGINEERS

AGATE

B5 s.r.l ENGINEERING

MEDITERRANEA ENGINEERING

1 | HYRJE DHE OBJEKTIVI **3**

2 | MENAXHIMI I RISKUT **4**

2.1 Risqet e Larta 5
2.1.1 Bimësia *5*
2.1.2 Erozioni *11*
2.1.3 Rrëshqitjet e dheut *16*
2.2 Risqet e Mesme 23
2.2.1 Risku i Paqëndrueshmërisë dhe Shëmbjes Strukturore *23*
2.2.2 Ndërhyrje dhe stabilizime të papërshtatshme *29*
2.3 Risqet e Ulëta 42
2.4 Tabela Përmbledhëse e Nivelit të Riskut 51

3 | PLANI I VEPRIMIT **53**

3.1 Plani i Zbatimit të Ndërhyrjes Konservuese 56
3.2 Ndërhyrjet konservuese - Mozaiket 58

4 | SHTOJCA **53**

4.1 Matrica e planit të konservimit pesë-vjeçar 61
4.2 Llogaritja e kostove 61

Plani i Veprimit duhet të konsiderohet pjesë integrale e Planit të Konservimit. Në mënyrë specifike, ai përcakton prioritetet për ndërhyrje dhe mirëmbajtje.
Ai përfshin një plan reagimi ndaj emergjencave, i cili përshkruan proçedurat që duhen ndjekur (për mirëmbajtjen, monitorimin, menaxhimin e rreziqeve natyrore dhe atyre të shkaktuara nga njeriu, gërmimet e mëtejshme dhe analizat). Kjo do të sigurojë qëndrueshmërinë e ndërhyrjeve dhe tërësinë e sitit, që do të mundësojë ruajtjen e trashëgimisë për brezat e ardhshëm, në përputhje me rregulloret ndërkombëtare dhe kombëtare në lidhje me mbrojtjen e trashëgimisë kulturore. Plani i Veprimit merr në konsideratë afatet kohore të projektit IPA 2018 "BE-ja për Zhvillim Ekonomik të Udhëhequr nga Turizmi, Zhvillim Ekonomik Lokal me Fokus në Trashëgiminë Kulturore". Kostot përkatëse do të identifikohen dhe do të ndahen në këto kategori.

- Konservim dhe konsolidim strukturor
- Pastrim dhe mirëmbajtje e vazhdueshme
- Monitorim.

1 | Hyrje dhe Objektivi

Objektivi kryesor i Planit të Veprimit është konservimi dhe zhvillimi i trashëgimisë kulturore të Bylisit dhe Klosit.
Ky objektiv do të arrihet nëpërmjet:

- objektivave afatshkurtër (2024-2026)
- objektivave afatmesëm (2027-2029)
- objektivave afatgjatë (2030+)

Në përputhje me Dokumentin e Veprimit IPA 2018, objektivi specifik i projektit është "të rrisë dhe ruajë përdorshmërinë dhe atraktivitetin e aseteve të trashëgimisë kulturore në zonën arkeologjike të Bylisit". Mbi këtë bazë, do të përftohen rezultatet e mëposhtme[1]:

1. Mbrojtja, konservimi dhe restaurimi i trashëgimisë arkitekturore dhe artistike të Bylisit, i koordinuar me rritjen e kapaciteteve profesionale dhe menaxheriale të personelit të parkut dhe zbatimin e mënyrave të përshtatshme të administrimit të tij, në përputhje me prerogativat e Ligjit nr. 27/2018 "Për Trashëgiminë Kulturore dhe Muzetë" dhe "Strategjisë Kombëtare për Kulturën 2019-2025".
2. Përmirësimi rrënjësor i infrastrukturës së pritjes dhe vizitave për turistët, identifikimi në shërbim të tyre i vlerave të trashëgimisë kulturore dhe mjedisore të Bylisit, rritja e mundësive për ndërveprim me institucionet arsimore të Mallakastës dhe me sistemin arsimor shqiptar në përgjithësi.
3. Ndikimi në rritjen dhe zhvillimin ekonomik vendor përmes miratimit të qasjes së BE-së për zhvillim lokal të udhëhequr nga komuniteti (CLLD), përmiresimi i aftësive dhe kapaciteteve, si dhe arritja e një bashkëpunimi të zgjeruar midis komuniteteve vendore dhe administratës së parkut.

[1] *Plani i Menaxhimit të Bylisit*

2 | Menaxhimi i riskut

Plani i Menaxhimit të Riskut është një dokument strategjik dhe operacional që shërben për të:

- identifikuar dhe përshkruar risqet që mund të kompromentojnë arritjen e objektivave të konservimit të sitit.
- analizuar mundësinë e ndodhjes së këtyre risqeve dhe ndikimin e tyre;
- vlerësuar se si të shmangen, zbuten, menaxhohet ose, nëse është e nevojshme, te pranohen ato;
- caktuar përgjegjësitë, burimet, afatet kohore dhe procedurat për të siguruar që ndërhyrjet e planifikuara të zbatohen në mënyrë efektive;
- Monitoruar vazhdimisht statusin e risqeve, përditësimin e vlerësimeve, menaxhimin e ndryshimeve dhe raportimini tek palët e interesuara.

Duke marrë parasysh gjendjen e përgjithshme të konservimit të sitit, prioritetet per zbutjen e pasojave janë klasifikuar në:

- Nivele risku të larta
- Nivele risku të mesme
- Nivele risku të ulëta.

2.1 Risqet e Larta

2.1.1 Bimësia

Prania e **bimësisë invazive** brenda një **parku arkeologjik** përbën një problem serioz dhe kompleks, si nga perspektiva **e konservimit** ashtu edhe nga ajo **e menaxhimit**. Implikimet kryesore të saj kanë të bëjnë me **degradimin fizik të strukturave arkeologjike**, **ndryshimin e peizazhit** dhe **vështirësitë në mirëmbajtjen e sitit dhe aksesin e vizitorëve**. Veçanërisht në zonën e Klosit, ku bimësia po mbulon mbetjet arkeologjike dhe në përgjithësi të gjitha strukturat e sitit të Bylisit.

Bimët invazive (barërat e këqia, shkurret, bimët kacavjerrëse dhe speciet e reja si pemët e fikut, ailanthus, kapari ose robinia) mund të kompromentojnë rëndë stabilitetin dhe integritetin e strukturave të lashta:

- **Depërtimi i rrënjëve:** rrënjët rriten në **çarjet dhe nyjet** e muraturës së lashtë, duke i zgjeruar ato me kalimin e kohës dhe duke shkaktuar shkëputje të gurëve, humbje të llaçit dhe shembje të pjesshme.
- **Zbërthimi i gurëve:** rrënjët e bimëve dhe rrjedhjet organike ndryshojnë kimikisht **përbërjen e materialeve të gurta** (gur gëlqeror, gur ranor, shtuf), duke përshpejtuar erozionin dhe kalbjen.
- **Lagështia e shtuar:** bimësia nxit **mbajtjen e lagështirës** dhe krijon një mikroklimë të lagësht, duke inkurajuar rritjen e myshqeve, likeneve dhe mikroorganizmave biodeterogjenë.
- **Ngritja dhe çarja e dyshemeve ose themeleve**, për shkak të zgjerimit të rrënjëve nën sipërfaqet e objekteve arkeologjike.

Peizazhi dhe Implikimet në Perceptim:

- Bimësia e tepërt fsheh dhe **zvogëlon dukshmërinë e mbetjeve arkeologjike**, duke e bërë më të vështirë interpretimin e sitit.
- Kjo prish **koherencën historike të peizazhit** dhe marrëdhënien estetike midis rrënojave dhe mjedisit të tyre natyror.
- Për vizitorët, prania e bimësisë së pakontrolluar përcjell një **ndjesi neglizhence dhe braktisjeje**, duke ulur perceptimin e vlerës kulturore të sitit.

Çështje të Sigurisë dhe Aksesueshmërisë:

- **Rreziku i rënies së mbeturinave** nga strukturat e dobësuara.
- **Shtigje të bllokuara dhe akses i kufizuar** për vizitorët dhe stafin e mirëmbajtjes.

- Prania e **specieve bimore alergjike ose irrituese** që paraqesin rreziqe shëndetësore për publikun dhe punëtorët.

Implikimet në Menaxhim dhe Operim:

- Kërkon **monitorim të rregullt** dhe **pastrim të fokusuar ose heqje selektive të barërave të këqija** (mundësisht në mënyrë manuale ose mekanike, duke shmangur kimikatet e dëmshme).
- Përfshin bashkëpunimin midis **arkeologëve, botanistëve dhe konservuesve** për të bërë dallimin midis bimësisë së dëmshme dhe asaj stabilizuese (p.sh., pemë të vjetra ose bimë që mbajnë shpatet).
- Duhet të përfshihet në një **Plan Menaxhimi të Gjelbërimit për Sitet Arkeologjike**, duke përcaktuar mirëmbajtjen periodike, kontrollin sezonal dhe monitorimin fotogrametrik.

Implikimet e Menaxhimit dhe Operacioneve:

• Kërkon monitorim të rregullt dhe pastrim të synuar ose heqje selektive të barërave të këqija (mundësisht manuale ose mekanike, duke shmangur kimikatet e dëmshme).

• Përfshin bashkëpunimin midis arkeologëve, botanistëve dhe konservatorëve për të dalluar midis bimësisë së dëmshme dhe stabilizuese (p.sh., pemë të vjetra ose bimë që mbajnë shpatin).

• Duhet të përfshihet në një Plan Menaxhimi të Gjelbër për Vendet Arkeologjike, duke përcaktuar mirëmbajtjen periodike, kontrollin sezonal dhe monitorimin fotogrametrik.

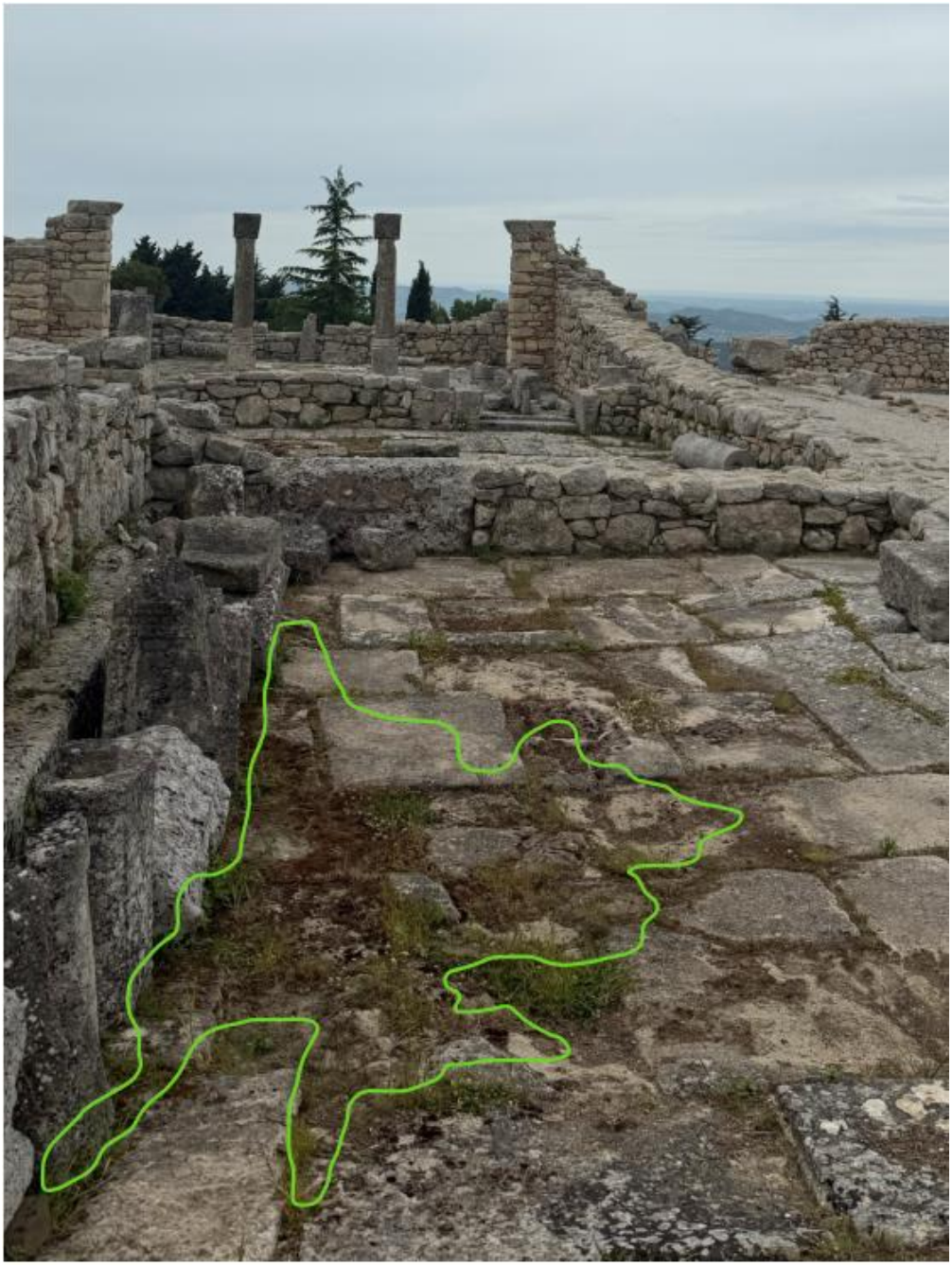


Figura 1 Prania e rrënjeve të vegjetacionit në fugat e dyshemëse së Basilikës B.



Figura 2 Prezenca e patinave biologjike dhe vegjetacionit me rrenjët e vendosura në fugat e dyshemesë së Basilikës C, lakunave dhe carjeve qe favorizojne rritjen.



Figura 3 Shtëpitë A-B Rritja e tepërt e vegjetacionit në rrenojat e murit mbulon gjurmet arkeologjike dhe kercenon ruajtjen e tij.



Figura 4 Klos – Vështiresi e theksuar për të lexuar rrenojat arkeologjike për arsye të mungesës së mirembajtjes së vazhdueshme të vegjetacionit në sit.

2.1.2 Erozioni

Erozioni (dhe, në përgjithësi, përkeqësimi) i materialeve prej guri në një park arkeologjik ndodh për shkak të një kombinimi faktorësh natyrorë, klimatikë, biologjikë dhe njerëzorë. Më poshtë janë shkaqet kryesore, me shpjegimet përkatëse:

Shkaqet kryesore të prishjes së gurëve

1. Veprimet Fizike dhe Klimatike

- **Luhatjet termike**: Ndryshimet e temperaturës midis ditës dhe natës ose midis stinëve shkaktojnë zgjerimin dhe tkurrjen e gurit. Këto strese të përsëritura mund të çojnë në çarje, fraktura dhe zhveshje.
- **Ciklet e ngrirjes-shkrirjes**: Uji hyn në poret ose çarjet e gurit dhe ngrin në mot të ftohtë. Ndërsa ngrin, ai zgjerohet, duke shkaktuar copëtimin e materialit. Ky cikël i përsëritur është veçanërisht i dëmshëm.
- **Veprimet mekanike**: Era, shiu i rrëmbyeshëm dhe gërryerja nga rëra ose grimcat e ajrit mund ta konsumojnë gurin. Rrjedhja e ujit gjithashtu mund të gërryejë sipërfaqet ose të largojë grimcat e lirshme.

2. Veprimet Kimike

- **Tretja**: Shumë lloje gurësh, veçanërisht karbonatet (mermeri, guri gëlqeror, kalkareniti), janë të tretshëm në acide. Shiu acid dhe ajri i ndotur që përmban SO_2, NO_x dhe CO_2 përshpejtojnë tretjen kimike.
- **Kristalizimi i kripës**: Kripërat e tretshme (nitratet, sulfatet, kloruret, etj.) transportohen nga uji. Kur uji avullon, kripërat kristalizohen dhe zgjerohen brenda poreve, duke shkaktuar pluhurizim, siperfaqe të thatë, formimin e patinës dhe çarje.

3. Veprimet Biologjike

- **Kolonizimi nga likenet, algat, kërpudhat, myshqet**: Këta organizma ngjiten në sipërfaqet e gurëve, ruajnë lagështinë dhe prodhojnë acide organike, duke kontribuar në dëmtime si kimike ashtu edhe fizike.
- **Rrënjët e bimëve**: Rrënjët mund të rriten në çarje, t'i zgjerojnë ato dhe të shkaktojnë shkëputjen e pjesëve të gurit.

4. Faktorët njerëzorë (antropikë)

- **Ndotja e ajrit**: Emetimet industriale, trafiku i automjeteve dhe djegia e lëndëve djegëse fosile çlirojnë okside squfuri, azoti dhe karboni, të cilat reagojnë me sipërfaqet e gurit.

- **Turizmi dhe kontakti fizik**: Prekja, ecja mbi të, vendosja e objekteve ose grafitet mund ta dëmtojnë fizikisht gurin.
- **Ndryshime mjedisore ose strukturore**: Kullimi jo i duhur i ujit, sipërfaqet e papërshkueshme nga uji, ndërtimet pranë sitit që ndryshojnë ekspozimin ndaj dritës së diellit ose rrymat e erës mund të kenë gjithashtu ndikim.

5. Ndryshimi i Klimës / Ndryshimet Globale Mjedisore

- **Rritja e frekuencës ose intensitetit të reshjeve dhe ngjarjeve ekstreme të motit**: Këto mund të intensifikojnë erozionin dhe reaksionet kimike në sipërfaqen e gurit.
- **CO_2 më i lartë në atmosferë**: Çon në më shumë shi acid dhe erozion kimik më të shpejtë të gurëve gëlqerorë.



Figura 5 Erozioni i kreshtës së murit dhe degradimi i fugave të mbushura me çimento. Basilika C.

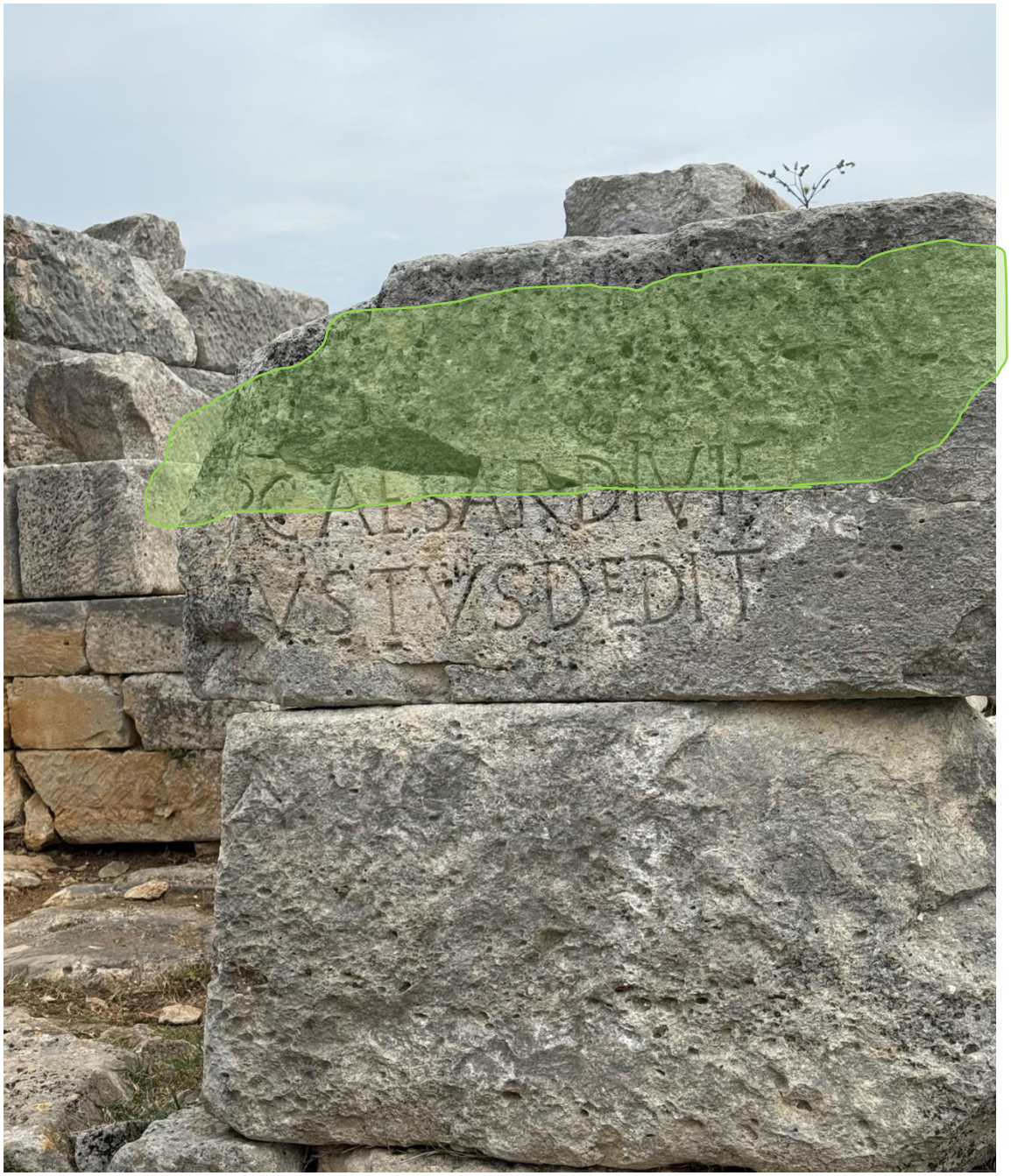


Figura 6 Bllok muri me mbishkrime në Stoan B që paraqet fraktura, patina biologjike, dhe shënja erozioni.



Figura 7 Erozioni i kreshtës së murit dhe degradimi i fugave të mbushura me çimento, dhe stabilizimi me mbushje të papërshtatshme (fragmentet qeramike). Basilika E.



Figura 83 Erozioni i fugave të mbushura me çimento, që lejon rritjen e vegjetacionit dhe humbjen e lexueshmërisë arkeologjike.



Figura 9 Shenja erozioni dhe patina biologjike në shkallaret e teatrit të Bylisit.

2.1.3 Rrëshqitjet e dheut

Risku **i rrëshqitjeve të dheut dhe shembjeve të shpateve** brenda një **parku arkeologjik** përfaqëson një nga kërcënimet më serioze për integritetin e strukturave të lashta dhe sigurinë e përgjithshme të sitit. Këto janë **proçese komplekse gjeomorfologjike**, të shkaktuara nga **paqëndrueshmëria e shpateve**, **erozioni**, **infiltrimi i ujit** dhe **aktivitetet njerëzore**, të cilat mund të çojnë në dëmtime të pakthyeshme të trashëgimisë arkeologjike.
Më poshtë është paraqitur një analizë e detajuar:

Implikimet Strukturore:

- **Vendbanimet dhe shembjet:** lëvizjet e tokës mund të shkaktojnë **zhvendosje diferenciale** në themelet e strukturave të lashta, duke rezultuar në çarje, deformime ose shembje të pjesshme.
- **Shkëputja e elementëve të muraturës:** dridhjet dhe mikrolëvizjet në tokë dëmtojnë kohezionin e blloqeve të gurit dhe muraturës historike, veçanërisht në ndërtesat pa themele të thella.
- **Deformimi i tokës arkeologjike:** rrëshqitjet e ngadalta të dheut ose rrjedhjet sipërfaqësore mund të **ndryshojnë stratigrafinë**, duke çuar në humbjen e informacionit të vlefshëm arkeologjik.
- **Dëmtimi i strukturave mbrojtëse dhe të kullimit** (p.sh., kanaleve, mureve mbajtëse, shtigjeve për këmbësorë), duke prodhuar një efekt kaskadë në degradimin e sitit.

Shkaqet kryesore:

- **Infiltrimi i zgjatur i ujit** dhe presioni i shtuar i poreve në tokat argjilore ose lymore.
- **Rrjedhjet sipërfaqësore** për shkak të sistemeve të dobëta të kullimit ose menaxhimit jo të duhur të ujërave të shiut.
- **Ngopja e tokës** e shkaktuar nga reshjet e dendura ose të parregullta, shpesh e intensifikuar nga ndryshimet klimatike.
- **Heqja e bimësisë stabilizuese**, sistemet rrënjore të së cilës konsolidojnë tokën, ose rritja e **bimëve invazive** me sisteme rrënjore që prishin kohezionin e tokës.
- **Gërmimet arkeologjike** nuk janë konsoliduar në mënyrë të mjaftueshme, gjë që mund të dobësojë shpatet.
- **Aktivitetet njerëzore:** shtigjet për këmbësorë, trafiku i automjeteve ose ndërtimet aty pranë që ndryshojnë profilin natyror të pjerrësisë.

Implikimet në Sigurinë dhe Aksesueshmërinë:

- **Rreziqe për vizitorët dhe personelin** nga rënia e mbeturinave ose lëvizjet e papritura të tokës.

- **Kufizimi i aksesit publik** në zona të mëdha të parkut, duke zvogëluar përdorshmërinë dhe vlerën turistike të tij.
- **Dëmtimi i infrastrukturës së vizitorëve**, siç janë shtigjet për këmbësorë, barrierat ose panelet informative.

Masat Zbutëse dhe të Menaxhimit:

- **Monitorimi i vazhdueshëm gjeoteknik dhe topografik** duke përdorur inklinometra, ekstensometra, GPS dhe studime fotogrametrike.
- **Ndërhyrjet bioinxhinierike:** shtylla druri, gabione, sisteme të cekta kullimi, punime për menaxhimin e ujërave të shiut dhe rivegjetimin me specie vendase.
- **Konsolidimi strukturor i lokalizuar** i muraturës dhe dyshemesë në rrezik duke përdorur metoda të pajtueshme dhe të kthyeshme.
- **Projektimi i rrugëve të sigurta dhe të kontrolluara për vizitorët**, duke përfshirë barrierat mbrojtëse dhe sinjalistikën e rrezikut.



Figura 10 Dështime strukturore të blloqeve në muret mbajtëse të cisternës, të shkaktuara nga presioni i tokës dhe rrëshqitja.Cisterna



Figura 11 Rrëshqitje e pakontrolluar e blloqeve të murit, potencialisht e rrezikshme për konservimin e monumentit dhe arsye sigurie.



Figura 62 Risku i rrëshqitjes së tokës. Nevojitet marrja e masave të sigurisë pas kryerjes së analizës hidrogjologjike dhe testimeve arkeologjike.



Figura 13 Rrëshqitje e pakontrolluar e blloqeve të murit, potencialisht e rrezikshme për konservimin e monumentit dhe arsye sigurie.



Figura 74 Muret e lashta të Klosit janë kryesisht të palexueshme për arsye të mirëmbajtjes dhe menaxhimit të pamjaftueshëm të sitit; risk nga presioni i dheut dhe rrëshqitja.

2.2 Risqet e Mesme

2.2.1 Risku Paqëndrueshmërisë dhe Shkatërrimit Strukturor

Risku **i shembjes strukturore dhe paqëndrueshmërisë** është ndër kërcënimet më të rëndësishme në parqet arkeologjike, ku mbetjet antike - shpesh pa themele të thella dhe të ndërtuara me materiale jo jetëgjatë - janë veçanërisht të ndjeshme ndaj **prishjes fizike, mjedisore dhe mekanike.**
.
Shkaqet janë të shumta dhe të ndërlidhura, duke filluar nga përkeqësimi i materialit dhe mungesa e mirëmbajtjes deri te ngjarjet sizmike ose ekstreme të motit, që potencialisht çojnë në **dëmtime të pakthyeshme** të trashëgimisë arkeologjike.

Implikimet Strukturore:

- **Ulje dhe deformime diferenciale** për shkak të paqëndrueshmërisë së themeleve ose humbjes së kohezionit të materialit.
- **Çarje dhe shkëputje** në muraturë të shkaktuara nga ngarkesa të pabarabarta, dridhje ose ndryshime termo-higrometrike.
- **Shembje të pjesshme ose të plota** të mureve, harqeve, qemerëve dhe kolonave në mungesë të konsolidimit të duhur.
- **Prishja progresive e llaçeve dhe materialeve prej guri**, duke zvogëluar kapacitetin mbajtës të ngarkesës.
- **Thyerje ose zhvendosje e elementëve arkitektonikë** si kapitele, korniza, blloqe ose pllaka shtrimi.

Shkaqet kryesore:

- **Vjetërimi dhe përkeqësimi i materialeve** (llaç, gurë, tulla) për shkak të proçeseve kimike, fizike dhe biologjike.
- **Infiltrimi i ujit** dhe ciklet e ngrirje-shkrirjes që përshpejtojnë shpërbërjen.
- **Mungesa ose joefikasiteti i sistemeve të kullimit** dhe mirëmbajtjes rutinë.
- **Streset sizmike ose vibruese** (nga trafiku, punimet aty pranë ose ngjarjet natyrore).
- **Ngarkesa statike ose dinamike jo normale** për shkak të vizitorëve ose strukturave të papajtueshme.
- **Ndërhyrje restaurimi të vjetruara ose të papërshtatshme** duke përdorur materiale jo të përputhshme (p.sh., çimento e ngurtë, çelik i korroduar).

Implikimet për Sigurinë dhe Aksesueshmërinë:

- **Risqet për vizitorët dhe stafin** nga rënia e fragmenteve ose shembjet e papritura.
- **Qasje e kufizuar** në zonat e prekura, duke zvogëluar kënaqësinë e publikut dhe përdorimin për qëllim edukativ.
- **Humbja e vlerës kulturore dhe të identitetit** të asetit arkeologjik.
- **Dëme anësore** në infrastrukturën e shërbimeve (shtigjet për këmbësorët, parapetet, ndriçimin).

Masat Parandaluese dhe Zbutëse:

- **Monitorimi i vazhdueshëm strukturor** (matës çarjesh, sensorë lëvizjeje, studime 3D dhe fotogrametrike).
- **Punime konsolidimi të pajtueshme dhe të kthyeshme**, në përputhje me parimet e konservimit.
- **Menaxhimi efikas i ujërave të shiut** dhe kontroll i infiltrimit.
- **Planet e mirëmbajtjes të planifikuara** me inspektime sezonale.
- **Mbrojtja fizike e zonave të paqëndrueshme** dhe akses i rregulluar për vizitorët.
- **Dokumentacioni dhe studime të vazhdueshme mbi gjendjen,** të integruara në sistemin GIS të parkut.



Figura 85 Deformin i kreshtës së murit dhe dëmtim strukturor; stabilizim joefektiv me material mbushës të papërshtatshëm.



Figura 16 Dëmtime strukturore të blloqeve në murin mbajtes hipogjen të çisternës, shkaktuar nga presioni i dheut dhe rrëshqitja.



Figura 17 Deformime të kreshtës së murit dhe dëmtime strukturore; stabilizim joefektiv me material mbushës të papërshtatshëm (fragmente qeramike) të shpërndarë; mbushje e fugave e realizuar me cilësi të dobët me llaç çimento.



Figura 18 Mungesë e blloqeve të gurit, dëmtime strukturore dhe shkatërrim i elementevë të murit.

2.2.2 Ndërhyrje dhe Stabilizime të Papërshtatshme

Risku që buron nga ndërhyrjet dhe stabilizimet e papërshtatshme është një shqetësim i madh në kontekstin arkeologjik, ku çdo veprim konservimi ose konsolidimi duhet t'i përmbahet parimeve të përputhshmërisë, kthyeshmërisë dhe ndërhyrjes minimale.
Punimet e kryera pa ekspertizën e duhur ose me materiale dhe teknika të papërshtatshme mund të kompromentojnë përgjithmonë autenticitetin, stabilitetin dhe lexueshmërinë e strukturave të lashta.

Implikimet Strukturore:

- **Ndryshimi i ekuilibrit statik** për shkak të përforcimeve të ngurta, injektimeve të çimentos ose ankorave metalike të papajtueshme me materialet origjinale.
- **Formimi i streseve dhe çarjeve të brendshme** të shkaktuara nga sjellja e ndryshme mekanike midis materialeve të vjetra dhe të reja (p.sh., llaç çimentoje në muraturë me bazë gëlqereje).
- **Bllokimi i boshllëqeve ose kanaleve të kullimit**, rritja e ngarkesave ose mbajtja e lagështirës.
- **Dëmtimi indirekt i rrënojave ngjitur** përmes rishpërndarjes së ngarkesës, dridhjeve ose gërmimeve të paplanifikuara.
- **Humbja ose fshehja e elementëve origjinale** të zëvendësuar me materiale të papërshtatshme.

Shkaqet kryesore:

- **Përdorimi i materialeve të papajtueshme** , siç janë çimentot e ngurta, rrëshirat sintetike ose përforcimet e çelikut që korrodohen.
- **Mungesa e hetimeve paraprake** (studime gjeoteknike, diagnostikuese dhe strukturore).
- **Punime emergjente ose të përkohshme** të lëna në vend pa një vlerësim të duhur.
- **Theksim i tepërt i stabilitetit të menjëhershëm** , duke neglizhuar ruajtjen afatgjatë.
- **Përdorimi i teknikave moderne të pakthyeshme** , pa vlerësuar ndikimin e tyre në strukturën historike.
- **Mungesë koordinimi ndërdisiplinor** midis arkeologëve, inxhinierëve dhe konservatorëve.

Pasojat ndaj Konservimit dhe Përdorimit:

- **Humbja e autenticitetit historik dhe material** të rrënojave.
- **Rritja e vështirësisë së mirëmbajtjes** për shkak të materialeve të papajtueshme ose të pakthyeshme.

- **Ndryshimi i pamjes estetike dhe peizazhore** të rrënojave të lashta.
- **Lexueshmëria e reduktuar arkeologjike** dhe humbja e vlerës dokumentare.
- **Paqëndrueshmëria e mundshme në të ardhmen** nga sjellja e diferencuar e materialeve me kalimin e kohës.

Masat Parandaluese dhe Zbutëse:

- **Adoptimi i parimeve konservative të restaurimit**, duke përdorur materiale të ngjashme me origjinalet (llaç gëlqeror, gurë vendas, teknika tradicionale).
- **Analiza paraprake diagnostikuese** (endoskopi, termografi, skanim me lazer).
- **Qasje shumëdisiplinore në projektim**, duke vlerësuar ndërveprimet midis strukturave, tokës dhe kontekstit arkeologjik.
- **Dokumentimi dhe monitorimi i vazhdueshëm** i të gjitha ndërhyrjeve.
- **Rishikimi ose heqja e riparimeve të mëparshme të papërshtatshme**, aty ku kjo është në përputhje me sigurinë.
- **Trajnimi dhe mbikëqyrja** e stafit teknik nën drejtimin e ekspertëve të kualifikuar.



Figura 19 Fraktura të thella të dukshme në kolonat e Basilikës B.



Figura 90 Deformime të kreshtës së murit dhe dëmtime strukturore; stabilizim joefektiv me material mbushës të papërshtatshëm (fragmente qeramike).



Figura 21 Mungesa e mbulesës mbrojtëse për të stabilizuar kreshtën e murit dhe parandaluar çedimet, humbjen e materialit, dhe rritjen e vegjetacionit.



Figura 22 Risku i shëmbjes së blloqeve të gurit, të rivendosur gjatë punimeve restauruese të mëparshme; shkaktuar potencialisht për arsye gjeoteknike dhe stabilizimit të papërshtatshëm.



Figura 23 Deformime të kreshtës së murit dhe dëmtime strukturore; stabilizim joefektiv me material mbushës të papërshtatshëm (fragmente qeramike) të shpërndarë; mbushje e fugave e realizuar me cilësi të dobët me llaç çimento.

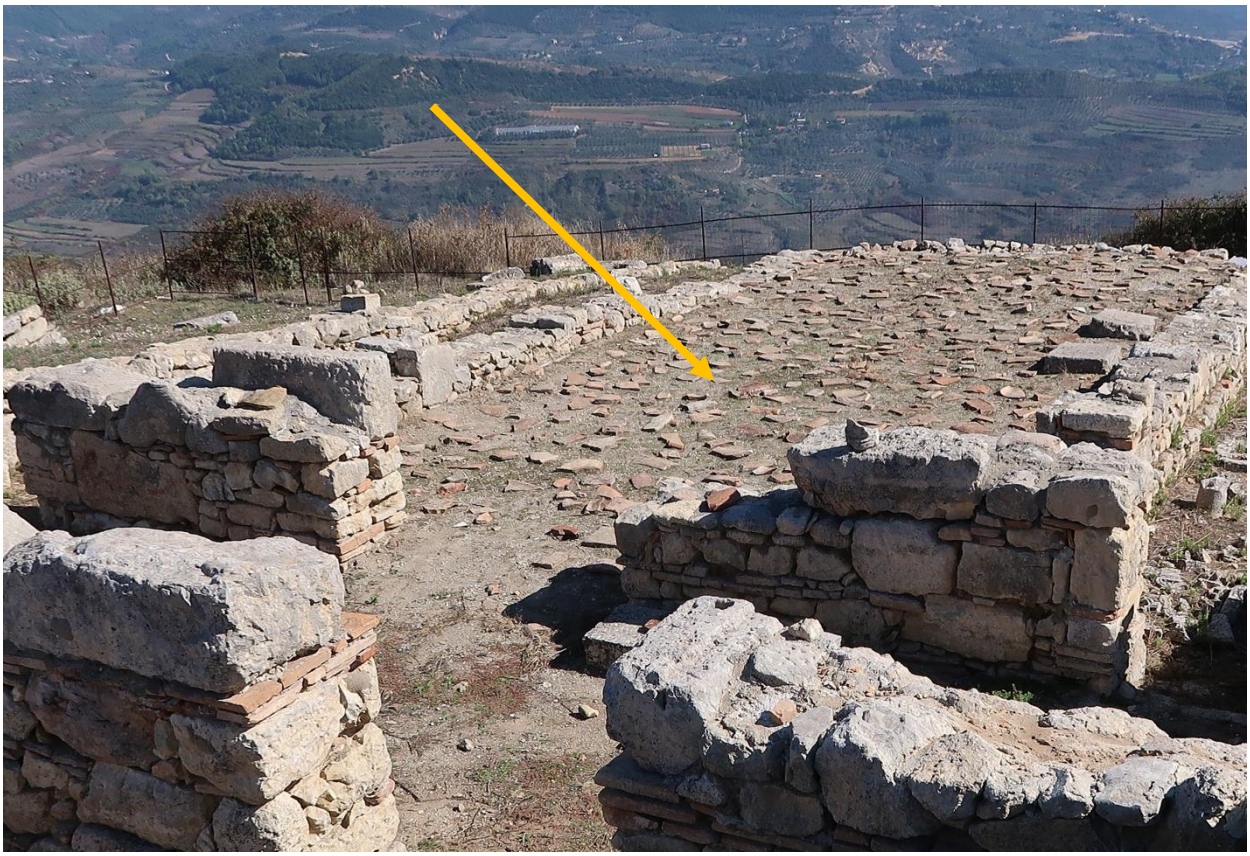


Figura 24 Rivendosja dhe kompaktimi i dheut me material mbushës të papërshtatshëm (fragmente qeramike), që lehtëson rritjen e bimësisë.



Figura 25 Mbushje e paplotë e fugave me llaç-çimento, që mundëson rritjen e vegjetacionit dhe humbje të lexueshmërisë arkeologjike.



Figura 26 Risku i shëmbjes së kreshtës së murit mbi portal, që paraqet rrezik për lëvizjen e vizitorëve.



Figura 27 Humbje e ndjeshme e blloqeve të murit, që paraqet rrezik për ruajtjen e monumentit dhe sigurinë e njerëzve, që ka të ngjarë të jetë shkaktuar nga aktiveti antropogjen, dhe që lehtëson rritjen e vegjetacionit duke rrezikuar më tej stabilitetin e murit.



Figura 28 Humbje e ndjeshme e blloqeve të murit, që paraqet rrezik për ruajtjen e monumentit dhe sigurinë e njerëzve, që ka të ngjarë të jetë shkaktuar nga aktiveti antropogjen, dhe që lehtëson rritjen e vegjetacionit duke rrezikuar më tej stabilitetin



Figura 29 Risku i shëmbjes të kreshtës së murit dhe shkatërrimi strukturor i portalit, siç shikohet nga rivendosja e pjesëve të traut të betonit përreth portës dhe kullës së murit, të cilat paraqesin rrezik për lëvizjen e vizitorëve.

2.3 Risqet e ulta

Risku **që buron nga përdorimi i materialeve mbrojtëse të papërshtatshme**, i kombinuar me **mungesën e katalogimit sistematik** dhe **nevojën për hetime dhe gërmime të mëtejshme arkeologjike**, përbën një kërcënim të madh për **konservimin, dokumentimin dhe menaxhimin** e trashëgimisë arkeologjike.
Këto kondita ndikojnë në ruajtjen e sitit si **materialisht**, duke shkaktuar dëme fizike në struktura, ashtu edhe **shkencërisht**, duke kufizuar njohuritë dhe planifikimin e ardhshëm.

Implikimet Strukturore dhe të Konservimit:

- **Demtimi i përshpejtuar i materialeve të lashtë** e shkaktuar nga veshjet, izoluesit ose llaçet që nuk kanë frymëmarrje (p.sh. rrëshirat sintetike, çimentoja, fletët plastikë).
- **Bllokimi i lagështirës** që çon në rritjen e mykut, efluoreshencën e kripës dhe mikroçarjet.
- **Ndryshimet sipërfaqësore dhe kromatike** të muraturës dhe dyshemësë së lashtë.
- **Humbja e elementeve origjinale ose shtresave stratigrafike** për shkak të ndërhyrjeve të padokumentuara ose të gabuara.
- **Dëmtimet indirekte** gjatë gërmimeve ose restaurimeve të ardhshme për shkak të mungesës së hartografisë ose të dhënave.

Shkaqet kryesore:

- **Përdorimi i papërshtatshëm i materialeve moderne jo të përputhshme** me veti të ndryshme fiziko-kimike.
- **Mungesa e protokolleve të katalogimit dhe dokumentimit dixhital** (fletët e njësive stratigrafike, studimet, fotografitë, analizat laboratorike).
- **Punimet mbrojtëse ose restauruese të kryera pa mbikqyrje shkencore** ose miratim zyrtar.
- **Mungesa e një plani gjithëpërfshirës të kërkimit arkeologjik**, duke lënë boshllëqe në kuptimin stratigrafik të sitit.
- **Gërmimet emergjente ose të pjesshme** që nuk pasohen nga hetime sistematike.

Implikimet Shkencore dhe të Menaxhimit:

- **Kuptimi i reduktuar i kontekstit historik dhe strukturor**, duke penguar interpretimin e saktë arkeologjik.
- **Vështirësia në planifikimin e veprimeve të ardhshme të konservimit ose përmirësimit**, për shkak të të dhënave që mungojnë ose janë të paqëndrueshme.
- **Risku i mbivendosjeje ose dëmtimeve aksidentale** gjatë gërmimeve të reja.
- **Menaxhimi i paqëndrueshëm i të dhënave** midis institucioneve dhe autoriteteve.
- **Vlera e kufizuar shkencore dhe edukative** e sitit për kërkimin shkencor dhe vizitorët.

Masat Parandaluese dhe Zbutëse:

- **Përdorimi vetëm i materiale mbrojtëse të përputhshme dhe të kthyeshme**, të testuara për frymëmarrje dhe stabilitet afatgjatë.
- **Zhvillimi i një sistemi të integruar katalogimi dhe dokumentimi**, duke përfshirë kodimin unik, gjeoreferencimin dhe ruajtjen dixhitale (GIS, bazë të dhënash arkeologjike).
- **Promovimi i studimeve diagnostikuese të synuara dhe gërmime stratigrafike**, nën mbikëqyrje shkencore shumëdisiplinore.
- **Trajnimi i personelit të konservimit dhe restaurimit** mbi materialet dhe teknikat e duhura.
- **Bashkëpunimi me universitetet dhe institutet kërkimore** për përditësime metodologjike dhe shkëmbim njohurish.



Figura 30 Heqja e mbulesës plastike të mozaikut në Basilikën B për të inspektuar gjëndjen e tij dhe mbulimi me një material mbrojtës më të përshtatshëm si gjeotekstili..



Figura 31 Elementë të rastësishëm me mbishkrime, që kanë nevojë të katalogohen dhe rivendosen në një ambjent të sigurtë dhe të përshtatshëm për konservim.



Figura 32 Elementë të rastësishëm me mbishkrime, që kanë nevojë të katalogohen dhe rivendosen në një ambjent të sigurtë dhe të përshtatshëm për konservim.



Figura 33 Blloqe betoni të përdorur si mbushje dhe mbrojtje për zonat që mungojnë, përkohësisht të papërshtashme në pamje dhe të papajtueshme me funksionin e pritshëm të tyre si dhe estetiken e sitit.



Figura 34 Rikonstruksioni i një pjesë të kolonës me material të papërputhshëm.



Figura 35 Rivendosja dhe kompaktimi i dheut me material mbushës të papërshtatshëm (fragmente qeramike), që lehtëson rritjen e bimësisë.



Figura 36 Elementë te rastësishëm të shpërndarë rreth teatrit të Bylisit, të sistemuar keq dhe të prekur nga patina biologjike dhe erozioni; për t'u ruajtur siç duhet ato kërkojnë katalogimin dhe rivendosjen e tyre në një vend të sigurtë.

2.4 Tabela Përmbledhëse e Nivelit të Riskut

NIVELI I RISKUT	FAKTORËT E RISKUT	SITET ME INTERES
I lartë	Bimësia	BasiliKa B BasiliKa C Banesat A-B Klosi Stoa, Basilika E Gjimnazi Teatri
I lartë	Erozioni	Klosi Basilika B Basilika C Stoa, Basilika E Gjimnazi Teatri Klosi
I lartë	Rrëshqitjet / Rrjedhjet e dheut	Çisterna Stoa B Teatri Muret e lashtë të Klosit Muri i Viktorinit Stadiumi
I mesëm	Risku i Shëmbjes / Paqëndrueshmërisë Strukturore	Kreshta e murit Muret e lashtë të Klosit Muri i Viktorinit Muri rrethues i Bylisit Stoa A Stoa B Basilika A Basilika B Basilika C Basilika E Gjimnazi Çisterna Pritaneioni Stadiumi Muret e lashtë të Klosit
I ulët	Materiale Mbrojtës të Papërshtatshëm / Katalogimi	Basilika A - Mozaikët Basilika B - Mozaikët Basilika B Kolonat Basilika C - Mozaiket

		Basilika D – Mozaiket Stoa A Elementët rastësore Çisterna Teatri Banesat A-B

3 | Plani i Veprimit

Sitet e Bylisit dhe Klosit i janë nënshtruar me kalimin e kohës disa projekteve arkeologjike dhe që janë ende në vazhdim.
Gjatë këtyre fazave, sitet i janë nënshtruan ndërhyrjeve të konsolidimit dhe restaurimit. Ky informacion paraqitet i detajuar në **Pjesën 2 të Planit të Konservimit.**
Duke iu referuar gjendjes së konservimit të identifikuar në **Pjesën 6 të Planit të Konservimit**, ato janë klasifikuan sipas Planit të Menaxhimit, duke i vlerësuar në një shkallë nga 1 deri në 5. E njëjta analizë u krye edhe për shkallën e emergjencës së ndërhyrjeve, duke i vlerësuar ato si më poshtë:

Degradimi[2]	
1	në gjendje shumë të mirë
2	në gjendje të mirë
3	në gjendje jo të mirë
4	në gjendje të dëmtuar
5	në gjendje shumë të dëmtuar

Emergenca	
1	nuk ka emergjencë
2	ka nevojë për pastrim
3	ka nevojë për konservim/restaurim
4	ka nevojë për konsolidimin e nderhyrjeve
5	ka nevoje për ndërhyrje emergjente
	5a – gërmime arkeologjike
	5b – zbulimi i mozaikëve

[2] *Management Plan*

Tabela 1 - strukturat/monumentet e Bylsit – gjendja e degradimit dhe shkalla e emergjencës

Monumentet	Typologjia/Lloji	Degradimi	Emergenca
Muri i lashtë Bylin	Mur/strukturë	4-5	2-3
Muri i Viktorinit	Mur/strukturë	2-3	3-4
Kullat e mureve S,T,U,VX,Y	Kulla	2-3	3-4
Bazilika A	Bazilikë	2	2-3
Bazilika B	Bazilikë	2	2-3
Bazilika B	Mozaikët	2	2-b
Kompleksi i Pallatit Peshkopal	Mur/strukturë	2	2-3
Pagëzimorja	Mur/strukturë	2	2-3
Bazilika C	Bazilikë	2	2-3
Stoa A	Mur/strukturë	3-4	2-3
Stoa B	Mur/strukturë	4-5	4-5
Teatri i Bylisit	Mur/strukturë	2-3	2-3-5a
Proedria (Teatri i Bylisit)	Mur/strukturë	2-3	2-3-5a
Mbishkrimi i Mark Lolianit	Mbishkrimi	2	2
Stadiumi dhe çisterna	Mur/strukturë	2	3-a
Gjimnazi dhe termet e Justinianit	Mur/strukturë	2-3	3-a
Pritaneioni dhe Arsenali	Mur/strukturë	2-3	3
Banesa A	Mur/strukturë	3-4	3
Banesa B	Mur/strukturë	2	3
Banesa C	Mur/strukturë	3-4	3
Bazilika E	Bazilikë	2	2-3
Bazilika D	Bazilikë	2	2-3-5b
Fragmente murale	Mural	2	3
Porta Nr. 5 dhe Porta Nr. 6	Portë	2-3	4
Kulla e Rrumbullakët	Mur/strukturë	2	2
Muri i Oborrit të Fortifikuar	Mur/strukturë	2	2
Muri i Agorasë	Mur/strukturë	2-3	3
Furra e Gëlqeres	Mur/strukturë	2	2
Nekropolet	Varre	4-5	2-3-5a
Altari	Mur/strukturë	2-3	2-3-5a

Tabela 2 - strukturat/monumentet e Klosit – gjendja e degradimit dhe shkalla e emergjencës

Monumentet	Typologjia/Lloji	Degradimi	Emergenca
Portat e hyrjes	Mur/strukturë	4	2-4
Stoa	Mur/strukturë	4	2-3-5-a
Teatri	Mur/strukturë	4	2-3-5-a

3.1 Plani i Zbatimit të Ndërhyrjeve Konservuese

Planifikimi për implementimin e ndërhyrjeve në Bylis dhe Klos është i lidhur me një numër faktorësh, analizimi i të cilëve është përcaktues se ku dhe kur do të kryhet ky proçes.
Periudha e ndërhyrjeve të konservimit synon, në parim, të marrë në konsideratë numrin e vizitorëve dhe kushtet e motit në katër periudha 3-mujore.

- <u>bazuar në numrin e vizitorëve përgjatë vitit:</u>
  Sezoni i dimrit (dhjetor-janar-shkurt – sezoni i ulët)
  Sezoni i pranverës (mars-prill-maj – sezon i lartë)
  Sezoni i verës (qershor=korrik=gusht – sezon mesatar)
  Sezoni i vjeshtës (shtator-tetor-nentor – sezon i lartë)

- <u>bazuar në kushtet e motit</u>:
  Gjatë sezonit të dimrit, është e pritshme që të kryhen ndërhyrjet e një natyrë konsoliduese, te cilat nuk preken nga temperaturat e ulëta (nën zero gradë) dhe shiu. Punimet që kërkojne praninë e pajisjeve të rënda dhe masa të rritura sigurie, janë të favorshme të kryhen në këtë periudhë si pasojë e pranisë së ulët të vizitorëve gjatë ketij sezoni.
  Gjatë sezonit të pranverës, pritet të kryhen ndërhyrje të tilla si pastrimi i bimësisë, rregullime, rimodelimi i monumenteve ose plotësimi i pjesëve që mungojnë si dhe sondazhe arkeologjike.
  Gjatë sezonit të verës, pritet të kryhen ndërhyrje të tilla si rimodelimi i monumenteve ose plotesimi i pjesëve që mungojnë, zbulimet arkeologjike, zbulimi i mozaikëve të bazilikave dhe vazhdimi i restaurimit të tyre. Kjo gjë përkon edhe me kushtet optimale atmosferike, me mungesën e shiut dhe një nivel te lartë temperaturash që ndihmojnë në tharjen e shpejtë të llaçeve të ndryshme.
  Gjatë sezonit të vjeshtës, pritet të kryhen ndërhyrje të lehta të tilla si pastrimi i bimësisë, rregullime, rimodelimi i monumenteve ose plotësimi i pjesëve që mungojnë si dhe sondazhe arkeologjike.

  Punimet arkeologjike janë mjaft tërheqëse për vizitoret dhe kjo është një mundësi shumë e mirë për të krijuar ndërveprim midis tyre dhe specialistëve të restaurimit, arkeologëve dhe punonjësve të parkut. Një qasje e tillë do t'u japë vizitorëve përshtypje dhe përvoja të paharrueshme[3].

[3] *Plani i Menaxhimit*

- Bazuar në gjendjen e degradimit dhe urgjencën e ndërhyrjes në monument:
  Gjendja e strukturave/monumenteve varet nga shkalla e dëmtimit; ato që kanë nevoja emergjente për konsolidim/restaurim do të jenë të parat që do t'i nënshtrohen ndërhyrjeve konservuese.

Në vitin e parë, këtyre ndërhyrjeve mund t'u paraprijë zbatimi i një skanimi të territorit duke përdorur çdo muaj të vitit teknikat e gjeo-prospektimit, me qëllim identifikimin e zonave të mundshme që do të jenë objekt kërkimi.
Në ngjashmëri, punimet e mirembajtjes duhet të jenë pjesë e vazhdueshme e punës, duke ndërhyrë sipas një plani, por dhe në perputhje me nevojat që paraqesin strukturat/monumentet.

3.2 Ndërhyrjet Konservuese - Mozaikët

	EMËRTIMI	TIPOLOGJI	LLOJI I NDËRHYRJES	VITE			
				VITI I PARË (4 – tre muaj)			
				Dhjetor-Janar-Shkurt	Mars-Prill-Maj	Qershor-Korrik-Gusht	Shtator-Tetor-Nëntor
				sezon i ulët	sezoni i lartë	sezon i mesëm	sezoni i lartë
VENDBANIMI I BYLISIT							
1	**BAZILIKA A**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
2	**BAZILIKA D**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
3	**BAZILIKA E**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
4	Dokumentacion grafik dhe fotografik	Mozaik	Dokumentacioni		x	x	x

	EMËRTIMI	TIPOLOGJI	LLOJI I NDËRHYRJES	VITE			
				VITI I DYTË (4 – tre muaj)			
				Dhjetor-Janar-Shkurt	Mars-Prill-Maj	Qershor-Korrik-Gusht	Shtator-Tetor-Nëntor
				sezon i ulët	sezoni i lartë	sezon i mesëm	sezoni i lartë
VENDBANIMI I BYLISIT							
1	**BAZILIKA B**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
2	**BAZILIKA C**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
4	Dokumentacion grafik dhe fotografik	Mozaik	Dokumentacioni		x	x	x

	EMËRTIMI	TIPOLOGJI	LLOJI I NDËRHYRJES	VITE			
				VITI I TRETË (4 – tre muaj)			
				Dhjetor-Janar-Shkurt	Mars-Prill-Maj	Qershor-Korrik-Gusht	Shtator-Tetor-Nëntor
				sezon i ulët	sezoni i lartë	sezon i mesëm	sezoni i lartë
VENDBANIMI I BYLISIT							
1	**BAZILIKA A**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
2	**BAZILIKA D**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
3	**BAZILIKA E**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
4	Dokumentacion grafik dhe fotografik	Mozaik	Dokumentacioni		x	x	x

	EMËRTIMI	TIPOLOGJI	LLOJI I NDËRHYRJES	VITE			
				VITI I KATËRT (4 – tre muaj)			
				Dhjetor-Janar-Shkurt	Mars-Prill-Maj	Qershor-Korrik-Gusht	Shtator-Tetor-Nëntor
				sezon i ulët	sezoni i lartë	sezon i mesëm	sezoni i lartë
VENDBANIMI I BYLISIT							
1	**BAZILIKA B**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
2	**BAZILIKA C**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
4	Dokumentacion grafik dhe fotografik	Mozaik	Dokumentacioni		x	x	x

	EMËRTIMI	TIPOLOGJI	LLOJI I NDËRHYRJES	VITE			
				VITI I PESTË* (4 – tre muaj)			
				Dhjetor-Janar-Shkurt	Mars-Prill-Maj	Qershor-Korrik-Gusht	Shtator-Tetor-Nëntor
				sezon i ulët	sezoni i lartë	sezon i mesëm	sezoni i lartë
VENDBANIMI I BYLISIT							
1	**BAZILIKA A**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
2	**BAZILIKA B**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
3	**BAZILIKA C**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
4	**BAZILIKA D**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
5	**BAZILIKA E**	Mozaik	Mirëmbajtje/Konservim		x	x	x
6	Dokumentacion grafik dhe fotografik	Mozaik	Dokumentacioni		x	x	x

4 | Shtojca

SHTOJCA 1 - Matrica e planit të konservimit pesë-vjeçar

SHTOJCA 2 - Llogaritja e kostove